

Kurcz Ádám István

**Identitás és történelem
Gion Nándor prózájában**

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Szelestei Nagy László DSc., egyetemi tanár

Modern Irodalomtudományi Műhely

Műhelyvezető: Dr. habil Horváth Kornélia egyetemi docens

Témavezető: Dr. Sipos Lajos CSc, professor emeritus

2015

Tartalomjegyzék

Referencialitás és fikcionalitás Gion Nándor regényeiben	5.
A temetők és más, az identitás kérdésköre szempontjából különleges szereppel bíró helyszínek Gion Nándor műveiben	18.
A katonák még nem jöttek vissza. Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában	
I. „Virágnyelvi trükkösködés”	53.
II. Trükközés madárnyelven	66.
Ugyanarról nyíltan, de mértéktartóan: a rendszerváltás utáni folytatás	87.
Parabolisztikusság és legitimáció 1.	
Referencialitás és fikcionalitás a német–magyar identitásviszony konstrukciójában	94.
Parabolisztikusság és legitimáció 2.	
Magyarok és más nemzetiségek identitásviszonyának strukturáló szerepe	126.
I. Időszerkezet, idő-kontamináció, fikció	130.
II. A személyes identitás megkonstruálásának lehetőségei	153.
Identitásproblémák Gion pályájának első szakaszában	173.
Az életmű eleje és vége. Konklúziók	179.
Záró gondolatok	189.
Köszönetnyilvánítás	190.
1. melléklet: képtablók	191.
2. melléklet: Gion Nándor írói nyelvének identitása	203.
Bibliográfia	214.
Összefoglaló magyar és angol nyelven	224.

*„mi nem jövevények vagyunk,
mi ott őshonosok vagyunk,
akik otthon vagyunk,
és otthon akarunk lenni.
Ezt próbáltam valamiképpen
szuggerálni”**

Referencialitás és fikcionalitás Gion Nándor regényeiben¹

Bevezető

Gion Nándor, vajdasági magyar író, szerkesztő, színházigazgató a soknemzetiségű Szenttamáson született 1941-ben és Szegeden hunyt el 2002-ben. Írói életművében gyakran az ott élő népek, különösen a magyarság húsba vágó, egzisztenciális kérdéseit feszegeti. Gion írói horizontja nemcsak Szenttamás környékéig terjed. Felöleli a Délvidék (Vajdaság) több magyarlakta vidékét, majd pedig – kitekintések erejéig – többek között Belgrád, a dalmát tengerpart, valamint a balkáni hegyvidékek is epikus művei helyszínéivé válnak. Gion Magyarországra települése után írói látóköre majd az anyaországig is elér. Pályája utolsó évtizedében Budapest forgalmas utcái ugyanolyan természetes színhelyei lesznek műveinek, mint voltak a bácskai soknemzetiségű falvak, ám ekkor sem vész el a délvidéki magyar látószög: az író művei Pesten is vajdaságiak maradnak, mind az otthonról hozott tematika, mind a szereplők ábrázolása (és részben személye), mind pedig a sajtóságon vajdasági: a különlegeset, a különcöt, a szélsőségeset észre vevő látásmód tekintetében. Véleményem szerint az az írói módszer, amelyet Gion elemzői a művek alkotásmódjában „dúsított realizmusnak” neveznek, s amelynek mások „tündéri” avagy „mágikus” oldalát emelik ki, részben szintén a vajdasági közegnek köszönheti létrejöttét, illetve az író írásművészetében való kifejlődését.

Gion minden művében vajdasági író, látásmódját és műveinek tematikáját nagyban befolyásolja az az alaphelyzet, hogy a regények és az elbeszélések (ahogy írójuk magánéletének történései is) páratlanul sokszínű nemzetiségi környezetben játszódnak. Talán mondani sem kell, hogy még a 20. század – a térséget különösen is érintő – nagy népmozgásai, illetve etnikai tisztogatásai után is hány nép tekintheti otthonának mind a

* GION Nándor, „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk.*” *Bemutató előadás* [2000.] = Forrás, 2002/12, 3–15.

¹ Köszönöm Bertha Zoltán, Füzi László, Hargittay Emil és Thimár Attila tanár úr, valamint Kiczenko Judit tanárnő hasznos észrevételeit, amelyeket dolgozatom munkahelyi vitáján tettek. Ezeket értekezésemben máris hasznosítottam.

mai napig a Vajdaságot. A homogén etnikai környezetben élő olvasó számára ezzel kapcsolatban az lehet különösen érdekes, hogy Gion műveiben – ahogy sok szempontból nyilván a valóságban is – milyen természetességgel él egymás mellett tucatnyi nép, jóllehet ez az együttélés egyáltalán nem mentes drámai, illetve sokszor véres végkimenetelű konfliktusoktól. Ám Gion némely művében csak akkor vagy csak annak kapcsán derül ki valakiről, hogy milyen nemzetiségű (vagy egyéb identitású), amikor ezzel kapcsolatos konfliktusba keveredik. A Gion-művek hőseinek sokszor azért kell valamiként meghatározniuk önmagukat, hogy valamely konfliktust elkerüljenek, de az ellenkezőjével is találkozhatunk: tudniillik hogy az önmeghatározás által alakul ki összeütközés a szereplők között, esetleg szándékosan szít vele valaki konfliktust.

A nemzetiségi együttélés, illetve a földrajzi vagy a társadalmi mobilitás számos határterületet is eredményez a Gion-művek szereplőinek azonosságtudatával kapcsolatban. A regényeket és novellákat olvasva számos esetben lehetünk tanúi annak, hogy miként jönnek létre kevert identitású személyek, családok, illetve nagyobb közösségek. Van, hogy a művek szereplői megtagadják korábbi identitásukat nemzetiségi vagy politikai konfrontáció elkerülése okán, vagy épp ellenkezőleg: visszatérnek régi (már-már elfeledett) önazonosságukhoz; sokszor irracionális vagy annak tűnő módon akár olyan helyzetekben is, amikor ez életveszélyes is lehet a számukra.

Gion prózájának a Monarchia idején élt szereplői főként interperszonális kapcsolataikban találkoznak az önmeghatározás vagy az identitásváltás kényszerének problémáival. Ám a második világháborúval már az államhatalmak is egyre jobban beleszólnak a szereplők életének ezen érzékeny kérdéseibe. A valahová tartozás, illetve ennek vállalása vagy megtagadása, esetleg megváltoztatása mint probléma számos ábrázolt helyzetben etikai kérdésként is tematizálódik a művekben. Tudva, hogy identitás és erkölcs, illetve a valahová való tartozás és az emberi tartás kérdésköre szorosan összefügg. Az az ember, aki nem biztos saját gyökereiben, a saját közösségéhez való viszonyában, az ahhoz való tartozásában, illetve nem érzi azt maga mögött támogató háttérrel, áldozatokra is nehezebben lesz képes érte. Giont olvasva meglepő, hogy egy olyan, súlyos politikai konfliktusoktól gyakran tépázott környezetben, mint Szenttamás vagy a Vajdaság az egyébként gyakran nemzetiségét, politikai rendszerét, ideológiáját, illetve kisebbségpolitikáját (értsd: asszimiláló stratégiáját) egy nemzedék alatt is többször változtató államhatalom által diktált kényszer vagy gazdasági előny csak ritkán eredményezi valamely szereplő nemzetiségi vagy egyéb identitáselemének (legtöbbször egyébként csak látszólagos!) feladását. Sokkal gyakoribb a hétköznapi praktikus okán

bekövetkező identitásváltás: többen beszélnek körülötte az adott nyelvet; nem tudja más iskolába írni gyerekeit, mint amilyenben azon a nyelven oktatnak; más településre költözik, ahol más az uralkodó nyelv, vallás stb.

Minthogy Gion Nándor írói névadása rendkívül sajátos, sok névről, megnevezésről első látásra, tehát a szöveggörnyezet alapos ismerete nélkül azt sem tudjuk megmondani, hogy férfi vagy női szereplőt takar-e. Hát még azt mennyire nem tudja megállapítani a nem eléggé éles szemű olvasó, hogy milyen nemzetiségű az adott figura! Vajon miért van az, hogy az író némely művében a nemzetiségi villongásoktól oly gyakran forrongó közegben szinte semmit sem tesz szereplői nemzetiségi identitásának jelölésére? Vagy éppen hogy mindent megtesz ennek eltitkolására, az olvasó szeme elől való eltakarására? És tényleg mindent megtesz? Nem inkább az a megállapítás igaz, hogy az elbeszélő a sorok között üzen ezzel kapcsolatosan is? Az író célja a különbségek lekicsinylésével és kiegyenlítésével a békés együttélésnek az irodalom szerény eszközeivel való elősegítése? Vagy lehet, hogy olyan mondanivalója van a nemzetiségi együttéléssel kapcsolatban, amit csak így, becsomagolva közölhet az adott társadalmi-politikai helyzetben? Ha így van, akkor kizárólag a megírás idejének politikai kényszere vezette erre vagy esetleg önként vállalt humánus szempont is? Ha az utóbbit fogadjuk el, akkor mi derül ki a művekből az író ennek eredményességébe vetett hitével kapcsolatban?

A látszólagos elleplező szándék ellenére sokszor „mégis” kiderül, ki hová tartozik. Mi az, ami egy regényben, elbeszélésben csak a sorok között utal egy-egy szereplő nemzetiségi, társadalmi vagy vallási identitására? Melyek azok a helyzetek, amelyekben a legrejtőzködőbb szereplők is kénytelenek színt vallani? Melyek azok a térség viszonyait nem eléggé ismerő olvasó számára szinte észrevehetetlen identitáselemek, amelyek alapján ebben a rendkívül tarka, ugyanakkor a kérdés iránt nagyon érzékeny közegben mégis beazonosíthatókká válnak a szereplők? Korlátozza-e az író szókimondásának szabadságát a jugoszláviai aktuál-, illetve kultúrpolitikai helyzet? Gúzsba köti-e vagy inkább leleményessé teszi a kifejezésbeli kikapuk megtalálására a szocialista Jugoszláviában tabunak számító dolgok (például az 1944–45-ös vérengzések) megírásában? Mennyiben befolyásolja Gion írói beszédmódját és műveinek az identitásokkal kapcsolatos tematikáját Magyarországra településének ténye? Mik a fenti kérdéskör irodalmi problémái, kifejezésbeli eszközei, az elhallgatás formái? Van-e a fenti kérdéseknek, illetve megválaszolásuknak értékes hozadéka az irodalom számára, s ha igen, akkor mi?

Alaphelyzet, hogy Gion élete első felében kisebbségi író volt, ráadásul fontos kisebbségi közéleti szereplő is, aki aktívan foglalkozott azokkal az ügyekkel, amelyek

közössége megmaradását szolgálták. Magyarországra települése után pedig írásaiban explicite fejtette ki a kisebbségi sorssal: múlttal, jelennel, elfogyással, megmaradással stb. kapcsolatos nézeteit. Egészen a kínzó őszinteségig menően taglalta a témát, például saját áttelepülésével kapcsolatban is számot vetett a zsákutcásnak bizonyuló kisebbségi stratégiákkal. Gion elemzői eddig mégis igen keveset írtak arról a kézenfekvő témáról, hogy a vajdasági magyarsággal mint kisebbséggel kapcsolatos témák és üzenetek vannak-e, illetve hogyan jelennek meg Gion műveiben. Annak ellenére, hogy a Gion-művekben lépten-nyomon az identitással kapcsolatos problematikába ütközünk, eddig még egyetlen irodalmár sem foglalkozott a művekkel ilyen szempontból behatóan, és különösen nem kizárólag ilyen megközelítésben. Pedig az életmű végigolvasása után nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű kutatás nagyon sok eredménnyel kecsegtet. Ezért az alábbiakban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

*

[.]

1918-ban, amikor Magyarország Délvidéke a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság fennhatósága alá került, a Dél-Alföld alig-alig (sem) rendelkezett a magyar irodalmon belüli saját, regionális irodalmi hagyományokkal.² Bár az igaz, hogy a huszita mozgalomhoz kapcsolódóan a középkori magyar királyság leggazdagabb vidékének számító Szerémséghez köthetően készült el az első magyar nyelvű bibliafordítás, ennek szinte emlékét is elmosta a törökdúlás, meg az azzal járó népmozgások sora. Az is tény, hogy Kosztolányi Dezső vagy Herczeg Ferenc ezen a tájon látta meg a napvilágot, de ők – ahogy a kevésbé jelentős írók, például a szintén innen származó Papp Dániel is – középiskolai tanulmányaik végeztével csak rokonlátogatóba mentek haza Szabadkára vagy Versecre (amíg teheték). Trianon után aztán azok az irodalmunk harmadvonalába tartozó tollforgatók (újságírók, irodalmilag képzetesebb értelmiségiek, tanárok) is jószerivel elhagyták ezt a vidéket, akiktől várni lehetett volna, hogy megteremtsék, vagy továbbvigyék (ha lettek volna) irodalmunk itteni hagyományait. A nagyok közül egyedül Csáth Géza volt az, aki az impériumváltáskor is a Délvidéken dolgozott, egyébként orvosként, ám ő meg éppen ezekben a zavaros időkben végzett magával. Így egy másik

² Jóllehet, a Jugoszláv időszakban komoly próbálkozások történtek önálló, 1918 előtti előzményekkel rendelkező vajdasági magyar irodalom megkonstruálására, l. BORI Imre, *Irodalmunk évszázadai*, Újvidék, Forum, 1975.; illetve mintha még napjainkban is lennének kísérletek ennek az anakronisztikus nézetnek a továbbéltetésére, l. pl. ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna 2009-es írását *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténetének kutatása a régió magyar könyvkiadása tekintetében*, Tanulmányok, 2009, 38–48.

orvos, a kevésbé tehetséges, de nagyon lelkes Szenteleky Kornél vette magára a nemes feladatot, hogy a helyi magyar irodalom ösztönzője, megszervezője és programadója legyen. Az ő iránymutatása alapján az éppen akkor születő – és Szenteleky szerint előzmények nélküli – délvidéki magyar irodalomnak a „helyi színek” megírására, a táj és az abból fakadó speciális helyi jellegzetességek ábrázolására kellett törekednie, hogy megtalálja saját hangját, és hogy saját színeivel járuljon hozzá a magyar és a világirodalomhoz.³ Szenteleky nemzedéke tehát a *couleur locale* irányzat jegyében igyekezett „megalapítani” a délvidéki magyar irodalmat, sőt, megpróbált új irodalmi hagyományok megteremtőjévé is válni ezen a vidéken.

A második világháború alatt, amikor Bácska újra Magyarországhoz tartozott, Szenteleky hagyománya kiveszett, minthogy a délvidéki irodalomnak – ahogy az összmagyar irodalomnak is – megint Budapest lett a központja. Úgyannyira, hogy még a Délvidéki Szemle című lapot is a fővárosban adták ki ekkoriban. Csak a háború után felnövekvő újabb, délvidéki helyett immár vajdasági generáció próbálta felvenni Szenteleky, illetve a helyi irodalmi hagyomány vékonyka fonálát. A háború után felnövekvő újabb (délvidéki helyett immár vajdasági) generáció próbálta folytatni Szenteleky kezdeményét. Az új vajdasági írónemzedék legtehetségesebb tagjai viszont az avantgárd mozgalom áramába kerülve, illetve a jugoszláv kommunista vezetéstől közvetített őszintétlen ideológia, a „testvériség – egység” jegyében hamarosan lázadni kezdtek irodalmuk beszűkültnak és parlagiasnak tartott regionalizmusa ellen, Regényeikben és elbeszéléseikben elutasították azt, hogy nekik feladatuk lenne a korábbi, szerintük szűklátókörű szemléletmód vállalása, az általuk „templomtorony-perspektívának” nevezett szemszögből való írás, illetve a szürke mindennapok ábrázolásának kényszere, ezért a bácskai falu helyett egzotikus tájak, például Jugoszlávia távoli vidékei vagy az Adria melléke lett több ekkor született műalkotás színtere.

Gion Nándor is ehhez a generációhoz tartozott, de írói szárnypróbálgatásai után nem követte társait ebben a szemléletben és alkotói hozzáállásban. Bár ő is az Új Symposion folyóirat körül szerveződő avantgárd mozgalom tagjaként indult, kezdeti, formabontó, kísérletező próbálkozásai után született, igazán jelentős műveiben tulajdonképpen szembefordult kortársai szemléletével. Úgyis mondhatjuk, hogy életművében ő teremtett szintézist a korábbi hagyományos írói hozzáállásból fakadó feladatvállalás és újító kortársai extravagáns szemlélete között. Helyesen ismerte fel azt,

³ SZENTELEKY Kornél, *Ákácok alatt*, idézi: HÓZSA Éva, *A novella Vajdaságban*. Vajdasági Magyar Felőktatási Kollégium, Újvidék, 2009, 179.

hogy a helyi magyar olvasóközönségnek nagyobb szüksége van a helyi színekkel való találkozásra, mint valaha; arra, hogy a saját „benszülött” irodalma által létrehozott művekben önmagára ismerhessen.⁴ A délvidéki magyar közösség ekkoriban ugyanis sok szempontból komoly támadásoknak volt kitéve, aminek eredményeként kulturális identitása és történelmi tudata olyannyira megkopott, hogy az önismeretre a hétköznapi túlélésének praktikus okán, morális tartása megőrzése végett is szüksége volt, ha nem akart teljesen gyökértelessé válni.

A történelemnek a 20. században ebben a térségben tapasztalt szélsőségei, emberésszel feldolgozhatatlan hullámzásai, a határváltozások nyomán bekövetkező politikai átrendeződések, illetve az ezeket követő erőszakos események a helyieknek nem hagytak arra időt, és utána nem adtak arra lehetőséget, hogy feldolgozzák, vagy ami ezzel szorosan összefügg: kibeszéljék a történeteket. Sőt, a viharos események és megrázkódtatások után a 20. század második felében, tehát Gion Nándor életének nagyobb részében, legfeljebb szűk családi körben lehetett beszélni a történetekről.⁵ A történelem kárvallottjainak legcélszerűbb volt közömbösen vállat rándítaniuk, felejtetniük, majd pedig feloldódniuk egy jellegtelen vajdasági vagy egy politikailag még korrektebb jugoszláv identitásban. Beszédes adat a vajdasági magyarságnak az 1960-as években kezdődő, majd drámai mértékben felfutó kivándorlási statisztikája; meg az is, hogy miután a korabeli népszámlálás nemzetiségi rovatában megjelent a „jugoszláv” nemzetiség választásának lehetősége, a magyarok létszamarányukhoz képest sokkal többen sorolták magukat ebbe, mint a többi, a Vajdaságban élő nép.⁶

Szüksége volt tehát a vajdasági magyarságnak sorsproblémáiról szóló irodalomra, s múltjának hiteles megismerése által nyert helyes önismeretre. Hogy szellemi gyökérzete lehessen, és így megmaradhasson annak, ami. Mert ahogy a múlt legproblémásabb

⁴ „Szépírói ténykedésemet igen magasröptű témák körül kezdtem. [...] novellákat írtam például a római légiókról, illetve légionáriusokról meg Ahasvérusról, a bolygó zsidóról... [...] a szerkesztők időnként megdicsérték a találó témaválasztást és a modern hangvételt, további írásra buzdítottak, én viszont [...] aránylag gyorsan rájöttem, hogy engem tulajdonképpen nem is érdekelnek túlzottan a római légionáriusok. A vértjeik szépen csillogtak ugyan, rájuk lehetett mázolni mindenféle jelképet és homályos utalást, az adott körülmények között azonban nem engedhettem meg azt a luxust, hogy a csillogó páncélzaton maszatoljak. Ha komolyan akarom művelni az íráságot, és ha komolyan akarom venni magamat, ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nem csak könyvekből és festmények reprodukciójából ismerek.” FÜZI László, *„Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.” Gion Nándorral beszélget Fűzi László* [1998.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 265-266.

⁵ „A térségben történeteket elhomályosító/letakaró irányított mellébeszélés és hallgatás miatt értelemszerűen egészen a század kilencvenes éveig [...] nem történhetett meg a múlt adott korszakának tudományos igényű történeti kutatása, ezért értelmezését és interpretációját olyan folklóremlékezeti formák reprezentálták, mint amilyen a közösségi/családi legendárium [...]” BENCE Erika, *A történelem szociokulturális vetülete: Gion Nándor, Ez a nap a miénk* = B. E., *Másra mutató műfajolvasás: A vajdasági magyar regény a XX. Század utolsó évtizedében*, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, 2009, 61.

⁶ Vö. JUHÁSZ József, *A kisebbségek Tito föderációjában* = *História*, 2010/I–II, 53.

fejzeteiről, úgy a jelen valóságnak a közösséget érintő legfájóbb dolgairól sem lehetett őszintén szólni és igazat hallani. Ami az aktuálpolitikai közbeszédéből áradt, vagy amit a hivatalos történetírás csöpögtetett az iskolában az emberek fejébe, az minden volt, de nem igaz. Egy Gion szülőfalujából származó adatközlőm arról számolt be, hogy miután az iskolában megtanulta, hogy kizárólag rémtetteket vittek végbe a történelem folyamán a Vajdaságba betolakodó magyarok, elhatározta, hogy ő becsületes jugoszláv lesz. Mikor erre a szülei őszintén kezdtek beszéltek neki – életében először – szűkebb közösségük történetéről, úgy, ahogy azt a családi emlékezet megőrizte, akkor adatközlőm legkevesebb hazug csalónak, de inkább gonosztevőnek kezdte tartani a őket. Mígnem más falubeliektől is hasonlókat hallott. Akkor elkezdett vele forogni a világ. Útja ilyen meghasonlottságon keresztül intenzív igazságkeresésbe torkollott, és az újvidéki egyetem történelem szakára vezetett.

A Délvidék tájai a Gion-regények színtereit, míg a helyi történelem (beleértve a mikrotörténelmet is) a regények cselekményének hátterét, titkos mozgatórugóit jelentik. Gion történelmi regényeiben a közélet sem nem díszlet, sem nem főtéma, hanem élő valóság, gyakran húsba vágó kényszerűségek sorozata; éppen annyira, amennyire a nagypolitika egy helyi szántóvető életébe beleszólhatott, mert bizony bele is szólt. Hol annyira, hogy fiainak Amerikába kellett menniük szerencsét próbálni, mert a világválság a kis falut is elérte, hol pedig félelemmel, szorongással teli várakozás az új hatalom képviselőinek várásakor egy-egy impériumváltás alkalmával. Üdvözölhette az újonnan betelepítetteket, barátságot köthetett velük, de már búcsúztathatta is őket, amikor azoknak tovább kellett menekülniük az ismeretlenbe. Volt, hogy üldözötteket bújtatott, majd pedig maga is – akár évekre – veszélyeztetetté vált a saját portáján. Gion történelmi regényeinek mindennapi hőse a szülőföldjén próbálja meg túlélni az életet: elrejtőzik, embert csempész a határon át, kémkedik, helyezkedik, kiegyezik, olykor szembeszegül a sorssal. Megpróbálja, de nem mindig sikerül. Gion nem a romantikus történelmi múltba helyezte történelmi regényeit, hanem a közelmúltba, a félmúltba, így ezek mindenféle romantikus megszépítés vagy nemzeti elfogultság nélkül szólnak a kisemberekről, a hétköznapiak hőseiről. „Az én” apámról, „a te” nagyapádról. Olyanokról és azokról, akikről az író – rossz alvó lévén – kisgyermekkorában éjszakákon át hallgathatott igaz történeteket nótafa nagyapjától és mesefa nagyanyjától. Ők meséltek neki a dédszüleiről, a nagyszüleiről, a nagynénjeiről, a nagybátyjairól és a saját szüleiről is. Az utcájabeliekről és a nem túl távol lakókról. Azokról az idősekről, akik körülötte éltek, és azokról, akiket a történelem forgószele messzire sodort: akit az üldöztetés a háború alatt, akit a kitelepítés a háború

után, meg akit békeidőben az anyagi jólét reményében a nyugati emigráció vitt el Szenttamásról.

Gion főművével, a *Latroknak is játszott* tetralógiával eposzi alaposágú, a teljes délvidéki világképet felölelő regényt írt saját felnevelő közössége számára a meghatározó nagy közös történetek fordulatainak hű tolmácsolásával. Mindannyiuk sorsát megírta, s így fölrajzolta azt a nagy délvidéki tablót, amelyen minden délvidéki, illetve vajdasági fölfedezheti a saját gyökereit; tekintet nélkül nyelvi, nemzetiség, vallási vagy társadalmi kötődésére. Gionnak olyan jól sikerült a helyi színek festése mind témában, mind jellemábrázolásban, mind pedig történetbonyolításban, hogy a Vajdaságban jártamkor, személyes emlékek hallgatásakor gyakran talákoztam olyan esetekkel, amelyeket akár Gion is írhatott, „költhetett” volna. Vajon a címzettekhez, azokhoz, akikhez és akikről szólnak Gion regényei: azokhoz eljutott-e? Alakította-e az író szándékának megfelelően történelmi tudatukat? Hozzájárult-e helyesebb önismeretükhöz? Erősítette-e az összetartozás érzését?⁷ Akár igen, akár nem, a regényeket olvasva minden ember, éljen bármely pontján a világnak, ráébredhet a valahová tartozás és az ezzel összefüggő kérdések fontosságára, egyetemes emberi voltára.

Az egykori Jugoszláviában a „testvériség–egység” hazug jelszava mellett a valós nemzetiségi problémák elhallgatásra ítéltettek.⁸ A délszláv állam nemzetiségi kirakatpolitikája a velejéig álságos volt.⁹ Erre utal például az is, hogy bár az országos és a tartományi politikában (például a közgyűlésekben és a képviselőházakban) létszamarányosan voltak jelen az egyes nemzetiségeket elvileg reprezentáló –

⁷ Gionnak a művei hatásával kapcsolatos kételkedésére is utalhat, ahogy egyik jelképes szerepű hősének az olvasók általi fogadtatásáról vallott: „Nem volt igazán életrevaló fiú, hiszen többségi anyanyelvüként az ipariskola magyar nyelvű tagozatára iratkozott, holott már akkor érezni lehetett, hogy a hatalom a testvériség és egyenlőség harsogása közben igyekszik a kisebbségeket iskoláikkal együtt bedarálni a többségbe, amiről természetesen nem lehetett nyíltan beszélni és írni, de én az eltévelyedett fiút következetesen Szegény Kis Rahmánovicsnak neveztem, és naivan arra számítottam, hogy zseni írom nyomból az olvasók megértik a többszörösen áttételes, bár helyenként kusza célzásokat, és méltányolják fiatalos bátorságomat. Bevallom őszintén, nemigen értékelték merész riogatásaimat, annál többen igen mókásnak ítélték meg az elnevezést” GION Nándor, *Műfogsor az égből* [1998.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 544–545.

⁸ Maga Gion így vall erről: „Lehet, hogy az öncenzúrát mi itt Közép-Európában, a szocializmusban egy kissé eltúloztuk, ezt nem vitatom, valahogy belénk ivódott. Azt hiszem, könnyen belátható, hogy egy soknemzetiségű területen, ahol én élek, ez talán hatványozottan érvényesül. Sokszor indokoltan, mert tényleg vigyázni kell, hogy az ember mit mond, hogy ne sértsen igaztalanul senkit. És mégis úgy írjon, hogy a lelkiismerete tiszta legyen, hogy amit leírt, azért vállalni tudja a felelősséget. Ezek pedig erős béklyók, főként, ha az ember tolla megszalad. A lelkiismereti szabályokhoz mégis tartanunk kell magunkat.” TRIPOLSKY László, *Kisebbség, többség, emberség: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1988.] = GION Nándor, *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 230.

⁹ „Ma már tudjuk, hogy a jugoszláv nemzetiségpolitika végtelenül ügyesen, perfid módon segítette az elnemzetietlenedést. Nagy szabadságot biztosított, s ezzel elterelte a figyelmet a nemzeti tudatról, azonosságról, hovatartozásról.” GEROLD László, *Gion Nándor*, Pozsony, Kalligram, 2009, 17.

természetesen kizárólag kommunista párti – politikusok,¹⁰ a nemzetiségek valós igényeiről, sérelmeiről, tehát valamiféle nemzetiségi érdekképviselétről, pláne érdekérvényesítésről szó sem lehetett.¹¹ Viszont csekély számban mégis voltak olyan csavaros eszű közéleti pályán lévő, vagy oda törekvő emberek, akik hajlandóak voltak józan kompromisszumot kötni a rendszerrel, és kizárólag közösségük érdekében belépni a Jugoszláv Kommunista Szövetségbe. Gion is azok közé tartozott, akik nem az egyéni érvényesülés, önös haszonszerzés, hanem a közösség érdekében lettek párttagok, sőt, ennek a magatartásnak a par excellence-át láthatjuk benne. Gion Nándor – amennyire rekonstruálható – a helyi magyarságért való cselekvés kizárólagos lehetőségeként, illetve egyetlen hathatós eszközeként fogta fel, hogy a kommunista pártba lépett. Tudatosan hozta ezt a döntést, hogy közössége hasznára lehessen.¹²

A Gionok családjában és tágabb környezetükben élénken élt a vöröscsillagos tányérsapkások 1944/45-ös randalírozásának emléke, akiknek kis híján az író apja és nagyapja is áldozatukká vált. A ráadásul mélyen vallásos családban természetesen erős megütközést váltott ki, hogy „Nandi” a pártba lépett. Voltak (vannak) is falujabeliek, akik emiatt „ad acta” tették Giont, azaz sosem olvasták el, amit írt, mert eleve hiteltelennek tartották, amit egy párttag ír(hat). Az utóbbi vélekedéssel szembeállíthatjuk Gion egész művészi és közéleti tevékenységét. Már első regényében keményen és bátran mutatott például görbe tükröt a pártnak, ahol „összejön egy csomó ember, egyformán megmerevítik az arcizmaikat, és szavakat mondanak, aztán hazamennek, az arcizmaikat másként merevítik meg, és vacsora közben jóízűen röhögnek ugyanazokon a szavakon.”¹³ Vagy: „Szerették Hornyák tanár urat, csak őt szólították tanár úrnak, a többi tanárt csak tanár elvtársnak.”¹⁴ Vagy: „Az igazgató megpróbált hangot változtatni. Szigorúan megfeddte Barast, hogy egy párttag nem beszélhet ilyen felelőtlenül. Baras erre azt mondta, hogy amennyiben a statútum is előírja, hogy a párttagoknak tilos gondolkodni, ő mindent visszavon, és egy óriási vörös zászlóval naponta végigsétál a főutcán.”¹⁵

¹⁰ ZSOLDOS Ferenc, „Testvériség és egység”: mítosz vagy valóság? = A. SAJTI Enikő szerk., *Magyarország és a Balkán a XX. században*, Szeged, JATE Press, 2011, 92.

¹¹ Vö. *A magyarság politikai képviselete Szerbiában = Nemzetpolitikai alapismeretek*, szerk. KÁNTOR Zoltán, Bp., Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó Zrt., 2013, 94.

¹² ÁRPÁS Károly, *A tények szentsége. Gion Nándor és a közélet*, Szeged 2012/2.; ÁRPÁS Károly, *Gion Nándor és a közélet*, Váradi 2012/2.

¹³ GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 94–95.

¹⁴ *Uo.*, 69.

¹⁵ *Uo.*, 82.

Gion közéleti és irodalmi munkásságát is közössége szolgálatába állította. Azért is művelte az irodalmat, mert úgy érezte, hogy a sorok között képes olyan sorskérdésekről írni, amelyek húsba vágóak, de amelyeket máshogy nem lehetett tematizálni. Ehhez persze pályája elejétől az igazmondás kereteit kellett feszegetnie. Gion maga így nyilatkozott erről: „Az olvasóim felé, főleg az ottani olvasók felé azt akartam szuggerálni, hogy azért mi nem jöttmentek vagyunk ott. A világpolitika ugyan lenyírta a magyarságnak azt a szeletét és határon túlra vetette, de mi nem jövevények vagyunk, mi ott őshonosok vagyunk, akik otthon vagyunk és otthon akarunk lenni.”¹⁶ Ennek érdekében írt bele Gion szinte regisztrálva minél több helyi magyar nevet főművébe, a *Latroknak is játszott* tetralógiába, hogy minél többen sajátjuknak érezzék a helyi magyar múltat.¹⁷ Ha az ember a szenttamási magyar temetőben járva a sírfeliratokat, a valódi szenttamási ragadványneveket¹⁸ vagy a tanyagazdák névsorát¹⁹ olvassa minden név mögött regényszereplőt sejt – sokszor igaza is van –, mert Gion tetralógiájában a legtöbb helyi család legalább egy-két szereplő erejéig meg van örökítve. Más mozzanatok is erősen Szenttamáshoz, a gioni világ közepéhez kötik az életművet. Egészen közvetlenül így fogalmazza ezt meg egy Budapestre szakadt szenttamási regényhős, Tölgyesi Miska: „Rájöttem, hogy minden város Szenttamás. Még akkor is, ha sokkal nagyobb.”²⁰ Gallai István pedig még a képzelet világában sem tud elszakadni szülőhelyétől, illetve annak momentumaitól: „A templomnak csak egy, legfeljebb két tornya van.” – mondja, amikor a fiának mesél.²¹ Szintén a szülőföldhöz köti a műveket, hogy több műben is Tamásnak vagy Tomnak hívják az olvasó elöl bujkáló elbeszélő-főszereplőt, akiről azt érezzük, hogy Gion részben saját magából formálta meg, jöhet a „Nándor” is gyakori délvidéki magyar név – talán Nándorfehérvár (a mai Belgrád) és egy kicsit az egykor erős helyi német befolyás miatt is, hiszen a Nándor a Ferdinánd magyar megfelelője.²²

Gion olyan nemzetiségi családtörténetet írt tehát, amelyben bár szorosan csak a saját családjá útját írta meg, mint cseppben a tenger, benne van a tipikus vajdasági magyar és német sors is. Így a legtöbb helybeli olvasó a saját családjá történetére is ráismerhet(ett)

¹⁶ GION Nándor, „Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk”, i. m.

¹⁷ Vö. ÁRPÁS Károly, *A Gion-művekben szereplő személyek listája* = szerk. ÁRPÁS Károly, *Az építő teremtő ember*, Szeged, Bába Kiadó, 2008, 235–295. A lista „1420 azonosított szereplőt” sorol fel, de sokan vannak, akik egy-egy novella vagy epizód főhőseinek számíthatnak – pl. Leonyid, a bárgyilkos –, de kimaradtak.

¹⁸ FODOR Andrea – KISS Ágnes, *Szenttamási ragadványnevek = De historia urbis nostrae II.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2012, 36–45.

¹⁹ Vö. HORVÁTH KANCSÁR Ilona, *A szenttamási tanyavilág, tanyarendszer = De historia urbis nostrae I.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2011, 149.

²⁰ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 811.

²¹ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 269.

²² Nb., egyházi anyakönyvileg Gion Nándor is a Ferdinánd nevet kapta.

Gionéban, s azon keresztül faluja vagy tágabb környezete jellemző vonásait is fölfedezhette – annak történelmi távlataival együtt. Gion a külső lehetőségek szabta végső határáig őszinte maradt témáinak kiválasztásában és megfogalmazásában: ha látszólag el is fogadta a kereteket, amelyeket kora szabott, folyton feszegette őket, mert igyekezett azokat kitágítani. Ezt is várták tőle kortársai: „Ezúttal is biztattak többen: írjam meg ezt is [tudniillik a leginkább elhallgatott, mert legkényesebb témát, az 1944-es vérengzéseket – K. Á. megjegyzi.], mert elég sunyi vagyok ahhoz (mondták), hogy úgy meg tudjam írni, hogy igaz legyen, de ezt is megússzam. Addig töprengtem a feladaton, amíg megváltozott a világ. Mert ennek nem lehetett nekimenni úgy, hogy majd felületesen elkenem, majd valamit mondok, tudtam, ha az ember kimond valamit, akkor azt ki kell mondania. Úgy, hogy hiteles legyen, és súlya legyen.” Ugyanerről máshol ezt nyilatkozta: „Halogattam, holott a politikusok is, és nem csak íróbarátaim mondogatták, de már nyíltan, hogy nézd, most már kitapasztaltuk, hogy neked minden könyveddel baj volt, minden alkalommal megúszad a támadásokat, tehát te elég sunyi vagy, hogy ezt is meg tudod valahogy úgy írni, hogy közölni fogjuk, és ezt is valamiképpen majd megúszod. No, végül is nem írtam meg, hanem amikor elköltöztem, ez 1993 őszén volt, ide Magyarországra, akkor írtam meg a harmadik kötetet”.²³

*

[.]

Dolgozatomban a magyar nemzetiséghez szorosabban vagy közvetlenebbül kapcsolódó utalásokat igyekeztem összegyűjteni. Azon jelenségeket is megpróbáltam számbavenni, amelyek magyar vonatkozásúak ugyan, de (mintha) szándékosan kimaradtak (volna) a művekből. Azt is megvizsgáltam, hogy csakugyan teljesen kimaradtak-e, vagy a sorok között azért találunk rájuk célzásokat. Az alábbiakban azt is bemutatom, hogy Gion Nándor Jugoszláviában írt regényeiben a(z ön)cenzúra és a pártfegyelem nyomása alatt kényszerű húzások, sőt, a Magyarországról való kitiltása²⁴ után is hogyan találta meg a módot arra, hogy a délvidéki magyarság sorsproblémáiról írjon. Bemutatom, hogyan tudta az irodalmpolitikai elvárásokat kicselezve egy különleges, a valóságreferenciákat egyéni módon használó kódrendszerben úgy leírni az identitással, különösen a mindenkori többség-kisebbség együttélésével kapcsolatos véleményét, hogy abban úgy tükröződjön a korabeli szerb-magyar szembenállás problémaköre, hogy csak az lássa, akinek szabad.

²³ GION Nándor, „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk*”, i. m.

²⁴ Vö. GEROLD László, *Gion Nándor*, i. m., 185.

A következő fejezetekben vizsgálom azt is, hogy Gion Nándor műveiben milyen szerepet szánt a magyaroknak, hogyan jelenik meg nála az a népcsoport, amelyhez ő is tartozott. Minthogy a magyarok sokszor a többi nemzetiséghez való viszonyukban jelennek meg, illetve a másokkal való konfliktusaikban, a velük való szembenállásban vagy egyszerűen a más(ok)tól való különbözőség által válnak hangsúlyozottan önmagukká, nem tekinthetünk el attól, hogy a kimondottan magyar téma kapcsán hogyan jelennek meg a németek, a szerbek, a cigányok vagy éppen a zsidók egy-egy helyzetben.

Vizsgálódásomban elsősorban Gion főművét, a *Latroknak is játszott* címmel megjelent regénytetrológiát, annak is különösen az első két kötetét elemzem, de Gion más műveit is bevonom a vizsgálatba, ha úgy találtam, hogy azokban is hangsúlyosan megjelennek az identitás problémakörének érdekesebb aspektusai. Elemzésem legterjedelmesebb fejezetében a német témát használom vezérfonalul, minthogy a német identitás az a vörös szál, amely végigkövethető a tetralógián, és amelynek segítségével Gion a legegényibb módon közölte az identitással kapcsolatos mondanivalóit. Erre a német szála fűzöm fel aztán – időnként terjedelmesebb kitérőkkel – azoknak a jelentésrétegeknek a feltárását, amelyek például a többi nemzetiségi, a regionális, a szociokulturális vagy a vallási identitásokkal kapcsolatosak. Meg kell jegyeznem, hogy mivel egy elemző elődöm önálló tanulmányt írt a szociokulturális identitás szerepéről Gion tetralógiájában,²⁵ ezért például azzal a területtel nem foglalkoztam mélyebben. Mindvégig jellemző volt ugyanis munkamódszeremre, hogy még ha nagyszerűek voltak, és ha a témába vágtak is, nem az előttem jártak eredményeinek összegyűjtésére, megfogalmazásuk idézésére vagy újrafogalmazására törekedtem, hanem új jelentések feltárását igyekeztem elvégezni. Elemzésem elsősorban az író életművére támaszkodik, elődeimre főképpen akkor hivatkozom, ha véleményükből az övékéhez képest új következtetéseket tudtam levonni, illetve ha olykor vitázom velük. A regények jelentése ugyanakkor nyilván jóval gazdagabb, mint az általam vizsgált rétegek, de minthogy azokat mások többnyire boncolgatták már, én inkább új utakon indultam el, mintsem azok meglátásait ismételnem/idéztem volna, akik például az élet megismételhetetlen szépségéről, humánusról, (mitológiai) intertextusokról stb. írtak Gion műveivel kapcsolatban – persze természetesen ezek is releváns értelmezési területek.

Vizsgálódásaimban Gion Nándor *Latroknak is játszott* című tetralógiáját tekintem tehát kiindulási alapnak, minthogy ez volt a főműve, amelyet ő maga is annak tekintett, és

²⁵ BENCE Erika, *A szociokulturális identitás szerepe: Gion Nándor, Latroknak is játszott* = B. E., *Másra mutató műfajolvasás...*, i. m., 47–59.

amelyet majdnem pályája kezdetén kezdett írni, és ami akkor is foglalkoztatta, amikor nem talált módot a folytatására,²⁶ és amit csak a halála előtt fejezett be.²⁷ Ugyanakkor az egész életművet egységes korpusznak tekintem, minthogy például a rendszerváltás utáni művek (az interjúkat is beleértve!) finom utalásaikkal gyakran segítenek megtalálni az azelőttiek értelmezési kódjait azon érzékeny kérdések, illetve rejtett tartalmak tekintetében, amelyek vizsgálódásom tárgyai. Sőt, ezek a közvetlenebb írói közlések a rendszerváltozás előtti művekben megértett dekódolt üzenetek, megérteni vélt rejtett tartalmak igazolására is szolgálhatnak. Gion többi művét is bevonom tehát a kutatásba, de mégis azt a tetralógiát tekintem az alaplírásnak, amely – habár eltérő narrációval és változó szemlélettel, mégis – egységes keretben követi végig a huszadik század első hatvan évének délvidéki, illetve szenttamási történetét. Dolgozatomban Gion Nándor műveinek idézésekor a Noran Kiadó által 2007-ben megkezdett és a Noran Libro által 2012-ben befejezett eddigi egyetlen, ötkötetes életműkiadást, illetve a Magvető Kiadó 1982-es *Latroknak is játszott* címmel megjelent, a *Virágos Katonát* és a *Rózsaméz*et tartalmazó kiadását használtam. Négy kivétel van csak: Gion két zsegréjére (egy cím nélküli írásra és *A tolvaj* címűre) Horváth Futó Hargita Gion-monográfiájából; a *Mi történhet?* című írásra a Noran Kiadó által 2004-ben megjelentetett *Mit jelent a tök alsó?* című kötetből hivatkozom; illetve hivatkozom a *Virágos Katona* első, 1973-as kiadásának Gion által írott fűlszövegére is; ezeket a szövegeket Gerold László nem válogatta be az életműkiadásba.

[.]

²⁶ Az interjúkban sokszor ígérte, hogy folytatja az 1941 tavaszának eseményeinél félbehagyott regényt, de a kor (irodalom)politikai helyzete ezt az 1990-es évekig nem tette lehetővé.

²⁷ Talán nem is tudta Gion minden részletében befejezni az utolsó regényt, hiszen egy érdekes szálát elvarratlanul hagyott. Gallai István ugyanis még öregkorában is nemzett egy törvénytelen gyereket, akit Török Ádám után Ádámnak kívánt elnevezni. Anyja, a szerb (!) Ljubica bele is egyezett a születendő gyermek nevébe, de a gyermek megszületéséről – Gallai István többi törvénytelen gyermekével szemben, akiknek születése mind hangsúlyos jelenet a regényekben – nem olvasunk. Pedig érdekes lett volna, ha hallunk róla. A kivételesen szerb-magyar koprodukcióban készült, ráadásul a legbeleválóbb magyar szereplő nevét viselő fiú új szempontokat hozhatott volna a(z élet)műbe.

A temetők és más, az identitás kérdésköre szempontjából különleges szereppel bíró helyszínek Gion Nándor műveiben²⁸

Gion Nándor prózájában az egyik legfontosabb helyszínt a temetők jelentik, ennek ellenére a közelmúltig megjelent szakirodalomban alig foglalkoztak velük önállóan.²⁹ Kivétel ez alól az egyik Gion-monográfia, amely egy teljes fejezetet szentel a témának. Viszont ebben is inkább a *sírkő* és a *sírhant*, mint Gionnál többször előforduló tárgy és jelenség kerül fókuszba, ráadásul a művekbeli előfordulásuk felsorolásán túl nem sok tér jut szerepük vizsgálatának.³⁰ Ez indított arra, hogy behatóbban elemezzem ezeknek a különleges helyszíneknek a Gion-művekben betöltött szerepét. Ehhez több kultúratudományos megközelítési mód is kínálkozott. Elsőként a Maurice Halbwachs, valamint Jan és Aleida Assmann nevével jelzett emlékezet-szemponjú megközelítési módok adódtak,³¹ amelyek számos más helyen is egyedülálló elemzési lehetőségeket jelentenek; így inkább egy kifejezetten a terekre kidolgozott, Michel Foucault által elgondolt térelméleti megközelítésre támaszkodtam, minthogy a heterotópia fogalma, illetve az erről való gondolkodás, a „heterotopológia” a temetők esetében különösen jó értelmezési keretet nyújt.

Michel Foucault heterotópiáknak nevezi az olyan valóságos tereket, amelyek az összes többi térrel kapcsolatban állnak, de minden más helyszíntől különböznek; amelyek egy adott kultúrában megtalálható minden egyéb létező helyszínt egyszerre képviselnek, de amelyek mégis kívül esnek minden más helyen. Ezek a terek abszolút módon „mások”, mint mindazok, amelyekre reflektálnak, és amelyekről szólnak.³²

²⁸ Jelen írás 2013. szeptember 5-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen *Filológia és Irodalom* címmel rendezett konferencián *Temetők (és más heterotópiák) Gion Nándor Szenttamásán* címmel rövidített formában előadásként elhangzott, és a konferencia kötetében, valamint az újvidéki magyar tanszék *Tanulmányok* című tanszéki évkönyvében, illetve a Forrás folyóirat 2014. márciusi számában különböző változatokban megjelent.

²⁹ Megállapításom az alábbi, 1150 tételt tartalmazó bibliográfia átnézésén alapszik: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Gion Nándor bibliográfia*, Újvidék, Családi Kör Kft., 2010.

³⁰ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2010, 133–138.

³¹ Maurice HALBWACHS, *A kollektív emlékezet, III. fejezet, A kollektív emlékezet és az idő = Olvasókönyv a szociológia történetéhez*, szerk. Felkai Gábor, Somlai Péter, Némédi Dénes, Bp., Új Mandátum, 2000; Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Bp., Atlantisz, 2004.; illetve különösen Aleida ASSMANN, *Az emlékezés terei*, Debreceni Disputa, 2004. okt. 4–12.

³² M. Foucault (1926–1984) francia filozófus *Eltérő terek* című műve volt jelen írásom gondolatmenetének vezérfonala. SUTYÁK Tibor ford. = *Nyelv a végtelenhez – Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 147–155. A tanulmány másik magyar fordítását ERHARDT Miklós az *exindex* online képzőművészeti folyóiratban 2004-ben jelentette meg *Más terekről* címmel, és itt érhető el: <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>

Foucault hivatkozott tanulmányában a tükör jelenségének és a temetők nyugati kultúrában betöltött helyének és funkciójának taglalásával érzékelteti legjobban a heterotópia fogalmát. A tükör Foucault szerint olyan valós létező, amely valamiképpen visszahat arra a helyre, amelyet a tükörben önmagát szemlélő egyén elfoglal. A szemlélő a tükröt nézve először a saját hiányát konstatálja azon a helyen, ahol áll, minthogy „odaát” látja magát; majd pedig a virtuális „odaáti” nézőpont segítségével határozza meg a valós helyét. A tükör heterotópiaként működik, minthogy a helyet, amelyet a szemlélő elfoglal, egyszerre teszi a teljes környező térrel viszonyban álló valóságos helyé; de irreálissá is, mivel az „odaát” található virtuális ponton keresztül konstruálódik meg.

A temetők is értelmezhetők egyfajta tükörként, minthogy olyan terek, amelyek – a mai európai kultúrában legalábbis – a települések perifériáján, tehát „máshol” helyezkednek el, mégis kapcsolatban állnak az adott település vagy társadalom összes helyszínével, hiszen minden családnak, minden lakosnak vannak hozzátartozói a temetőkben, így az adott település társadalmának képe tükröződik bennük.

Foucault híres előadásában lényegében hét pontban foglalja össze azoknak a tereknek az ismérveit, amelyeket heterotópiáknak nevez, illetve példákat is hoz arra, hogy mely tereket gondol az általa bevezetett fogalom körébe tartozóknak.³³ Az alábbiakban az ő gondolatmenetét követem, szükség esetén pedig kifejtem vagy egyértelműsíttem a nála homályos megfogalmazásokat.³⁴

Foucault első pontja szerint minden kultúrában léteznek ún. válság-heterotópiák és ún. deviancia-heterotópiák. Az előbbiek olyan kivételezett szakrális vagy tiltott terek, amelyek azok számára vannak fenntartva, akik a közösséggel való viszonyuk alapján a válság állapotában vannak, az utóbbiak pedig ezekkel rokon terek: ilyen helyekre azok kerülnek, akiknek viselkedése a közösség által elvárt normáktól eltérő, deviáns.³⁵

Foucault második tétele, hogy egy közösség a történelme során precízen meghatározott rendeltetésű heterotópiáinak új, az eredetitől teljesen eltérő funkciót adhat. Amennyiben a közösségnek az adott helyvel összefüggő kérdéskörrel vallott felfogása

³³ Erhardt Miklósnak, az előadás egyik fordítójának a jegyzetei szerint Foucault ezt az 1967-ben írott előadásjegyzetét csak 1984 tavaszán engedte – revízió nélkül – nyomdába. Az eredeti francia kiadásnak a következők a bibliográfiai adatai: *Dits et écrits* 1984, *Des espaces autres* [= 'Más helyekről'] (előadás jegyzete, Cercle d'études architecturales, 1967. március 14.), *Architecture, Mouvement, Continuité*, n° 5, 1984. október, pp. 46–49.

³⁴ Foucault szövege Erhardt Miklós szerint is tele van homályos megfogalmazásokkal – amint arról a tanulmány elé írt jegyzetében olvashatunk –, és hozzá kell tennem, hogy emiatt nyitott kérdésekkel is, ezért a bizonytalanságok eldöntésére a francia eredetinek mindkét magyar fordítását használtam.

³⁵ A mi kultúrkörünkben meglévő válság-heterotópiák közé sorolja Foucault például a nászéjszaka helyszínét szolgáló szállodát; a deviancia-heterotópiák közé a pszichiátriát és a börtönt, a kettő határterületére pedig az öregek otthonát.

változik, azzal párhuzamosan a vele kapcsolatos heterotópiájának a szerepe is átértékelődhet.³⁶

A harmadik pont alapján heterotópiának számítanak azok a helyek is, amelyek zavarba ejtenek azzal, hogy saját egyetlen helyszínükön képesek megjeleníteni több, egymással önmagukban inkompatibilis, sőt akár egymásnak ellentmondó teret.³⁷

A negyedik elv alapján kimondhatjuk, hogy a heterotópiák gyakran a hagyományos időn kívülre mutató üzenetet hordoznak, ezáltal rendelkeznek az idő- és értékszembesítés képességével. Az ilyen heterotópiák kizökkentik az embereket hagyományos időérzékelésükből, és időfelfogásuk relativitásával szembesítik őket. Ezek a terek ezt jellemzően vagy (látszólagos) állandóságukkal, kvázi-örökkévalóságukkal³⁸ vagy funkciójuk, működésük hangsúlyozott időszakosságával érik el.

Foucault azokat az üdülőfalvakat említi példaként, amelyek az év nagyobb részében üresek és kihaltak, és azokat a vásártereket, amelyek csak évente néhányszor népesülnek be árusokkal. Gion Nándor műveiben ugyanebben funkcióban találunk vásárteret,³⁹ strandi öltözőfülkéket,⁴⁰ és a temetők mellett ilyen típusú heterotópiának számít még nála például tetralógiájának⁴¹ egyik legfőbb színtere, a Kálvária is, ahol évente csak egyszer, húsvétkor gyűlnek össze a hívők.⁴² Ha máskor is találunk itt embereket, az számít a normálistól eltérőnek, extravagánsnak. Amikor a háború alatt sokan imádkoznak itt, az nagy bajt

³⁶ A temetők mint heterotópiák szerepének átértékelődése földrajzi elhelyezkedésük változásán is jól követhető. A települések perifériájára kerülésük, ugyanakkor a halottkultusz felértékelődése tükrözi, hogy civilizációnknak hogyan változott a halálhoz és a halottakhoz való viszonya, illetve a lélek halhatatlanságában való hite az elmúlt évszázadokban.

³⁷ Nyugati kultúrkörünkben a színház kínálkozik példaként, minthogy a színpadon olyan helyszínek követhetik egymást, amelyek egymástól idegenek. A Keleten pedig a kert számít hasonló, rendkívül gazdag jelentésekkel és tulajdonságokkal bíró kulturális térnek. Figyelemreméltó, hogy a temető – természetesen, de Gionnál olykor hangsúlyosan és többletfunkcióval is – leggyakrabban szintén kert formáját ölti.

³⁸ A változó időben a változhatatlan múltat összegyűjtő és bemutató, ezáltal a jelent a múlttal szembesítő könyvtár és múzeum mellett a temető megint példaként kínálkozik. Pusztá léte is az örökléttel vagy legalábbis a folyamatos elmúlással szembesíti a jelenben (még) élőket.

³⁹ Pl.: „A vásárterre mentünk, itt most nem volt senki, csak mi ketten a nagy füves téren, szorosan egymás mellett.” GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről..., i. m.*, 179.

⁴⁰ „[...] fürödni sem járt oda többet senki, az iszapból nád nőtt ki, a kabinokba pedig nyáron és ősszel boszniai idénymunkások költöztek be, akik kukoricatörés után bezárták a kabinokat és hazamentek.” *Uo.*, 144.

⁴¹ GION Nándor, *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007.

⁴² „[...] az irgalmas tukiak is csak a húsvét előtti napokon jöttek át ide imádkozni, és természetesen nagyszombat estéjén a feltámadást ünnepelni, dologidőben azonban rajtam kívül feléje sem nézett senki” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 25; illetve: „Nagyszombaton és húsvét napján előzőnlötték ugyan a hívek a Kálváriát, kinyitották a fehér kápolnát is, buzgón imádkoztak, de a húsvét gyorsan elmúlt, a kápolna bezárult, az emberek mentek a dolguk után, újabb egy évre elfelejtették a Kálváriát” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 123.

jelez;⁴³ Török Ádám azért hordja ide rablott kincseit, mert itt senki sem keresi majd;⁴⁴ a legtöbbször a Kálvárián tartózkodó Rojtos Gallai Istvántól pedig külön (állandóan citerázó) életmódja miatt tartanak is az emberek.⁴⁵

Foucault ötödik tétele azt mondja ki, hogy a heterotópiák általában nem szabadon megközelíthetők, mint egy köztér, hanem valamely, bizonyos feltételek megléte esetén működő nyitó-záró rendszer részlegesen elszigeteli őket a külvilágtól. Az ilyen helyekre vagy kötelező a belépés, mint a laktanyába, a börtönbe (és előbb-utóbb persze valamennyiünknek a temetőbe), vagy bizonyos rítusoknak, megtisztulásnak kell alávetnünk magunkat, bizonyos gesztusokat kell megtennünk, hogy engedélyt kapjunk a belépésre, mint némely szakrális tér esetében.

Foucault hatodik tétele szerint némely heterotópiának az a feladata, hogy egy illúziókkal teli teret teremtsen meg annak érdekében, hogy hétköznapi életterünk szintén illuzórikus volta lelepleződjék azáltal, hogy szembesülünk a közte és a heterotópia között meglévő különbségekkel és hasonlóságokkal. Van aztán olyan heterotópia is, amely hétköznapi tereink tökéletlensége miatti kárpótlásként olyan valós térként szolgál, amely annyira tökéletes, annyira jól elrendezett, amennyire átlagos tereink rendezetlenek és tökéletlenek. Az első csoportba tartozónak tart Foucault némely régen volt híres nyilvánosházakat; a másodikba pedig azon utópisztikus elvek szerint fölépített, falanszterszerű gyarmati telepeket sorolja, amelyek „Isten országát” akarták megvalósítani a Földön. Ezekkel a heterotópiákkal érzem én rokonnak Gion tetralógiájában azokat a *nem valós* tereket, amelyekbe Gallai István a jelen keserőségei elől menekülve akkor kerül, amikor a Kálvária egyik stációjaként a Virágos Katonát szemlélve révületbe esik.⁴⁶ Ilyenek azok a csak Gallai István fantáziájában élő, tehát szintén hangsúlyozottan képzeletbeli helyek is, amelyeket akkor ismerünk meg, amikor a szeretőinek mesél róluk, hogy szédítse őket,⁴⁷ vagy az a mesebeli hely, amelyet a gyerekeknek vázol mint a rózsaméz lelőhelyét.⁴⁸

⁴³ „Hirtelen valami furcsa, egyhangú mormolást hallok, felnézek, és földbe gyökereznek a lábaim. A Kálvária feketéllik az emberektől. [...] Húsvét van talán? Nem, húsvét elmúlt, majdnem egy hónapja, akkor még hadifogoly voltam. Egyszerű, közönséges tavaszi vasárnap van.” *I. m.*, 176–177.

⁴⁴ „Török Ádám felugrott, megkerült engem, és egy kis csomagot húzott elő a fekete Megváltó lába mögül. Kibontotta a csomagot: három gyémánthegyű üvegvágó volt benne. Henrik Pfeiffernek, a német üvegesnek az üzletéből lopta őket.” *Uo.*, 154.

⁴⁵ „A tuki dombon éjszaka is hallani lehetett, ahogyan a megfeszített Krisztusnak citerázott. Az emberek féltek magától, és keresztet vetettek, ha éjjelenként citeraszót hallottak a Kálváriáról.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 305.

⁴⁶ Ezeket és az alább felsorolt helyeket egyébként Foucault ugyanebben az előadásában inkább az *utópia* kategóriába sorolná.

⁴⁷ „Paulina a vízre mutatott. – Álmaiban ennél nagyobb folyók partján lovagolt? – Sokkal nagyobb folyók partján. És mindig nyitott szemekkel álmodtam. A vízben fehér hajók úsztak, a parton hatalmas fűzfák, nyárfák, jegenyék álltak, a nagy folyók mellett sűrű erdőségek vannak, és az erdőkből esténként őzek és

Illetve talán az az illuzórikus és önfeledt belső világ is idekapcsolható, amely a művészet által teremtett vigasztaló álmvilág jelképeként jelenik meg Gionnál: ezt Gilike teremti magának, amikor az ujjaival játszva kizárja a külvilágot.⁴⁹

Végül Foucault a legigazibb heterotópiának tartott létezőnek, a hajónak – mint úszó térdarabnak, mint önmagába zárt (hely nélküli) helynek stb. – sokrétű jelentéseivel foglalkozik, így mutat rá, hogy a hajó nem véletlenül vált olyan fontos toposzá és a képzelet egyedülállóan gazdag forrásává az irodalomban.

Gion Nándor műveiben számos, a heterotópia fogalmi körébe eső helyszín megjelenik. A fentiekén kívül leginkább ilyen még a *Börtönről álmodom mostanában* című regényben a fő helyszíneket jelentő többféle büntetés-végrehajtási intézmény, amelyek olyannyira tükrözik, illetve leképezik a kinti, a szabad világot, hogy ez által a „kint” és a „bent” határvonala teljesen elmosódik, egyenlőségjel kerül közéjük, sőt akár fel is cserélődnek.⁵⁰ Hozzájuk hasonló a *Postarablók* című ifjúsági regény fő helyszínéül szolgáló postaépület is. Az odabent kifejlődő események az egész társadalom működését karikírozzák, így a „felnőttek” világának görbe tükürt tartanak.⁵¹

Gion legfontosabb regényében, a *Latroknak is játszott* tetralógiában az egyik fő motívumot, a Virágos Katona képét, illetve annak képbeli „terét” – majd pedig a háborúban az azt helyettesítő, az otthont jelentő képeslapot⁵² – is tekinthetjük ilyen, az „ideáti” valóságot sűrítő, ráadásul azzal vitázó, illetve számára megoldást kínáló

szarvasok járnak a folyóra vizet inni. – Nappal? – Nappal piros arcú fiatal lányokat láttam a fák alatt, vidámak voltak, folyton nevettek. – Milyen ruha volt rajtuk? – Virágmintás ruha. De ha fürödni mentek, akkor meztelenre vetkőztek. Akkor voltak a legszebbek, én meg fiatal voltam.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 483; Vö. *I.m.* 486, 488–491, 520, 526.

⁴⁸ „– Hol csinálják a rózsamézet? – kérdezte a kisfiú. – Messze innen – mondta Gallai István. – Egy magas fa tetején van a palotájuk, ott csinálják a rózsamézet. – Mi az a palota? – Egy gyönyörű ház, amelynek négy tornya van. [...] – Milyen magas az a fa? – kérdezte a kisfiú. – Rettenetesen magas. A koronája nem is látszik. A törzse meg teljesen sima, senki sem tud felmászni rá, hogy elloppja a rózsamézet.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 268–269.

⁴⁹ „Gilike arcát néztem, és elakadt a lélegzetem. Amint játszani kezdett, megváltozott az arca: kipirult, megnyugodott, olyan volt, mint a békésen alvó kisgyerek arca, s egyszer csak mintha nevetni kezdett volna. Mintha komoly arccal nevetett volna.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 79.; ill.: „Csak olyankor volt szerencsétlen, ha nem játszott az ujjaival. Olyankor szörnyű volt az arca, mintha állandóan görcs szorította volna a fejét. De amint elkezdett játszani az ujjaival, mindjárt megváltozott, boldogabb volt bármelyikünkénél. Figyeltem az arcát, még nevetett is, amikor elmondta nekünk azokat a történeteket.” *Uo.*, 88.

⁵⁰ GION Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* [1990.] = G. N., *Börtönről..., i. m.*, 249–468.

⁵¹ GION Nándor, *Postarablók* [1972.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 91–164. Hogy a regény valóban a felnőttek világát karikírozza, illetve vitázik vele, és a jogos kritika nevében helyet kér az ifjúságnak, az abból is látszik, hogy a mindig csak kezdősorával, de azzal a regény elején és végén is emlegetett „Ember, az akarok lenni...” kezdetű magyar nóta további szövege ez: „Ember, az akarok lenni, / Nékem nem parancsol senki, / Leteszem a büszke legénységem, / Sej, ölelem a kedves feleségem.”

⁵² A szenttamási utcarészletet ábrázoló képeslapról mondja Gallai István, hogy a fronton számára „a Kálvária oszlopaiba falazott képeket helyettesítette.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 166.

tükörszerű képződménynek, illuzórikus helynek. A Virágos Katona stációképe a fentiekén kívül olyan műalkotásként funkcionál, amelynek saját öntörvényű belső világát a regényszereplők érvényesnek fogadják el, noha provokatívnak is tartják.⁵³ A nevezetes stációkép az egész rajta kívül álló valóságot értelmezi, ugyanakkor tanításával ellentmond neki. A regény főszereplője így foglalja össze a Virágos Katona üzenetét: „Ki kell lépni abból a képből, ahol a Megváltót korbácsolják.”⁵⁴ Ebben a mondatban „kép”-en az egész, a Virágos Katona belső világától különböző boldogtalan „kül”világot kell érteni; a kilépés pedig a körülményektől független egyéni belső függetlenség, szabadság és boldogság megteremtését jelenti.

A Virágos Katona misztikuma ugyanakkor kontrasztban áll az egész regényfolyam, illetve a teljes életmű kvázi realizmusával is. A többi részlettel inkompatibilis, ezen momentum által még valóságosabbnak fogadjuk a regény teremtett világának a Virágos Katonán kívül álló egészét. A Virágos Katona tehát mint műalkotás a műalkotásban – autonóm, sőt misztikus kép a valószerű szövegben – saját irrealitásával, sőt fantasztikumával a realitás érzetét, a valóságosság illúzióját kölcsönzi a regény rajta kívül, illetve vele kontrasztban álló egészének. A Virágos Katonát ugyanis olyannyira erősen jellemzi a fantasztikum, hogy bizonyos tekintetben még a regényszereplők által – egyes formáiban – köznapiként elfogadott misztikum határain is kívül helyezkedik el, hiszen a mindentudó kártyajós, Szentigaz sem tud rájönni boldogságának okára.⁵⁵

Gion több elbeszélésében megjelenő heterotópiák még a hajó, illetve a vele nagyon sokban rokon vonat toposza. Utóbbira legjobb példa a *Nem baleset lesz* című novella,⁵⁶ amely végig egy elátkozott, köztes-európai „seholt” jelképező vonaton játszódik; az *Engem nem úgy hívnak* című regénynek⁵⁷ pedig egy, a boldogságot szimbolizáló uszály az egyik legfontosabb színtere. Ugyanakkor például a *Latroknak is játszott* tetralógia⁵⁸ főhősei, a mezőőr Gallai István és a haramia Török Ádám kenyérkereseti módjuk által lesznek

⁵³ „[...] a kőoszlopokba épített képeket nézegettük, és együtt találgattuk, vajon miért is boldog a Virágos Katona.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 62.

⁵⁴ *Uo.*, 88.

⁵⁵ „Keverni kezdtem a kártyát, és a Virágos Katonára gondoltam. Aztán az asztalra tettem a hetedik lapot: ismét a makk király volt. Még kétszer összekevertem a paklit, és a makk király mellé kiraktam a zöld királyt és a piros tízest is. A Szentigaz felszisszent, amikor meglátta őket. Rákönyökölt az asztalra, sokáig nézte a három kártyalapot. Jobban izzadt, és jobban erőlködött, mint amikor először jósolt nekem. Néha még keservesen fel is nyögött. És nem szólt egy szót sem. Később, amikor már valamennyien türelmetlenül feszengtünk az asztal körül, lassan felém fordult, és szemrehányóan megkérdezte tőlem: – Élő emberre gondoltál? – Nem... Nem egészen – dadogtam megrökönyödve. – Elfáradtam – mondta a Szentigaz, és felállt. – Átülök a kemence mellé. Ti meg huzzonegyeztetek.” *Uo.*, 74.

⁵⁶ GION Nándor, *Nem baleset lesz* [1997.] = G. N., *Műfogor az égből*, Bp., Noran Libro, 500–504.

⁵⁷ GION Nándor, *Engem nem úgy hívnak* [1970.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 7–89.

⁵⁸ GION Nándor, *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007.

képesek a legtöbbször által elérhetetlen „folyamatos máshol levés” – tehát szintén egyfajta heterotópia – lehetőségére. Az, hogy folyton ellenőrizhetetlen, bizonytalan helyen (úton, valahol a határban, a földeken, a tanyákon stb.) tartózkodnak, egyiküknek a családja előtt leplezett szerelmi viszonyokra, a másoknak a társadalom előtt titkolni akart bandita életmódra ad lehetőséget. Mégis, talán a temetők azok a heterotópiák, amelyek Gion legtöbb művében megjelennek, ráadásul nagyon sok értelmezési lehetőséggel is szolgálhatnak, ezért a következőkben velük foglalkozom részletesebben.

Temetők Gion önéletrajzi jegyzeteiben és egyéb, nem hangsúlyozottan önéletrajzi témájú műveiben is nagyon gyakran szerepelnek. Valóság és fikció viszonya Gion műveiben egyébként is sokszor kibogozhatatlan.⁵⁹ „Fiktív” műveiben is rengeteg életrajzi és egyéb valóságelemet találunk, ugyanakkor a *Naplók*, sőt még az *Interjúk* is⁶⁰ olyan stilisztikailag szépirodalmi minőségű megnyilatkozásokat tartalmaznak,⁶¹ amelyeknek olykor még a tartalmuk is stilizált. Utóbbi műcsoport a teljes életmű értelmezése szempontjából is fontos: a rendszerváltás utáni naplók, interjúk és bizonyos tekintetben a regények is segítenek dekódolni, illetve értelmezni a rendszerváltás előtti regények burkolt utalásait. Ezért mindegyik műcsoportot az írói életmű részének tekintem és bevonom a vizsgálódásba.⁶²

A visszaemlékezésekből tudjuk, hogy az író szenttamási szülőháza éppen az – akkoriban még megvolt – német temető kapujával szemben állt.⁶³ Sőt, Gion első gyermekkori élménye is tulajdonképpen temetői élmény, amit műveiben több nézőpontból több változatban is megírt. A háború végén, amikor Szenttamáson húzódott a frontvonal, és az ellenséges csapatok a falu közepén lövöldöztek egymásra, a falusiaknak a falu rétjén, a két frontvonal között húzódó lövészárokban kellett menedéket keresniük. Egy lövedék éppen Gion mellett vágódott be a lövészárkok falába, úgy, hogy a robbanás betemette őt.

⁵⁹ Nem véletlen, hogy az újabb szakirodalom a napló műfaját az *autofikció* névvel illeti, l. pl. Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló*, Bp., L'Harmattan, 2003.

⁶⁰ GION Nándor, *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012.

⁶¹ „[Gion] naplórészletekként jegyzett szövegeit a közlés, az olvasóval való kommunikálás szándéka hívta életre. Ezt támasztja alá a hagyatékban található irattartó, melyben naplói két példányban gépelt kéziratait gyűjtötte, rendezte, láthatóan kiadásukra gondolva, illetve az a megjegyzése, hogy „egész könyvet” tervez „összeállítani” naplójegyzeteiből.” GEROLD László, *Utószó jegyzettel* = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 335.

⁶² Az életműkiadás 5. kötetének szerkesztője is így vélekedik: „Az életmű ötödik, naplórészletekből, interjúkból, cikkekből, esszékből, könyvismertetőkből összeállított kötetét, annak ellenére, hogy az ún. járulékos, kiegészítő szövegeket tartalmazza, az írói opus szerves részének kell tekinteni. [...] Gion Nándor naplói (akárcsak a naplójegyzetekkel szubjektivitás tekintetében rokonságot tartó interjúk) érdekes és mind irodalmilag, mind pedig személyes dokumentumként is jelentős szövegek.” *Uo.*, 336.

⁶³ A művekben Romoda ácsmester házával azonosítható, és a „Keglovics” utcában áll, valós földrajzi helye: Popovača venac u. 30.; az író születésekor Sutjeska utca 30. Vö. GÖRÖMBEI András, *Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 208.

Alig tudták élve kikaparni a föld alól. Az, hogy a temetők, illetve a sírok életveszélyes helyzetekben védelmet nyújthatnak, Gion több regényében is megjelenik majd. A titói Jugoszláviában magyarországi kémként Szenttamáson életveszélyes küldetésben járó Tölgyesi Miska például arról számol be, hogy „nappal a német temetőben a Schankok sírjai között rejtőzködtem, meg a Krebs-kriptánál a csipkebokrok alatt.”⁶⁴ Egy másik regényben pedig konkrétan puskaporos helyzetben jelentenek menedéket a sírok: „Húzódjatok a sírkövek mögé – mondta Szivel András. – Elég nagy lesz a robbanás. Mindenki fedezéket keresett. Mi hárman [...] a Szlimák család kriptája mögé húzódtunk”.⁶⁵ [12. KÉP]

A fent leírt életrajzi traumát Gion nemcsak a fent jelzett áttételes módokon, illetve regényekbe szöve,⁶⁶ hanem egyes szám első személyben naplójegyzeteiben is többször megírta.⁶⁷ Az, hogy gyerekként ilyen közel került a halálhoz, nemcsak mint a be- és kitemettetés, föld alóli újjászületés halálközeli élménye hagyott benne egy életre nyomot, hanem kisebbségi-közösségi identitásának, illetve e tekintetbeli veszélyeztetettség tudatának kialakulásához is nagyon erősen hozzájárult: „A világra való első emlékezetes és kellemetlen rácsodálkozásom óta – amikor is kikapartak a föld alól – mindvégig megmaradt bennem a veszélyeztetettség érzése. Az az érzés, hogy azt a közösséget, amihez tartozónak érzem magam, legalább két oldalról ellenségnek nézik, de néha még több oldalról is.”⁶⁸ – A kisebbségi közösség ilyen fajta kiszolgáltatottságának képeként utal Gion a nevezetes esetre egy másik leírásban is, ahol azt olvassuk: „A mi fejünk felett meg idegenek hadakoztak azon az éjszakán.”⁶⁹ Nyilván nem csak a lövedékekre kell itt gondolni, hiszen másutt ugyanebből a képből kiindulva sokkal elvontabban fogalmaz Gion: „Fejünk fölött a politika valahol összecsapott egymással.”⁷⁰

⁶⁴ GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 751.

⁶⁵ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért [1982.]* = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 283.

⁶⁶ „Az egyik lövedék nagyon közel robbant, sáros földet zúdított a fejünkre, az unokámat alig tudtam kikaparni alóla, fél órán át sarat köpött a gyerek, és mire már rendesen levegőhöz jutott, annyira megedződött a halál közelében, hogy alig sírt egy keveset, egykedvűen elszenderedett, és végigaludta a további lövöldözést.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 622.

⁶⁷ Pl.: „Futóárkokban lapultunk, egy tűzérési lövedék a közelünkben csapódott be, kivájta a földet, és engem a föld alá temetett. Erről is még jobbára mások elbeszéléseiből tudok, de arra már tisztán emlékszem, hogy kikapartak a föld alól, és nők hajoltak fölém, én meg még még bömbölni sem tudtam igazán az ijedségtől, mert a szám tele volt földdel [...]” GION Nándor, *A nőkről [2002.]* = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 44.

⁶⁸ ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván, „...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen” *Beszélgetés Gion Nándorral* = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 235.

⁶⁹ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 622.

⁷⁰ GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 725.

„Akkor én is majdnem bekerültem a *magyar* temetőbe”⁷¹ [kiem. K. Á.] – folytatja még Gion a konkrét történetek taglalását, nagyon szemléletesen utalva a temetőknek az identitás kérdésében betöltött szerepére. Ehhez hasonló, elsősorban talán fölöslegesen részletezőnek, sőt, egyenesen hivataloskodónak tűnő megfogalmazással találkozunk a *Virágos katona* című regényben is, amikor Gilikének, a helyi társadalomban a legutolsónak számító árva kanászfiúnak a haláláról olvasunk: „Még aznap el is temették a *római katolikus* temetőben.”⁷² [kiem. K. Á.]

Gion fenti mondatai mutatják, hogy – különösen kisebbségi környezetben – az itt maradók számára mennyire fontos, hogy melyik temetőbe kerül valaki. Ez a tény ugyanis a közösség számára nyilvánvaló módon mutatja meg, hogy az ember meg tudta-e őrizni életében – egészen holtáig – a ráhagyományozódott legfontosabb közösségi identitáselemeknek, jelesen a nemzetiségi és a vallási örökségnek a minimumát. Az utóbbi feltételnek például Gion példakép nagyapja, Gallai István nem felelt meg, akit a szenttamási plébános nem is volt hajlandó eltemetni, minthogy nem gyónt meg halála előtt, ami pedig Szenttamáson akkor még a „minimumhoz” tartozott.⁷³ A továbbbélő közösség szempontjából fontos tehát, hogy az elhunytat az adott közösséghez tartozónak tekintik-e még halálakor is: méltónak bizonyul-e arra, hogy a közösség által bevett szertartások keretében kerüljön a temetőjükbe, és lehetőleg a családi sírboltba, illetve hogy a közösség anyanyelvén kerül-e a fejfára a neve. Gion több írásában is utal rá, hogy ez nem mindenkinek sikerül maradéktalanul, nagyapja mellett bizonyos tekintetben neki magának sem, hiszen bár ő sosem tagadta meg a nemzetiségét, de a szülőföldjét elhagyta: „Haldoklott az utolsó nagy Gion Szenttamáson. Én eljöttem onnan, a nevemet nem véstem bele a közös sírköbe.”⁷⁴ Giont Budapesten, a farkasréti temetőben temették el, és sírkövébe nem véstek keresztet.⁷⁵

⁷¹ ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván, „...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen.” *Beszélgetés Gion Nándorral* = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 234.

⁷² GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Magvető, 1982, 104. Illetve: „Szőreg előtt felrobbant az egyik teherautó, talán a hegylakó telepesek robbantották fel, tizennégy honvéd meghalt, őket a szenttamási magyar katolikus temetőben temették el a főbejárat mellett.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 457. [kiem. K. Á.]

⁷³ „A halála okozott egy kis gondot, mert a pap nem volt hajlandó eltemetni. Mivel ő nem volt hajlandó meggyónni. Márpedig Szenttamáson a halál előtt kötelező volt a gyónás! Valahonnét egy másik faluból kellett papot hívni, mert a család egyházi temetést akart. Azt mondta, nincs beszélőfalója a pappal. A szomszédokkal igen, velem igen, de a pappal nem. Elhatároztam, ha nem lesz, aki elbúcsúztassa a sírnál, majd én elbúcsúztatom. De a szomszédos faluból mégis eljött a pap, és eltemette.” ÓNODY Éva, *A nagyapa regénye. Utolsó beszélgetés Gion Nándorral* [2002.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 285.

⁷⁴ GION Nándor, *Nagybátyámról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 43.

⁷⁵ Gion sírjának képét lásd itt: http://www.magyarszo.com/hu/2012_08_30/kultura/31301/

Gion írásaiból az érezhető, hogy ha nem, vagy csak felemásan sikerül megtartani a végtisztességhez kapcsolódó hagyományokat, akkor az milyen fájdalmas tud lenni az itt maradók számára. A *Kétéltűek a barlangban* című regény szeretetreméltó Hornyák tanár urat öngyilkossága után például nem pap búcsúztatta, hanem az iskolaigazgató, ezért a hagyománytisztelő öregasszonyok megszólták, mondván: „ezek a kommunista temetések nagyon siralmasak, és nem érnek semmit.”⁷⁶ A regény másik halottja, a kis muzulmán Rahmánovics Hasszán a magyar tannyelvű ipariskolában még a kisebbségi magyarok között is kisebbséginek számított – ezért Gion „legkisebbségibb” regényszereplőjének tarthatjuk. Őt szintén teljesen világi módon temették el, sőt, nemhogy egyházi vagy vezető világi személy nem volt jelen a ceremónián, de a családjából sem jött el senki: csak az osztálytársai mondtak búcsúztatót, és a többi szertartáselemet is ők találták ki. Ezt utólag egyikük az öregasszonyokhoz hasonlóan szintén méltatlannak találta; azt mondta, „úgy temették el a Szegény Kis Rahmánovicsot, mint egy kutyát.”⁷⁷ Gion egy barátja esetében pedig, akinek élete első pillanatától problémás volt a nemzetiségi identitásához (nevéhez, anyanyelvéhez) fűződő viszonya, mindez végzetesen és véglegesen kifejeződött sorsának abban az egyetlen, az író által megfigyelt utolsó mozzanatában is, hogy a nevét végül úgy írták a fejfájára, hogy „Hajdú Ljudevit.”⁷⁸

Minthogy a temető és a síremlék az élet teljességének, illetve a valahová tartozásnak a jelképe, sőt fontos kelléke is Gionnál, így akinek eleve nincs temetője vagy sírja, ahová kerülhetne a halála után, az számít a legelhagyatottabbnak vagy a legszámkivetettebbnek az adott társadalomban. A (nyilván) katolikus temetőben, annak is a legszélén elhantolt Szegény Kis Rahmánovicson⁷⁹ kívül Dimitrij, a Szenttamásra vetődött orosz katonaszökevény történetében is hangsúlyosan előkerül ez a probléma,⁸⁰ ahogy a

⁷⁶ GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 80.

⁷⁷ *Uo.*, 116.

⁷⁸ A történetben – nyilván kegyeleti okból – nem eredeti nevén szerepel Gion elhunyt barátja; valójában Szöllősi Lacinak hívták. Történetét l. itt: GION Nándor, *Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről* [1990.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 82.

⁷⁹ „a Szegény Kis Rahmánovicsnak az elhanyagolt temetőrész legszélén ástak sírt.” GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 113.

⁸⁰ Dimitrij, az orosz katonaszökevény így bánkódik Szenttamáson: „Lehet, hogy kifaragok magamnak egy sírkövet. Csak még azt nem tudom, hogy hol állítsam fel a sírkövet. A zsidó temetőben vagy a német temetőben? Nagyon szép, csöndes hely mind a kettő. Kár, hogy nincs itt egy orosz temető.” GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 503.

holokauszt és a szerb megtorlás áldozatává vált 1944-es zsidó,⁸¹ illetve 1944–45-ös magyar áldozatokkal kapcsolatban is.⁸²

Nem történik viszont aránytévesztés a művekben: öncélú halott- vagy kegyeletkultusz nem fordul elő Giønnál. Számára az élet sokkal fontosabb, mint a szép temetés vagy az igényes síremlék. Az előbbinek az író szerinti fölöslegességére, sőt hiábavalóságára mutat az az irónia, amivel az ilyen események leírásában találkozunk,⁸³ az utóbbi jelentőségének lekicsinylésére pedig a következő idézet a példa: „A temető szélén rozsdás pléh Krisztus, a tövében egy elhanyagolt sír. Lapos földbucka, benőtte a gaz, a fejfát valaki biztosan feltüzelté...” – A jeltelen sírban nyugvó okos nazarénusnak viszont – és ez a fő! – irigylésre méltóan gondtalan és hosszú élete volt.⁸⁴

Az életrajzhoz visszatérve: Gion kisgyermekkorában a felhagyott német temetőbe vonult el játszani, ahol magába szívhatta az örökre lezárult múltnak, ráadásul egy karakteres kisebbségi közösség múltjának valamiképpen jelenvalóságát. Tizenkét éves korában aztán barátaival a magyar temetőben egy 1944-es áldozat sírjánál ásta el palackposta formájában a jövőnek szóló üzenetként nemzeti hitvallását. Igen, rögtön el is temette, minthogy olyan gondolatait írta le benne, amelyeket akkor kimondani sem volt szabad.⁸⁵ Szép mondanivalónak is lehetne venni ugyan, hogy a föld azt is befogadja, amit a világ kivet magából, de ugyan miféle világ az, ahol a gyermeki vágyakat rögtön temetni kell, még mielőtt ki lehetne mondani őket?

Számunkra most még érdekesebb, hogy a temető mint a foucault-i terminológia szerinti ún. válság-heterotópia is feltűnik Giønnál – életrajzában és műveiben is. Gion kamaszkori válsága idején ugyanis a közeli zsidó temetőbe bujdosott ki. Az azt megelőző napon, hogy életében először és végleg munkába állt, ebben a temetőben engedte meg

⁸¹ „Én nem nézhetem meg az apám sírját – mondta Korniss Flóra. – Elégették az apámat, és sehol sincs neki sírja.” GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 478.

⁸² „– Magát mindig tiszteltem. De leginkább Török Ádámot. Visz néha virágot a sírjára? – Nincsen sírja. A csatornába dobták és leúszatták a Tiszába.” GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 793.

⁸³ Vö. pl. GION Nándor, *Izsakhár* [1994.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 549–550.

⁸⁴ GION Nándor, *Kétélrtűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 92.

⁸⁵ „Én akkortájt és még sokáig nem éreztem otthon magam, túl gyakran kellett dadognom idegen nyelveken, ezért már vagy tizenkét éves koromban ponyvaregényeken hizlalt fantáziámmal kockás füzetlapokon gyönyörűen leírtam hitvallásomat, amelyben fennem hangoztattam magyarságomat és bizakodásomat a szebb jövőben, a tintával és gyöngybetűkkel leírt szöveget rajtam kívül még két barátom aláírta, a kockás füzetlapokat beletettük egy dunsztosüvegbe, cukorspárgával celofánt kötöttünk rá, és az üveget alkonyatkor elástuk a temetőben egy sírhant mellé, amely sírhant alatt egy derék magyar férfi nyugodott, akit a háború vége felé derékban kettéfűrészeltek egy rozsdás keresztvágó fűrészszel.” GION Nándor, *Őnézetesen* [1995.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 328.

magának utoljára, hogy elsírja magát: itt búcsúztatta el gyermekkorát.⁸⁶ A német temetőbe vonult el aztán tanulni, amikor az egyetemi felvételre készült.⁸⁷ Az utóbbit jelképes cselekedetként is értelmezhetjük: Gion, aki közössége legelkötelezettebb krónikásává lett, az ősök sírjain készült fel hivatására, arra, hogy megőrizze és továbbadja hagyományait és emlékeiket.⁸⁸ Hogy ez mennyire jól sikerült neki, arról nem sírfelirata vall, de majdnem: a szülőházán lévő emléktábla mint *szenttamási* (és nem pedig például mint magyar) íróról emlékezik meg róla.⁸⁹

A temető aztán a *Zongora a fehér kastélyból* című regényben mint a Foucault szerinti ún. deviancia-heterotópia is feltűnik. Dimitrij, a sokak által néma örültnek tartott orosz katonaszökevény csak a temetőben lelhet nyugalmat.⁹⁰ Ám Dimitrijnek még a temetői tartózkodása sem teljesen zökkenőmentes, hiszen a temető szakrális vagy tiltott tér is, ahová bizonyos jogosultságokkal lehet csak belépni,⁹¹ amelyeknek meglétét a temető önkéntes őre, Korniss Flóra, az utolsó szenttamási zsidó asszony nem feltételezi róla. Sírrablónak nézi,⁹² holott az orosz szinte rendeltetésének megfelelően használja az emlékhelyet: imádkozni szokott a sírokon ülve.⁹³

A temetők elsősorban a kegyelet, az emlékezés és az emléképolás színterei, és mint ilyenek, nagyon beszédesek egy közösség gondolkodására, mentalitására nézve. Mint mindenütt, úgy a szenttamási magyar és szerb temetőkben folyó kultusz is elsősorban magukhoz a temetésekhez kötődik, illetve a hagyományos vallásos keretek közötti, például halottak napi megemlékezéseket jelenti. Mivel ezek meglehetősen megszokott funkciók, nem is kerülnek elő túl hangsúlyosan a művekben. Maguknak a temetéseknek a leírásán kívül⁹⁴ leginkább egyszerű hasonlatokban találkozunk velük.⁹⁵ Gion más esetben is él

⁸⁶ „[...] leültem a sírok közé, belegondoltam, hogy teljesen megváltozik az életem, és elbőgtem magam. Akkor sírtam igazából utoljára eddigi életemben” GION Nándor, *Nagybátyámról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 36.

⁸⁷ *Uo.*, 38.

⁸⁸ GÖRÖMBEI András *Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981.], i. m., 208.

⁸⁹ Az emléktábla képe megtalálható itt: <http://archiv.magyarsozso.com/arhiva/2004/mar/10/kepek/gion16.jpg>

⁹⁰ „Alig látogatta már valaki a két pusztulásnak indult kis temetőt, legtöbbször talán Dimitrij, az orosz katonaszökevény járkált errefelé ásóval a vállán, és minden értelmesebb cél nélkül. Dimitrij egyébként most is ott volt a zsidó temetőben, a Lusztig család sírboltján üldögélt, ásójára támaszkodva lógatta bozontos fejét, talán a nagy Oroszországról gondolkodott, de lehet, hogy azon csodálkozott, hogy ő hogyan maradt még életben e sok halott között.” GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 476.

⁹¹ L. fent Foucault ötödik tételét!

⁹² GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 477–478.

⁹³ „Én a temetőben szoktam néha imádkozni – mondta Dimitrij. – Itt nagyon csöndes a német temető és a zsidó temető. Ott szoktam néha imádkozni.” *Uo.*, 497.

⁹⁴ „És eljöttek mások is, köztük egy csomó öregasszony, akik eljárnak minden temetésre és megsiratnak boldog-boldogtalant... Berecz Máté plébános szép hosszú beszédet mondott, és időnként felolvasott a bibliából, főleg Ezékiel könyvéből. [...] Aztán a kántor énekszóval elbúcsúztatta Ácsi Lajost a barátaitól, de

hasonlatban a temető, illetve sírok képével. A délvidéken szinte nemzedékenként bekövetkező impériumváltások közepette kialakuló félelem miatt kihalt tájat temetőhöz,⁹⁶ illetve a háborús helyzetben menedéket nyújtani nem képes otthonokat kriptákhoz hasonlítja.⁹⁷

A Schröder fivérek történetében Gion érzékletesen mutatja be, hogy a temetői megemlékezés mennyire fontos is lehet az emlékezők számára: a Schröder fiúk az életüket kockáztatták azért, hogy egyszer meglátogathassák az apjuk sírját.⁹⁸ Az a szándék, hogy a háború végén elmenekült, immár idegenben élő Helmuth Schröder az apjának sírkövet akar állíttatni Szenttamáson, arra az ősi és alapvető emberi vélekedésre utal, hogy nem hal meg az, akire emlékeznek,⁹⁹ illetve hogy az emlékez(tet)és fenntartásához a tárgyi emlékmű is milyen sokban hozzájárul.¹⁰⁰ Ugyanez a hit motiválja az *Ezen az oldalon* című regényben azokat a magyarokat, akik tartós fából csinálnak fejfát közeli barátjuknak;¹⁰¹ a Csoszogó Török családot, amikor „tíz birka árát költötték a temetésre és a fehér márvány sírkőre”;¹⁰²

senkit sem nevezett meg a barátai közül. Végül Berecz plébános imádkozott egy sort a ministránsokkal, meg énekeltek is, és ekkor a földbe eresztették Ácsi Lajos koporsóját. Fodó tanár úr kis göröngyöt dobott a koporsó után, és odamentek a téglagyáriak és még sokan mások, és ők is földet szórtak a koporsóra. Aztán Szivel András, a temetőcsősz bekortorta a földet a sírgödörbe, és a földbe szúrt egy fakeresztet. Berecz plébános megszentelte a sírt, és megint imádkozott.” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 359.

⁹⁵ „Temetési menetnek nézhették volna őket, ha a férfiak nem tartották volna a kezükben a szép, fehér sétatálcákat.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 1982, 287; „Olyan volt a temető, mint halottak napján alkonytájban, amikor gyertyák égnek a sírokon” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 317.; „Hangosan zokogott, néha kiáltozott is, mint a siratóasszonyok virrasztáskor és temetéskor.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 684.

⁹⁶ „– Mintha temetőben járnánk – mondta később [Gion Antal]. – Seholy egy élő ember a határban. – Mintha temetőben járnánk – mondta Török Ádám is. – Nagyon szomorú így a határ. Legalább egy kutya mozogna valahol. – Mindenki behúzódott a házába – mondta Gion Antal. – A senki földjén vagyunk. Ez a legrosszabb, amikor a senki földjén vagyunk.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 444.

⁹⁷ „A Rajcsúrt és a füves rét körül épült házakat három oldalról temetők övezték, a házak most olyanok voltak, mint valami vert falú kripták, ahol csak halottak nyugszanak és porladnak a megvakult ablakok mögött. [...] Előbb csak az öregemberek jöttek ki, elmagyaráztam nekik, hogy a lövészárokból biztonságosabban meglapulhatunk a ránk váró éjszakán, mint az omlékony kriptákban.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 623.

⁹⁸ „A rendőrök úgysem fogják elhinni, hogy az apja sírja miatt jött ide – mondta Szivel Sanyi. – Addig fogják verni, amíg be nem vallja, hogy ellenséges ügynök, és akkor elviszik a szigetre. – Bizonyára letartóztatnak, ha megtudják, hogy itt vagyok – mondta Helmuth Schröder szomorúan. – Illegálisan szöktem át a határon. De mindenképpen látni szeretném az apám sírját. Ma éjszaka majd elrejtőzöm valahol, és holnap kimegyek a temetőbe.” GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 474.

⁹⁹ Már a *Gilgames* eposzban is találkozunk azzal a gondolattal, hogy annak a halottnak a legrosszabb, akit elfelejtene: „Szólj, barátom, Enkidu, szólalj! Beszélj el, amit alatt [ti. az alvilágban; megjegyzés tőlem, K. Á.] láttál! Akire már lélek se gondol, találkozta-e lenn olyannal? – Igen találkoztam olyannal! A fázékbéli hulladékot, az utca szennyét gyűjti-falja!” RÁKOS Sándor ford., *Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek*, Bp., Európa, 1974, 166.

¹⁰⁰ GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 508.

¹⁰¹ „[...] az ácsmester és Kiss Kurányi vastag, kemény oszlopból faragták ki a fejfát, nehogy megrohadjon egyhamar” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor..., i. m.*, 133.

¹⁰² GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 445.

Gion Mátyást, aki termésköböl épít síremléket felesége nagyszüleinek;¹⁰³ és persze azokat a német szülőket is, akik tehetősebbek lévén fényképet is tetettek a márványba szeretett kislányuk, Gizike Schladt sírján.¹⁰⁴

A síremlékek a közvélekedés szerint úgyannyira biztosítják azoknak a személyeknek az emlékezetben való továbbélését, akikre utalnak, hogy nemcsak rendszeresen illik virágot vinni a sírokra,¹⁰⁵ hanem még télen is gondozni kell őket, például le kell söpörni róluk a havat, hogy láthatóak legyenek. Az utóbbi érdekes szokás, máshonnan nincs róla adatom mint Giontól, néprajzos ismerőseim sem ismerik; Gionnál viszont teljesen természetesként jelenik meg.¹⁰⁶ Sőt, bizonyosságául annak, hogy a síremlékeket az általános népi hiedelem azonosítja azokkal, akiknek az emlékére állították őket, olykor még a nyelvben is azonosítják az elhunytakkal. A sírködöntés történetében ezt olvassuk: „A Beck Ervint sokkal nehezebb lesz ledönteni – mondta Kiss Kurányi. – Vigyük mégis a Gizike Schladtot.”¹⁰⁷

Ahogy a fejfa vagy a sírkő egy személyre vagy egy családra emlékeztet, úgy a temető egy egész közösségnek állíthat emléket. Szívbemarkolóan jelenik meg Gion műveiben az az elszánt küzdelem, amelyet a kihalás szélén álló kisebbségi közösségek utolsóként megmaradt tagjai folytatnak azért, hogy fenntartsák a sírkerteket mint eltűnt közösségeik utolsó közösségi tereit, hogy ily módon biztosítsák legalább a közösség emlékének továbbélését.¹⁰⁸ Más tárgyi emlékek ugyanis már nincs is, mint a temető: „a félhülye Sebestyén gyerek” például hiába próbált meg még egy fényképet szereznit Gizike

¹⁰³ „Katharina Krebsnek és Stefan Krebsnek a Kis Kőműves emelt síremléket sok évvel később. Termésköböl. Mi temetés után csak fakereszttel búcsúztunk a halottaktól.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 554.

¹⁰⁴ „– Ki az a Gizike Schladt? – kérdezte Bergernek a fia. – Itt van eltemetve a német temetőben – mondta az idősebbik Kiss Kurányi gyerek. – Rajta van a fényképe a sírkövön. Opana azt mondja, hogy a legszebb halott volt, akit valaha is látott. Szép volt és tiszta.” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 118.

¹⁰⁵ „– A Szentigaz senkit sem tanított kártyázni. – Engem megtanított. – Mit fizettél érte? – Egy csupor mézet vittem neki, és néha virágot viszek a sírjára.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 405.

¹⁰⁶ „Az unokám születésnapját is kivártam, játszottam a gyerekekkel, délután pedig letisztítottuk a havat a német temetőben a Krebs család sírboltjáról és a Schankok kriptájáról.” GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 791.

¹⁰⁷ GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 61.

¹⁰⁸ „A német temetőben egy német asszony gondozta a sírokat. Őt nem gyűjtötték be a felszabadítók, mert ügyes magyar férje volt, aki összebarátkozott az új hatalommal, a német rokonok azonban gyűjtőtáborba kerültek, és nagyon úgy nézett ki, hogy éhen halnak ott, mielőtt elküldenék őket Németországba. [...] A zsidó temetőben egy fekete ruhás, sovány asszony járkált minden nap. Haláltáborból jött vissza, azt hiszem, ő volt az utolsó őshonos zsidó kis szülővárosomban, sírablóktól őrizte a temetőt. Fekete ruhájában feltűnő jelenség volt a fehér márvány sírkövek között.” GION Nándor, *A nőkről* [2002. e.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 44–45.

Schladtról, az csak egyetlenegy példányban, a sírján volt megtalálható – amíg össze nem zúzták.¹⁰⁹

A zsidó temetőt őrző Korniss Flóra és a német sírkertet gondozó Krebs Rézi közösségeik emlékének – mint az azokat képviselő élő személyek – talán az utolsó életben tartói. Velük együtt a sírkőfaragó orosz katonaszökevény Dimitrij és a fejfakészítő magyarok az emlékezet fizikai munkásaiként jelennek meg Gionnál. Hozzájuk hasonlóan a megemlékezés és ez által a közösségi identitás nagyon fontos lelki-szellemi munkásai a siratást, a halottakért való imádkozást végző öregek, illetve a temetési szertartásokat általában vezető egyházi személyek és kántoraik.¹¹⁰ A hivatásos lelki vezetőkéhez hasonló szerepbe kerülhetnek viszont világiak is. Ilyenek a fentebb említett regényekben szereplő „beugró” búcsúztatók; sőt volt, hogy maga az író¹¹¹ vagy regénybeli alteregója, M. H. J. került ebbe a helyzetbe.¹¹² Idetartozik még a temetéseken szomorú Ady-verseket szavaló „Lírikusok bandája” nevezetű fegyencchorus a *Börtönről álmodom mostanában* című regényben,¹¹³ és az elvetélt költő, Hugyik Mihály is, aki verses halottbúcsúztatók írásában kamatoztatta csekély költői talentumát.¹¹⁴

Gionnál többféle elveszett értéket is megillet a végtisztesség. Nemcsak ember, hanem némely állat, sőt kivételes esetben elvont dolgok is méltók lesznek rá, hogy rituálisan megemlékezzenek róluk. A *Sortűz egy fekete bivalyért* című regénynek¹¹⁵ már a címe is egy szeretett állat – és több más alább taglalt dolog – emlékére leadott két díszlövésre utal, amelyek közül a másodikra a temetőfalnál kerül sor. De Gionnál vannak más különleges emlékezés-rítusok is. A fentebb leírtat, a nemzeti hitvallásnak a temetőben való elásását életrajzi ténynek vehetjük. Egy másikat, a kiskamaszok sírkerülő babonáját, amit a mimetikus (cselekvéssorral való) emlékezés kategóriájába sorolhatunk, a rafinált írói képzelet szüleményének kell tartanunk. A regénybeli kisfiúk vélekedése szerint az

¹⁰⁹ GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 142–143.

¹¹⁰ „[...] meghalt a német tanító [...] Valaki még aznap elment Verbászra, elhozta onnan az evangélikus lelkészt, és másnap eltemették” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 123.

¹¹¹ „A temetőben öt vagy hat szombatista pap fogadott, rendkívül udvariasak voltak, megkérdezték, hogy mikor és hol akarok beszélni, azt mondtam, hogy elsőként akarok szólni a halottas ház előtt. Természetesen beleegyeztek, én elmondtam a beszédemet, pontosabban felolvastam, így nem figyelhettem meg, hogy bárki is meghatódott volna. Ezután jöttek a szombatista lelkészek. Én magyarul beszéltem, ők felváltva magyarul és szerbhorvátul. Két nyelven söpörtek le a porondról. Hosszabban, szenvedélyesebben és politikai utalásokkal beszéltek. És a szombatista énekkar egyházi dalokat énekelt.” GION Nándor, *Rádiós világ* [1993 e.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 53–54.

¹¹² GION Nándor, *Izsakhár* [1994.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 548.

¹¹³ GION Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* [1990.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 252.

¹¹⁴ „Hugyik Mihály rengeteg verset írt, és mindegyiket elénekelt a temetőben, sokan sírtak és sokan megállapították, hogy Hugyik Mihály jó kántor és jó költő.” GION Nándor, *Mint a felszabadítók* [1994.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 410.

¹¹⁵ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az anyagi vigasság, i. m., 255–364.*

1941-ben, '42-ben, '43-ban és '44-ben (a rövid magyar uralom egy-egy évében!) elhunyt Hofanesz testvérek, Paula, Angéla, Blanka és Noémi sírjának¹¹⁶ a megkerülése, illetve a szerencsétlenségen való őszinte és hangos szánakozás fordíthatja csak jobbra a sorsukat. A sírkerülő fiúk számára az emlékezés kötelességként tételeződik: a közösség tagjai csak akkor várhatják sorsuk jobbra fordulását, ha életben tartják a múlt emlékét, oly módon, hogy őszintén és látványosan sajnálkoznak fölötte.¹¹⁷

A kislányok elhalálozási éve mindenképpen szimbolikusak, annál is inkább, mert az 1944-ben meghalt Noémi éppen a magyar katonaság visszavonulása közben hunyt el;¹¹⁸ és szimbolikusnak lehet tekinteni Hofanesz János (talán a nagyapjuk?) elhunytának 1914-es évszámát is, hiszen abban az évben kezdődött az a háború, ami a nemzeti tragédiához vezetett. Ezzel szemben „Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka” halálának 1922-es dátuma valószínűleg azért nem például a fenti sorozatba illő 1918-as vagy 1920-as évszám, mert az már túl direkt célzás lenne, a nemesi név viszont mégis a régi úri magyar világ végére utalhat. Az utolsó, az 1922-es évszámmal tehát az író ügyesen tereli el a figyelmet a fentebbi dátumok szimbolikus voltáról.

Míg például az ugyanebben a regényben emlegetett Szlimák család és sírboltja ma is megtalálható Szenttamáson, addig Horváth Futó Hargita anyakönyvi kutatásai szerint Hofanesz vezetéknevű személy nem élt (és nem is hunyt el) ott azokban az években.¹¹⁹ Ez is arra mutat, hogy valamilyen különleges írói szándék állhat a sír és a kultusz megkreálása mögött. Még akkor is, ha éppen Gion – szerintem azért, hogy célzása nyilvánvalóságáról még jobban elterelje a figyelmet – ugyanebben a regényben arra is utal, hogy azért haltak meg korán a kislányok, mert a háború miatt gyengék voltak, amit az egyik elemző el is fogad „valódi” okként.¹²⁰ Sokkal valószínűbb, hogy az író ennek a babonának a megkonstruálásával a közösségi emlékezet életben tartásának fontosságát hangsúlyozza, illetve a rítusba csomagolva egy álcázott utalást tesz a visszavágyott magyar világra, amely

¹¹⁶ „egy lapos családi kripta volt a főbejárat és a temetőcsősz háza közelében. Termésköböl készítették a tetejét, a termésköbe fehér márványlapot ágyaztak, ebbe egy kis díszes keresztet, és hat nevet véstek a következő sorrendben:

Hofanesz Paula – 1941, élt fél évet

Hofanesz Angéla – 1942, élt 27 napot

Hofanesz Blanka – 1943, élt 42 napot

Hofanesz Noémi – 1944, élt 4 hónapot

Hofanesz János – 1914 †

Hofanesz (szül. Vécsey) Etelka – 1922 †” *Uo.*, 266.

¹¹⁷ *Uo.*, 266–267.

¹¹⁸ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az anyagi vigasság, i. m.*, 339.

¹¹⁹ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 136.

¹²⁰ VÖ. ELEK TIBOR, *A szeretet vigasztaló ereje: Gion Nándor ifjúsági regényeiről* = GION Nándor, *Az anyagi vigasság, i. m.*, 527.

iránti nosztalgiára a regény megírásának idején, 1982-ben máshogy nem lehetett célozni. Hiszen annál a Gionnál, aki már első két regényében (*Kétéltűek a barlangban*, 1968;¹²¹ illetve *Testvérem, Joáb*, 1969¹²²) pályakezdőként is képes volt olyan tabukat feszegetni, mint az 1944-es vérengzések, más műveiben is jó eséllyel gyaníthatók efféle, ügyesen leplezett célzások. Ennek a műnek az előzményével, *A kárókatona még nem jöttek vissza* című regénnyel kapcsolatban¹²³ például hadd jegyezzem meg már itt egy újabb felvetésemet – hátha az egyik támogatja a másikat –, hogy tudniillik a címben is szereplő csúf *kárókatona* csak úgy fogadhatók el a boldogság visszavárt madaraiként, ha elképzelhetőnek tartjuk, hogy *másféle* katonákra kell gondolni; jelesül azokra, akik 1941 és 1944 között biztosították a magyar fennhatóságot a Délvidéken. Valószínűleg még inkább ilyenféle mederbe tereli asszociációinkat, ha tudjuk, hogy ugyanebben a regényben csak a daru, „a magyarság egyik megbecsült ősi vadmadara”¹²⁴ a még a kárókatonaénál is elérhetetlenebb, még reménytelenebbül visszavágyott madár. Így utalhat az előbbi madár gyakori emlegetése az időben közelebbi, a több személyes emlékekkel könnyebben felidézhető negyvenes évekbeli „kis” magyar világra; míg az utóbbi arra a korszakra, amikor még darutollat viseltek a kalapjukon az urak, meg a hetyke legények: tehát még az első háború előtti békeidőkre, illetve az utánuk való vágyakozásra. A regénynek persze nemcsak a címe fejezi ki ezt az irreális vágyakozást, hanem a következő fejezetben taglalt, a művet át- meg átszövő szimbolika is erre utalhat, amit a mű utolsó mondatai különösen hangsúlyossá tesznek: „– Eljövök én is – fogadkozom. – Felmegyünk a magasba, és visszahívjuk a kárókatonaikat. – Burai J. megfogadta, hogy visszahívja a kárókatonaikat – mondja Virág Péter. – Lehet, hogy a darvakat is lehívja egyszer. Felnézünk a magasba, az égre, biztató kék fények csillognak egészen közlőlől. Nem először látjuk ezt a csillogást, de mindig jólesik újból látni. Mindketten meg vagyunk győződve róla, hogy onnan egyszer majd ismét lejönnek a kárókatonaikat. Lehet, hogy a darvak is.”¹²⁵ A regényt végigolvasva viszont azt érezzük, hogy a darvaknak is örülnénk, persze, de egyre kevésbé vagy inkább egyáltalán nem hiszünk már abban, hogy akár csak a kárókatona is visszajöhetnének.

Ha a Hofanesz-sírbolton nem is szerepelhetett az 1918-as, illetve az 1920-as évszám, a (valószínűleg 1918-ra utaló) 18-as szám hangsúlyos helyzetben mégis előkerül a

¹²¹ GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről..., i. m.*, 97–98.

¹²² GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről..., i. m.*, 138–140, 222, 234.

¹²³ GION Nándor, *A kárókatona még nem jöttek vissza* [1977.] = GION Nándor, *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 165–253.

¹²⁴ *Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, vö. *daru* szócikk, Bp., Akadémiai, 1977, I, 555.

¹²⁵ GION Nándor, *A kárókatona még nem jöttek vissza* [1977.] = GION Nándor, *Az angyali vigasság, i. m.*, 253.

műben: a narrátor-főhősnek, Tamásnak a nevét egyetlen alkalommal olvassuk a regényben; mégpedig akkor, amikor kiderül, hogy van tizennyolc puskagolyója.¹²⁶ Azért is valószínű, hogy szimbolikus szerepű az, hogy éppen 18 puskagolyója van a főhősnek, mert a „címszereplő” bivalynak ezzel a 18 puskagolyóval adnak majd sortüzet: „Ha nem a temetésekor, hát utólag.”¹²⁷ Ebben az értelmezésben a kihalóban lévő faj¹²⁸ egyik utolsó példányának kimúlása, illetve az arról való megemlékezés jelképezheti az 1918-ban véget ért magyar idők elsiratását. – A másik bivaly pedig a negyvenes évekbeli rövid magyar világ emlékének jelképe lehet: bár már elég rozoga állapotban van, de még él...

A *Sortűz egy fekete bivalyért* 1982-ben jelent meg. A mű végén csodás módon újra puskagolyókat kapnak a fiúk, „legalább hatvan puskagolyót”, aminek nagyon örülnek, mert egy hatalmas sortüzet akarnak adni mindenkinek, aki fontos volt a számukra. Sortüzet természetesen elsősorban a fekete bivalyért,¹²⁹ meg Ácsi Lajosért, aki személyében is jelképezheti azt a régi úri világot, amely szintén kihalásra van ítélve.

A „Lajos” név Gionnál egyébként másutt is kiemelt, legtöbbször szimbolikus szerepű magyar szereplők neve. Hajdú Laciról már esett szó, de őt „tulajdonképpen nem Lacinak hívják, hanem Lajosnak, azaz hogy a szülei Lajosnak szerették volna keresztelni, de vagy rájuk ijesztettek, vagy már eleve óvatosak voltak, hiszen akkor, 1945 elején, még csak formálódott az ország, a társadalmi rend és a nemzetiségi politika, végül is a Ljudevit nevet írták be az anyakönyvbe, de a családtagok és az ismerősök kezdettől fogva Ludvignak és, kissé logikátlanul, jobbára Lacinak szólították.”¹³⁰ Orbán Lajos, aki szégyelli (!), hogy Lajosnak hívják, ezért nevét csak a regény legutolsó mondatában tudjuk meg;¹³¹ és a magyar szakos Kiss Lajos egy-egy Gion-regény főszereplője. Szenttamás magyarságának prominensei is Lajosok: Tojzán Lajos a kántor, Koller Lajos az iskolaigazgató, Major Lajos pedig a nyomdatulajdonos. Góda Lajos és Habenyák Lajos az első világháború két név szerint is ismert magyar áldozata; Lusztig Ferin kívül nem is

¹²⁶ „–Mivel adnánk a sortüzet? – kérdezte Szivel Sanyi. – Tamásnak van még puskagolyója – mondta Burai J. – Rendes puskagolyók. [...] – Igaz ez? – fordult hozzám Szivel Sanyi. – Van még tizennyolc puskagolyóm – mondtam.” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 348.

¹²⁷ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 348.

¹²⁸ „Már nincs bivalyborjú. A bivaly kihalásra van ítélve.” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 333.

¹²⁹ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 362.

¹³⁰ GION Nándor, *Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről* [1990.] = G. N., *Véres patkányirtás, i. m.*, 2012, 75.

¹³¹ „El sem tudod képzelni, milyen jókedvű lesz, ha meglát. El tudtam képzelni. Láttam már néhányszor Sabolt, amikor jókedvű volt. Ilyenkor vigyorog, és kedélyesen azzal fogad, hogy: – No, nézd csak, megérkezett a mi Lajos fiunk is. Mert engem nem Péternek hívnak. Azt én csak viccből mondtam annak idején Reának. Engem nem úgy hívnak. Lajosnak hívnak. Orbán Lajosnak.” GION Nándor, *Engem nem úgy hívnak* [1970.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 89.

szerepel más ilyen minőségben az egész életműben. (Lusztig Ferit egyébként „csak” a fegyverletétel után érte a halálos lövés, amint arról alább még szó lesz.) Egy másik Habenyák Lajos (akit így neveztek volna a szülei) a szerb megszállás utáni önkényeskedés legnagyobb kárvallottja – nyilván szimbolikus áldozata – a tetralógiában: halva született a húszas évek elején, mert a lelketlen szerb földbirtokos nem adott szekeret az anyjának, aki éppen nála aratott, amikor megindult a szülés.¹³² Gunyhósi Lajos és Csorba János – a Jánosokról majd alább lesz szó – az a két magyar, aki büntetlenül elégtételt vehet ugyanezen a szerb gazdán, amiért az feljelentette Török Ádámot.¹³³ Péntek Lajos pedig a második világháború egyetlen, a fronton elesett és név szerint említett magyar áldozata a rendszerváltás előtti Gion-művekben, aki ráadásul – ez is nagyon fontos! – a délvidéki magyarokból szervezett brigád halottja.¹³⁴ A drávaszögi Bozóky Lajost a délszláv háborúban tette el láb alól egykori szerb barátja;¹³⁵ Gál Lajos pedig a tetralógiában a trianoni határváltozás miatt bánkódó egyetlen magyar szereplő.¹³⁶

Ácsi Lajos halála, majd temetése talán szintén jelképezi magát a trianoni tragédiát is. Az utolsó magyar nemesúr temetésén a plébános – temetésen szokatlan módon – a bibliai *Ekékiel könyvéből* olvas fel többször is. *Ezékiel könyve* főként Jeruzsálem pusztulásáról, az Izráelt érő ítéletről és a választott nép fogságba viteléről szól – az ÚR büntetéseként. „Aztán a kántor énekszóval elbúcsúztatta Ácsi Lajost a barátaitól, de senkit sem nevezett meg a barátai közül.”¹³⁷ Vörösmarty víziójára asszociálhatunk itt: „[...] a’ sírt, hol nemzet súlyed el, Népek veszik körül, ’S az ember’ millióinak Szemében

¹³² „Habenyákékat vagy két kilométerre a falutól találták meg, az út szélén ültek. Az asszony egy nagyon kicsi halott csecsemőt tartott az ölében, Habenyák Sándor pedig lógó fejjel sírt. – Fiú lett volna – mondta Habenyák Sándor Rézinek. – Lajosnak kereszteltük volna. Volt egy Lajos nevű öcsém, akit nagyon szerettem. Elesett a háborúban.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 273.*

¹³³ „mi nem bántottuk Jakšičot. Lehet, hogy ez a két gyerek – mutatott az öccsére és Gunyhósi Lajosra –, lehet, hogy a gyerekek adtak neki néhány pofont a sötétben, de hát ők még kiskorúak, nem tudják, mit csinálnak.” *Uo.*, 377.

¹³⁴ „továbbra sem volt hajlandó azt énekelni, hogy „Bajtárs, ma még tán csak öt perc az élet...” Meg is szökött abból a hadseregből, és átállt a másikba, ahol viszont azt énekelték, hogy „Eltárs, ma még tán csak öt perc az élet...” Péntek Lajosnak itt is meggyűlt a baja, mert ő természetesen itt sem énekelt. De itt, amennyire tudom, [...] elnézték a makacsságát, viszont kapott a szeme közé egy golyót valamelyik ütközetben” GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 377.

¹³⁵ „Emlékszel még Lajosra, a bátyámra? [...] Ő otthon maradt vigyázni a házra, a szőlőre és a pincékre. Lelőtték. – Kik? [...] – Miodrag. Takaros kis háza volt a falu mögötti dombon, és jól gondozott kis szőlőskertje. Jó barátságban éltünk akkoriban. – Miért ölte meg Lajost? Bozóky Sándor a vállát vonogatta. – Talán nagy házra és nagy szőlőskertre vágyott.” GION Nándor, *Nem baleset lesz* [1997.] = G. N., *Műfogsor, i. m., 502.*

¹³⁶ „a szerbeket is láttam bevonulni Feketicsre. [...] A vezetőjük [...] első dolga az volt, hogy a csendőrlaktanyáról lefeszítette kardjával a magyar királyi címet. A nevelőapám, aki magyar parasztgazda, Gál Lajosnak hívják, elsírta magát.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 262.*

¹³⁷ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m., 359.*

gyásköny üi.”¹³⁸ Valójában viszont ki sirat egy eltűnt nemzetet, egy elsüllyedt országot azok közül a (más ajkú) népek közül, akik pusztulásának tanúi? Kik ilyenkor a barátai? A valóságban közömbös, sőt inkább örül a többi nép, hiszen amíg fennáll az idegen ország, amíg erős a szomszédos nép, fenyegetés jelentt. Így Ácsi Lajosnak is csak elvileg, az illendőség kedvéért esik szó a barátairól, de bajos lenne meg is nevezni őket. Ácsi Lajos temetés után még egy „furcsa dolog történt. Senki sem akart hazamenni. Pedig temetéseken ilyenkor már általában szétszéled a nép, legfeljebb a családtagok maradnak ott siratni még egy kicsit az elhunytat. Most senki sem sírt, viszont nem akartak hazamenni. Csak álltak ott az emberek a temetőben, hallgatagon néztek maguk elé, fejükön előrecsúszott a fekete kalap, és olyanok voltak, mint a varjak a kopár akácfaerdőben. Majdnem fél óráig álltak így [...]”¹³⁹ Valahogy úgy, ahogy a régi Magyarország „temetése” után is helyben maradt minden nép, amely tanúja volt, akár siratta, akár nem.

A pórul járt magyarságot talán azért csupa Lajos reprezentálja Gion műveiben, mert Kossuth *Lajos* volt az a magyar politikus, aki 1848 tavaszán a szerb felkelők vezérével állítólag az alább idézett párbeszédbe sodródott, és ezt a szópárbajt olyan szimbolikus eseménynek lehet tartani, ami megnyitotta a Délvidék történetének sötét lapjait. Azt követően, már 1848-ban megkezdődött az ottani magyar, német és román falvak elleni etnikai tisztogatás.¹⁴⁰ Đorđe Stratimirović az anekdota egyik változata szerint ezt mondta: „»– Ha kivánságaink szószerint nem teljesíttetnek, akkor másutt fogjuk keresni azok kielégítését.« Kossuth egyszerre átlátott mindent. Nem bírta tovább fékezni magát, felkiáltott: »– Úgy! Akkor a kard döntsön közöttünk!« Nem kell azt gondolni, hogy ez a szó idézte fel a szerb lázadást. Készen volt már az. De most fellobbant a láng s elborította az egész alvidéket.”¹⁴¹ – Sokan viszont máig az indulatos Kossuth Lajost teszik felelőssé a délvidéki helyzet eskalálódásáért,¹⁴² amelynek legnagyobb kárvallottja a helyben lakó magyarság lett.)

És – visszatérve a regénybeli sortűzre – sortűzet akarnak adni a gyerekek Gergianért, akinek szimbolikus alakjáról a következő fejezetben lesz szó; a Hofanesz

¹³⁸ VÖRÖSMARTY Mihály, *Szózat* [1836.] = *Vörösmarty Mihály összes művei* 2., szerk. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1960, 211.

¹³⁹ *Uo.*, 359.

¹⁴⁰ „Bejelentették területi igényüket egy önálló tartomány, *szerb vajdaság* [kiemelés az eredetiben] megteremtésére, [...] a szerb fejedelemségből önkéntesekkel és fegyveresekkel támogatott szerb felkelés etnikai tisztogató hadműveletekbe kezdett nemcsak a magyar, hanem a német és román falvak ellen is.” Vö. *Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Bp., Osiris, 2003, 247.

¹⁴¹ *Ezernyolczszáznegyvennyolcz: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben*, szerk. JÓKAI Mór – BRÓDY Sándor – RÁKOSI Viktor, Bp., Révai, 1898, 79.

¹⁴² A szerb történetírás természetesen osztja ezt a nézetet, vö. BOAROV, Dimitrije, *Vajdaság politikai története*, ford. NAGY Georgina, Újvidék, Forum, 2012, 235.

kislányokért, akiknek személyéről már szóltam; meg egy különc – mondhatnánk kisebbségi – macskáért, aki „lehet, hogy jól járt azzal, hogy felrobbantották. Így nem lett vízihulla belőle”.¹⁴³ Az utóbbi meghökkentő megjegyzéssel kapcsolatos gioni asszociációink a gyerekkorában egy idősebb szerb társa által majdnem vízbefojtott írótól¹⁴⁴ az 1944-es vérengzések vízbe dobott – vízbe ölt magyar áldozataiig terjednek.¹⁴⁵ (Gion már első regényében is tett ilyen utalást!¹⁴⁶) Annál is inkább gondolhatunk erre, mert Fodó tanár úr máshol a regényben minden indoklás nélkül azon kezd dühöngeni, hogy – ha nem vigyáznak – rosszsont tanítványaiból is lehetnek vízihullák.¹⁴⁷

Az 1982-es regény címében szerepel a két sortűz. Az első díszlövés 18 golyóval egy kihalóban lévő állat utolsó előtti példányáért történik; a második, a regény végén pedig több mint hatvan golyóval utólag a tablószerűen összeszedett összes érdekesen szimbolikus szereplő emlékéért. Ha az 1982-es számból kivonjuk a „több mint hatvan”-at, szintén 1918–1920 körül járunk. Sortűz hatvan évért. Talán azért a hatvan évért, ami a kisebbségi létben telt. Meg az előtte volt, még mindig elgyászolatlan korábbiakért. A fájdalmas közelmúlt elfogadásáért. És az elmúlt hatvan év minden viszontagságáért. Talán ezért kell a „legalább hatvan” golyó.

Hofanesz János neve is lehet szimbolikus. Előtagja a kisebbségi létet sokszorosán megszenvedő örmény népre utal, hiszen a Hofanesz örmény eredetű név: a „Hovanesz” név a magyar „János” név örmény megfelelője. Ráadásul a „Hofanesz János” nevet két személy neveként is olvassuk a regényben: a másik, az 1914-ben elhunyt Hofanesz János neve a már tárgyalt nevezetes sírkövön szerepel.¹⁴⁸ A János pedig Gionnál, de nem csak nála, hanem a történetiségben is az egyik leggyakoribb magyar név: az 1772-től 2000-ig sokoldalúan válogatott szövegeket tartalmazó *Magyar Történeti Szövegtárban* a László-t és az István-t is megelőzve a legtöbbször szereplő keresztnév. (Gondolhatunk itt Adynak *A*

¹⁴³ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 536.

¹⁴⁴ „Ennek a sajnálatos történetnek olykor nemzeti jelleget adok, lehet, hogy igazam is van. Egy nálamnál jóval idősebb és erősebb szerb fiú akart vízbe fojtani. Dühödten nyomkodta a fejemet a víz alá, úgy éreztem, hogy szétrobban a tüdőm. Végveszélyben azonban mindig gyorsan járt az agyam. A tiszta vízben tisztán láttam a fiú bokáját, belekapaszkodtam, és a mélybe rántottam, én a víz fölé kerültem, ekkor a fojtogató vállára álltam, még mélyebbre taszítottam, én meg kiugrottam a partra, és elmenekültem.” GION Nándor, *Korai halálaimról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás..., i. m.*, 19.

¹⁴⁵ „– Elek szolgálatkész, beszari óbecsei magyar ember. Hallgat a jó szóra. Amióta két bátyja a Tiszába fulladt. – Maguk lötték őket bele a Tiszába? – Meghaltak szegények – mondta közönyösen Vladan Drenovakovics. – Elek viszont okult a történelemből, örül a rókabőr sapkának, és megteszi, amit tennie kell.” GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], *i. m.*, 786.

¹⁴⁶ Vö. GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről..., i. m.*, 96–98.

¹⁴⁷ „Fodó tanár úr ekkor hirtelen megvadult. Ordítani kezdett. Miránk hármunkra, Burai J.-re, Szivel Sanyira és énrám ordított: – Vízihullák akartok lenni?! Igen, azok lesztek. Vízihullák! És dinamitot kötnek a derekatokra! Azt akarjátok?” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 356.

¹⁴⁸ *Uo.*, 266.

mesebeli János című versére, illetve a vers János nevű hősére is!) Gion pedig sok más János nevű szereplője – például a tetralógiában első magyarként feltűnő Juhász János, a tüdőbajos Csorba János, a főkommunista Bata János, az ügyesen mindig gazdagodó Tóth Jani bácsi, illetve a földbirtokos Váry János – mellett saját alteregója nevéül is az M. H. *Jánost* választotta. Hadd jegyezzem meg itt „M. Holló János” nevének első, az író és az elemzők által eddig feloldatlanul rövidített betűjéről, hogy minden bizonnyal a „Magyar” szót takarja. Az „M” betű nemcsak jelvény, hanem a kisebbségi lét bélyege is: Szivácon az 1944-es vérengzéskor például „M” alakú sírt ástak, és ebbe lötték bele a magyarokat.¹⁴⁹

Hofanesz Jánosnak viszont nemcsak a regény szerinti „valódi” neve jelképes, hanem a másik is, a Fekete Péter, ahogy mindenki emlegeti. Az utóbbi név vezetéknevi tagja azokat a „földtúró vakondembereket” idézi fel, amiknek Gion sokszor nevezte és ábrázolta a helyi magyarokat regényeiben. A teljes név pedig arra utalhat, hogy sorsüldözött szerencsétlenről van szó,¹⁵⁰ aki elvesztette gyerekeit, kedves állatai pedig a végüket járják; ráadásul tüdőbajos is, amit ugyebár egykor *magyar* betegségnek¹⁵¹ is neveztek. Ezt a baját pedig szintén tipikusan magyarnak tartott itallal, pálinkával gondolja orvosolhatni. A Szenttamáson Gionnal egy napon született Végel László Slemil Péter nevű szereplője még leplezetlenebbül példázza a tipikus vajdasági magyar sorsot. Fekete Péteréhez hasonlóan a Slemil névnek is ’szerencsétlen’ a jelentése, a slemil szó pedig az örmény mellett másik tipikusan kisebbségi sorsot élő nép nyelvéből való, ugyanis héber eredetű.¹⁵²

Visszaulva Foucault negyedik tézisére Gion temetői tehát nem csak abból a szempontból heterotópiák, hogy csupán évente egy-két alkalommal, például halottak napja környékén népesülnek be élőkkel, mint például a szintén időszakosan üzemelő vásárterek vagy a Gion tetralógiájában olyan fontos helyszíneként szereplő Kálvária, hanem azért is, mert komoly idő- és értékszembesítő funkcióval bírnak. Ezek a temetők tehát folyton és „örökké” emlékeztethetik az itt maradottakat, de nemcsak személyekre, hanem egész – kiirtott vagy elüldözött – közösségekre is, akik már többféle értelemben is „odaát” vannak, sőt még akár korszakokra vagy eszmékre is, amelyeket máshol, máshogy emlegetni sem szabad. És nemcsak – olykor szimbolikus – síremlékekkel, hanem rendhagyó

¹⁴⁹ Vö. *A sírhely: M mint magyar* = MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, Újvidék, Forum, 1991, 58.

¹⁵⁰ „Szerencsétlen flótás volt örök életében, ezért is nevezték el Fekete Péternek, no meg a fekete bivalyok miatt.” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 338.

¹⁵¹ „magyar betegség: [...] tüdőbaj” *A magyar nyelv értelmező szótára*, főszerk. BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László, Bp., Akadémiai, IV., 1959–1962.

¹⁵² „slemil – ’kétbalkezes, gyámoltalan, balsors üldözött ember’ [...] voltaképp jiddis szó, és a héber se-lo-mo-il kifejezésből ered.” TÓTFALUSI István, *Idegen szavaink etimológiai szótára*, Bp., Anno, 407.

emlékezésaktusokkal is, mint amilyen a sírkerülés babonája vagy a temetőfalnál leadott díszűz a *Sortűz...* című regényben.

A temetők viszont legtöbbször nem lidérces, hátborzongató helyként jelennek meg a művekben, mint azt a Gionnál gyakori gyermeki nézőpont alapján is váránk, hanem a legkülönfélébb tevékenységekre alkalmas, otthonos térként. A hagyományos és megszokott temetői tevékenységek mellett lehet itt játszani, kincset el- és kiásni, macskát kínozni, virágot szedni, lődözni, illetve csak keresztülhaladni rajta, ha úgy könnyebb az eljutás valahová.¹⁵³ A sírkertek tehát Gion műveiben természetes módon tűnnek fel mint köznapi történések helyszínei, illetve fontos szerepük van nagyon sok elbeszélés terének tagolásában¹⁵⁴, illetve a helyszínek tájolásában.¹⁵⁵ Külön tanulmányt érdemelne, hogy a nem kimondottan vallásos Gionnál a temetők mellett a templomok, a Kálvária,¹⁵⁶ illetve a Szentháromság szobor is milyen fontos, szinte állandó igazodási pontot jelentenek a művek térszerkezetében.¹⁵⁷ Az *Engem nem úgy hívnak* című regényben a fiúk rendszeresen a katolikus templom melletti lépcsőkön ugrálva mérik le érettségüket.¹⁵⁸ A *Rózsaméz*ben lisztlopáskor kétszer pihennek meg Gallaiék: a görögkeleti és a katolikus templom előtt.¹⁵⁹ Sőt, még a rendszerváltás előtt leírt, szintén a *Rózsaméz*ben szereplő munkásmozgalmi szervezkedésnek is a katolikus templom, illetve a Szentháromság szobor előtti tér a gócpontja, ahonnan elindul a sztrájk.¹⁶⁰ Még a zsidó Lusztig Márton is a Szentháromság

¹⁵³ „Általában a folyó és a temetőfal között húzódó gáton mentünk az iskolába, meg erre jöttünk hazafelé is, mert ez volt a legrövidebb út” GION Nándor 1982. *Sortűz egy fekete bivalyért* = G. N., *Az anyagi vigasság, i. m.*, 265.

¹⁵⁴ „A Keglovics utca csak egy sor házból állt. A másik oldalon rozsdás drótkerítés húzódott; a mögött volt a temető: szétmálló földkupacok meg kőkeresztek, ahová még nem értek a sírok, ott krumpliföldek voltak. A temető mögött kásás, kis folyó lapított, amely nyáron nagyon keskenyre zsugorodott, és tele volt zöld hínárral.” GION Nándor, *Keresztvivő a Keglovics utcából* [1966.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 40.

¹⁵⁵ „a temetők mögül a Zöld utcaiak válaszolgattak, ők is vidám lövöldözéssel ünnepelték a karácsony éjszakáját” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 128; „A temető mögül, a kanyargó, kis folyó felől ilyenkor kellemes, hűvös levegő áramlott a Keglovics utcába [...]. A szoba egyetlen ablaka a temetőre nézett” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 120.

¹⁵⁶ „A kálvária közösségi jelkép, a lokális közösség identitásának szimbóluma.” HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m. 164.

¹⁵⁷ „Vékony, kanyargós, égszínkék vonallal felrajzolták a Krivaja folyócskát, vagy egy méterrel lejjebb széles, egyenes vonallal meghúzták a Ferenc-esatornát, és a két folyóvíz közé sötétbarna kockákból berajzolták Szenttamás utcáit. A görögkeleti és a római katolikus templomot aransárga kereszttel, a görögkeleti szerb, a katolikus magyar, a református, evangélikus német, a nazarénus, az ókatolikus és a zsidó temetőt kis fekete kereszttel jelölték meg, és még egy aransárga keresztet rajzoltak a Krivaja túlsó partjára, a Kálvária helyére, melléje pedig újabb sötétbarna kockát, a Kálvária utcát. Piros krétával meghúzták az északról befutó feketicsi, szegedi és becsei utat, nyugatról a verbászi, délről az újvidéki utat.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 285.

¹⁵⁸ GION Nándor, *Engem nem úgy hívnak* [1970.] = G. N., *Az anyagi vigasság, i. m.*, 89.

¹⁵⁹ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 236.

¹⁶⁰ „Este telezsúfolódott türelmetlen emberekkel Kiss Antal kocsmája. Rengeteg ember jött össze, egymás hegyén-hátán szorongtak, és vagy ezren még kint maradtak a katolikus templom előtti téren, széles gyűrűbe fogták a tér közepén álló Szentháromság-szobrot.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 513.

szobor talapzatába rejti el a kincseit, mielőtt elhurcolják, mert azt tartja térben és időben a legbiztosabb pontnak Szenttamáson.¹⁶¹ A zsidók kincséből aztán megtalálói a Kálvárián Krisztus térde mögé rejtik a Török Ádám kedvesének járó részt.¹⁶² Egy, már Budapesten írt visszaemlékezésben pedig Gion a szenttamási, illetve a vajdasági magyar közösséget duplán is azonosítja a katolikus templommal, avagy a kultuszközösséggel.¹⁶³

A templomok központi helyzete és orientációs funkciója ezeknek az épületeknek a települések földrajzi szerkezetében általában központi elhelyezkedésére is utal, de ezen túl nyilván a közösség identitásában, lelki-szellemi orientációjában betöltött meghatározó szerepére is. Nem lehet véletlen például, hogy a szenttamási Tölgyesi Miska Budapestre érve rögtön egy romos katolikus templomot és egy református imaházat választ tájékozódási pontul. Az is biztosan szimbolikus, hogy a háború utáni újjáépítést ebből a református imaházból kezdik el szervezni. Gion magyar közössége egyébként túlnyomórészt római katolikus volt, így a magyar ajkú protestáns felekezetekre nem sokszor utal műveiben. Amikor viszont igen, akkor hangsúlyosan húzza alá anyanyelvmegetartó szerepüket. Fodó tanár úr is ezt emeli ki róluk egy szenttamási történelemórán,¹⁶⁴ M. H. J. pedig egy svédországi magyar református közösségben nagyon meglepődik azon, hogy az ahhoz tartozók mennyire szépen beszélnek az anyanyelvüket,¹⁶⁵ ami a délvidékiekől nem igazán mondható el; még akkor sem, ha a szülőföldjükön élnek, amire szintén több novellában van utalás.¹⁶⁶

A temetők, a templomok, a Szentháromság szobor és persze a Kálvária gyakori említése arra is mutat, hogy a római katolikus identitás Gion egész életművén át mindvégig

¹⁶¹ „Körbeturkáltam a Szentháromság-szobrot. Megszimatoltam. Az a kis zsidó gyerek, a Lusztig Marci odarejtette el az aranyékszereket. Ezt akarta jelezni Török Ádámnak, amikor a Szentháromságot említette, mielőtt elvitték a csendőrök.” GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 903.

¹⁶² „A sötétben kikapogattam a legvastagabb karperecet és Krisztus meggörbült térdei mögé helyeztem.” GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 904.

¹⁶³ „S a mai Szenttamás? Tudnál-e még otthon lenni benne? – Nagyon nehezen vagy talán sehogyan sem. Én az emberekhez kötődtem, és nem a helyhez. Megváltozott a régi világ, és különösen az a világ, amit én igyekeztem és még mindig igyekszem megrajzolni. Nem csupán a már említett négy házsorra, a temetőkre és a kis folyóra gondolok, hanem az egész városra, az apácázárdából átalakított magyar iskolára [!], a Zöld utcára, a Tukra, a devecseri dombokra, a katolikus templomra, pontosabban a templomba járókra. (kiemelés: K. Á.)” FÜZI László, „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.” *Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998.]* = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 266.

¹⁶⁴ „Fodó tanár úr tartott nekünk egy remek történelemórát a reformációról, a prédikátorokról, akik anyanyelvükön

szóltak a hívőkhöz, megdicsért néhány egykori papot, akik nagyon rendes emberek voltak” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért [1982.]* = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 306.

¹⁶⁵ GION Nándor, *Átlósan az utcán*, [1991.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 537–543.

¹⁶⁶ GION Nándor, *Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről [1990.]* = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 82.

összekapcsolódik a magyarsággal.¹⁶⁷ Amikor életében egyszer egy vaskos pénzköteget tudhatott a magáénak, és így – egy regénye szerint legalábbis – gazdagnak érezte magát, akkor szimbolikus dolgokat vásárolt. Megvette „a hatkötetes világirodalmi lexikont, továbbá a katolikus bibliát igen díszes kiadásban és a református bibliát kevésbé díszes kiadásban, és [...] még valami ismeretlen márkájú whisky.”¹⁶⁸ Gionnak, ha nem is feltétlenül a katolikus hittartalom, de legalábbis a közösséget összetartó hagyományos értékek melletti komoly kiállítására mutat az is, hogy implicite azt a katolikus templomot, illetve környékét tette meg művei egyik legfontosabb helyszínének, amit ő maga explicite mind funkciójában,¹⁶⁹ mind pusztán létében veszélyeztetettnek mutatott be.¹⁷⁰ Hasonlóképpen (szinte) provokációszámba mehetett a rendszerváltás előtti művekben az is, hogy Gion prózájában a másik központi helyszín az a Szentháromság szobor, amely az apácázárdából átalakított régi magyar iskola elbontásától az alkotás 2013-as áthelyezéséig az új iskola sportpályájába ékelődve, fák takarásába kerülve szorult a perifériára. Még meghökkentőbb lehetett a helybelieknek, így szintén a hagyományos értékek melletti kiállásra mutat, hogy a *Virágos Katonának* már a címe is arra a Kálváriára utal, amely a főszereplő Rojtos Gallai István állandó tartózkodási helye a regényben, és amely viszont Gion Nándor szinte egész életében létében volt veszélyeztetve, minthogy teljesen használaton kívül állt. Az utolsó, 1944-es nagypénteki keresztúti ájtatosság után 1998-ig, tehát Gion hároméves korától a halála előtti évekig egyáltalán nem használ(hat)ták. Előbb konyhakertek, majd lucernás, utóbb szeméttelap (!) volt a düledező stációoszlopok között. A *Rózsaméz* megjelenésének évében, 1976-ban majdnem fatelepet létesítettek a helyén, majd pedig töltésnek akarták elhordani a dombját. Az ezredfordulón a szenttamási közösség eddigi legszélesebb körű összefogásával az utolsó utáni pillanatban sikerült a végpusztulástól megmenteni és újjáépíteni.¹⁷¹

¹⁶⁷ „Két szép lánya van, egyiknek is, másiknak is vett egy lakást az Adriai-tenger partján, csakhogy ezek a lakások most Horvátországba kerültek, ott viszont nem kedvelik a szerbiai lakástulajdonosokat, talán még megmenthető valami, ha hiteles iratokkal bebizonyítja, hogy szerbiai polgár létére is magyar és katolikus, de ez sem biztos.” GION Nándor, *Nagybátyámról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 36.

¹⁶⁸ GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 415.

¹⁶⁹ „A téren nincs semmi más, csak a katolikus templom, ahol vasárnaponként miséznek néhány öregasszonynak.” GION Nándor, *Engem nem úgy hívnak* [1970.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 21.

¹⁷⁰ „Régi templom, de azért elég szép, s én már sokszor gondolkoztam, hogy vajon mit csinálnak vele, ha bontani kezdik a körülötte levő régi házakat, hogy új marha nagy épületeket építsenek a helyükre. Vajon lebontják-e a templomot is, vagy pedig ott hagyják az emeletes épületek között. Sehogyan se tudom elhinni, hogy a templom ott marad az emeletes új házak között.” GION Nándor, *Engem nem úgy hívnak* [1970.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 21.

¹⁷¹ PARACKI László, *A szenttamási kálvária 1868–2009.* = *De historia urbis nostrae I.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2011, 46–58.

Gion nemzeti-vallási hitvallásaként fogható fel az is, hogy számos művének adott a *Bibliából* vett vagy a katolikus vallás gyakorlataira utaló címet. A *Virágos Katona* a Krisztust korbácsoló római katona stációképére, míg a *Latroknak is játszott* cím a Krisztus mellett megfeszített gonosztevőkre irányítja a figyelmet. A *Keresztvivő a Keglovics utcából* cím a temetési menetben betöltött szerepre, *Az angyali vigasság* pedig a kántálás és a betlehemezés népszokásának helyi nyelvjárási nevére utal.¹⁷² Az „angyali vigasság”-nak a címbe emelése is provokatívnak tekinthető volt a megírás idején: vallásos cselekmény szolgálja a regénykohéziót, az adja az egész mű cselekményének szerkezetét. A vallásos cselekmény ráadásul „szimbolikus erejű motívummá válik, amely azt sugallja, hogy a felnőttek sokszor embertelenül kegyetlen, nyomorúságos és tragikus világát a gyermeki jelenlét és szemlélet képes humanizálni.”¹⁷³ De magában a műben is olvassuk ezt a gondolatot: „[...] hadd kérdezzem meg: uram, ön sohasem énekelt az ablakok alatt szép téli estéken? Nem? Sajnálhatja. Ha csak egyszer énekelt volna, most nem próbálná ezzel a vacak vendéglői késsel felválni az ereit.”¹⁷⁴ A kisebbségi tematika felé való átmenetet képez a biblikus Gion-műcímek között az *Izsakháré*, minthogy Izsakhárnak jutott Izrael tizenkét fia közül a legmostohább föld és a legszikárabb áldás, illetve sors.¹⁷⁵ Legalábbis Gion szerint, ugyanis a *Bibliában* nem csak negatívumokat olvasunk az Izsakhárnak jutott atyai áldásban. (A Káldi-féle hagyományos katolikus fordítás szerint Izsakhár „földre legjobb” – a katolikus bibliafordítás alapjául szolgáló latin változatban, a *Vulgatában* „optimus” –; a Gion által használt Károli-fordítás szerint pedig „kies”.¹⁷⁶ Jellemző, hogy az író a céljainak megfelelő részt emelte ki, hogy tudniillik „teher alá hajtja hátát, s robotoló szolgává lesz.” Gionnak eféle, írói céljai érdekében eszközölt hangsúlyáthelyezéseivel, sőt valóságferdítéseivel a következő fejezetekben még többel is találkozunk.)

Megjegyzésre érdemes az is, hogy Gion Izsakhár (akárcsak a fentebb említett Ezékiel) nevének írásakor a hagyományos protestáns írásmódot követi. A korai novelláiban használt „Issakhár” alak az 1590-es *Vizsolyi Bibliától* a 20. századi revideálásig volt a protestáns bibliakiadások névalakja; míg az 1904-ben készült revideált

¹⁷² Angyali = angyalok által hirdetett; vigasság = [itt:] jó hír, örömhír, evangélium. *Lukács evangéliumában* az angyalok e szavakkal adják a pásztoroknak hírül Jézus születésének hírét: „Ne féljete, mert íme, hirdetek nektek nagy örömet, amely az egész nép öröme lesz: Üdvözítő született ma nektek, aki az Úr Krisztus, a Dávid városában.” Vö. *Lukács evangéliuma*, 2. fejezet 10–11. vers.

¹⁷³ ELEK TIBOR, *A szeretet vigasztaló ereje: Gion Nándor ifjúsági regényeiről* = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 530.

¹⁷⁴ GION NÁNDOR, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 447.

¹⁷⁵ „M. H. J. megítélése szerint a tizenkét izraeli törzs közül Izsakhár törzsének jutott ki a legmostohább sors: földrajzilag és gazdaságilag felháborítóan előnytelen területre kényszerítették, a rávonatköző apai áldás egyenesen átokként hangzott” GION NÁNDOR, *M. H. J. hintaszéke* [1975.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 258.

¹⁷⁶ Vö. *Mózes első könyve*, 49. fejezet, 14–15. vers.

Károli-fordítás vezette be az „Izsakhár” formát. (A többi katolikus és az újabb protestáns fordítások ettől eltérően használják Jákob pátriárka Leától született ötödik fiának nevét.¹⁷⁷)

Az is igaz, hogy Istenes Bíbic Mihály, aki „mindenkinek dicsértességekkel köszönt”, az egyik legbecstelenebb tolvaj az életműben, de ezt a szereplőt bőségesen elbírja nemcsak a sok bibliailag motivált cím, hanem főként a sok vallásos téma és utalás is. Talán ellensúlyként is szükség van Istenes Bíbicre, hogy legyen egy igazán ellenszenves vallásos, illetve a vallásosság látszatából hasznot húzó szereplő Gion tetralógiájában. Istenes Bíbic Mihályhoz hasonlóan érdekesen ellentmondásos figura a Keglovics utcai szentfázék, „Máté apostol” is. Az Ácsmester „álszentatyám”-nak nevezi, ő pedig lefarizeusozza az egész utcát. Máté apostol túlzó és fensőbbes vallásossága miatt ellenszenves tehát elsősorban, de valószínűleg Gion nem a vallásosságot akarta csepülni az ő személyében (sem), hiszen Gion rengeteg szereplőjének vannak nemcsak templomi környezetben,¹⁷⁸ hanem azon kívül is egészen természetes vallásos gesztusai,¹⁷⁹ illetve sokszor pusztán hasonlításokban is használ Gion vallásos képeket.¹⁸⁰ Az, hogy mennyire természetes velejárója Gion szereplői életének a vallás, illetve annak gyakorlata, az például abból is látszik, hogy Dosztán Antal „szidta a kiugrott teológust, amiért megbolondította a fiát”, aki hosszútávfutót faragott a belőle, „és dühében kissé logikátlanul tüntetőleg elmaradozott [!] a vasárnapi miséről.”¹⁸¹ „Máté apostol” tehát másra kellett Gionnak: képmutatása kipellengérezésének álcája alatt már egy korai novellájában, 1966-ban célozhatott a kommunizmus kezdeti időszakának fájó emlékeire, a beszolgáltatásra és a padláslesöprésekre. Máté apostol ugyanis „valamikor feldúlta a szegény, tudatlan, földtúró emberek otthonát, és ha dohányt meg lisztet talált, elvette tőlük, a szegény, tudatlan,

¹⁷⁷ Vö. *Mózes első könyve*, 30. fejezet, 17. vers.

¹⁷⁸ „A templomban a padokban jobbára fekete ruhás öregasszonyok ültek, mormolták imáikat, és áhítattal nézték Berecz plébánost, aki az oltár előtt hajlongott. Mi belemártottuk kezünket a szenteltvízes tálba, térdet hajtottunk,

és keresztet vetettünk, azután felmentünk a kórusra a lelógó harangkötelek közé, és meghúzódtunk az orgona mellett, hogy kilihegjük magunkat.” GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 424.

¹⁷⁹ „Romoda esténként karjaiba vette beteg feleségét, és úgy táncolt körbe-körbe a hideg szobában, hogy valamennyire felmelegítse az asszonyt. Szent János, a méhészt, ha ilyenkor elment Romodák háza előtt, keresztet vetett, és rövid imádságfélét mormogott.” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 72. helye; ill. „A bivalyos a fal mellől egy csákányt választott, nyelét lefelé fordította, beállt az ajtóba, keresztet vetett, majd a csákány nyelével kopogtatni kezdte a betont.” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 293.

¹⁸⁰ „térdre esett, mint az oltár előtt a templomban” *Uo.*, 350. „Ácsi Lajos eloltotta a viharlámpát, lóbálta a kezében, mint egy füstölőt a templomban” *Uo.*, 343.; ill.: „Kudlik Rezsőre csak a gyerekcárcú Péter király nézett biztatón egy falra akasztott fényképről. – Jöjjön ide – mondta később Stanimirov. Suttogva beszélt, mintha templomban lennének vagy valami tilos helyen.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 423.

¹⁸¹ GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 439.

földtúró embereket pedig börtönbe csukatta. Mikor aztán az egyik tanyán a bozontos hajú, elvadult, tudatlan emberek kiverték a fél szemét, rádöbbsent, hogy milyen nagy bűnös ő.”¹⁸²

Mi más közös identitásképző elemet is találhatott volna Gion, mint a katolikus vallást, amikor a vajdasági magyarság 95%-a katolikus? Ráadásul a délvidéki magyarok általában a környezetüknél – a szerb többségnél mindenképpen – vallásosabbak. (Nota bene, a szenttamási katolikus templomba ma is jóval többen járnak, mint a pravoszlávba, holott a magyarok harmad annyian sincsenek, mint a szerbek.) A katolikus vallás még a lakóhelynél is fontosabb kapaszkodó a művekben: hiszen a lakóhely bizonytalan is lehet, a katolikus vallás viszont mindenhová elkísérte a Gallaiakat (is).¹⁸³ Az tehát, hogy a szereplők rendszeres misére járók, vagy hogy imádkozni szoktak a Kálvárián, a legtermészetesebb cselekményekként jelennek meg: számos utalást olvasunk mindenfajta keresztény vallásos tevékenységekre a művekben. A templomba járás alább bemutatott adatai mind rendszerváltás előtti művekből valók,¹⁸⁴ és korántsem teljes a gyűjtés.

¹⁸² GION Nándor, *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről* [1966.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 51–52.

¹⁸³ „megtaláltam egy bizonyos Gallai Istvánnak a házasságlevelét, aki 1931-ben feleségül vette Ali Júlia római katolikus vallású hajadont, és akinek lakhelyeül a "Zentai tanyák" vannak megjelölve, de ez semmit sem jelent, bizonyára a plébános, aki összeeskette őket, kötelességének tartotta, hogy beírja a lakhelyet is, és mivel Gallai István akkor éppen a zentai határban őrizte a birkákat, a zentai tanyákat írta be a házasságlevelébe.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 343.

¹⁸⁴ „egy napon azonban apám a templomból hazajövet meghallotta, hogy Istenes Bibic Mihály tíz lánc földet vett a Devecserben” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 63.; ill.: „szerettem a karácsonyt, a karácsony hangulatát; a betlehemeseket, a lövöldözéseket, az éjfélt misét, amikor az egész Tuk és az egész Zöld utca a templomban szorongott, és áhítattal énekelt” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 102.; ill.: „Az öreg Imris Lázárnak jó szeme volt, gyorsan lemérte az embereket. Húsvét napján, amikor a templomból eljött hozzánk, hogy iszogasson egy kicsit apámmal, megemlítette, hogy újabb lánc földet szerzett az uraságnak” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 136.; ill.: „Vasárnap délelőtt van: ünneplőruhás, kalapos emberek sietnek a virágzó akácfák alatt, templomba mennek.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 175.; ill.: „Az átszabott, kifordított köpeny olyan, mintha új lenne. Rézi élvezettel szemlélteti minden oldalról, és elégedetten mondja: – Ez a legszebb katonaköpeny, amit valaha láttam. Templomba is elmehetsz benne.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 192.; ill.: „– Első áldozós koromban éreztem magam ilyen rohadtul. – Első áldozós korodban? – kérdezte csodálkozva Búr. – Igen – mondta a Fehér Ló. – Emlékeztek még arra, amikor első áldozók voltunk? – Emlékszem – mondtam. – De arra már nem emlékszem, hogy hogyan éreztem magam. – Csak arra emlékszem, hogy sokan voltak a templomban – mondta Búr.” GION Nándor, *Kétlütök a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 241; ill.: „A félszemű Máté apostol volt az egyetlen istenfélő ember a Keglovics utcában. Minden reggel öt órakor kelt, hideg vízben megmosakodott, és anélkül, hogy egy falatot is a szájába vett volna, elment a templomba, és megáldozott, vagy ahogyan ő szokta mondogatni: „evett isten kenyereből”.” GION Nándor, *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről* [1966.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 51.; ill.: „Vasárnap járt csupán templomba, mindig nagymisére ment, és ilyenkor, ha belemártotta ujjait a szenteltvízbe, leginkább elmosolyodott. Lehet, hogy mégis boldog volt.” GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 432.; ill.: „Szent János minden reggel templomba ment.” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 64.; ill.: „Minden körmenetet végignézttem, igazán szép volt, a falu minden katolikusa ott szorongott a templom előtt vagy a templom udvarában. A Szakács Gyuri is minden nagyszombatot eljárt a templom elé, bár ő nem szerette a körmenetet, és Krisztus Katonáit bohócoknak nevezte. És mindig bosszantotta az uramat. A körmenet lassan haladt előre, legalább ezer ember énekelt, hogy: „Feltámadt Krisztus e napon. Alleluja! Hála légyen az Istennek.”” GION Nándor, *Krisztus Katonája* [1975.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 239.; ill.: „[Fia kútba fulladása után] Péntekné két napig

Ugyanakkor hasonlóan gyümölcsöző, azaz igen nagy számú szöveghelyet felsorakoztató merítést eredményezne még például a katolikus, a pap, a plébános, a gyón, az áldoz, az ima, az imádkozik, a mise (illetve a kis- és a nagymise) adatainak összegyűjtése is Gion műveiből, amitől most terjedelmi okból eltekintek.

Gion egy novellájában még a bosszú is hajmeresztően keresztényi. Ahelyett, hogy például orvul leütnék, Pál apostol tanítása,¹⁸⁵ sőt Jézus *Hegyi beszéde* szellemében¹⁸⁶ öngyilkosságba kergetnek egy négygyerekes apát értelmetlenül megölt környékbelit. A gyilkos Izidoron (akinek neve éles kontrasztban áll cselekedetével, hiszen azt jelenti, hogy 'Ízisznek – a házastársi és az anyai (!) szeretet istennőjének– az ajándéka'¹⁸⁷) úgy állnak bosszút a környékbeli családos emberek, hogy sokszor nagyon kedvesek hozzá: sokat és kedvesen beszélgetnek vele a családjukról, vasárnapi ebédre hívják meg stb., mígnem a gyilkos nem bírván elviselni az érdemtelenül feléje áradó szeretetet, felköti magát.¹⁸⁸

Ugyanakkor azt a fenyegetettséget is bemutatja Gion – már a rendszerváltozás előtti műveiben is –, amelyek létükben veszélyeztették a kultusz(közösség) fennmaradását.¹⁸⁹ A vallás Gion minden regényében kap szerepet, de arról, hogy a gyerekek is járhatnak rendszeresen templomba – még ha érdekből is – csak a rendszerváltozás utáni *Zongora a fehér kastélyból* című regényben tudott írni.

Visszatérve a temetőkre, meghökkentő lehet, hogy a sírkertek, amikről azt szoktuk meg, hogy a településeken kívül, vagy legalábbis azok perifériáján helyezkednek el, Gion Nándor több írásában – a korabeli Szenttamás valós térviszonyainak megfelelően – a regények színterének központjában helyezkednek el, a „Keglovis” utca környékét foglalják el, azaz nagyon sok cselekmény színterét körbefogják. A legfontosabb történések sokszor vagy a temetők által közrefogott utcákban játszódnak vagy konkrétan magukban a

sikoltozott, a haját és a ruháját tépte, azt mondta, ő is kútba ugrik, de aztán mégsem ugrott a kútba, viszont rendszeres templomba járó lett.” GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 370.

¹⁸⁵ „Ne szolgáltatatok magatoknak igazságot, szerettem, hanem hagyjatok teret az Isten haragjának, hiszen írva van: „Ényém a bosszú, én majd megfizetek” – mondja az Úr. Sőt, ha ellenséged éhezik, adj neki enni, ha szomjazik, adj neki inni. Ha ezt teszed, izzó paraszat raksz a fejére.” *Pál levele a rómaiakhoz*, 12. fejezet 19–20. vers (új protestáns fordítás)

¹⁸⁶ „szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnék titeket” *Lukács evangéliuma*, 6. fejezet 27. vers (új protestáns fordítás)

¹⁸⁷ LADÓ János, *Magyar utónévkönyv*, Bp., Akadémiai, 1978, 172.

¹⁸⁸ GION NÁNDOR, *Izidor*, [1987.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 261–269.

¹⁸⁹ „[...] a karácsony előtti napokban mi rendszeresen bejártunk három-négy utcát, minden házba bekopogtunk, és felkínáltuk az „angyali vigasságot”. [...] remekül tudtuk énekelni a karácsonyi dalokat, és remekül énekelünk ott a színpadon is [...]. Csakhogy beviharzott Novák tanárnő is, magánkívül volt, sikoltozott, felrohant hozzánk a színpadra, kitépte a hegedűt Kovács Pali kezéből, minket meg lehordott mindenféleképpen, figyelmeztetett, hogy ez itt többé nem apácázárda, nem a sötétség fellegvára, nem tűri, hogy a klerikális reakció szellemét felélesszük, az ilyen dolgokat énekeljük a tér másik oldalán, a templomban.” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 259.

temetőben, vagy valahol a temetőkhöz képest. „Temetők fogták körül a házakat, kaszáló sorrendben, vagyis jobbról balra így: a görögkeleti szerb, a katolikus magyar, a zsidó, a református német, a nazarénus és az ókatolikus temető. Mindezt átkarolta a tiszta vizű kis folyó.”¹⁹⁰ Ez szimbolikusan kifejezheti, hogy a kisebbségi lét sok szempontból a periférián mozog: nemcsak földrajzilag, hanem társadalmilag is: „A helynek identitás-formáló szerepe van. A peremkerület, a faluszél térbeli metafora Gionnál, a földrajzi, kisebbségi, gazdasági, kulturális marginalizációt jelenti.”¹⁹¹ Vagy ahogy egy másik elemző írja a Gion művekbeli temetők melletti utcákban élő elvetélt életeknek, bizonytalan egzisztenciáknak a helyszínnel való összefüggéséről: „A majdnem élet találkozik itt a folyamatos elmúlással.”¹⁹²

Valamiképpen otthonos, de azért persze sosem veszíti el teljesen misztikáját ez a tér. Van, hogy a temetőkhöz kötődő babonás néphitre utal Gion,¹⁹³ de ő maga is köt különös dolgokat a temetőkhöz, például hogy furcsa lényeket származtat onnan: az *Angyali vigasság* című regényben egy nevezetes hermafrodita baromfőről, illetve egy biológiailag lehetetlen időben kikelt egész baromfi-fészekaljéről olvasunk, amely ősszel került elő a temetőből.¹⁹⁴

A fantáziát mindig megmozgató kincs is lehet a föld alatt több műben, amire általános utalás történik a *Postarablók* című regényben, ahol a gyerekek sírbráblásra készülnek.¹⁹⁵ Az elhurcolt zsidóknak a Szentháromság szobor tövében elásott kincse az *Aranyat talált* című regényben – már a mű címe is erre utal – valóságos gazdagságot szerez.¹⁹⁶ A *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényben pedig az állítólag az elmenekült német téglagyáros, Schank Frici által elrejtett, az egyik főhős által elixírnek tartott pálinkát sikerül kiásni a föld alól.¹⁹⁷ Talán nem véletlen, hogy a kincs ezekben a történetekben a

¹⁹⁰ FÜZI László, „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.” *Gion Nándorral beszélget Füzi László, i. m., 264.*

¹⁹¹ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 93.

¹⁹² GEROLD László, *Utószó* = G. L. szerk., *Műfogsor...*, i. m., 707.

¹⁹³ „Gonosz hely az, túl közel esik a temetőhöz, még a vadállatok is elszöknek onnan – mondta Velezné” GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m., 396.*

¹⁹⁴ GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m., 398, 406.*

¹⁹⁵ „[...] azt terveztük, hogy felbontjuk a temetőben a régi sírokat, összeszedjük az aranyholmit, amit a halottakra aggattak, amikor eltemették őket, aztán elmegyünk valahova, egy olyan szigetre, ahol mindig meleg van, magunkkal visszük Fenyvesi Erikát is, és aztán mi hárman nagyon boldogok leszünk.” GION Nándor, *Postarablók* [1972.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m., 93.*

¹⁹⁶ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 705–905.

¹⁹⁷ „Mít ásott el Schank Frici? – kérdezte a pap. – Két hordó finom barackpálinkát – mondta Ácsi Lajos. – Mielőtt elment, valahol a téglagyárban elásott két hordó első osztályú barackpálinkát. Most ott nemesedik a földben, és várja a gazdáját.” Uő. 1982. *Sortűz egy fekete bivalyért* = G. N., *Az angyali vigasság, i. m., 278.* „Fekete Péter belekotort a földbe, valami koppant. Eldobta a csákányt, és térdre esett, mint az oltár előtt a templomban. Óvatosan, kézzel szedegette ki a földet, és egyszer csak előbukkant a hordó. Ott álltunk

település múltjának végérvényesen lezárt fejezeteihez kötődő, azaz már csak az emlékezetben élő zsidó és sváb közösségekhez, illetve az ezekhez tartozó személyekhez kapcsolódik. Az a tény, hogy a faluból elhurcolt zsidóktól, illetve a kitelepített németektől származnak a csodás leletek, az elveszett múltban rejlő pótolhatatlan értékekre, illetve ezek felszínre hozásának és megőrzésének fontosságára hívhatja fel a figyelmet.

Figyelemre méltó az is, hogy a temető – természetesen, de Gionnál olykor hangsúlyosan és többletfunkcióval is – leggyakrabban az oly gazdag jelentésekkel telítődött *kert* formájában van jelen. Paradicsomkertként, ami az eszmények kertje – de az ártatlanság elvesztésének kertje is. Az *Ezen az oldalon* hősei szexuális beavattatására a temető végében kerül sor: a kisfiúk itt leskelődnek a méhészlányra, „Szent Erzsébet” után,¹⁹⁸ aki később itt veszíti el ártatlanságát. A fiúk aztán itt veszítik el illúziójukat, és nőnek fel, amikor megtudják, hogy eszményük már nem tiszta.¹⁹⁹ Ezért a szépnek – és mivel halottról van szó – változhatatlanul tisztának tartott Gizike Schladt sírján állnak bosszút. Amíg hittek a tiszta szerelemben, rituálisan virágot hordtak Gizike sírjára, valahányszor meglesték meztelenül fürdő szerelmüket,²⁰⁰ de miután csalódtak eszményükben, ugyancsak jelképes cselekedetet végeznek: összetapossák a virágokat és szétzúzzák a síron lévő fényképét.²⁰¹ Az összetört fénykép helyreállításának kísérlete eleve kudarcra van ítélve: az elveszett illúzió sosem állhat helyre, Gizike Schladt képét lehetetlen újrafényezni.²⁰² **[1. KÉP]** Az *Angyali vigasság* című regényben pedig azt olvassuk – és mint az előbbi esetben, valószínűleg szintén a felnőtté váláshoz kapcsolódó beavatási rítusnak kell tartanunk –, hogy két belevaló fiú „fogadásból” egy héten át boszorkányhírű asszonyok sírján aludt a temetőben.²⁰³

körülötte, ő meg ránk emelte tekintetét, nagyon hálás volt és nagyon boldog. Már nem öregedett tovább. És nem is köhögött. – Ne nyúljon hozzá senki – suttogta. – Majd én... Majd én kiemelem.” *Uo.*, 350.

¹⁹⁸ „Egy napon már kora délelőtt három kisfiú: a két Kiss Kurányi gyerek és Bergernek, a feltalálónak a fia sátrat kezdett építeni a temető végén burjánzó ördögcémacserjék és ecetfák között. [...] Leültek a puha, zöld levelekre, lábukat maguk alá húzták, a sűrű ördögcémacserjék eltakarták őket a folyó felől és a temető felől is, szótlanul, csendben várták Szent Erzsébetet, a méhészlányt” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 115.

¹⁹⁹ *Uo.*, 118–119.

²⁰⁰ „Ettől kezdve minden délután a sátorban hasaltak, a sűrű ördögcémacserjék között, és lélegzet-visszafojtva nézték Szent Erzsébetet, aki meztelenül fürdött a folyóban. És mindennap vittek virágot Gizike Schladt sírjára” *Uo.*, 118.

²⁰¹ „Az idősebbik Kiss Kurányi gyerek lehajolt, kivette a vízből a szegfűket, a földre dobta őket, a befőttesüveget pedig a fekete márványból készült sírkövhöz csapta. [...] Akkor hátráltak néhány lépést a gyerekek, zsebükből parittyát vettek elő és rengeteg apró kavicsot. [...] Mire a kavicsok elfogytak, Gizike Schladt már nem mosolygott. A vastag üveg annyira összeroppedezett, hogy nem is látszott ki alóla a kis, ovális fénykép.” *Uo.*, 124.

²⁰² *Uo.*, 143.

²⁰³ GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 448.

Gion műveiben tehát a pusztuló temetők, hogy újból Foucault harmadik tézisére utaljunk, szinte zavarba ejtenek azzal, hogy saját egyetlen helyszínükön képesek megjeleníteni több, egymással önmagában inkompatibilis, sőt akár egymásnak ellentmondó teret: többek között a múlt, az emlékezet és a kultusz helyét, a játék és a pihenés terét, ugyanakkor és egyidejűleg a földhözragadt praktikum terét is.

Gion Nándor pályájának minden szakaszában írt olyan regényeket és novellákat, amelyek a számára szokatlanul otthonos temetők közötti térben helyeződnek el. Ezeket a műveket olvasva időnként az az érzésünk, mintha minden köznapi dolog is a temetők körül történnék. Bár Gion maga számol be arról, hogy valós életrajzi helyek által ihletett tereket vázolt fel írásaiban,²⁰⁴ mindamellett nem lehet egyszersmind szimbolikusnak is nem tartani, a sokat szenvedett délvidéki, és különösen a szenttamási magyarság sorsát példázó képnek venni, hogy az emblemikus délvidéki történet temetői díszletek között, gyakran konkrétan sírok fölött, illetve mint arról a következő fejezetben bővebben lesz szó, egy elhagyatott vágóhídon játszódik.²⁰⁵

Hadd szóljunk most csak annyit a vidék történetéről, hogy a legtöbb, a mai Vajdaság területén fekvő magyar településnek volt ún. „nagyszaladása” 1848–49-ben, illetve némelyiknek 1919-ben is, amikor a lakosságnak az életét mentve északra kellett húzódnia, ha nem akart áldozattá válni.²⁰⁶ Ez alól Szenttamás annyiban volt kivétel, hogy 1848-ban az ostromlott településen rekedt magyarság a martalócok kegyetlenkedéseinek esett áldozatul,²⁰⁷ illetve 1918-ban végigbotoztatást és szabadrablást kellett elszenvednie. Az már az iskolai történelemkönyvekből is ismert, hogy 1944 végén és 1945 elején szinte az összes bácskai település magyar férfitlakosságát megtizedelték, míg a bánátiakkal kicsit enyhébben bántak.²⁰⁸ A vérbosszú, amire Gion kissé szépítőleg a „ritkítás” szót

²⁰⁴ „Mezítlábas koromban szívesen csatangoltam a temetőkben. Házunk körül temetők voltak, békés, csöndes temetők, én naphosszat elnézegettem a fekete és fehér márvány sírköveket, megbarátkoztam a halottakkal, akik már senkinek sem tudtak ártani.” GION Nándor, *Korai halálaimról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 20.

²⁰⁵ „[Gion Nándor] nem felejtette el megemlíteni, hogy a szovjet hadsereg mögött ólálkodó hős partizánok hogyan kínozták, erőszakolták és öldösték a magyarokat, hogyan ritkították meg a Ferenc-csatorna környékén elterülő magyar falvak lakosságát, vagy azt, hogy lejjebb, a Tisza legdélibb szakaszán miként mészárolták higgadt módszerességgel a magyar férfiakat. VÉRÁZTATTA TÁJ. Hülyeség! Minden táj véráztatta. Igaz, de van véráztattább. Ez itt délen erősen áztatva van.” SZÁRAZ Miklós György, *Lenn Délen = Magyar Nemzet*, 2007. ápr. 28.

²⁰⁶ PAPP György, *Nagyszaladás? De melyik? – Történelmi sorsfordulók emlékezete = Adryantól Adorjánig*, szerk. PAPP György, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 2003. 247–256.

²⁰⁷ Szomorú mementóként tették meg ennek emlékére a mind a mai napig Szenttamás hivatalos szerb neveként funkcionáló *Szrbobrán* ’szerb erőd’ nevet, amelynek használata Gion Nándor általános iskolai tanulmányai alatt úgyannyira kötelező volt, hogy hivatalos használatban a *Szenttamás* nevet nem is volt szabad leírni.

²⁰⁸ A gazdag szakirodalomból lásd: MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, Újvidék, Forum, 1991, CSERES Tibor, *Vérbosszú Bácskában*, Bp., Magvető, 1991.

használja,²⁰⁹ mint az már a korabeli kommunista sajtóból is kiolvasható, valóban etnikai tisztogatás volt,²¹⁰ és a szenttamásiak számára az átlagosnál is nagyobb véráldozatokat jelentett.²¹¹ Ironikusan azt mondhatnánk, hogy bizonyára a helyi 1848-as hagyományból fakad, hogy Szenttamáson nem csak a férfiakra, hanem a teljes lakosságra számítható a megtizedelés – bár túlnyomórészt itt is férfiak voltak az áldozatok.²¹² Ezért nem lehet funkciótlan megjegyzésnek, vagy úgy általában a második világháborús veszteségekre való utalásnak venni, hogy a *Postarablók* című regény két főszereplője teljesen természetesnek veszi, hogy egyiküknek sincs apja, vagy hogy a *Kétéltűek a barlangban* egyik főszereplője a háború után is látott hullákat úszni a folyóban.²¹³ Az sem lehet véletlen, hogy a *Sortűz...*-ben éppen egy 1944-es halott, Szlimák Péter sírja [12. KÉP] kerül a figyelem középpontjába, amikor elrejtőznek mögé a gyerekek a robbanáskor. Az, hogy egy 1944-es sírkőről van szó, a regényből nem derül ki, ott csak „a Szlimák család kriptájáról” van szó. Mégis jellemzőnek tartom, hogy Gion – ha csak utalás szintjén is – éppen a Szlimák-sírt, azaz egy, a temető bejáratához közeli, fényképpel és hosszú sírverssel ellátott 1944-es sírkövet, amely a maga nemében a szenttamási temetőben talán a legdíszesebb és a legfeltűnőbb helyen van, emelt regénye szövegébe.

Az 1941-ben született Gion saját gyerekkorát így foglalja össze egy helyen: „A vérengzéseket követően azonban helyreállt a rend és a béke: szépen elvontunk a sírkövek és a folyó mellett.”²¹⁴ Nyilván lehet itt, ahogy a regényekben is, csak a konkrét sírkövekre gondolni, de talán lehet tovább is...

²⁰⁹ Gallai Istvánnak egy szerb szereplő azt mondja, hogy „A németeket az utolsó szálig el kell takarítani, benneteket, magyarokat pedig alaposan megritkítani. Mert amíg sokan vagytok, örökös veszélyt jelentetek. Miattatok bármikor visszajöhet a magyar honvédség, [...] aztán megint átszabják az országhatárt. Főleg a bátor embereket kell kiirtani. Előtte esetleg megkínózni őket, mert a bátor embereket egyetlen hatalom sem szereti. A halálra rémisztett, gyáva magyarok maradhatnak, mert a gyáva emberek sokat dolgoznak, és minden hatalom szereti a dolgozó embereket.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 644.

²¹⁰ Nikola Petrović, a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Bizottságának tagja 1944 őszén eufemisztikusan, de egyértelműen ír arról, hogy előre tervezett etnikai tisztogatást végeznek: „[...] szükség van olyan energikus lépésekre, amelyek biztosítják a Bánát, a Bácska és Baranya jugoszláv jellegét.” Nikola PETROVIĆ cikke, részlet = *Slobodna Vojvodina [‘Szabad Vajdaság’, a Vajdasági Népfelszabadító Egységfront lapja]* 1944. okt. 28. Reprint kiadásból idézi: FORRÓ Lajos, *Jelöletlen tömegsírok*, Szeged, Hálózat a Szabad Információért Alapítvány, 2007. 14.

²¹¹ MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, i. m., 264.

²¹² A legfiatalabb 7, a legidősebb 77 éves volt...

²¹³ Gion első regényében, még a rendszerváltás előtti Jugoszláviában ezt a célzást kockáztatta meg: „Mi féltünk nagyon éjszaka, mert arrafelé sok embert megöltek a háborúban, és később is [!] láttunk hullákat a folyóban úszni, ezért mindannyian eljöttek hozzám, mert nálunk dupla ajtó volt, és ha bezártuk mind a két ajtót, akkor úgy éreztük, hogy már senki sem bánthat bennünket. Felkutattunk mindenféle régi könyvet, és én olvastam a többi gyerekeknek fennhangon. [...] Tetszett nagyon a könyv mindannyiunknak, többször is elolvastuk, és közben figyeltünk a folyó felé, ahol hullák úsztak néha” GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 96–98.

²¹⁴ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését” Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998.], i. h., 264.

A temetőkhöz kapcsolódó szomorú történetek azonban sajnos Gion számára sem értek véget a második világháború végével. Amikor a délszláv háború idején kezdett szétesni az a rendszer, amelyet a második világháború végén tömegsírokra alapoztak, nemcsak a régi tömegsírok kerültek elő, hanem újabbak is „keletkeztek.” A *Mosolyra figyelni* című naplójegyzetszerű elbeszélésben például nem tudni pontosan, hogy a már Magyarországon élő Gion Vajdaságban maradt ismerőse melyekre gondol, amikor mindenképpen „a legújabban feltárt tömegsírokról” akar beszélgetni az íróval.²¹⁵ Jellemző viszont, hogy ez az, ami a vajdasági barátot ekkoriban a legjobban foglalkoztatja.

A temetők kegyetlen realitását Gion a haláltáborot megjárt zsidó asszony és gyermekkori játszótársa, az egykori német katona balladisztikus szépségű történetében oldja fel a *Zongora a fehér kastélyból* című regényben, így mutatva alternatívát, hogy az emlékezés eme kiemelt színhelyei nemcsak a pusztulás és a felejtés, hanem a bocsánatkérés, sőt a kiengesztelődés helyszínei is lehetnek.²¹⁶

Amit Foucault a temetőknek és a tükör jelenségének az összefüggéseiről mond, az különösen igaz a Gion műveiben megjelenő Szenttamásra, azzal a megkötéssel, hogy ott a temetőkben a városka lakosságának egykori képe tükröződik még látványosabban. A különböző temetők emlegetése, illetve gyakori szerepeltetése részben utal az egzotikumokat is tartalmazó, még mindig színes helybeli nemzetiségi palettára, másrészt a temetők a múlttal, a veszteséggel szembesítő hiány-leltárak is, hiszen azon közösségek egy része már nincs meg a településen, amelyeknek a temetője még megvan.²¹⁷ De ezek a temetők is csak addig emlékeztetnek, amíg a többi személy, illetve közösség kegyelete tart. A temetők ugyanis önmagukban csak korlátozottan képesek előhívni a kegyeletet: a lakosok csak addig tartják tiszteletben őket, amíg személyes emlékeik is vannak az ott nyugvókról. Az idő előrehaladtával viszont, ahogy személyes emlékeik halványulnak, úgy számolják fel a temetőket is.

Fakuló tükörről van tehát szó, amelynek egyre csökkenő erejét láthatjuk azon, ahogy az emlékezés terét lassan, majd egyre gyorsuló tempóban felszámolja a még élők praktikus érdeke. Így derül ki a „változhatatlanság”, a „végérvényesség” toposzáról, az „időtlenség” és az emlékezet (megőrzésének) szimbolikus teréről a szomorú realitás: az emlék(ezés) nem örök, és az emlékhelyek sem azok. Így lesz tehát először a zsidó temető

²¹⁵ GION Nándor, *Mosolyra figyelni* [1998.] = G. N., *Műfogsor..., i. m.*, 685.

²¹⁶ GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 478–479.

²¹⁷ „A házakkal szemben [...] kezdődnek a temetők: a református temető, amelyet mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak, és a zsidó temető. Pusztulásra ítélt temetők – nincsenek már sem németek, sem zsidók a városban –, legalább húsz éve nem hoztak ide egyetlen halottat sem” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor..., i. m.*, 59.

kapujából tüzelő,²¹⁸ majd a német temető legdíszesebb sírkövéből utcai kispad,²¹⁹ amit a további feltartóztatlan pusztulás követ. Mert a kihalt közösségek fölöslegessé vált temetőit Szenttamáson nem őrzik meg műemlékként sem,²²⁰ hanem végleg eltüntetik, hogy rajtuk terjeszkedhessen tovább a falu: „[...] a zsidó, a német, a nazarénus és az ókatolikus temetőt már ledózerolták, házak épültek a helyükön, új lakók költöztek be, esetleg az újabb háborúból hozott tőkével. Velük kissé nehezebben értek szót, és nem csak azért, mert legtöbben nem beszélnek az anyanyelvemet.”²²¹ A temető tehát Gion műveiben – már a koraiakban is – egyfajta átalakulásra is képes, de ez az átalakulási folyamat, habár sokban emlékeztet Foucault második tételére, szöges ellentéte annak: a temetők ebben az átalakulásban végül teljesen megszűnnek kivételezett helyek és így heterotópiák lenni.

[.]

²¹⁸ „A zsidó temetőnek már a kapuja sincs meg, Romoda, az ácsmester ugyanis egy hideg téli éjszakán kiemelte a helyéről, hazavitte és feltüzeltte.” *Uo.*, 59.

²¹⁹ A személyes emlékezet és a kegyelet összefüggésére mutat az, ahogy válogatnak a sírkövek között, mielőtt elviszik a kispadnak valót: akire emlékeznek, annak a sírkövét is tiszteletben tartják; akit nem, annak a sírkövét már viszik is. *Vö. i. m.*, 61.

²²⁰ „Azóta földgallyal elsímitották a zsidó temetőt és a német temetőt is.” GION Nándor, *A nőkről* [2002 e.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, *i. m.*, 45.

²²¹ „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését” Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998.], *i. h.*, 265.

A katonák még nem jöttek vissza

Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszerváltás előtti prózájában²²²

I. „Virágnyelvi trükkösködés”²²³

1973-ban jelent meg Gion Nándor történelmi regényfolyamának első kötete, amelynek *Virágos Katona* a címe. A regény cselekménye 1898-ban indul, és 1918 tavaszával ér véget. A későbbiekben *Latroknak is játszott* címmel tetralógiává terebélyesedő regényfolyam az 1960-as évekig mutatja be a délvidéki Szenttamás történetét egy család sorsában. Annak ellenére, hogy a *Virágos Katona* című regényben utalások vannak az első világháború elvesztésére, amit a szereplők biztosra vesznek,²²⁴ 1918 tavaszán a történelmet kicsit is ismerők és a hivatkozott regénybeli utalásokat felfogók számára teljesen meghökkentő módon idillel: békével, szerelemmel, házassággal, szóval teljes happy enddel fejeződik be a kötet. Sőt, a későbbiekben tetralógiává váló regényfolyamnak az 1898-as kezdő dátumtól az 1960-as évekig folyamatosan haladó cselekményében, a szinte hiánytalan kronológiát tartó regényfolyamban itt egy markáns szakadás is következik. Erre a kiabáló hiátusra eddig talán még senki nem mutatott rá, valószínűleg éppen azért nem vették észre, mert olyan feltűnő, hogy kiböki az ember szemét. Mert hiszen a sorsfordító 1918-as év legeseménydúsabb része (nyara, ősze, tele), a teljes 1919-es év, illetve az 1920-as év eleje is hiányzik a cselekményből.

Hogy mi történt Szenttamáson (és a Délvidéken) a tetralógia időszakjának 1918-as tavasz végi és 1920-as tavasz eleji szakadása között, arra a regényszöveg 1918-as utolsó és 1920-as első elvarratlan szálai nem nagyon utalnak. Sőt, ellenkezőleg, a történet jelentéshálójának felszínén inkább elkendőzik a történeteket. A *Virágos Katona* 1918 májusában azzal végződik, hogy a frontról hazatért Gallai István és Krebs Rézi bejelentik a községházán, hogy össze akarnak házasodni, majd csókolóznak a községháza lépcsőjén,

²²² A fejezetet a Forrás folyóirat főszerkesztője elfogadta megjelentetésre. A közlés várható ideje: 2015 eleje.

²²³ Vö. ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván, „Hiszek az álmokban, mindenekelőtt a saját álmaimban” – beszélgetés Gion Nándorral = Tiszatáj, 1994/6, 15–17.

²²⁴ Német szereplőtől: „Ezt a háborút szerencsére elveszítjük – mondta a verbászi evangélikus lelkész, és kezével nagy keresztet rajzolt a levegőbe. [...] – De hiszen a Monarchiával együtt mi is elveszünk. Mi, bácskai németek. Félok, hogy a szerbek akarnak majd uralkodni felettünk. – Akkor veszünk el, ha a Monarchia megnyerné a háborút – magyarázta az evangélikus lelkész. – [...] A magyarok már most is túlságosan erősek itt Bácskában is. [...] A szolgálalkú németek pedig lassanként beolvadnak közéjük. Határozottan jól jönne egy ideiglenes szerb fennhatóság, ez megzavarná ezeket a félnémeteket, és visszavedlenének egészen németekké” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 174.*; ill. magyar szereplőtől: „[Váry János és Frédi nagyságos úr] folyton arról beszélnek, hogy mi lesz azután, hogyha elveszítettük a háborút. – Elveszítjük a háborút? – Persze. A Monarchia szét fog hullani.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 179.*

„mintha máris házasok volnának.”²²⁵ A regény végi esküvő ügyes írói fogás. Ha tetszik, cseles példázat. (Hogy valóban írói fogás, azaz Gion nem családjának általa ismert pontos történetét írta meg, hanem fontos ponton tért el tőle, az nagyanyja, Krebs Rézi feljegyzéséből tudható, aki azt írja, hogy valójában évekkel később kötöttek házasságot Gallai Istvánnal.²²⁶) Gion történetében vagy, ha úgy tetszik, példázatában Gallai István a háború okozta megrázkódtatás által nő fel végre: megérti, hogy soha többé nem menekülhet el a Virágos Katona nyújtotta álmvilágba. Az író által „előrehozott” házasságkötéssel kezdődik el aztán Gallai önálló felnőtt élete. Szüleitől ekkor költözik el, és utána felesége családjánál, a sváb Krebséknél lakik. Gallaiék házasságkötése szimbolizálhatja a műben megjelenített közösség szempontjából vett „mi”, azaz a vajdasági magyarság felnőtt, önálló (értsd: kisebbségi) életének a kezdetét, hiszen amint az egy-két utalásból sejthető, a Délvidék hamarosan el fog szakadni az anyaországtól.²²⁷ A történetben ugyanakkor a természet is ünnepel: tetőpontján van az akácvirágzás,²²⁸ így a főszereplőpárosnak a községházán való beiratkozása a küszöbön álló kataklizmára reflektálva a természettel együtt hirdetheti az élet folytatásának szükségességét a legnehezebb helyzetekben is. Az esküvő viszont arra is alkalmas, hogy hangulatilag elterelje a figyelmet a hamarosan elkerülhetetlenül bekövetkező tragédiáról. „Szép verőfényes tavaszi nap volt, fehér akácvirágok illata érződött a levegőben, és gyors szárnyú, apró madarak repültek az ég felé”²²⁹ – olvassuk továbbá, s itt, a regény legvégén még a jog és az igazság is valószínűtlenül látványosan diadalra jut majd, mint soha korábban és soha azután, mert kiderül, hogy a hatóságot mindaddig kicselező Török Ádámot csodálatos módon²³⁰ elfogták a (még éppen) magyar csendőrök. Gallai István és Rézi a községháza lépcsőjéről látják, hogy Török Ádámot végigkísérik a főutcán, és

²²⁵ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 197.

²²⁶ „A fiam, István született 1919-ben, a lányom született 1921-ben, és törvényesen esküdtünk 1924-ben.” KREBS Teréz feljegyzése, idézi: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 94.

²²⁷ „kellene egy ideiglenes szerb uralom, hogy megállítsa az elmagyarosodást. Remélem, a szerbek feljönnek ideig. – Még mindig nem értem egészen – mondta Péter Huth. – Majd megmagyarázzuk részletesen – mondta az evangélikus lelkész.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott, i. m.*, 175.

²²⁸ Mintha Gion dacosan ellenkezne Szenteleky Kornélnak *Ákácok az őszben* című, a Délvidék elszakíttóságának fájalmát (is) kifejező versével: „Állnak az akácok bús, bácskai őszben, / kopaszul, szegényen s türelmesen állnak, / szél rázza fejüket, fejsze csap húsukba. / Nincsen épp jó sora az akácifáknak. // Állnak csendben, árván a csatorna mentén, / állnak szerteszórva a Tisza vidékén, / akác-bánatokról sir zörgő harasztjuk... / Fanyar akácfüstöt fúj a zsellér kémény. [...] Ne nyögjete, tarlott, bácskai akácok, / sáros világoknak ha nincs fénye, pírja, / lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május, / s a sok akácillat összeborul sírva!” A teljes vers olvasható pl.: BORI Imre, *Ezredéve itt: Délvidéki magyar olvasókönyv*, Újvidék, Forum, 2004, 270.

²²⁹ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 197.

²³⁰ Sosem tudjuk meg, hogyan juthatott csendőrkézzre a számonkérés elől mindeddig sikeresen meglógó, most is megtalálhatatlan búvóhellyel, bizalmas segítőkkel és a lopott csónak formájában biztos egerúttal rendelkező Török Ádám. Talán saját maga adta fel magát a hatóságnál...?

közben azt kiabáltatják vele, hogy mint katonaszökevény elárulta a hazáját. Közben pedig a rablógyilkos, aki ha anyagi érdeke azt diktálta, hogy vegye el, ami a másé, és eddig semmi jelét nem mutatta annak, hogy erkölcsi aggályai lennének, talán azért, hogy könnyítsen a lelkiismeretén, igyekszik még a többi gaztettét is kikiabálni. „Az emberek, a kalapok felett meg összeborultak az akácfa fehér koronái, az ágakról tömött fűrtökben lógtak a virágok, és nevettek, nevettek a napfényben.”²³¹ Szerelmi idill, tavasz, a jog és az igazság győzelme... Hogyan érhet véget az 1918-as év tavaszán a felhőtlen öröm, sőt már-már a mámor jegyében egy olyan magyar regény, amely a Délvidéken (vagy bármely más éppen akkoriban elcsatolt magyarországi területen) játszódik? Mert bizony ezzel ér véget. És utána snitt.

A folytatásnak pedig, amely teljes egészében a kisebbségi sorsot, a magyar nemzetiség sorvadásának időszakát hozó királyi Jugoszláviában játszódik, nos, annak a regénynek meg az eleve idillt ígérő *Rózsaméz* a címe. A *Rózsaméz* úgy veszi majd fel a történet fonalát, hogy megint tavasz van, és két egymást régen látott szenttamási ember boldogan összetalálkozik: „1920 tavaszán egy napsütéses szombat délután a verbászi vasútállomáson összetalálkozott két toprongyos szenttamási ember, Csozogó Török Ádám és Gion Antal. Boldogan összeölelkeztek, rázogatták egymás kezét, a nagydarab Török Ádám még a magasba is emelte a kis, zömök Gion Antalt, és megforgatta a levegőben. [...] Nevetve nézegették egymást, izzadtak a napsütésben”.²³² 1920 van tehát, és újra béke, barátság, napsütés és nevetés... Természetesen azért valamiképpen reflektálniuk kell az elmúlt évekre is. Mindazzal kapcsolatban, ami történt, nagyon visszafogottan – visszafogottabb már nem is lehetne – mindössze a „helyzet” szó hangzik el, és talán nem véletlenül, éppen Gion Antal szájából: „Én csak Magyarországon tudtam meg, hogy mi a helyzet, Novgorodban nem hallottam az új határokról. Amikor Magyarországon egy szemüveges tiszt megmondta, hogy új határok vannak, csak hüledeztem. "Hogyhogy?", mondogattam, és olyan bambán viselkedtem, hogy a tiszt kidobott az irodájából.”²³³ Ezek a mondatok olyan történelmi tényre utalnak, amelynek megtörténtét természetesen senki, még a jugoszláv kommunista vezetés sem kérdőjelezte meg, sőt a szerbeknek örömteli is a fejlemény. Mégis úgy látszik, hogy az, hogy egy akár csak ennyire érintőleges utalás is történjen olyan, a magyarok számára fájó, kényes témára, mint a trianoni országvesztés,

²³¹ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 198. Vö. Szenteleky Kornél versrészletével: „Ne nyögjetelek, tarlott, bácskai akácok, sáros világtoknak ha nincs fénye, pírja, lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május, s a sok akácillat összeborul sírva!” SZENTELEKY Kornél, *Akácok az őszben = Akácok alatt: Délvidéki magyar írók elbeszélései*, szerk. HUNYADI Csaba Zsolt, Szeged, Lazi, 2007, 5.

²³² GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 203.

²³³ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 206.

nos azért egy Gion nevű szereplőnek kellett számon kérhetőnek lennie – még a regényben is. Gion Nándor ugyanis tudta – rádiós szerkesztőként,²³⁴ színházigazgatóként²³⁵ gyakorolta is –, hogy a legjobb taktika a hatalom gyanakvásának leszerelésére, ha a rábízott közösség érdekében vezetőként rögtön személyesen vállalja a felelősséget a legrázósabb dolgokért.

Az talán még hangsúlyosabbá teszi az 1918-as és az 1919-es év kimaradását Gion regényfolyamából, hogy a *Rózsaméz* elején két gondolatmenet is az „1920 tavaszán”²³⁶ fordulattal indul, és a későbbiekben is mindössze két visszautalás történik a problémás évekre. Török Ádám utólag számol be arról, hogy sikertelenül próbált meg kifosztani egy Feketicsnél a senki földjén veszteglő német katonai szerelvényt, és közben elfogták a szerb katonák, majd börtönbe csukták.²³⁷ Stefan Krebs pedig jó hetven oldallal később meséli el először kedvenc történetét az 1918-ban „győztesen visszavonuló” német hadseregről. Minthogy szinte nem is tudunk meg mást a fordulat évéről, a később többször is idézett, szinte elcsépeltté váló anekdota nagyon hangsúlyosan válik az 1918-as események egyetlen emblémájává.²³⁸ A történet egy német mulatságon hangzik el, és Stefan Krebs

²³⁴ „Minden főszerkesztő mentegetőzött, hogy amikor történtek az események, épp szabadságon volt, beteg volt. Ezeket sorban, kirúgták. Én voltam az egyetlen, aki azt mondtam, hogy uraim, [...] tessék megnézni, mi ment a műsorban. Én egy száztagú szerkesztőséggel rendelkeztem, uraim, minden, ami elhangzott, az én tudtommal hangzott el. Váltsanak le, de más ne bántsanak. Hatásosan hazudtam. Annyira megdöbbentek, hogyan lehet valaki ennyire örült, hogy ilyesmiket vállal, hogy nem váltottak le.” GION Nándor, „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk.*” *Bemutakozó előadás* [2000.] = Forrás, 2002/12, 3–15.

²³⁵ „[...] három rosszkedvű, civil ruhás rendőr jelent meg közöttünk, és az igazgatót kereste. [...] – Igaz, hogy itt valaki eltávolította a színpadról az Elnök mellszobrát? – Igaz – mondta álmosan Till Sándor. – Ki volt az? – Én. A rendőrök meglepődtek, egymásra néztek, őket nyilván másképpen tájékoztatták az esetről, de azért gyorsan magukhoz tértek. – Miért tette ezt? – kérdezték. – A színösszeállítás miatt – mondta még mindig álmosan Till Sándor. – Piros, fehér, zöld. Piros függöny, fehér szobor, zöld növényzet. Én lojális honpolgára vagyok ennek az országnak, és nem tűrök el semmiféle nacionalista célzásokat.” GION Nándor, *Nemzeti színek* = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 428.

²³⁶ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 203, 220.

²³⁷ *Uo.* 206.

²³⁸ „– Amolyan senki földjén voltunk napokig – mondta Stefan Krebs. – A magyarok már Feketics mögött álltak, a szerb katonaság még nem érkezett ide Újvidék felől. Itt, Szenttamáson a helybeli szerbek átvették a hatalmat, felfegyverkeztek puskával, pisztollyal, és türelmetlenül várták a szerb katonaságot. Egyszer csak jön a hír, hogy Újvidék felől a visszavonuló német hadsereg maradékai közelednek. A felfegyverkezett szenttamási szerbek vezetője, Dobanovački vagy minek hívják, azonnal kiadta a parancsot, a hajóhidat húzzák félre, hogy a németek ne tudjanak átjönni a csatornán. A németek nem voltak sokan, talán egy zászlóaljnyi mindössze, példás rendbe felsorakoztak a csatorna túlsó partján. Jól tudták, ha nem jutnak át a csatornán, fogságba esnek. Egy német tiszt előrejött egészen a víz széléig, tiszta, vasalt egyenruha feszült rajta, a csizmája fényesre volt pucolva. A víz széléig jött, és átkiabált, hogyha a híd fél órán belül nem lesz a helyén, szarrá löveti ezt az egész bájzlit. Szenttamást egyszerűen bájzlinak nevezte. A helybeli szerbek megcélozták a puskáikkal, és visszakiabáltak neki, hogy kotródjon innen, mert szitává lövik. A német tiszt nyugodtan megismételte, hogyha a híd fél órán belül nem lesz a helyén, szarrá löveti ezt az egész nyomorult bájzlit. Mögötte a katonák felállítottak három ágyút. A híd fél óra múlva a helyén volt. A német katonák fegyelmezett sorokban átvonultak rajta, végigmasíroztak Szenttamáson. Én a disznópiacon voltam, láttam mindent, és akkor megértettem, hogy a német hadsereget nem győzték le. Az ilyen hadsereget nem lehet legyőzni. – Nem győzték le őket – mondta Jakob Art, a feketicsi kocsmáros.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 261–262.

barátja, Jakob Art úgy fűzi tovább, hogy ő majd a szerbek feketicsi bevonulásának képeit idézi fel.

Nem véletlen, hogy ez a két fontos epizód egy német mulatság kontextusába kerül, és a Stefan által később is gyakran idézett történetnek nemhogy magyar szereplője nincs, de még a helyi magyar nézőpont is hiányzik belőle. Stefan ugyanis a német katonákról beszél csak, őket dicséri, és véletlenül sem a magyar, hanem a német katonákat várja vissza, ahogy az a történet sokszori ismételtetéséből majd ki is derül. Így bár a történetben meg van említve, hogy a magyarok már visszavonultak, az író teljesen elhalványítja azt a mozzanatot, hogy az esemény a régi Magyarország elmúlásához kapcsolódhat. Sokkal inkább azt a vonatkozását erősíti föl az anekdotának, hogy a fasizálódó németek a Bácskában is abban bíznak, hogy Németország hamarosan újjáéled, és győztesen visszatérő hadseregével elhozza számukra politikai vágyaik teljesülését. Később ugyanis ezt olvassuk a történethez kapcsolódóan: „– Megalázták, de nem győzték le őket – mondta az evangélikus lelkész. – Németországot sohasem győzték le. Ma ismét erős, legerősebb Európában, és most visszafizeti a sok megalázást. [...] – Találkozni szeretnék még egyszer azzal a német tiszttel, aki szarrá akarta lövetni Szenttamást – mondta Stefan Krebs. [...] – Látunk mi itt még német katonákat, előbb, mint gondolnátok – mondta az evangélikus lelkész. – De azok nem fognak csupán végigmasírozni a faluinkon. Itt fognak maradni. Végleg itt maradnak.”²³⁹

És a Stefan Krebs történetéhez kapcsolódó másik első világháború végi anekdotát is egy német, Jakob Art meséli el,²⁴⁰ mert Gion legfeljebb német szereplő szájába adva merte leírni, hogy a szerb katonáknak még „rendes egyenruhájuk sem volt”, amikor megszállták a Délvidéket. Ugyanakkor viszont a német szereplő a szerb megszállókat dehonesztáló állításával egyidejűleg a biztonság kedvéért a magyar katonákra is kell, hogy tegyen egy elítélő megjegyzést, hogy tudniillik azok meg „felláztak a tisztjeik ellen”, és eldobálták a fegyvereiket. Természetesen azt is csak német mesélheti el, hogy amikor a szerb katonák vezetője lefeszette a magyar címet a feketicsi csendőrlaktanyáról,

²³⁹ *Uo.*, 429.

²⁴⁰ „Én is láttam visszavonulni a német katonaságot, olyanok voltak, mintha akkor indultak volna a csatába. És láttam széthullani a magyar hadsereget, a katonák felláztak tisztjeik ellen, eldobálták a fegyvereiket. Meg a szerbeket is láttam bevonulni Feketicsre. Rendes egyenruhájuk sem volt. A vezetőjük egy rossz lovon ült, s első dolga az volt, hogy a csendőrlaktanyáról lefeszítette kardjával a magyar királyi címet. A nevelőapám, aki magyar parasztgazda, Gál Lajosnak hívják, elsírta magát. – Remélem, te nem sírtál – mondta a verbászi evangélikus lelkész. – Nem sírtam – mondta Jakob Art. – A német hadsereget nem győzték le. De azért sajnáltam a nevelőapámat.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 262.

nevelőapja, – „aki magyar parasztgazda, Gál Lajosnak hívják, elsírta magát.”²⁴¹ Mesteri megoldása Gionnak, hogy a történetet egy többségében magyarul, kisebb részben német, szerbek által akkoriban még nem lakott településre, Bácsfeketehegyre (és nem pedig például a szerb dominanciájú Szenttamásra) helyezte, mert így objektíve is teljesen jogosnak érezhető Gál Lajos szomorúsága. Ráadásul a fontos esemény pillanatában a nevelőapai-fogadott fiúi kapcsolat által érzelmi közösségben látjuk a két, a címer lefeszítésének szimbolikus pillanatában kisebbségbe kerülő nemzetiséget: a németet és a magyart. Hogy a történet mégse váljon az író számára kockázatos, azaz magyarkodással vádolható epizóddá, a végén Jakob Art is hirtelen a német hadsereget emlegeti: „Nem sírtam [...]. A német hadsereget nem győzték le. De azért sajnáltam a nevelőapámat.” – teszi viszont még hozzá egészen finoman a megszólaltatott német szereplő.

Bár a fenti történeteken is érezhető az óvatos megfogalmazás és a finom állásfoglalás, az életmű rendszerváltás előtti részében mégis kivételes az annyira jól sikerült példázat, mint a következőkben taglalt epizód, a lövöldöző cseh katona története. Ebben a remek miniatúrban allegorikusan többet is olvashatunk arról, hogy Gion hogyan értelmezte azt, ami a magyarsággal az első világháború végén, illetve közvetlenül utána történt. Sőt, a magyarság tragédiájának nemcsak az I. világháború végi eseményeire, hanem talán a 20. sz. egész első felére nézve is találhatunk utalásokat a történetben. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának parabolájaként mindenképpen értelmezhető történet Gallai István hadifogságba kerülésének epizódjában olvasható. Hogy nem valós a történet, hanem az író által konstruált példázat, az abból tudható, hogy Gion bizonyíthatóan itt is eltért nagyapja élettörténetének általa ismert mozzanataitól. A részint nagyszüleinél nevelkedő, az öregek történeteit mindig figyelmesen meghallgató Gionnak ugyanis tudnia kellett, hogy nagyapja, Gallai István „az első világháborúban meg is rokkant *két-háromszor is* [kiem. K. Á.]: lábára-kezire [...] elég súlyos rokkant volt” – amint azt lánya, Gion édesanyja egy helyen nyilatkozta.²⁴² A regényben viszont Gallai István és szenttamási zsidó bajtársa, Lusztig Feri testileg teljesen épen, egyetlen karcolás nélkül vészeli át a harcokat, a bajok csak a fegyverletétel után kezdődnek. A lövészárokból feltartott kézzel kilépő, magát megadó Gallai ekkor sebesül meg, de csak az egyik kezére,

²⁴¹ *Uo.*

²⁴² A *Gionfalva* című filmben. Rendezte: Tóth Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, Snittegyelet Filmműhely, Bp., 2008, 27 perc.

Lusztig Feri pedig halálos lövést kap ugyanattól, az eredetileg a Monarchia seregében küzdött, majd az oroszokhoz átállt, és ott újra felfegyverzett cseh katonától.²⁴³

A két magyar katona a háború végéig területi épségét megőrző Magyarországot, a cseh katona a nagyhatalmi támogatással Magyarországból darabokat kihalító nemzetiségeket: szlávokat, románokat testesítheti meg; az orosz őrmester pedig a Trianonra rábólintó nagyhatalmak megfelelője lehet. A cseh katona Gallai István kezét meglöve egy életre megnyomorította, Lusztig Ferit pedig megölte, és csak az orosz tiszt lélekjelenlétén múltott, hogy a következő pillanatban nem kapott Gallai is halálos lövést. Trianonra utalhat a történetben az is, hogy az ország belső ellenségei nagyhatalmi támogatással a már fegyverét letett országot támadták meg, foglalták el, és nyomorították meg; mohóságuknak pedig csak a velük szövetséges nagyhatalmak nagyon tágran értelmezett mértéktartása vetett határt. Gondoljuk el, ha a nagyhatalmak nem parancsolnak nekik megálljt, a felbátorodott románok a Tiszáig tartották volna meg az általuk megszállt területeket, a szerbek pedig talán még ma is az akkoriban általuk elfoglalt Baján, sőt Pécsen lennének.²⁴⁴ És – ha már a cseh katona szerepel a történetben –, az első világháború végén a „csehek” az Északi középhegységre is igényt formáltak, a második világháború után pedig Nyíregyháza, Miskolc, Győr, sőt Szombathely vonaláig kértek volna Magyarországból.²⁴⁵ Abba a mozzanatba, hogy éppen egy orosz őrmester lökte félre a magyarok elleni harcra nagyon fellelkesült másik szlávot, a fentiekén kívül az 1944-es szerb megtorlás több olyan esetét is beleérezhetjük, amelyben a vérengzésbe nagyon belemelegedett jugoszláv partizánokat szovjet tisztek állították le, illetve a Vajdaság némely településén ők hiúsították meg a már csaknem elkezdett vérfürdőt.²⁴⁶ Végző soron pedig arról is szól a történet, hogy – mint a történetben a Gallaival mindvégig bajtársias Lusztig Feri is – a magyarsággal az első világháborúban vállvetve küzdő, ott létszamaránya felett véráldozatot hozó magyar zsidóság lett közvetve Trianon legnagyobb

²⁴³ „[...] az oroszok kissé távolabb tőlünk betörtek a vonalainkba, és a hátunk mögé kerültek. Meg kellett adni magunkat. Felemelt kézzel léptünk ki a fedezékből, és akkor egy átszökött cseh katona löni kezdett ránk. Két tompa ütést éreztem: a jobb vállamon és a könyökömön. A következő golyó talán végzett volna velem, de odarahant egy orosz őrmester, és félrelökte a lövöldöző cseh katonát. Csodálkozva meredtem a véresen lógó jobb karomra, nem akartam elhinni, hogy én is megsebesülhettem, hiszen nálam volt a képeslap. Szinte felháborodva fordultam Lusztig Ferihez, ő azonban már nem állt ott mellettem, arca borulva feküdt a földön” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 172.

²⁴⁴ Pécs és Baja 33 hónapig, egészen 1921 augusztusáig volt szerb megszállás alatt. Bővebben l. GULYÁS László, *A Délvidék története, A törtők kiűzésétől Trianonig 1683–1920*, Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2012, II, 107.

²⁴⁵ Vö. JANEK István, *Szlovák revíziós tervek 1939–1945*; ill. G. VASS István, *Csalódott csehszlovákok*; ill. *A csehszlovák revizionisták étvégya: Amiről egy térkép árulkodik = Rubicon*, 2007/1–2, 1–2; 8–15.

²⁴⁶ ZSOLDOS Ferenc, „*Testvériség és egység*”: mítosz vagy valóság?, i. m., 94.

kárvallottja: utóbbi már Magyarországnak a trianoni határok revíziója miatti második világháborús részvételén keresztül...

Arra is hasonlóképpen burkoltan, azaz más szempontból látványosabb(nak tűnő) jelenetekbe csomagolva, illetve mellékesnek is tartható utalásokkal célzott Gion, hogy milyenek látta a magyar vezető réteg, a született nemesség és a polgárság szerepét, illetve felelősségét az első világháború után történekeért. Váry János alakjában a nemesi gögje miatt eltompult arisztokratát, a cigányzenét utáló Frédi nagyságos úrból pedig a kifinomult urbánus értelmiségi típusát rajzolta meg.²⁴⁷ Utóbbi a nemzetiségi kérdés iránt azért érzéketlen, mert vakon hisz az egyéb szempontokat – szerinte – majd egyszerűen felülíró demokratikus vívmányokban.²⁴⁸ Váry János az, aki világosabban látja az ország széthullásához vezető tendenciákat, de túl önző ahhoz, hogy felülemelkedjen a saját szempontjain; Frédi nagyságos úr pedig szintén tehetetlen: a magyarság és a nemzetiségek közti kiegyezést megvalósító párt megalapításának csak a gondolatáig jut el. Egy közös bennük: végső soron egyikük sem tesz semmit, csak isznak és vadásznak, és közben karba tett kézzel várják be a háború elvesztését.²⁴⁹

Az idézett esetek mind arról beszélnek, hogy Gionnak látenszen nacionalista diktatúrában élő kisebbségi íróként nagyon óvatosnak kellett lennie a magyarok vagy a szerbek számára érzékeny témák érintésekor. A fenti példák alapján nagyon könnyen belátható-elfogadható, hogy Gion Nándor a hetvenes-nyolcvanas években miért nem volt képes a jelentőségéhez méltó terjedelemben tárgyalni az első világháború utáni impériumváltás éveit, illetve az is, amit némely elemzők olykor mintha nem értenének

²⁴⁷ „– Frédi nagyságos úr nem szereti a cigányzenét. – Ki az a Frédi nagyságos úr? – Az uraság vendége – magyarázta az öreg Imris –, régi, jó barátja. Pestről jött, vagy valamelyik másik nagyvárosból. Képviselő volt valamikor, most meg pártot akar alapítani. – Miért nem szereti a cigányzenét? – Nem tudom. Azt mondja, hogy utálja a cigányzenét.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 106.

²⁴⁸ „– Ismerjék meg a vendégemet, Frédi nagyságos urat. Előkelő ember, pártot akar alapítani, olyan pártot, amely testvérekként vezet egymás karjaiba a magyarokat és a nemzetiségeket. Szerinte a demokrácia és az azonos jogok biztosításával válhat csak Magyarország erős nemzeti állammá, így álmolta ezt meg Jakubovics Oszkár is. – Ne gúnyolódj – mondta Frédi nagyságos úr, és ő is beszédet akart tartani: – Jászi Oszkár... – Hagyjad – intette le Váry János. – Az urak véleményét akarom hallani. [...] Szerintem már így is túl nagy a demokrácia. A nemzetiségek már most is külön államot alkotnak az államban. Bankjaik, színházaik, érdekközösségeik vannak. Iskoláikban megtagadják a magyar nyelv tanítását. Ilyen a világ egyetlen nemzeti államában sem létezik. – Mi a Monarchia polgárai vagyunk – mondta Johann Friedrich. – Önök Magyarország polgárai, ezt jól jegyezzék meg. A kiváltságaikat meg kell nyirbálni. És akkor a magyarság, a legerősebb nemzet húsz év alatt elnyeli vagy kiszorítja a németeket, szerbeket... – Nono – morogta dühösen Milos Rocanov. – Lehet itt még szláv birodalom is, ha egyszer... – De kérem! – ugrott fel méltatlankodva Frédi nagyságos úr. – Köszönöm – mondta Váry János Milos Rocanovnak. – Pontosan ezt akartam Frédi nagyságos úr tudtára adni. Egyébként nem volt szándékomban senkit sem megsérteni. Érezzék jól magukat az urak.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott, i. m.*, 114.

²⁴⁹ „– Frédi nagyságos úr? – Igen. Nálunk van már hónapok óta. Nem sikerült pártot alapítani. Isznak az urasággal és vadásznak. És folyton arról beszélnek, hogy mi lesz azután, hogyha elveszítettük a háborút. – Elveszítjük a háborút? – Persze. A Monarchia szét fog hullani.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 179.

meg,²⁵⁰ hogy miért nem írta meg a másik, még 1918–1919-nél is problémásabb korszakot: az 1941 húsvétjától 1944 őszeig tartó rövid magyar uralom időszakát. Irodalomtörténeti tény ugyanis, hogy a *Rózsaméz* cselekményének végén az 1941-es dátum a tetralógia írásában több mint húsz évre megakasztotta Giont: a *Rózsaméz* 1976-os megjelenése után egészen 1997-ig kellett várni a folytatás, az *Ez a nap a miénk* megjelenésére.

Gion biztosan megtehetette volna, hogy az 1918–1920-as évekhez hasonlóan az 1941-től 1944 végéig terjedő időszakot is hanyag eleganciával ugorja át regényében. Talán arra is képes lett volna, hogy az 1945-tel induló folytatásban ügyesen leplezett iróniával beszéljen a „felszabadulásról”, illetve a majd 2002-ben elkészült *Aranyat talált* című regényben olvasottaknál jóval burkoltabban, de azért az éles szemű olvasóknak érthető módon mutasson be visszasságokat például a szocializmus jugoszláviai kialakításának kezdeti időszakából. Gion mintha ennek lehetőségét is nyitva hagyta volna. A *Rózsaméz* végén ugyanis olyan utalásokat tett, amelyek előkészíthették számára, hogy kihagyja a problémás éveket, illetve hogy a háború utáni időszakot taglaló esetleges folytatásban csak azokra az 1941 és 1945 közötti momentumokra kelljen majd visszautalni, amelyekről politikailag korrekten is lehetett beszélni.²⁵¹

Mégis beszédes ez az 1976-os elhallgatás. Mintha Gion azt üzenté volna: itt következnek azok az igazán súlyos dolgok, amikről most nem lehet írni! Ezért majd csak 1996-tól folytatta *Latroknak is játszott* című sorozatát: rögtön az 1941-es események taglalásával, majd az 1944–45-ös eseményeket is alaposan érintve – egészen az 1945-ös választásokig. Mind olyan téma, amiről 1990 előtt nem írhatta volna meg az igazat. A kompromisszumokkal elkészített regényeket viszont Jugoszláviában, Magyarországon, sőt a szocialista Romániában is kiadták, mindenütt sikere volt: a szerző még a jugoszláviai magyar irodalom legrangosabb kitüntetését, a Híd Irodalmi Díjat is rögtön megkapta érte.²⁵²

Gion arra az esetre, ha bármilyen okból nem folytathatta volna majd regénysorozatát, a *Rózsaméz* utolsó fejezetében először is számot vetett az elszakított

²⁵⁰ „Hogy miféle alkotás-lélektani akadályok merültek fel, azt nem tudhatjuk, sőt még feltételezni sincs jogunk.” GEROLD László, *Gion Nándor*, Pozsony, Kalligram, 2009, 106.

²⁵¹ Bori Imre is erre a következtetésre jutott egy, a rendszerváltás előtti nyilatkozatában: „Gion Nándor regénytrilógiája ebben a pillanatban még csonka. Az elkészült két kötet alapján következtethetünk: a harmadik regény a Gallai család felszabadulás utáni életét kell, hogy ábrázolja. [...] De a többiekre még vár az új világ, miközben a második világháború örvényeibe vesznek a szemünk előtt a *Rózsaméz* zárómondataiban.” BORI Imre *bevezetője Gion Nándor szerzői estjén a Kossuth Klubban* [az Újvidéki Rádió és a Magyar Rádió közös műsora, első adás: 1981.02.04]

²⁵² „A Híd Irodalmi Díj bíráló bizottsága [...] az 1973. évi Híd Irodalmi Díjat Gion Nándor *Virágos katona* c. regényének ítéli oda.” Híd, 1974/4, 369.

délvidéki magyarság első két évtizedével. Minthogy a regény utolsó oldalain számos baljóslatú előreutalással egy kalap alá veszi a helyi magyarság számára örömtelinek ígérkező magyar fennhatóságot a háború szörnyűségeivel,²⁵³ ebben a húsz év végi számvetésben kicsit többet is megengedett magának. Török Ádám ezt mondja Gion Antalnak: „Most is olyan rongyos vagy, mint húsz évvel ezelőtt. – Túléltem ezt a húsz évet – mondta Gion Antal. – Ez sem kis dolog.”²⁵⁴ Mire Török Ádám: „Nincs már sötétkék ruhám. Apámék eladták. Eladták a varrógépeket és a kerékpárokat is [...]. A birkákból is sokat eladtak. Csak a sétabotom maradt meg, egy fehér kutyafejű sétabot.”²⁵⁵ A Törökéktől kizsarolt hat lánc földért adott birkanyáj maradéka meg a sétabot azt jelképezi, hogy a jugoszláviai – hamarosan egy rövid időre újra délvidéki – magyarság föld nélküli paraszttá, illetve szinte nyáj nélküli pásztorrá vált, tehát a délszláv uralom első húsz éve után (és nagyrészt annak következtében) koldusszegényen néz szembe a hamarosan rá váró újabb megpróbáltatásokkal. A sétabotban benne van úr volta lehetőségének emléke, de Török Ádám botjának nem az az előkelő fehér négerfej-fogantyúja van már, amelyet bátyjai Brazíliából hoztak neki, hanem csak közönséges – és talán a neki kijutott kutyasorsot jelképező – kutyafeje.

Gion Antal a számvetés után ugyanitt, a regény utolsó fejezetének elején, „1941 tavaszán, nagyszombat délutánján” arról beszél még, hogy „nem ajánlatos ilyenkor kószálni, veszélyes időket élünk”, illetve elmondja, hogy azért kelt mégis útra, hogy elhozza a verbászi köszörűstől a borotváját, mert „zavaros napok jönnek, nem akartam, hogy esetleg elveszzen a borotvám és a nyírógépem. Szükségem lesz rájuk.”²⁵⁶ Az utóbbi mondat nemcsak a primer, hanem a mélyebb szinteken is vészjósló, hiszen több utalás is történik rá, hogy Gion Antal a borotvájával halottakat is szokott nyírni. (Egy korábbi fejezetben abból lehetünk biztosak valakinek a halála felől, hogy azt olvassuk, ő nyírta meg.²⁵⁷) Gion Antal szerint továbbá „az emberek lapítanak, behúzódnak a házukba. Azt mondják, hogy holnap vagy holnapután megérkeznek a magyar csapatok. Nagy a felfordulás... – Nekem jól jött ez a felfordulás – nevetett Török Ádám. – Ezért

²⁵³ „– Reggelre itt lesznek a magyar csapatok. Most hallottam a rádióban. [...] – Hozzánk is eljutott – mondta Rézi. – Nehéz napjaink lesznek. Gyűlölöm a háborút.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 446–447.

²⁵⁴ *Uo.*, 442.

²⁵⁵ *Uo.*

²⁵⁶ *Uo.*, 441.

²⁵⁷ „Bálizs Mihály előkotorta vadászését, és hasba szúrta Haramász Józsefet. Haramász József keservesen sóhajtott, felegyenesedett, megkapaszkodott a katolikus templom vaskerítésében. Később térdre esett, négykézláb mászott, hangosan nyögött, mint apja erős igáslovai, amikor a szekeret tépték ki a kátyúból, aztán az oldalára feküdt a vaskerítés mellett. Hajnalban az apja, Haramász András és Gion Antal jöttek érte, szekérrre rakták és hazavitték. Otthon Gion Antal megborotválta.” *Uo.*, 267.

szabadulhattam előbb.”²⁵⁸ Gion Antal óvatoskodó és Török Ádám kaján megfogalmazásából azt érezzük, mintha csak a rablógyilkos Török Ádám-félék örülnének a magyar uralom visszatérésének, és persze ők sem nemzeti szempontból, hanem aljas önérdemből, hiszen Török Ádám azt mondja, „amint megérkeznek a magyar csapatok, meglátogatok néhány szerb gazdát, és kikérem tőlük a részemet. Nagyon meg lesznek ijedve, ide fogják adni.”²⁵⁹ Török Ádámhoz hasonlóan valóban csak a tenyérbemászó Szenci Bálint kocsmáros örül a magyar csapatok jöttének, mert ő is arra készül, hogy egy régi sérelméért elégtételt vegyen feltételezett szerb haragosain.²⁶⁰

Természetes, hogy egy, a rendszerváltás előtt, Jugoszláviában megjelent regényben 1941 nagyszombatjáról, tehát az azt megelőző napról, hogy „a magyar csapatok Szenttamásra értek”,²⁶¹ csak egy olyan törvényen kívüli, illetve ellenszenves alak reményteljes várakozásairól lehetett szó, mint amilyen Török Ádám vagy Szenci Bálint volt. 1975-ben kicsit is pozitív vagy semleges szerepű magyar regényhős szájába adva nem volt leírható semmiféle bizakodás. A regényben az átlagosan tisztességes emberek vagy kivárnak, vagy inkább félelmeiknek, aggályaiknak adnak hangot, ahogy például Gion Antal és – alább majd fogjuk látni – Rézi is.

A *Rózsaméz* 1930-as évekbeli fejezeteiben olvasunk a Gallai István szervezte „kukacbálról”, amely minden vasárnap délután zenét, táncot, vidámságot jelent a gyerekeknek.²⁶² Ugyanezekben a részekben van szó a május elseji ünneplésekről, amelyeken a magyarok jókedvűen énekelnek a májusfa alatt.²⁶³ A sztrájk sikeres megszervezése utáni összejövetelen pedig a citerazene és a nótázás Gallaiék portáján „hangosan szól. Éppen csak elkezdték, és máris hangosan szól.”²⁶⁴ Ezen alkalmakkal szemben az 1941 nagyszombatján Gallaiéknál tartott összejövetel igencsak visszafogottra sikeredett. A vidámság helyett inkább a szorongás, a félelem és a balsejtelmek jellemezték. A szoba sarkában a kommunisták: Krebs Péter, „Bata János és Barzam Gábor [...] félrehúzódtak egy sarokba Adamkó Mátyással és Tiszta Sándorral, összedugták a fejüket,

²⁵⁸ *Uo.*, 441.

²⁵⁹ *Uo.*, 443.

²⁶⁰ „Reggelre itt lesznek a magyar csapatok. Most hallottam a rádióban. Reggel elmegyek a Kátyba, és nagy betűkkel felírom néhány ház falára, hogy "Visszatért a Kurta". Most majd meglátjuk, hogy kinek mihez van jussa.” *Uo.*, 446.

²⁶¹ *Uo.*, 448.

²⁶² „Gallai Istvánéknál minden vasárnap délután gyerekbál, vagy ahogyan Gallai István mondta, kukacbál volt, összejöttek az utca gyerekei, és sötétedésig csak nekik szólt a citera, táncoltak és énekeltek kedvükre.” *Uo.*, 393.

²⁶³ *Uo.*, 377.

²⁶⁴ *Uo.*, 421.

és gondterhelt arccal pusmogtak.”²⁶⁵ Ehhez a hangulathoz illően – a sokéves gyakorlattal szemben – csak fojtott hangok szűrődtek ki Gallai Istvánéktól: „[...] ezen az estén még a gyerekek is lehalkították hangjukat. [...] az utca másik oldalán, a sötétben meglapulva Katona András hallgatózott kíváncsian. "Még halkán szól", mondta az ablakon keresztül a feleségének [...]. "Még mindig halkán szól" mondta később többször is türelmetlenül. Végül a felesége is kijött a ház elé, ketten hallgatóztak, néha csodálkozva összenéztek. Aztán átmentek ők is Gallai Istvánékhoz, és helyet szorítottak maguknak a rongypokrócokon. Egész éjszaka együtt maradt a sok ember. Egymáshoz bújva beszélgettek, csöndesek voltak, akkor éjszaka senki sem énekelt, a halk citeraszót hallgatták. Gallai István megállás nélkül citerázott reggelig. Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.”²⁶⁶ – És így ér véget a regény. [2. KÉP]

Pedig az 1941 februárjában született Gion egy 1994-es visszaemlékezésében kissé önironikusan a saját születésénél is örömtelibb fejleménynek mutatja be a magyar világ visszatértét a legszűkebb környezete, tehát körülbelül azok számára, akik kivételesen éneklés nélkül virrasztották át az éjjelt a *Rózsaméz* végén.²⁶⁷ Ezzel szemben viszont a magyar bevonulás előestéjén a *Rózsaméz*ben nem azt az örömet előlegezi meg, amely a honvédek érkezése után a magyarokat a Délvidéken is jellemezte, hanem a második világháború szörnyűségeit, különösen pedig a legvégét vetíti előre. Nemcsak a fenti implicit utalásokkal, hanem kifejtve is, hiszen a következőket adja szereplői szájába: „– Hozzánk is eljutott – mondta Rézi. – Nehéz napjaink lesznek. Gyűlölöm a háborút. – Túléljük – mondta Gallai István. – Mi mindent túlélünk.”²⁶⁸ A fenti mondatok talán nemcsak az 1944-es, a délvidéki magyarság számára véres őszre, illetve az 1945 utáni újramezélésre mutatnak előre, hanem talán még azon is túl. Sőt, Gion arra az esetre is felkészült ezzel a zárlattal, ha csak az 1944-es év utáni időszakkal folytathatta volna majd a regényfolyamot.

Történeti tény, hogy a magyar csapatok 1941-es szenttamási bevonulása éppen húsvétvasárnapra, az egyik legnagyobb, és biztos, hogy a legörömtelibb keresztény ünnepre, a feltámadás napjára esett. (A korabeli helyi magyar sajtó „kettős feltámadás”

²⁶⁵ *Uo.*, 446.

²⁶⁶ *Uo.*, 448.

²⁶⁷ „[...] a családban [...] nagy volt a boldogság a fordulat miatt, a postán, a községházán, sőt a rendőrségen ismét magyarul lehetett beszélni, és mellesleg, én is életben maradtam.” GION Nándor, *Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 7–8.

²⁶⁸ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 448.

névvel is illette az eseményt.²⁶⁹) Ha a felszínen Gion nem is írhatott arról a készülétről, amivel a magyar honvédeket a szenttamásiak várták, majd arról az örömről, amivel fogadták, azt megtehetette, hogy a regény utolsó lapjain folyamatosan emlékeztetett, hogy az ünnep előestéje, az ünnepet megelőlegező nap: nagyszombat van.²⁷⁰ A vasárnapról viszont csak egyetlen mondatot olvasunk: „Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.”²⁷¹ Mondjuk ez is elegendő volt ahhoz, hogy egy, a rendszerváltás előtti bátor elemző elődöm a „magyar feltámadásra” való utalásként értelmezze a leírtakat.²⁷²

Az író halála miatt végleg lezárult életművet látva viszont ma már tudjuk: Gion végül nem volt képes a fentihez hasonló visszafogott stílusban az 1945-ös évtől úgy folytatni a tetralógiát, mint mondjuk a *Rózsaméz*et a *Virágos Katona* után. Főként azért nem, mert képtelen lett volna a múltnak a délvidéki magyarság számára legreményteljesebb 1941-es, majd leglesújtóbb 1944-es eseményeit letagadni, regényében átugorni, kihagyni, főleg hazug módon megszépíteni, azaz valahogyan olyan módon elmismásolni, ahogy azt az első világháború végének meg(nem)írásával tette a *Rózsaméz*ben. Arról, ami részben már neki magának is személyes emlék volt, arról 1918-cal és 1919-cel szemben valószínűleg olyan leplezetlenül akart írni, hogy minden benne legyen abból az időszakból, ami saját maga, családja és tágabb közössége számára is fontos volt, ezért inkább húsz évre félbehagyta főművét. (Gondoljuk el, a hallgatás is lehet beszédes: láthatták az olvasók, hol torpant meg az író. Értékelhető ez figyelemfelhívásként is: nézzétek, a legsúlyosabb dolgok, amikről nem lehet írni, azok itt kezdődnek!) Mégis, Gion csak a tetralógiáját hagyta félbe, arról ugyanis nem mondott le, hogy valamiképpen addig is írjon arról a korszakról is, amely talán a legjobban foglalkoztatta:

²⁶⁹ „Az egész Tisza mentén Bácsföldvár volt az egyetlen hely, ahol [...] a kettős feltámadás alkalmával nem került sor vérontásra, sem emberáldozatra, de egyetlen puska lövés sem dördült el.” Reggeli Újság, 1942 május 2., szabadkai megjelenés; idézi: PIHURIK Judit, *Hideg napok: Délvidék, 1941–1944* = Rubicon, 2009/5, 24.

²⁷⁰ Például: „Csoszogó Törökék lámpát gyújtottak, a kecskelábú asztalhoz ültek, megvacsoráztak, húsvéti sonkát és főtt tojást ettek, utána bort ittak. Beszélgettek az asszonyokról és a gyerekekről, akiket nagyszombat estéjére Simon Károlyékhoz küldtek.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 445.

²⁷¹ *Uo.*, 448.

²⁷² „a feltámadás napjának emblémája a Megváltó történetét összekapcsolja a vajdasági magyarság történetével, sorsával.” ODORICS Ferenc, *Módszer és szemlélet szintézise: Gion Nándor, Latroknak is játszott* = Forrás, 1982/11, 93.

II. Trükközés madárnyelven²⁷³

Aki ismeri Gion Nándornak *A kárókatonák még nem jöttek vissza* című regényét, hibásnak vélhetné fejezetem címét, pedig szándékos az elírás. Hogy miért választottam a fenti meghökkentő címet? Habár Gion Nándor főművét 1976-ban félbehagyta, és ha a történelmi regény formáját ideiglenesen nem is tudta továbbvinni, már a rendszerváltozás előtt folytatta azoknak az üzeneteinek a kódolt vagy már-már szinte rejtjelezett közlését, amelyek egy, a *Rózsaméz*et követő, 1941 húsvétjával folytatódó regénybe kíváncsoztak volna. Minthogy különösen érzékeny volt a téma, Gion különösen ügyelt a tálalására. Az ifjúsági regény műfaját választotta, s benne egy olyan szimbolikus kifejezőmódot, amely jóval többről beszél, mint az 1941–1944-es időszak, de az is érthetően benne van. Így jelenhetett meg az 1973-as *Virágos Katona* és az 1976-os *Rózsaméz* után rögtön a következő évben, 1977-ben Gion újabb regénye, *A kárókatonák még nem jöttek vissza*. Ez a regény a *Rózsaméz* lendületével íródott, és szokatlan allegóriarendszerével leginkább azokat a témákat feszegeti, amelyeket az olvasók a *Rózsaméz* folytatásától vártak, de amelyekről majd csak az 1997-es *Ez a nap a miénkben* olvashattak legközelebb, ott viszont már kendőzetlen nyíltsággal.²⁷⁴

A *Kárókatonák...*-nak egészen más, misztikus, álom- vagy látomásszerű hangulata van, mint a vele egy ciklusba tartozó másik három regénynek. Míg a másik háromban is vannak szimbolikus kifejezések, nehezen kibogozható utalások, azok története érthető, minden stilizáltságukkal együtt valószerű és hihető, így őrzik a hagyományos ifjúsági kalandregények beszédmódját. Az alább részletesen ismertetett *Kárókatonák...*-ban viszont olyan sok a valószerűtlen vagy egyenesen irreális elem (a Kocsmáros hőzöngése, az Éhes Ingovány, Gergián személye és a hozzá fűződő viszony, a kárókatonák imádata, a bemutatott toronyépítés célja stb-stb.), hogy lerí a történetről, hogy allegóriával állunk

²⁷³ A jugoszláviai politikai sajtóban egy belgrádi újság szóhasználata nyomán az 1920-as évektől így nevezték a rejtjelezett közlést. Vö. CSUKA János, *A délvidéki magyarság története* [1941.], Bp., Püski, 1995, 45.

²⁷⁴ „[a rendszerváltás előtt] senki nem mert beszélni, mert nem lehetett beszélni arról, hogy '44 utolsó napjaiban nem négy, hanem negyven- vagy ötvenezer magyart fűrészeltek ketté, fejeztek le, kínoztak meg. Nekem ezt kellett volna megírni abban, amit ígértem, nem hagyhattam abba a háború végével. [...] Ezúttal is biztattak többen: írjam meg ezt is, mert elég sunyi vagyok ahhoz (mondták), hogy úgy meg tudjam írni, hogy igaz legyen, de ezt is megússzam. Addig töprengtem a feladaton, amíg megváltozott a világ. Mert ennek nem lehetett nekimenni úgy, hogy majd felületesen elkenem, majd valamit mondok, tudtam, ha az ember kimond valamit, akkor azt ki kell mondania. Úgy, hogy hiteles legyen, és súlya legyen.” ELEK Tibor, „...csak nézett ránk és hallgatózott” [2002-es interjú Gion Nándorral] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 278.

szemben. Így a *Kárókatónák...* egyáltalán nem tekinthető például a *Sortűz egy fekete bivalyért* társregényének²⁷⁵ vagy következő fejezetének.²⁷⁶

Azt, hogy a *Kárókatónák...* allegorikus regény, már első elemzői is megállapították.²⁷⁷ A művet leginkább az elveszett gyermekkor allegóriájaként értelmezték, és kijelentették, hogy a gyermekek által értelmezhető jelentésrétegek mellett vannak csak a felnőttek számára hozzáférhető szintjei is. Mindamellett az elemzők a regény leg(hang)súlyosabb jelentésrétegeiről egyáltalán nem írtak. Ennek oka az lehet, hogy vagy nem értették meg a *Kárókatónák...* szimbólumainak elsődleges jelentését, vagy ha megértették – ez különösen a rendszerváltás előtti értelmezőkre lehet igaz –, nem akarták lebuktatni az író politikailag-történelmileg érzékeny utalásai miatt. Feltételezésem szerint a *Kárókatónák...* ugyanis az 1941-től 1944-ig rövid időre újra átélt, majd fájdalmasan újra elvesztett magyar világot idézi meg, illetve a magyar világ visszavárására utal. Mégpedig úgy, hogy az egész mű az 1944-es, a délvidéki magyarság számára végzetes őszre van kihegyezve. A regény nemcsak az 1941-es visszatérés örömteli, majd a '44-es megtorlások szörnyűséges hangulatának felidézésével teszi ezt, hanem annyi és olyan „konkrét” utalással, amennyit és amilyeneket a lelepleződés veszélye nélkül még elbír a szöveg. (Ezért lehet, hogy bizonyos képek nem, vagy csak részletesebb értelmezéssel feleltethetők majd meg rejtett tartalmaknak.) Erre gondolva érdemes felidézni a *Kárókatónák...* szüzséjét, mégpedig az allegorikus értelmezés szempontjából hangsúlyos elemek kidomborításával:

Egy csapat magyar gyerek egész nyáron az elhagyatott Vágóhídon tartózkodik, és a vörös falakra leginkább kárókatónákat rajzol, mert lelkesedik Gergián, a vadőr ábrándos tervéért, hogy egy olyan magas tornyot építsenek, amelyről a vidékükön három éve megtelepedett kárókatónák jól megfigyelhetők, és amelynek segítségével a darvak is lecsalogathatók, hogy majd ők is megtelepedjenek a környéken. A rajzolás ugyanakkor nem teljesen veszélytelen, mert a Kocsmáros gyűlöli a gyerekeket és rajzaikat, ezért minden vasárnap lemosatja velük a falakat. Egyszer viszont a gyerekek elkezdik belevésni állatrajzaikat a falba, amitől a Kocsmáros éktelen haragra gerjed: csak Gergián tudja megmenteni a gyerekeket a kezéből. Egy izgalmas epizód után, amelyben a gyerekcsoport a

²⁷⁵ Vö. TARJÁN Tamás, *Gion Nándor, A kárókatónák még nem jöttek vissza* = Borbély Sándor–Komáromi Gabriella szerk., *Kortárs gyerekkönyvek*, Bp., Ciceró, 136.

²⁷⁶ „Az én olvasatom szerint a két regény olyan szorosan összefügg egymással, amennyire csak két önálló regény összefügghet, s olyannyira egymás folytatása, hogy már azt is mondhatnánk: mintha egyetlen műnek lenne két fejezete” ELEK Tibor, *Gion Nándor írói világa*, Bp., Noran, 2009, 144.

²⁷⁷ Vö. Ács Margit, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1978.] = Á. M., *A hely hívása*, Lakitelek, Antológia, 2000, 198-201.; illetve: PINTÉR Lajos, „A torony nagyon fontos – mondta Burai J.” = *Tiszatáj* 1980/5, 74-79.

Ságiék udvaráról kiszabadít négy, halászás céljából befogott kárókatona, segítenek felépíteni Gergiánnak a tornyot, amit majd különleges módon meg is ünnepelnek a vadőrrel. Az augusztus végi ünneplés közben viszont a Kocsmáros, aki korábban már egy darut is lelőtt, bosszúból most egy kárókatona lő le, majd az annak védelmére siető Gergiánt is megöli. Ekkor egy pillanat alatt őszbe fordul az idő, leírhatatlan szomorúság szakad a gyerekek világára: mindennek vége: sírnak, ordítanak, nyüszítenek, mint a levágásra szánt állatok a vágóhídon.

A regényt keretező fejezetekben az elbeszélő, aki maga is a gyerekcsapat tagja volt, és hosszú idő után tért vissza gyerekkora helyszínére, megállapítja, hogy a szomorú eset óta elköltöztek a kárókatona, a darvaknak híre-hamva sincs, viszont sajnos elszaporodtak a kakukkok. Reményteli fejlemény viszont, hogy a helyben maradt gyerekkori barátok továbbörökítik a kárókatona szeretetét, és a Ságiék gyerekei, akik sokan vannak, szintén elkezdtek lelkesedni a toronyért, ezért segíteni fognak az új vadőrnek továbbépíteni. Így azzal a bizakodással ér véget a regény, hogy „egyszer majd ismét lejönnek a kárókatona. Lehet, hogy a darvak is.”²⁷⁸

Bármennyire lelkesednek is érte a regényben, valljuk meg, nem könnyű szépnek látni a regény címébe emelt horgas csőrű, fekete madarakat. A folyók közé települt Szenttamás népes halásztársadalma – mint ahogy általában a legtöbb halász vagy a horgász – nem szerethette túlságosan a saját testtömegénél jóval több halat pusztító, ürüléke magas savtartalma miatt a fákat elpusztító csúf fekete kormoránokat.²⁷⁹ Hogy a gyerekek mégis szépnek látják őket, annak az a magyarázata, hogy a madarak többet jelentenek önmaguknál: Gion őket tette meg ebben a regényben a magyar katonák által a helyi magyaroknak elhozott felszabadulás, a magyar fennhatóság egyértelműen pozitív tartalmú jelképeknek. Az *Ez a nap a miénk* című regényben Gion az 1941–1944-es időszakot, illetve részeit többféleképpen illeti a „szabad” jelzővel. Arról olvashatunk, hogy nemcsak az egyéni, a személyes szinten,²⁸⁰ hanem közösségileg is²⁸¹ szabadságot hozott a szereplőknek

²⁷⁸ GION Nándor, *A kárókatona még nem jött vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 253.

²⁷⁹ A Tisza-tó partján található poroszlói Ökocentrum munkatársa 2014 nyarán arról számolt be nekem, hogy nagy halfogyasztásuk mellett a kárókatona gyakran csak a halak fejét harapja le, a tetemeiket pedig a vízben hagyják; illetve hogy mivel a halakat egyben nyelik le, annyira maró a gyomorsavuk, hogy az lemarja azoknak a fának a kérgét, amit ürülékükkel szennyeznek. Egyik sem teszi túlságosan rokonszenvenné a madarat... Vö. még: *kárókatona* szócikk = ENYEDI György et al. szerk., *Magyar Nagylexikon X. köt.*, Bp., 2000.

²⁸⁰ Ezt olvassuk 1941 elejéről: „– Mikor lovagoltál utoljára? [...] – A felszabadulásom napján. Akkor szörén ültem meg Haramász András egyik szilaj lovát.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 480.

a magyar csapatok bevonulása. Az azutáni, az 1944 őszén kezdődő időszakokkal kapcsolatban viszont Gion a rendszerváltás előtt egyszer sem írta le a „szabad”, a „felszabadulás” vagy a „felszabadító” szót, s bár azután igen: mindig csak ironikusan használta ezeket a szavakat.²⁸²

Gion a jugoszláviai polgárháború idejében játszódó *Izsakhár* című regényében, amelyben a délszláv nacionalizmus fellángolásáról is ír, szintén egy madarat tesz majd a magyarság jelképévé, ami miatt militáns fiatalok bántalmazzák azok viselőit, azaz a „Nagy Fehér Madár” jelvényének birtokosát.²⁸³ Hogy a *Kárókatona*ban viszont egy annál jóval barátságosabb „nagy, fekete madár”²⁸⁴ lett az allegóriarendszer központi szimbóluma, annak az az egybeesés lehet az oka, hogy a kárókatona nevében benne van a „katona” szó, ami a jelen esetben a magyar katonákra utal, esetleg a magyarság ősi totemállatára, ragadozó madárra, a turulra.²⁸⁵ A regényben csak a daru, „a magyarság egyik megbecsült ősi vadmadara”²⁸⁶ a még a kárókatónáknál is elérhetlenebb, még reménytelenebbül visszavágyott madár. Az egyik madár gyakori emlegetése az időben közelebbi, a több személyes emlékekkel könnyebben felidézhető negyvenes évekbeli „kis” magyar világra utal;²⁸⁷ míg a másiké arra a korszakra, amikor még darutollat viseltek a kalapjukon az urak, meg a legények: az első háború előtti békeidőkre, illetve az utánuk való vágyakozásra.

Ha több más alább taglalt utalást is figyelembe véve abból indulunk ki, hogy a regény a legsarkalatosabb 1944-es évre van exponálva, akkor az a kárókatónákra vonatkozó mellékes mondat, hogy „*Három évvel ezelőtt szálltak le az akácára, s*

²⁸¹ Ezt olvassuk 1942-ről: „eljött a második szabad nyár is” *Uo.*, 563; ezt 1943-ról: „az arca csak halálakor simult ki, akár a Tökösé, aki még egy szabad télen halt meg” *Uo.*, 588.; ezt pedig 1944 májusáról: „mindannyian úgy éreztük, hogy megint elvonultak a bajok, és hogy szép a szabad élet” *Uo.*, 609. stb.

²⁸² A sok példa közül csak kettőt idézek: „– Ismertem egy cigány lókupecet – mondtam. – Karába Janinak hívták. A dicsőséges felszabadulás után Jovan Karicsra változtatta a nevét. Hitvány ember volt.” GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 774; illetve: „– Nem a megszállók csinálták – mondta a kemény kis asszony. – A felszabadító hadsereg katonái hasogatták szét a bútorokat. Betörték a házukba, rabolni akartak, és amikor látták, hogy nincs semmi értelmes elrabolnivaló, dühükben széthasogatták a bútorokat.” GION Nándor, *Mint a felszabadítók [1994.]* = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 405.

²⁸³ „Gyűlölöm a katolikus papokat, mert uszítanak ellenünk. [...] Nem szeretjük az olyan embereket, akik madarakat hordanak a zsebükben, a nyakukban vagy a zászlóikon – magyarázta a fiatalember, aki leütötte Ervint és oldalba rúgta M. H. J.-t. – Az ilyen emberek sokszor bántanak bennünket, és mindig forralnak ellenünk valamit. De mi felkészültünk, mert gyűlöljük az egyfejű sasokat, a kétféjű sasokat, a sólymokat és az egyéb madarakat.” GION Nándor, *Börtönről álmodom mostanában [1990.]* = G. N., *Börtönről...*, i. m., 504.

²⁸⁴ Ez a szerkezet több mint tízszer olvasható a kárókatona szinonimájaként a regényben.

²⁸⁵ Utóbbiit némelyek a kerecsensólyommal azonosítják; például az ötvenforintos érme hátoldalán is kerecsensólyom látható.

²⁸⁶ ORTUTAY Gyula főszerk., *Magyar néprajzi lexikon*, I, Bp., Akadémiai, 1977, 555. (1. a daru szócikket!)

²⁸⁷ Talán az egyik elemző is erre utalt ki nem fejtett félmondatával: „[...] a tájról eltűnt kárókatona és bivaly egy eltűnt világot jelöl [...]” HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 102.

megéreztek, hogy *itt szeretik őket*²⁸⁸ [kiem. K. Á.] különösen hangsúlyossá válik. Hiszen a magyar katonák „is” 1941-ben érkeztek meg a Délvidékre,²⁸⁹ és mint arról a rendszerváltás utáni *Ez a nap a miénkben* olvashatunk, fájóan rövid ideig, csak három és fél évig maradtak.²⁹⁰ A helyi irodalmi hagyományokra való tekintettel pedig az akácfa a Délvidéket jelképezheti az idézett mondatban. Annál is inkább, mert akácfa, amin a regénybeli kárókatona-telep van, a valóságban elég ritkán fordul elő vízparton, kárókatonák a valóságban valószínűleg sosem raknak rá fészket. A regényben viszont körülbelül harmincszor olvassuk, hogy a kárókatonák az akácán fészkelnek, arra szállnak le, onnan indulnak halászni stb., és más fákról egyáltalán nem olvasunk velük kapcsolatban.²⁹¹

Valószínűleg ezért olvassuk a *Virágos Katona* végén, a vajdasági magyarság önálló életét jelképező fejezetben is olyan sokszor, hogy virágzik az akác, illetve egy korábbi fejezetemben említett, szintén jelképes Hofanesz sírboltra is furcsa akácok hívják fel a fiúk figyelmét.²⁹² „Nagyon elhagyatott és szomorú fák”, „kétségbeesett gömbakácok” – olvassuk róluk. (Ad prózáiró ilyen jelzőket egyszerű fáknak, ha nem szán nekik különleges szerepet?) A *Sortűz...*-ben még azt is olvassuk, hogy a Hofanesz sírbolt melletti gömbakácoknak a törzsét megsimogatták a fiúk, miután siránkoztak az 1941-ben, az 1942-ben, az 1943-ban és az 1944-ben elhunyt négy kislány rövid élete felett: ez is az érdekes emlékezés-rítus része volt.²⁹³ Gion a saját családjának is hasonló környezetben remélt nyughelyet: „Szép sírhelyet választottunk apámnak, szép gömbakácok mellett, a temetés után arról beszélgettünk, hogy ide családi kriptát építünk, és szép sírkövet emelünk”,²⁹⁴

²⁸⁸ GION Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 193.

²⁸⁹ 1944–3=1941.

²⁹⁰ „Kár, hogy a szépséges ezer év még négy esztendeig sem tartott – mondtam keserűen.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 620.

²⁹¹ Például: „a hatalmas, kiszáradt akácán vagy húsz nagy fekete madár üldögélt. Kárókatonák. Éberen őrizték ágas-bogas fészkeiket, horgas csőrüket előremeresztették, tolluk szépen csillogott a napfényben.” GION Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 184. Vagy: „a szabad kárókatonák felröppentek az akácáról, halászni mentek a folyóra.” *Uo.*, 236.

²⁹² „Sírkő nem volt, az egész kriptá alig emelkedett ki a földből, mindkét oldalára egy-egy gömbakácot ültettek valamikor, de a fák koronáját nem nyesegették rendszeresen, úgyhogy nem lettek gömb alakúak, göcsörtös ágaik szerteszét meredeztek, és ettől valahogy nagyon elhagyatott és szomorú fáknak látszottak. Tulajdonképpen ezek a kétségbeesett gömbakácok hívták fel a figyelmünket a Hofanesz család sírboltjára” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 266.

²⁹³ „Lesütött szemmel háromszor körüljártuk a sírt, és háromszor elmondtuk: „Szegény Paula, szegény Angéla, szegény Blanka, szegény Noémi”. Aztán gyöngéden megsimogattuk mindkét gömbakác törzsét.” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 268.

²⁹⁴ GION Nándor, *Nagybátyámról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 42.

Gion első regényében pedig egy japánakárcra – helyi szóval szoforafára – nyílt az a helyiség, ahol a főszereplők összejöttek egyletesdit játszani.²⁹⁵

Az akácfa Szenteleky Kornélnak a már idézett *Akácok az őszben* című verse és az *Ákácok alatt* címmel megjelentetett,²⁹⁶ a délvidéki magyar írók első antologikus novellagyűjteménye nyomán tekinthető a Délvidéket jelképező növénynek.²⁹⁷ (Továbbgondolásra érdemes, hogy Szenteleky azt írta, hogy „ákácok alatt”, és nem azt, hogy „akácok alatt”. Szóhasználatát valószínűleg Adynak az *Új Versek* című kötete élén álló, „Góg és Magóg fia vagyok én...” kezdetű költeménye, illetve ennek „Kárpátok alatt” szókapcsolata, azaz annak akusztikai hasonlósága motiválta;²⁹⁸ másként modorosnak tűnhet az „ákác” szóalak egy 20. századi prózaantológia élén. Ady programadó versében a „Kárpátok alatt” szerkezetet a magyar nyelvterület, illetve a magyar irodalom szinonimájaként alkalmazza; Szenteleky pedig Ady nyomán a délvidéki magyar irodalom számára programadó írásában az „ákácok alatt” szó szerkezetben a „délszlávországi” magyar nyelvterületet és ennek irodalmát érti átvitt értelemben.²⁹⁹)

Azt is olvassuk a *Kárókatona*ban, hogy a nagy fekete madarak megéreztek a helyieknek az irántuk való szeretetét, azért szálltak le az akácfára. És valóban, a magyarok a Délvidéken (is) csakugyan nagyon várták a magyar katonákat, és persze nagyon szerették volna, hogy ott is maradjanak; ez elkerülhetővé tette volna számukra a kedvezőtlen

²⁹⁵ „A kilenc nagy, ronda, zöld légy begyűjtése után még csak egy szabályos összejövetelt tartott az Egyesület hét rendes tagja. Meleg volt azon az éjszakán, ki kellett nyitni az utcai ajtót, hogy friss levegő jöjjön be a sötétből. Az ajtóval szemben egy gömbölyű koronájú fa nőtt, szoforafának hívják errefelől” GION Nándor, *Kétélűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 2008, 85, illetve: „Fábián szétosztotta a papírlapokat, ceruzát vettek elő, és írni kezdtek. Az ajtón keresztül néha kinéztek a szoforafára, a levelei sötétben összehúzódtak, és még a rengeteg apró fehér virágot is eltakarták.” GION Nándor, *Kétélűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 90.

²⁹⁶ „[...] mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, homokos területen szőlő, [...] a csatornák és a folyók mentén szegényes, szomorú akácok. Ez vázlatosan az a környezet, amelyben élünk, amely hatással van ránk. Ebben a hatásban keresem azt, a szervesen egységes szellemet, amely minden egyéniségen, világszemléleten, írásművészetben túl összefogja e föld magyar elbeszélőit. Ha különböző színű és illatú virágokat gyűjtünk csokorba egy alföldi rétről, a virágok eredetét rögtön felismeri az, aki később a szobánkban találja a csokrot. Szeretném, ha ez ennél a csokornál, az akácok alatt nyíló anthoszok kiválogatásánál is észrevehető lenne.” SZENTELEKY Kornél, *Ákácok alatt* = BORI Imre szerk., *Ezredéve itt. Délvidéki magyar olvasókönyv*, Újvidék, Forum, 2004, 224.

²⁹⁷ Bori Imre hivatkozott olvasókönyvének számos írása is megerősíti feltételezésem: BELA DURANCI, *Akác*; GÁL László, *Szobotica* stb. Megjegyzendő, hogy a 2013-as évi vajdasági magyar novellapályázat, a Gion Nándor novellapályázat első helyezettje CSÍK MÓNICA, *Az akácospál balra* című műve lett, jelen sorok írójának, mint a zsűri tagjának véleményével egyezően. (Utóbb a színvonalas pályaműveket megjelentető novelláskötet címéül is *Az akácospál balra* címet választotta a kiadó.) L. bővebben: <http://www.magjarszo.com/hu/2034/kultura/irodalom/99096/>

²⁹⁸ Góg és Magóg fia vagyok én, / Hiába döngetek kaput, falat / S mégis megkérdelem tőletek: / Szabad-e sírni a Kárpátok alatt? ADY Endre, *Góg és Magóg fia vagyok én...* = Uő., *Új Versek*, Bp., Pallas Rt., 1906.

²⁹⁹ Az előszóban például ezt írja Szenteleky: „Azt szerettem volna bemutatni, hogyan élünk, érzünk, vágyunk, várunk, keresünk, búsulunk, hiszünk, csüggedünk, mosolygunk meg szeretünk Bácska és Bánát földjén, az akácok alatt.” SZENTELEKY Kornél, *Ákácok alatt*. Idézi: HÓZSA ÉVA, *A novella Vajdaságban*. Vajdasági Magyar Felőktatási Kollégium, Újvidék, 2009, 179.

történelmi fejleményeket. A rendszerváltás után írott *Ez a nap a miénk* című, az 1941–1945-ös korszakkal nyíltan foglalkozó Gion-regénynek az az egyik leggyakrabban ismétlődő motívuma (legalább hússzor olvassuk a regényben!), hogy arról beszélnek, hogy a magyar katonák bárcsak „mindörökre”³⁰⁰, illetve a regényben ezzel szinonim módon használva: bárcsak „ezer évig”³⁰¹ maradnának a Délvidéken, mert különben nagy baj következik: „– Ha a magyar csendőrök és honvédek ezer évig itt maradnak, akkor nem lesz semmi baj. [...] – És ha nem maradnak itt ezer évig? – Akkor ti, csángók, nagyon gyorsan meneküljétek el innen, különben legyilkolnak benneteket.”³⁰² A regénybeli gyerekek leghőbb vágya is az, hogy „A kárókatona örök időkre... – kezdte Burai J.”, de Tamás belefojtotta a szót: „harapj a nyelvedbe. Majdnem elárultál bennünket.”³⁰³ Máshol ismét: „A kárókatona olyan szépek, hogy nem lehet lemosni őket – mondta dacosan Burai J. – Örök időkre itt maradnak.”³⁰⁴ Nem lehet véletlen, hogy ez a mondat az, ami a gyerekeket rendszeresen fenyegető Kocsmáros a legjobban és végleg kihozza a sodrából: ha Gergián éppen akkor nem érkezik meg, a Kocsmáros képes lenne meg is ölni a gyerekeket. Vajon hogyan bősíthet ez annyira egy felnőtt embert, hogy ölni tudna miatta? Nyilván úgy, hogy nemcsak a kárókatona jelképesek, hanem a Kocsmáros alakja is az: utóbbi az erőszakot alkalmazó ellenséges hatalmat testesítheti meg.

A Kocsmáros nevű szereplő a regénybeli kislány, Bognár Aranka nagybátyja. Bár magyar a neve, hiszen „a Bognár Kocsmáros”-ként is említik, gyanús alak: a falu szerb részében, a mozi közelében, Keszler doktor utcájában van a kocsmája.³⁰⁵ Nos, erről a környékről mondta azt Gion, hogyha moziba ment, akkor mindig számított rá, hogy megverik, mert az olyan erősen ellenséges szerb része volt a falunak.³⁰⁶ A Kocsmárosnak unokahúgával, Arankával való kapcsolata azt a függő viszonyt testesíti meg, amely a kiszolgáltatott kisembert a mindenkori hatalomhoz fűzi. A Kocsmáros élelmet ad a családnak, de nyomasztó lelki terhet is jelent számukra,³⁰⁷ mert – minthogy alkoholistáról

³⁰⁰ „Váry Jánossal is találkoztam a téglagyárnál. Azt mondta, hogy csángó magyarok jönnek a szerb telepések helyére, és hogy mindörökre nyugalmas marad ez a vidék.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 496.

³⁰¹ „– Ez a nap a miénk. – Meddig fog tartani? – kérdeztem. [...] – Ezer évig. Ezer éve itt vagyunk, és itt maradunk még ezer évig.” *Uo.*, 457.

³⁰² *Uo.*, 550.

³⁰³ GION Nándor, *A kárókatona még nem jöttek vissza [1977.]* = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 204.

³⁰⁴ *Uo.*, 205.

³⁰⁵ *Uo.*, 176.

³⁰⁶ Vö. BALÁZS Attila, *Torzóban maradt beszélgetés Gion Nándorral* = B. A., *Világsarok non-stop*, Zenta, zEtna, 2006, 163–176.

³⁰⁷ „Aranka iszkolt lefelé. Leereszkedett a vaskampókon, és meglapult a fal mellett. Hiába, a Kocsmáros a nagybácsija volt; minden vasárnap hozott valami ajándékfélélet, főleg élelmet Arankáéknak. A kocsmáros arca már sötétlila volt, és egyre türelmetlenebbül topogott. Ezt csinálta majdnem minden vasárnap délután.

van szó – életveszélyesen kiszámíthatatlan is. A kárókatonákra és darvakra lövöldöző Kocsmáros ugyanakkor konkrétan a magyar uralmat felváltó, a közösséget létében fenyegető hatalmat és rendszert is jelképezi.³⁰⁸ Nemcsak a szimbolikus madarakra lövöldöz, a gyerekeket is gyűlöli, képes lenne meg is ölni őket.³⁰⁹ Ugyanakkor jelképezi a művészek, illetve a művészet és a hatalom viszonyát is. A buta, szoborszerűen statikus hatalomhoz képest a művészet viszont él: általa talán ki lehet cselezni, esetleg meg is lehet buktatni a gyűlöletes hatalmat, a „rendszert”, de ez nem veszélytelen vállalkozás.³¹⁰ A hatalom ugyanis éberén őrködik az ilyen tevékenységek felett: ha nem tetszik neki az alkotás, lemosatja a falakat, kihúzat sorokat már megírt regényekből stb.³¹¹

Visszatérve a kárókatonákra, a fekete kormoránok tehát azért lettek a boldogság marasztalt és visszavárt kék³¹² madarai a regényben, mert azokat a magyar katonákat jelképezik, akik védelmet jelenthettek volna a helyi magyaroknak, ha tovább maradhattak

Annyira egyformán csinálta minden alkalommal, mintha csak jó viccnek tartaná az egészet. De nem viccelt.” GION Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 180–181.

³⁰⁸ „– A Kocsmáros is orvvadász? – kérdeztem. – Rosszabb, mint a Ságik – mondta Gergján. – Tele van a kocsmája kitömött madarakkal – mondta Aranka kissé védelmezően. – Nagyon szép kitömött madarakkal. – Láttam – rázta egyre hevesebben a fejét Gergján. – Elmentem hozzá nemsokkal azután, hogy a lábába durrantottam. Nem akart kiszolgálni, rám fogta a vadászpuskáját, megfenyegetett, hogy hasba lő. Kizavart a kocsmából, de a kitömött madarakat azért végignéztem. – Tudományos célokra tömi ki a madarakat – mondta Aranka. – Nekem egyszer megmagyarázta... – Hazudik – tiltakozott Gergján. – Még ha tudományos célokra tömné ki... de eladja őket külföldi vadászoknak. Azt a darut is, amit lelőtt... – Darut? – kérdezte Burai J. – Azt mondta, hogy itt nincsenek darvak. [...] – Tavaly tavasszal leereszkedett itt egy darucsapat – motyogta. – Bölcs, öreg daru vezette őket, sokáig keringett a tőzgebánya fölött. Végül leparancsolta az egész csapatot. Gyönyörű, nagy, fehér madarak voltak... Lehet, hogy megtelepedtek volna itt, de másnap este a Bognár kilőtt egyet közülük. A többi elmenekült, és azóta nem jöttek a tőzgebánya közelébe. Csak fent a magasban látom őket, amikor V alakban messze repülnek... Kinyitotta szemét, az arca mosolygós volt, de szeme kicsit megvörösödött. Úgy látszik, a darvakat még a kárókatonáknál is jobban szerette.” *Uo.*, 194–195.

³⁰⁹ „Szörnyen elváltozott az arca, látszott, hogy gyűlöl bennünket meg a rajzainkat, és egyszer, mikor Virág Péter a közelében surrant el, a Kocsmáros ököllel csapott feléje; kiterítette volna Virág Pétert, ha eltalálja. *Uo.*, 181.

³¹⁰ A Kocsmáros ekkor először elmozdult a Vágóhíd közepéről. Elindult, nehezen, mintha ólomból lennének a cipői, elindult a kárókatonák felé. [...] Lába megroggyant, visszafordult, hátát a falnak támasztotta. Feje felett egy szép, horgas csőrű madár széttárta szárnyát, és szárítkozott halászás után. Akkor jöttem rá, hogy a kárókatonák valóban gyönyörű madarak.” *Uo.*, 205.

³¹¹ „– Ronda kis patkányok – morogta a Kocsmáros. Körbemutatott. – Megint ocsmányságokat firkáltak a falakra. Mik ezek? – Kárókatonák – mondta Burai J. – Egyáltalán nem ocsmányságok – mondtam. – A kárókatonák a legszebb madarak a világon – mondta Burai J. – Talán csak a darvak szebbek náluk – mondta Hodonicki Oszkár. – Meg a bikák és a csödörök. [...] Csend! – kiáltotta a Kocsmáros. Az arca még inkább elsötétedett. – A kárókatonák gyönyörű madarak – mondta Burai J. [...] – Fogd be a szád – förmedt rá a Kocsmáros. – A kárókatonákra senki se mondja, hogy ocsmányságok! – dobbantott Burai J., és ő is mintha változtatni kezdte volna a színét. [...] – Elég! – ordította a Kocsmáros, olyan hangosan, hogy Hodonicki Oszkár ágaskodó csödörei magasabbra emelték patáikat. [...] – Azonnal hozzatok vizet és sűrűlókefét – parancsolta a Kocsmáros. – Gyorsan! Mossátok le a falakat. – A kárókatonák örök időkre... – kezdte Burai J. – Kár ezekért a szép rajzokért – mondtam. És nehogy Burai J. újból belelendüljön a szájálásba, intettem a többieknek. – Menjünk!” *Uo.*, 203–204.

³¹² „– Nagyon szép, fekete madarak – mondta Burai J. és visszabólintott. [...] – Jöjjön közelebb, nézze meg őket jobban. Velem odajöhet. Nem teljesen feketék. Az alapszínük ugyan fekete, de figyelje meg, hogy kékes vagy zöldes csillogású” *Uo.*, 192.

volna a Délvidéken: akkor nem következtek volna be az 1944-es őszi-téli események. A magyar katonák viszont a regénybeli kárókatona lelövésével párhuzamba állíthatóan sajnos szintén csak 1944 őszéig maradtak. A fentebb idézett, a kárókatona megérkezésére történt konkrét időbeli közlés mellett – „három évvel ezelőtt...” – az író nem kockáztatta meg, hogy elköltözésük idejére is újra egy ennyire nyílt célzást tegyen, de azért van rá egy rejtettebb utalás, amiből az olvasó összerakhatja a képet: „– Ó! A kárókatona még nem jöttek vissza? – Nem – mondja szomorúan Virág Péter. – A kárókatona még nem jöttek vissza. – *Azóta?* – *Azóta.* [kiem. K. Á.] – Talán már sohasem jönnek vissza – mondom elkeseredetten. – Pedig hogy szerettük a kárókatonákat.”³¹³ A kurzivált rész a regény legszomorúbb, egy kárókatona lelövéséről szóló, lentebb alaposabban taglalt részére utal, ami után végleg elköltöztek a különleges vízimadarak.

A kárókatona eltávozásával aztán korábban sosem látott szenvedés szakadt a közösségre. Ezt a regény törzsszövegének utolsó (VIII.) fejezetének elején olvasható „időjárás-jelentés” meg is előlegezi. 1944 szomorú kora őszére tett célzásnak tarthatjuk, amikor ezt olvassuk: „Augusztus vége felé jártunk, szokatlan és nyomasztó volt ez a sűrű köd, amely olyan váratlanul szakadt ránk a napfényes nyári napok után. [...] A négy borzas kárókatonát vettük szemügyre. Most még szomorúbbak voltak, mint egyébként, mintha még a föld is összekuszálta volna tollaikat. Burai J. krétát fogott a kezébe, és lerajzolta még egyszer a négy kárókatonát, ahogy könnyedén a magasba röppennek. Így már szépek voltak, semmi sem árthatott nekik, a sűrű köd sem. Mélyen belevéstük a rajzokat a Vágóhíd vörös falába, és közben vártuk, hogy odakint a napsütéstől kifényesedjen a világ. De a nap nem jelent meg, sőt a köd egyre sűrűbb lett, mindent betakart”³¹⁴ A vészjósló hangulatú időjárást valóban szomorú dolgok leírása követi a műben: a kárókatona, illetve a szeretett vadór halála. A fejezet legvégén pedig majd a vérengzések okozta közhangulatról olvasunk az időjárás virágnyelvén, az 1944-es késő ősze, a „még hidegebb napokra”³¹⁵ való utalásként: „A felhők most gonoszak voltak, feljöttek a magasba, elborították a tornyot, eltakarták a csillagokat. Sűrű, undorító köd fojtogatott bennünket, sohasem voltak még ilyen csúnyák a felhők, piszkos rongycafátokat csaptak az arcunkba, piszkos

³¹³ *Uo.*, 170.

³¹⁴ *Uo.*, 241.

³¹⁵ CSERES Tibor, *Hideg napok* című, az 1942-es újvidéki razziáról szóló regénye nyomán „még hidegebb napok”-ként is szokták emlegetni a partizánok által a magyarokon elkövetett 1944-es megtorlást, vö. pl. A. SAJTI Enikő, *Még hidegebb napok: Megtorlás a Délvidéken = Rubicon*, 2009/5, 30–38.

rongyokat borítottak a szemünkre, hogy ne lássunk semmit, ne lássuk a csillagokat. Hideg lett egyszerre, fáztunk, mint még soha életünkben.”³¹⁶

A regény legfontosabb, immár Gion gyerekkorát megidéző helyszíne a régi, elhagyatott Vágóhíd – Gion írja nagy v-vel! – itt lebzselnek egész nap a gyerekek. Vágóhíd, de ahhoz képest egész kellemes hely: „Délelőttöként csendes, kedélyes hely volt a régi Vágóhíd. A nap még nem sütött rá az üvegcserepekre, tompán, békésen szűrődött be a fény, a vörös falak nem is vörösek, inkább barnák voltak; a betonpadló kellemesen hűtötte a talpunkat, és a falakba vert rozsdás vaskampók, amelyekre valamikor hatalmas húsdarabokat aggattak, most egészen ártatlannak látszottak [...]. Jóformán semmi sem emlékeztetett arra, hogy itt valamikor százszámra öltek meg állatokat, és hogy vér fröcskölte be a falakat. Szóval jó, csendes hely volt így délelőttöként a Vágóhíd.”³¹⁷ Bár valószínűleg életrajzi ihletettséggű helyszínről van szó,³¹⁸ mégis furcsa, hogy a *Kárókatónák...* gyerekszereplői folyton egy vágóhídon játszanak. A gyerekek itt leginkább rajzolgatnak, illetve rajzaikat bele is vésik a falba, amibe kétujjnyi mélyen ivódott bele az a vörös anyag, amiről nem tudják, hogy micsoda.³¹⁹ Később kiderül, hogy vér.³²⁰ Meghökkenítő helyszín, furcsa gyermekkori elfoglaltság a vastagon véres falba kaparászni a rajzokat... Furcsállni való is, de nem tartjuk véletlennek, mert tudjuk, hogy az 1944-es szenttamási vérengzésnek több mint 500 férfi esett áldozatul,³²¹ amiből az következik, hogy az 1941-ben született Gion kortársai (azaz gyerekszereplőinek mintái) apai oldalról többnyire árvák voltak, például a legrokonszenvesebb Burai J. is.³²² A szereplők

³¹⁶ GION Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 250.

³¹⁷ *Uo.*, 178.

³¹⁸ Gerold László monográfiájában idézi Gion egy vallomását gyerekkoráról. GEROLD László, *Gion Nándor*, Pozsony, Kalligram, 2009. Az idézet eredeti lelőhelye a monográfus pontatlansága miatt beazonosíthatatlan: „Gion 1993”-ként hivatkozik rá, ugyanakkor 1993-as mű nem szerepel a kötet bibliográfiai mutatójában.

³¹⁹ „Most láttuk csak, hogy a Vágóhíd falait milyen vastagon borítja a vörös festékmáz vagy micsoda. Több mint két ujjnyit kellett lefejteni, mire szürkésfehér cementréteghez értünk. Keserves munka volt a vékony krétavonalakat szépen falba vézni, de csináltuk, lelkesen kopogtattuk a falakat.” GION Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 199.

³²⁰ „Bementünk a nagy kőépületbe, a vörös falak szépen tisztára mosva fogadtak bennünket. Burai J. kíváncsian nézelődött, még meg is tapogatta a falakat. – Ez valamikor vágóhíd volt? – kérdezte. – Vágóhíd volt – mondtuk. – Valamikor rengeteg állatot lemészároltak itt. – Milyen állatokat? – Birkákat, marhákat, lovakat, disznókat – mondtuk. – A falak mintha véresek volnának – mondta Burai J. – Lehet, hogy véresek is – mondtam. – Lehet, hogy a vér festette vörösre a falakat. – Sokkal szebbek a falak, ha telerajzoljuk őket – mondta Hodonicki Oszkár. – De a Kocsmáros minden vasárnap lemosatja a rajzainkat. – Nem kellene lemosni a rajzokat – mondta Burai J. – Arankának muszáj lemosni – mondtam. – A Kocsmáros a nagybácsija. És gazdag ember.” *Uo.*, 187.

³²¹ A szenttamási áldozatok számához l. A. SAJTI Enikő, *Még hidegebb napok: Megtorlás a Délvidéken, i. m.*, 35.

³²² „Burai J. [...] az elmúlt nyáron beszélte rá az anyját, hogy költözzenek ide” GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 266.

árvaságára Gion több más regényében is számos hasonló finom utalás van.³²³ Azért sem lehetünk meglepve a Vágóhídtól mint helyszíntől, mert azt is tudjuk, hogy a második világháború végén a Vajdaságban „legalább 40.000 magyart lemészároltak,³²⁴ és ezzel megteremtettek egyfajta hangulatot és egyfajta szellemiséget, amiben legalább 50%-ban a rettegés volt az uralkodó. És ” – folytatja az eddig is idézett Gion a már a rendszerváltás után Magyarországon adott interjújában – „még ma is az.”³²⁵ Gionnak és kortársainak a vérengzések nyomán támadt közérzetét a *Kárókatónák...* 1977-es írása idején még csak képletesen tükrözi e bizarr helyszín, de majd később Gion egy naplójegyzetében explicite is tudósít róla: „[...] a politikai sötétség egészen másfajta rémtörténeteket is szül. Akkoriban arról beszéltek az emberek, hogy éjszakánként egy süketnéma örült ember garázdálkodik a faluban: beoson a békésen alvó házakba, rabol, fosztogat, sőt megöli a gyöngye asszonyokat és a gyerekeket. A süketnéma örült embertől féltém, és féltém egyedül maradni esténként.”³²⁶ A regény legfontosabb helyszínének, a Vágóhídnak a mintájáról történetesen még azt is tudjuk, hogy Gionék házától nem messze, három olyan – egyébként mind a mai napig jelöletlen – tömegsír között helyezkedik el, amelyekben több száz 1944-es szenttamási magyar áldozat van elföldelve.³²⁷ Gion viszont azt írja a regényben, hogy „már évekkel ezelőtt lebontották a Vágóhidat, és elhordták minden darabját”, csak egy betonkocka maradt meg belőle.³²⁸ Tehát az önéletrajzi, a valóságos és – teszem hozzá – ma is álló Vágóhídtól Gion eltávolít minket ezzel. Az eltávolítással a regénybeli Vágóhidat a szenttamási vagy tágabban a vajdasági magyarság életterére nézve egyetemes szimbolikus helyszínné teszi, amit éppúgy az élhetővé tehető, de szomorú múltját letagadni nem tudó

³²³ Az írástudatlan Opana egy ötgyerekes özvegyet vett el a háború végén: GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 452. Máshol két főszereplő is árva: „Utáltuk ezt a sötét képű Laczát. Főleg azért utáltuk, mert Molnár Tihamérnak volt a mostohaapja, és amíg itthon dolgozott, folyton kínoztta valamivel a Molnár Tihamért. [...] Örülök, hogy az én anyám nem ment férjhez még egyszer, és nem hozott ilyen sötét képű alakot a házhoz.” GION Nándor, *Postarablók* [1972.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 96–97. Megint máshol: „– Neki csak anyja van? – kérdezte Joáb I. – Igen – mondtam. – Nem tudja, hogy ki az apja. Emlékszem, az iskolában rettenetesen szégyellte magát, hogy nincs apja.” GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 174.

³²⁴ A 40.000-es számot több történész is osztja; vö. például GULYÁS László, *Hány magyar áldozata volt a délvidéki vérengzésnek?* = Rubicon, 2009/5, 39.

³²⁵ GION Nándor, „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk*”. *Bemutakozó előadás* [2000.] = Forrás, 2002/12, 3–15.

³²⁶ GION Nándor, *Könyvekről, íróságom kezdeteiről* [2002 e.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 25.

³²⁷ Kiss Csaba szenttamási történelemtanár 2014-es ott jártamkor mind a Vágóhidat, mind az annak párszáz méteres körzetében elhelyezkedő három jelöletlen tömegsír helyét megmutatta nekem. Kettőt a Ribarska utcánál: a temető szélén és a Banatska utcai híd közelében; egyet pedig a katolikus temető Laza Kostić utca felőli oldalán a ravatalozónál.

³²⁸ GION Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 168.

szülőföld jelképének tekinthetünk, ahogy azokat a temetőket, illetve általuk határolt utcákat is, amelyekről korábban írtam.³²⁹

A vágóhídon tehát az élet egészen túrhető is lehet, ha elvonatkoztatunk attól, hogy mik történtek ott korábban, és ha sikerül elfedni, felülírni a véres múltat.³³⁰ Hogy elviselhető legyen az egykori mézszárlás helyén való élet, ki kell tehát pingálni a vágóhid falát. Miféle rajzokkal? Miket is vésnek a falba a gyerekek? Madarakat – leginkább kárókatonákat – és ötlábú csődöröket. Azaz a (nemzeti) szabadság és a szerelem jelképeit. A többi rajz, úgymint faliórák, cowboykalapok, díszványérok stb. nem méltók rá, hogy örök emléket állítsanak nekik, azaz belevéssék őket a falba.³³¹ ezeket majd le lehet és le is fogják mosni.³³² Gergián, a vadőr is a kárókatonák falba vésését helyesli: „Okos dolog – helyeselt Gergián. – Így legalább mindig ott maradnak, senki nem tudja elriasztani őket. A szép dolgokat falba kell vésni, hogy megmaradjanak.”³³³ A tiltott jelképek falba véssése jelképezheti azt az írói tevékenységet is, amelyet Gion is végzett, amikor a sorok között olyan dolgokról írt, amelyeket a hatalom igyekezett letagadni, illetve elhallgatni. Az íróhoz hasonlóan az ártatlan arccal kárókatonákat rajzoló, majd rajzaik mellett bátran kiálló gyerekek is színlelnek és trükköznek: a valódi céljuk nekik is az, hogy „megdöntsék a rendszert”, vagy ahogy ők mondják, hogy a Kocsmárost a rajzaiktól üsse meg a guta a Vágóhid közepén.³³⁴

A vágóhid köznyelvi szerkezetekben is szerepel a tömeges, erőszakos és persze értelmetlen emberhalálra utaló fordulatokban, különösen háborúval kapcsolatos

³²⁹ Vö. MATUSKA Márton vajdasági magyarokkal készített riportkötetének címevel: *Hazánk, a mostoha, Újvidék–Budapest, Magyar Szó–Püski, 1994.*

³³⁰ „Szép nagy épület volt a Vágóhid, rengeteg rajz elfért a falain, és mi hétről hétre telerajzoltuk; még vasárnap is dolgoztunk, akkor töltöttük ki a még fennmaradt, üres helyeket. Vasárnap délre szép tarkák lettek a falak.” GION Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 178.; „– Sokkal vidámabb így ez a Vágóhid – mondta Gergián. Nekünk beszélt, nem a Kocsmárosnak. – Ezekkel a csupasz vörös falakkal igen lehangoló hely lenne. De látom, maguk igyekeznek vidámabbá tenni. Nagyon szépek ezek a rajzok. – Még több rajz kellene – mondtam. – Minél több rajz van a falakon, annál kellemesebb hely a Vágóhid.” *Uo.*, 207.

³³¹ „Aranka továbbra is virágokat, edényeket, faliórákat meg ehhez hasonló dolgokat rajzolt. Ezeket a rajzokat nem véstük a falba.” *Uo.*, 200.

³³² „Szótlanul munkához fogtunk. A súrolókefét vízbe mártottuk, és elkezdtük mosogatni a falakat. [...] A Vágóhid kőpadlója a falak irányába lejtett, a falak mellett amolyan sülyesztett vályúféle futott körbe, valamikor itt folyt a letaglózott állatok vére az egyik sarokba, ahol a kivezető nyílás volt. A vályúban most Aranka virágai, tányérjai és faliórái folytak el. A kárókatonák, a vadkacsák, a nemeskócsag, a halászó gémek, a féllábú gölya és az ötlábú apaállatok azonban nem folytak el. Súrolhattuk, moshattuk volna őket itélelnapig. A vödörből kifogyott a víz, leraktuk a súrolókefét. A Kocsmáros felé fordultunk. Még mindig a kőpadlóhoz ragasztva állt a Vágóhid közepén, a szemei kiguvadtak, mint két golyó. – Mi... mi ez? – nyögte.” *Uo.*, 205.

³³³ *Uo.*, 207.

³³⁴ „Olyan bikákat rajzolok, hogy a Kocsmárost a guta kerülgeti. Remélem, egyszer majd megüti a guta ott a Vágóhid közepén” *Uo.*, 177.; „– Ma sem ütötte meg a guta – mondta csalódottan Hodonicki Oszkár. – Majd legközelebb – mondtam. – Legközelebb biztos megüti a guta. Majd hosszasan vitatkozunk vele.” *Uo.*, 181.

kifejezésekben. Gion is használ ilyeneket, például: „Úgy hallottam, hogy egészen rendes ember volt [a meggyilkolt trónörökös] – mondtam, csak hogy bosszantsam Török Ádámot. – A világ összes rendes emberéért sem hagyom magam *vágóhidra vinni*.³³⁵ vagy: „A szegény magyar katonákat azonban sajnálom. Felelőtlenül a *vágóhidra küldték* őket.”³³⁶, illetve: „Én *nem megyek a vágóhidra*, ez nem az én háborúm.”³³⁷ [kiem. K. Á.] Gion viszont pályája kezdetétől egyénibb módon is használja a szót. A megszokott háborús kontextusokkal szemben már második regényében eredeti jelentéséhez, a jámbor állatok levágásának konkrét képéhez közelíti, hogy a fegyvertelen és ártatlan emberek vesztőhelyének megjelölésére alkalmazza. „– Láttál már birkákat vágóhídon? [...] Egy hang nélkül hagyják magukat leszúrni [...]. Meg sem nyikkannak, amikor elfolyik a vérük. Minden más állat küzd az életéért, vagy legalábbis teli torokból ordít. A kecske például úgy ordít, hogy majd megszakad az ember szíve, ha hallja. [...] – Nem értem – mondtam. – Még mindig nem értem egészen. [...] Török Ádám összefonta a kezét a mellén, és a cserepeket bámulta. Ismét nyugodt volt. – Láttam én már embereket is *vágóhídon* [kiem. K. Á.] – mondta. – Volt, aki énekelt, volt, aki sírt, volt, aki kapálódzott, azokat mind becsültem. De voltak olyanok is, akik csak álltak és hallgattak, mint a birkák. Ezeket gyűlöltem, pedig tudtam, hogy a következő percben meg fognak halni.”³³⁸ Hogy itt is az 1944-es megtorlásra lehet utalás, arra majd az 1997-es *Ez a nap a miénk* című regényben kapjuk a megerősítést: „Tegnap éjjel azzal a másik csürhével nem ásattatok elég mély gödröt. Az emberek azt mesélik, hogy még reggel is mozgott felettük a föld. Miféle munka ez? [...] Azt hallottam, hogy a magyarok a világ legjobb kubikosai. Hát kubikoljanak egy jóízűt a haláluk előtt. És ne sajnáljátok a golyókat. [...] Vigyétek a díszterembe, és válogassátok szét azt a *birkanyájat* [kiem. K. Á.]”³³⁹.

A fentiekkel egybecsengő leírással zárul a *Kárókatona*... című regény is. Miután értelmetlenül lelövik a gyermekek számára a boldogság madarát jelentő kárókatonát, majd pedig Gergiant, a gyerekszereplők számára apafigurát és példaképet jelentő vadórt is, ezt olvassuk: „Burai J. melléből furcsa, nyüsztő hang tört elő. Olyasféle hang volt ez, mint amikor először jött el a Vágóhidra üvölteni, és a leölt állatok hangját utánozta. De most egyszerre utánozta valamennyi állat hangját. Sírt Burai J., vonított, mint a megkínzott állatok, beleüvöltött a mocskos felhőkbe. És vele együtt sírtunk mindannyian,

³³⁵ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 154.

³³⁶ GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.], i. m., 569.

³³⁷ GION Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* [1990.], i. m., 532.

³³⁸ GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 163.

³³⁹ GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.], i. m., 633.

összeölelkeztünk ott a torony tetején, összedugtuk a fejünket, és sírtunk, ordítottunk egyre hangosabban és hangosabban. Nem láttuk a csillagokat, a zongorát sem hallottuk már. Semmi sem volt körülöttünk.” Ezekkel a mondatokkal végződik a regény törzsszövege. Az 1944-es események harmincharmadik évfordulóján, 1977-ben ez volt a legtöbb, ami nyomdafestéket kaphatott a témáról.

Az, hogy Ságiék négy kárókatonaát fogtak be, arra a négy évre utalhat, amelyben magyar uralom volt a Délvidéken,³⁴⁰ minthogy Ságiék az olyan magyarokat idézik, akik a magyar fennhatóságából anyagiasan húztak hasznot, hiszen a befogott kárókatonaát halászás céljára használták. A regényben csikókat hajszóló Ságik magyarokat jelképeznek tehát, ezért lehet, hogy bár nem értenek egyet a hivatalból őket üldöző, az eszmét tisztán önmagáért képviselő Gergiánnal, lovagiasan letérdelnek, amikor visszalőnek rá.³⁴¹ Ebből is látszik, hogy a Kocsmáros, bár magyar neve van, mást jelképez: ő nem térdel le, amikor lő; nemcsak fenyegetőzik, hogy hasba lövi Gergiánt,³⁴² hanem be is váltja ígérését. Ugyanakkor a gyerekek megvetik a Ságikat azért, mert hasznot húznak a „szent” madarakból: számukra a madarak nem az anyagi lehetőségek miatt fontosak, hanem az általuk jelképezett eszme miatt: ezért szabadítják ki Ságiéktól a kárókatonaát. „A komisz, mogorva Ságik elpusztíthatatlanok”,³⁴³ olvassuk még a Ságikról, de ez a negatív megfogalmazás Gionnál érdekes módon pozitívumként is értelmezhető: a Ságik azt a paraszti őserőt jelenítik meg, ami a mostoha körülmények között elengedhetetlen a túléléshez, a megmaradáshoz. A *Virágos Katona* eleinte ellenszenves Varga Tamásáról vagy az *Aranyat talált* Tóth Jani bácsijáról is hasonlóan barátságtalan hangnemben olvasunk, és később megértjük, hogy mi velük Gion szándéka. „A lábamnál Varga Tamás ült, ennek az alattomos parasztnak semmi baja sem történt”³⁴⁴ – Tudniillik a megsebesült Gallai Istvánhoz és az éppen agyonlőtt Lusztig Ferihez képest épségben vészelte át az első világháborút. Máshol pedig: „– Ki az a Tóth Jani bácsi? [...] – Mogorva, sunyi öregember. [...] a szegénységben is gazdagodik. Még akkor is gazdagodott, amikor felszabadítottak és megszálltak bennünket az oroszok.”³⁴⁵ Ságiéknak ráadásul még „egy rakás gyerekük” is

³⁴⁰ „– Itt van az a négy is! – kiabált Hodonicki Oszkár. – Ők a legszebbek! Nézzétek, hogy csillog a tolluk.” GION Nándor, *A kárókatona még nem jötték vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 243.

³⁴¹ „– Hallgassanak ide – kérlelt bennünket Gergián. – Nagyon kérem, hallgassanak ide... A Ságik tényleg komisz gazemberek. Néhányszor már rájuk lőttem, ők is visszalóttek rám. De mindig letérdelünk, amikor egymásra lövöldözünk. Csak egymás lábába lőjük a söréteket. Nem tudom, értik?” *Uo.*, 219.

³⁴² „[...] ismét megszólalt a Kocsmáros. Gergiánhoz beszélt: – Egyszer megtömöm a hasadat söréttel. Mint a kecskebékának. Akkor majd nem ugrálsz.” *Uo.*, 208.

³⁴³ *Uo.*, 168.

³⁴⁴ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 172.

³⁴⁵ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 801.

van, tehát általuk van biztosítva az, ami a legfontosabb a megmaradáshoz, később esetleg majd ahhoz is, hogy újra magyar föld legyen a vidék, illetve ennek regénybeli metaforájához, a torony felépítéséhez.³⁴⁶

A délvidéki népiirtás miatt érzett fájdalom, nemzeti gyász kifejezésére gyakran vallásos kifejezésekkel, különösen a nagycsütörtök és a nagypéntek eseményeire utaló képekkel élnek az 1944-es megtorlásról írók. Ilyen címekkel láttak például napvilágot kötetek: *Ötvenezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról*,³⁴⁷ *Sirató*,³⁴⁸ *Akikért nem szólt a harang*,³⁴⁹ *Halottak napja Bajmokon*,³⁵⁰ *Bácskai Golgota*,³⁵¹ *Délvidéki magyar Golgota*,³⁵² *Ez a mi kálváriánk*³⁵³ stb. Mostani témánkhoz a legjobb párhuzamokat Matuska Mártonnak Gachal János torontálvásárhelyi vértanú református lelkész életéről írt életrajzi könyvének címe, a *Megvert pásztorunk*³⁵⁴; illetve Paul Kornauernek a bácskai németek kiirtásáról készült elbeszéléskötete, a *Nagypéntek, feltámadás nélkül*³⁵⁵ címei adják. Az előbbi cím Jézus nagycsütörtöki elfogatása után a tanítványok szétszéledésének képével, utóbbi a húsvéti szent három nap megcsonkításával érzékelteti a történetek tragikusságát. Gion nem történészként közelített a témához, ő nem(csak) műve címével, hanem hosszabban kibontva is beszélt a '44-es események miatti szomorúságról a sajátos nemzeti szimbólumokat teremtő és működtető *Kárókatonákban*, amelyben szintén van egy markánsan biblikus jelentésréteg. A regényben ugyanis megvan Krisztusnak, a nagycsütörtöki utolsó vacsorának és a nagypénteki kereszthalálnak a párhuzama is, ugyanakkor a feltámadás – ahogy arra a mű címe burkoltan utal – nem történt meg. A zsidóságot fenyegető népiirtás megjelölésére az ószövetségi 'teljesen eléggő áldozat' jelentésű „holokauszt” szó terjedt el. Gion pedig, mint alább majd látni fogjuk, a

³⁴⁶ „– Burai J. fel fog menni a felhők fölé – mondom meggyőződéssel. [...] – Nem fogod elhinni, a Sági gyerekek segítettek neki. – A Sági gyerekek? – Igen, egy rakás gyerek van a Sági tanyán, ott hajszoják a csikókat – mutat a távolba. – Szeretik hajszozni a csikókat, mint mi annak idején. És ugyanúgy lelkesednek a toronyért. Ők is a felhők fölé akarnak menni.” GION Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 253.

³⁴⁷ A „holokauszt” szó jelentése 'teljesen eléggő áldozat'. A könyv bibliográfiai adatai: *Ötvenezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról, 1944–1992*, szerk. KUBINYI Ferenc, Bp., Argos, 1993.

³⁴⁸ ILLÉS Sándor, *Sirató*, Bp., Szépirodalmi, 1977.

³⁴⁹ ILLÉS Sándor, *Akikért nem szólt a harang*, Bp., Tevan, 1991.

³⁵⁰ MOJZES Antal, *Halottak napja Bajmokon*, Bajmok, Cnesa, 1994.

³⁵¹ CIRKL Zsuzsa – FUDERER László, *Bácskai golgota – a vallásüldözés áldozatai*, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 1998.

³⁵² CSERESNYÉSNÉ KISS Magdolna–SZABÓ Pál Csaba szerk., Budapest–Szeged, Délvidék Ház – Keskenyúton Alapítvány, 2013.

³⁵³ PAPP Imre, *Ez a mi kálváriánk*, Újvidék, 1999.

³⁵⁴ Bácsfeketehegy, a Szerbiai Református Keresztyén Egyház kiadása, 2008.

³⁵⁵ KORNAUER, Paul, *Nagypéntek, feltámadás nélkül: Egy túlélő visszaemlékezései a bácskai vérengzésekre*, ford. NEUBRANDT, Josephine, Bp., Szent István Társulat, 2011.

nagycsütörtöki és nagypénteki eseményeknek, azaz a keresztény áldozatnak a képeit játszatja egymásba a bácskai magyar holokauszt hangulati képével. Így 1977-es írásával bizonyára ő az első, aki passióhoz, kálváriához hasonlította a délvidéki magyarság 1944-es szenvedéseit.

Bár a kárókatona is a magyar katonák jelenlétét idézik a regényben, Gergiának, a vadórnek szintén zöld ruhája és puskája van, mint a magyar honvédeknek volt. És meg is védi a gyerekeket dühöngő ellenségüktől, a hatalmi erőszakot jelképező Kocsmárostól, amikor azt hisszük, hogy az akár arra is képes lenne, hogy megölje őket.³⁵⁶ Gergián amellett, hogy egyenruhás ember, azt az apafigurát is megtestesíti, aki Gion számára Gallai István nagyapja is volt. Az 1941-től kezdődő időszakban Gion példakép-nagyapja ugyanis nem vadór, de majdnem: szintén zöldesbarna egyenruhás, fegyveres ember: mezőőr volt.³⁵⁷ Szenttamás magyar népének túlnyomó többsége mindig is a legegyszerűbb földműves vagy pásztor (származású) emberekből állt.³⁵⁸ Gergián nevét vagy a latin gregorius 'őr' (a szereplő foglalkozása vadór; a nagyapáé mezőőr) vagy a görög georgosz 'paraszt' szóból vezethetjük le, mindkettő földműves-állattartó társadalom tagjára utal. Viselőjének szimbolikus kisebbségi voltára a név végződése utal, hiszen az „-ián” vég örmény származású neveknél gyakori. (Ugye emlékszünk még a fentebb tárgyalt, szintén szimbolikus és örmény eredetű Hofanesz névre?) A Kocsmáros neve viszont a délszláv *krčmar* szóra megy vissza!³⁵⁹ Gergián tehát tekinthető annak a földműves magyar apa mintájának, akik közül az 1944-es megtorlás után fájóan kevés maradt Szenttamáson. Ugyanakkor Gergián egyértelműen krisztusi alak is. A vadór egyedülálló fiatal férfi, aki mindvégig ácsmunkát végez. Nem keresztet, de hasonlót: az eget a földdel összekötő tornyot épít,³⁶⁰ ami a regényben a Magyarországhoz tartozás iránti vágy jelképeként értelmezhető. Ami nem csökken az idő előrehaladtával, hanem azok számára, akik

³⁵⁶ „– A fene egye meg – szuszogott Hodonicki Oszkár. – Agyoncsaphatott volna bennünket, hiszen tök részeg.” GION Nándor, *A kárókatona még nem jött vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 208.

³⁵⁷ „– Olyan vagy, mint egy ronda, zöld kecskebéka – mondta a Kocsmáros az ajtóból. Csakis Gergiának mondhatta ezt, Gergián volt zöld vadóri egyenruhában.” *Uo.*, 207. Az életműben még egyszer fordul elő a kecskebéka szó, ott pedig az író mezőőr nagyapjára utal egy, a megszólítottira hasonlóan veszélyes helyzetben: „Itt vagy hát, öreg kecskebéka! [...] De hol van a zöld egyenruhád? Hol van a pisztolyod?” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 690.

³⁵⁸ Vö. pl. *Gionfalva*, rendezte: Tóth Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, 2008, 27 perc; különösen ahol Gion a felmenőiről beszél.

³⁵⁹ JANKOVICSNÉ TÁLAS Anikó, *kocsmáros* szócikk = ZAICZ Gábor főszerk. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Bp., Tinta, 2006.

³⁶⁰ A vele való első és utolsó előtti találkozásokor is ácsmunka közben találjuk: „[...] láttuk a vadórt, az udvaron dolgozott, valami gerendát faragott” GION Nándor, *A kárókatona még nem jött vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 184.; „Gergiánt a ház mögött találtuk. Egy vastag gerendán lovagolt, csapot faragott a gerenda végére. Körülötte mindenféle épületfa hevert, hosszabbrólvidebb gerendák, oszlopok, deszkák, lécek, kissé távolabb hatalmas vaskapcsokat láttunk a földön.” *Uo.*, 190.; illetve: „Gergián a torony lábánál ült és csapot faragott egy gerenda végére” *Uo.*, 241.

emlékeznek rá, és akik hisznek benne, egyre növekszik.³⁶¹ Mégis sejthető, a toronyépítés avagy a visszatérés nem valósulhat meg, hiszen Babel tornya sem érte el az eget...

Gergián magázza a gyerekeket, ami annak a jele, hogy komolyan veszi és tiszteli őket, amiért a gyerekek nagyon hálásak is neki.³⁶² Az, hogy Gergián krisztusi figura, abból is tudható, hogy többször mondják róla, hogy ő „a legrendesebb ember a világon”,³⁶³ aki „mindig betartja a szavát.”³⁶⁴ Mindig kedves, mindig derűs, még akkor is, ha kellemetlen dolgokról beszél;³⁶⁵ az emberek fölött áll, misztikus alak: „mosolygó varázsló.”³⁶⁶ A gyerekek nagyon fel is néznek rá, és tanítását isteni üzenetként³⁶⁷ hol komolyan, hol lelkesülten, hol elérékenyülve hallgatják, mint olyasvalakiét, aki köztük van, mégis elérhetetlen vágy, hogy megszoríthassák a kezét.³⁶⁸ És ő nemcsak tanítja a gyerekeket, hanem igazi *deus ex machina*val a bajban is megjelenik, amikor az ördögi Kocsmáros fenyegeti őket.³⁶⁹ Más alkalommal is kiáll értük, olyankor is, amikor a gyerekek okozták a bajt.³⁷⁰ Van, hogy azt olvassuk róla, hogy föltartott kézzel mormol valamit, talán a madarakhoz beszél, mint Szent Ferenc,³⁷¹ és olyan képességgel is rendelkezik, amelyeket a

³⁶¹ „[...] a torony továbbra is változatlanul, szilárdan áll”, illetve: „Mégiscsak magas ez a torony – mondom. – Tizenkilenc méter, jó messzire látni innen. – Huszonkét méter – vigyorog Virág Péter. – Hogyhogy huszonkét méter? – Burai J. tavaly felépítette a hetedik kilátót. [...] – Burai J. fel fog menni a felhők fölé – mondom meggyőződéssel. – Igen – helyeselt Virág Péter. – Elhatározta, hogy tovább építi a tornyot. Felmegy a felhők fölé.” *Uo.*, 252–253.

³⁶² *Uo.*, 176, 249.

³⁶³ *Uo.*, 244.

³⁶⁴ *Uo.*, 245.

³⁶⁵ „Örült nekünk, úgy tett, mintha éppen minket várt volna. Gergián mindig mosolygott, ha a közelében voltunk, beszélgetés közben is mosolygott; ha kellemes dolgokról beszélt, akkor alig észrevehetően bólogatott is, ha viszont kellemetlen dolgokról beszélt, akkor rázta a fejét, de még olyankor is mosolygott, vagy legalábbis olyan volt az arca, mintha mosolyogna.” *Uo.*, 190.

³⁶⁶ *Uo.*, 244.

³⁶⁷ „Duruzsolt Gergián, duruzsolt. [...] Burai J. [...] úgy fülelt, mintha kinyilatkoztatást hallana.” *Uo.*, 192.

³⁶⁸ „– Gergián... – hebegte Aranka fülíg pirulva. – Gergián... Maga a legrendesebb ember a világon. Aztán ment lefelé a toronyról, nyilván attól félt, hogy elsírja magát. Azt hiszem, akkor valamennyien ettől féltünk; mi is majdnem elsírtuk magunkat. Én nagyon szerettem volna megszorítani Gergián kezét.” *Uo.*, 244.; „– Gergián a legrendesebb ember a világon – ismételte el suttogva Aranka, amit már délután is mondott. – Látjátok, hozott zongorát. Gergián mindig betartja a szavát.” *Uo.*, 245.

³⁶⁹ *Uo.*, 206.

³⁷⁰ „– És ha a Ságik meglátják a madaraikat? – kérdezte Aranka. Gergián legyintett. – Most már mindegy. Úgyis meg vannak győződve róla, hogy én voltam a tolvaj – aztán még elgondolkozva hozzátette: – Még mindig jobb, mintha tudnák az igazat. Magukkal könnyen elbánnának. – És magával? – kérdezte Burai J. – Valamit nekem is vállalnom kell – mondta Gergián.” *Uo.*, 233. Illetve: „Ellopta a madarainkat – mondta Sági Márton. – Betört a tanyánkra. [...] Burai J. megrázta a fejét: – Nem Gergián... De ekkor a magasból elindult egy elnyűtt vadőri zubbony, lebegve ereszkedett lefelé, mint egy nagy madár, és pontosan a lovak előtt huppant a földre. A lovak rémülten fölágaskodtak, aztán nekiiramodtak. Sági Márton hátrabukfencezett az ülésről, feje eltűnt a szekérderekban, a két lába a levegőbe meredt. A megvadult lovak messze elrohantak vele. Feltekintettünk a toronyra, Gergián izzadt arca mosolygott, és belőlünk is kitört a nevetés.” *Uo.*, 237–238.

³⁷¹ „Gergián a magasba emelte a karját, a kárókatónákat akarta magához ölelni. Mozgott a szája, beszélt a nagy, fekete madarakhoz. – Mind itt vannak – mondta később hangosan. – Mindig utánunk jönnek. Akármilyen magasra megyünk, ők mindig utánunk jönnek.” *Uo.*, 243.

gyerekek egy vadórról nem tudtak elképzelni: gyönyörűen zongorázik.³⁷² Hogy ezt a gyerekek örömeire megtehesse, arra is képes, hogy egészen valószínűtlen helyre vigye a nagy fekete zongorát: a lóp szélére, ahol a torony áll. (Hogy hogyan veszi kölcsön? Nem tudjuk meg. Talán valahogy úgy, ahogy azt a bizonyos számarcsikót Jézus tanítványai virágvasárnap.³⁷³) Gergián olyan vállalkozásba fog, amit eleinte rajta kívül senki nem ért, ő mégis nemcsak hinni tud benne, de követőket és segítőköt is szerez hozzá: az eget a földdel összekötő tornyot ácsol. Gergián aztán egy, a nagycsütörtöki utolsó vacsorára emlékeztető jelenetben – Jézus halszaporítására és halász tanítványaira utalva – hallal vendégeli meg a gyerekeket, amit azok szertartásosan fogyasztanak el,³⁷⁴ mintha áldozati lakomán vennének részt.³⁷⁵ Az ünnepi lakoma után pedig a gyerekek szintén szertartásosan másznak föl a toronyra,³⁷⁶ ahonnan Gergián a gyerekeket transzcendens magasságokba emeli föl: „Ültünk a torony tetején, félig lehunyt szemmel imbolyogtunk a zongora hangjára, a csillagok meg szinte az ölünkbe hullottak. Megfoghattuk őket, ha akarjuk, beszélgethettünk is velük; mieink voltak a csillagok.”³⁷⁷ Az ünnep végén pedig Gergián életét is adja azért az eszményért, amire a gyerekeket is lelkesítette: a kárókatonák védelmében hal meg, vértől mocskolt ruhájában, megintcsak Krisztusra emlékeztetve „széttárt karokkal” fekszik a földön,³⁷⁸ a gyerekeknek kell visszacipelniük holttestét a tanyájára.³⁷⁹

Az író felnőttkorában játszódó *Bevezető helyett* és *Utószó helyett* című keretfejezetekből arról értesülünk, hogy az elbeszélőhöz hasonlóan gyerekkori barátai a madarak eltávozása után még évtizedekkel is visszavárják őket. Gergián utódja Péter lesz (a regénybeli Virág Péter személyében), s bár az elbeszélő, aki a helyi, azaz szenttamási nézőpontra utaló Tamás nevet viseli, azért is Tamás, mert eleinte nem nagyon hisz abban, hogy a kárókatonák valaha visszajönnének.³⁸⁰ A Gergián által elkezdett munkát Burai J. mégis be fogja teljesíteni a bizonytalan jövőben. Gergián legbizalmasabb hallgatójának,

³⁷² „Gergián játszani kezdett, halkan, szépen; olyan dolgokat játszott, amelyeket eddig még sohasem hallottunk. Szinte mozdulni sem mertünk, olyan szép volt minden.” *Uo.*, 245.

³⁷³ Vö. *Márk evangéliuma*, 11. fejezet 2–7. vers.

³⁷⁴ „Komolyak voltunk, nem beszéltünk, mintha egy nagyon fontos szertartáson vennénk részt, hamvadó, füstölő paraszak felett. Gergián mosolygott, adogatta kezünkbe a halakat, türelmesen várta, hogy mindet megegyük.” *Uo.*

³⁷⁵ „A felszálló füstöt elnyelte a köd.” *Uo.*, 245.

³⁷⁶ „Ezt is komolyan, szertartásosan csináltuk. Kimért mozdulatokkal kapaszkodtunk felfelé a ködben, fel a hatodik kilátóra. Komoly arccal léptünk ki a csillagok alá.” *Uo.*, 246.

³⁷⁷ *Uo.*

³⁷⁸ *Uo.*, 247.

³⁷⁹ „Nehéz volt Gergián, elernyedte a teste, nyögve cipeltük be a tanyaudvarra, onnan be a házba” *Uo.*, 248.

³⁸⁰ „– Talán már sohasem jönnek vissza – mondom elkeseredetten.” *Uo.*, 170.

Burai J.-nek a nevéből a „J.” itt már talán a „szeretett tanítványnak”,³⁸¹ a *Jelenések könyve* János apostolának a nevére utal, aki Jézus második eljövételéről is írt: „Burai J. megfogadta, hogy visszahívja a kárókatonákat – mondja Virág Péter. – Lehet, hogy a darvakat is lehívja egyszer. Felnézünk a magasba, az égre, biztató kék fények csillognak egészen közlőrl. Nem először látjuk ezt a csillogást, de mindig jólesik újból látni. Mindketten meg vagyunk győződve róla, hogy onnan egyszer majd ismét lejönnek a kárókatonák. Lehet, hogy a darvak is.”³⁸²

A *Kárókatonák*... narrátor főhősének – aki a regényben szereplő magyar gyerekbanda vezére is – Szenttamásra utalva Tamás a neve. Gion életművében először ebben a regényben bukkan fel aztán egy rendkívül ellenszenves fiú, Toma Gyuri is, akiről először is azt tudjuk meg, hogy valamikor régebben átszúrta Virág Péter dobhártyáját, amitől az megsüketült.³⁸³ (A nyelv érzékelésének eszközét tette tönkre első felléptekor, talán nem véletlenül!) Toma Gyuri a későbbi regényekben a mozi, illetve Keszler doktor utcája környékét uraló³⁸⁴ rivális gyerekbanda vezetőjeként tűnik fel, amely csapat tagjainak neveit – a vezetőjén kívül – nem tudjuk meg. Velük rengetegszer verekednek viszont össze a regényhős gyerekek, illetve ellenük szokták játszani a futballmeccseket is.³⁸⁵ Gion naplójegyzeteiben nemcsak azt írja, hogy gyerekkorában a mozi környékét szerb gyerekbandák uralták, hanem azt is, hogy fiatal korában a verekedések mellett a focimeccseket is nemzeti alapon vívták Szenttamáson.³⁸⁶ Míg Gion összes többi gyerek szereplője a valóságban is létező szenttamási családnevet visel, addig Toma családnév a szenttamási magyarok között nincs és nem is volt. Ellenben a magyar Tamás név szerb megfelelőjének, a Tomislav-nak Toma a becézőformája. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha azt gyanítjuk, hogy Toma Gyuri, illetve az általa vezetett csapat az egyik szenttamási szerb bandavezért, illetve az általa irányított galerit idézi. Annál is inkább, mert a magyar gyerekeknek van, hogy a katolikus, avagy helyi

³⁸¹ Vö. *János evangéliuma*, 19. fejezet 26. vers, 20. fejezet 2. vers, 21. fejezet 7. vers és 21. fejezet 20. vers.

³⁸² GION Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az anyagi vigasság, i. m.*, 253.

³⁸³ *Uo.*, 168.

³⁸⁴ „[Keszler doktor] minden este zongorázott, Burai J. meg elrövíltlen hallgatta, miközben kockáztatta azt, hogy elkapja őt Toma Gyuri bandája és akkor verekedhet velük, el is verték néhányszor Burai J.-t Toma Gyuriék, akik nagyon nem szerettek bennünket, és Keszler doktor az ő területükön lakott” GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az anyagi vigasság, i. m.*, 462.

³⁸⁵ „A meccset Toma Gyuri beszélte meg az ottani telepés fiúkkal, és felajánlotta nekünk, hogy állítsunk össze közös csapatot a szomszéd falubeliek ellen. A felajánláson nagyon meglepődtünk, Toma Gyurit szívből utáltuk, őt is meg az egész bandáját, igen sokszor összeverekeedtünk velük, aztán mégis elfogadtuk az ajánlatot” GION Nándor, *Egy regény vége* [2000.] = G. N., *Műfogsor... i. m.*, 534.

³⁸⁶ „Maradtuk hát magyarok és szerbek Szenttamáson, külön iskolákba jártunk, [...] a mezőkön és a strandon még a focimeccseket is szigorúan nemzeti alapon vívtuk egymással.” GION Nándor, *Író a tanyán és a történelemben* [1989.] = G. N., *Véres patkányirtás... i. m.*, 63.

szóhasználattal a magyar³⁸⁷ templomban kell menedéket keresniük előlük. A katolikus templomban az ismert regényszereplők otthonosan viselkednek, de Toma Gyuriéknak eszükben sincs követni őket ide.³⁸⁸

Miután a kárókatonák elmennek, a regényírás jelenidejében játszódo *Bevezető helyett* és *Utószó helyett* című keretfejezeteiben a regény „törzsszövegének” elején olvasott idilli leírással szemben³⁸⁹ egy elvadult vidék képét látjuk, ahol még a madarak sem érzik jól magukat: „A nádasban valahol hebegve, esetlenül énekelni kezd egy nádiveréb, de aztán gyorsan, csalódottan elhallgat.”³⁹⁰ Nem csoda ez, hiszen az *Utószó helyett* így kezdődik: „Kakukk repül a levegőben, árnyéka rátelepszik a nádasokra. Pimasz, cinikus madár, zavartalanul szemlélődik, puha fészkeket kutat, megrémíti a fészkek lakóit, véget vet a békés csöndnek. Nádirigók bukkannak elő, elkeseredetten kiabálnak, tiltakoznak, felborzolt tollukban érzik a veszélyt”³⁹¹. A kakukkokról ugyanitt megtudjuk, hogy az „utóbbi néhány évben szaporodtak el,” és mivel a nádirigók fészkeiben rakják le a tojásaikat, „ezért háborognak ennyire a szegény nádirigók. – Megriaszthatnál néha egy-két kakukkot – mutatok a vadászpuskára. – Védett madár – mondja Virág Péter. – És alapjában véve hasznos madár”³⁹² – teszi még hozzá gyorsan, mert már kezd az íróra nézve veszélyesen egyértelművé válni az a virág- azaz madárnyelv, amelyben a kakukknak is egészen jól érthető jelentése van. Ha nagyon konkrétan akarjuk értelmezni, jelentheti például azokat a politikailag megbízható délszláv telepéseket, akiket a második világháború után az elüldözöttek-meggyilkoltak helyére telepítettek be a Délvidékre. Akik

³⁸⁷ „Katolikus templom I. Magyar templom” PENAVIN Olga–MATIJEVICS Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára* (= *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei* 6.), Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1981, 34.

³⁸⁸ „Tarzan-filmet vetítettek a moziban, és mi egy délután elmentünk megnézni, számolva azzal, hogy mozi után bizonyára megtámad bennünket Toma Gyuri bandája, a mozi környékét ugyanis ők uralták, és mi abban az időben igen rossz viszonyban voltunk Toma Gyuriékkal. És ők ránk is támadtak, mikor kijöttünk a moziból [...]. A templom és az iskola előtti térig szaladtunk, akkor már nagyon a sarkunkban lihegték Toma Gyuriék, és mivel éppen vecsernyére harangoztak, bementünk a templomba [...]. Mi belemártottuk kezünket a szenteltvízes tálba, térdet hajtottunk, és keresztet vetettünk, azután felmentünk a kórusra a lelógó harangkötelek közé, és meghúzódtunk az orgona mellett, hogy kilihegjük magunkat.” GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.], *i. m.*, 423–424.

³⁸⁹ „A Gergián-tanyán nagy élénkség és madárriacsaj fogadott bennünket. Reggel volt, a kárókatona-telepen pezsgett az élet, a fekete madarak szorgalmasan röpdöstek, mentek a vízre halászni, aztán jóllakottan szálltak vissza az akácára, széttárták szárnyaikat, szárítkoztak a napon, és ezzel együtt igen zajosak voltak. [...] A vadkacsák is beregeliztek a földeken; a legnagyobb csapatok a Gergián-tanya fölött húztak vissza a nádasba; régen kitapasztalták, hogy ez a legbiztonságosabb útvonal, innen senki sem puskázik közéjük. Az udvaron tyúkok kaparásztak szemtelenül ugráló verebek mellett, lejjebb, az udvar végében, vagy az udvaron túl [...], ahol már elvizenyősödött a talaj, bibicek szaladgáltak láthatatlan apró állatkák után. A trágyadomb mellett egy élénk színű bűdösbanka tüsténkedett, talán lótetűre vadászott[....]. A gazos, elvadult kertből énekesmadarak csicseregése hallatszott.” GION Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság*, *i. m.*, 190.

³⁹⁰ *Uo.*, 168.

³⁹¹ *Uo.*, 251.

³⁹² *Uo.*

már az első világháború után is szép számmal érkeztek ide, de akik igazán sokan csak 1945-től települtek a Vajdaságba. Nyíltan persze majd csak húsz évvel később, az 1997-es *Ez a nap a miénkben* olvashatunk róluk: „Bajnak hozták őket ide a nyakunkra. Azért, hogy elszerbesítsék ezt a vidéket.”³⁹³

Hogy a hetvenes években a Vajdaságban mennyire nehéz lehetett történelmi regényt írni, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy arra az 1973-as történelmi regénypályázatra, amelyre Gion a *Virágos Katonát* írta, az övéen kívül (amelyet szerzője is több helyen inkább családregegyként aposztrofált) a többi pályázótól egyáltalán nem érkezett pályamű!³⁹⁴ Az írók pályáztak ugyan, végül mégsem írtak semmit, pedig a korabeli jugoszláviai magyar regénypályázatok általában sok jó mű megszületését segítették elő. Talán azért sem írtak ekkor történelmi regényeket, mert ha a legfontosabb atrocitásokról nem tudtak írni, akkor – a tetralógiával megtorpanó Gionhoz hasonlóan – másról nem is tartották érdemesnek. Gion viszont nemcsak azt ismerte fel, hogy ha a szocializmusban a „rövid pórásra fogott” történetírás nem taglalhatta az 1944–1945-ös eseményeket,³⁹⁵ akkor az írókra hárul a feladat, hogy feldolgozzák az eseményeket, hanem ő úgy is tudott írni, hogy a hatalom nemhogy fogást nem talált rajta, de még csak észre sem vette ezeket az trükköket. Ennek legékezebb bizonyága, hogy a szerző már a *Kárókatonák...* megjelenésének évében, 1977-ben megkapta érte a Szerbiai Oktatási és Gyermekvédelmi Szövetség által odaítélt Neven-díjat. Akárcsak öt évvel későbbi, nem kevésbé furfangos *Sortűz egy fekete bivalyért* című folytatásáért, amelyet egy korábbi fejezetben ismertettem. Gionnak az is megadatott, hogy főművét ott folytassa, ahol 1976-ban félbehagyta: erről szól értekezésem következő fejezete.³⁹⁶ Ám a regénysorozat folytatására sajnos háborús kataklizmák, egy rendszer és egy ország összeomlása, illetve az író szülőföldjének elhagyása után kerülhetett csak sor. [.]

³⁹³ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997]*, i. m., 474.

³⁹⁴ „történelmi regényre írtak ki pályázatot, és én jelentkeztem, mert előleget adtak. Megírtam, mellesleg én voltam az egyetlen, aki meg is írtam, hogy ne kelljen az előleget visszaadni. Azt a könyvem, aminek az volt a címe,

hogy a *Virágos katona*, azt már beengedték Magyarországra.” Gion Nándort idézi: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 89.

³⁹⁵ Vö. SAJTI Enikő, *Mit tudunk a „még hidegebb napok”-ról?* = *História*, 2010/I-II., 43.

³⁹⁶ „[regényeim cselekményének idejéből] kimaradt majdnem egy évtized, a háborús esztendő és a közvetlenül utánuk következő időszak. Fontos évtized, és nagyon jól tudtam, hogy mivel kell feltölteni, de túl sok érzékeny témát hordoz, óvatoskodtam hát, és raktároztam [...]. Persze nekifuthattam volna előbb is, írhattam volna az akkori eseményekről, természetesen csak virágnyelven, ebben megfelelően kiműveltem magam, ez esetben azonban vizsgálógtam az esetleges köntörfalazástól vagy látszattmegoldásoktól. Érdemes volt kívánni. Az *Ez a nap a miénk* című könyvet a *Virágos katona* és a *Rózsaméz* szerves folytatásaként majdnem olyan lendülettel tudtam megírni, mint az előző két regényt, [...] ez huszonöt évi szünet után sem volt nehéz.” FÜZI László, „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.” *Gion Nándorral beszélget Fűzi László* [1998.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 270.

Ugyanarról nyíltan, de mértéktartóan: a rendszerváltás utáni folytatás

Az 1977-ben Újvidéken megjelent *Kárókatona még nem jöttek vissza* az egyik legegyénibb szimbólumrendszert alkalmazó magyar regény, az 1997-ben már Magyarországon megjelent, az 1941 és 1945 közötti időszakban játszódó *Ez a nap a miénk* pedig – megkockáztatom – az egyik legizgalmasabb. Hogy az 1941-től 1944-ig tartó időszak az, aminek a témája Giont mindig is a leginkább foglalkoztatta, és amit a külső körülmények folytán a legtovább kellett érlelnie magában, az abból is látszik, hogy tetralógiájának *Ez a nap a miénk* című regényében erről a négy évről több oldalt írt, mint az 1898-tól 1918-ig tartó, szintén nem eseménytelen húsz, vagy az 1920-tól 1941-ig tartó huszonegy évről. (Az életműkiadásban a *Virágos Katona* 191, a *Rózsaméz* 245, az *Ez a nap a miénk* pedig 251 oldalt foglal el.) Úgy, hogy közben az *Ez a nap a miénk* viszonylag nagy terjedelme ellenére sikerült mindvégig fenntartania a történet sodró, gyakran gépszíjszerűen magával rántó lendületét. A 250 oldalból minimum 200 tömény izgalomban telik, s közben az olvasó csak annyi pihenőt kap, hogy érdeklődése és figyelme készen álljon a következő feszültségre. A folyamatos hajszák, felfokozott helyzetek és életveszélyes próbatételek, majd megmenekülések közötti gyönyörű közzjátékokban viszont mint a háborgó tengerben lévő napfényes szigeteken kifújhatjuk magunkat. A történet pergőtűzzé való felgyorsulásáról, hajtúkanyarjairól, kisodródással fenyegető fordulatairól maga a történelem gondoskodott, de arról, hogy ezt át is élhetjük, az Gion érdeme. Annak, aki össze akarná foglalni a regény szüzséjét, nem lenne könnyű dolga, ha egy mondatnál bővebben próbálná, pedig az időkezelés – leszámítva a mindentudó vagy legalábbis visszanező perspektívából láttató elbeszélő pár szavas előreutalásait, amivel a cselekményt gyorsítja, és az izgalmakat fokozza³⁹⁷ – csaknem teljesen lineáris.

Látnivaló, hogy Gion a magyar – mondjuk így: nemzeti – témákhoz pártatlanul, majdhogynem elfogulatlanul nyúl. Míg a szerbek 1918-as bevonulásáról csak egyetlen

³⁹⁷ Például: „Két honvédszakasz Szenttamáson maradt, a többiek mentek Szöreg és Újvidék felé. [...] Megéljeneztek őket. Később tudtuk meg, hogy Szöreg előtt felrobbant az egyik teherautó, talán a hegylakó telepesek robbantották fel, tizennégy honvéd meghalt, őket a szenttamási magyar katolikus temetőben temették el a főbejárat mellett. De azon az ünnepi reggelen még az élő magyar honvédeknek éljeneztünk.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 457; vagy: „Sokáig beszélt még nekem, magának és a levegőbe, nekem nem mindig tetszett az, amit mondott, csöndesen felálltam, a széket visszatettem a helyére, kihátráltam a szobából. Keveházi-Krebs Pétert akkor láttam utoljára.” *Uo.*, 591.; vagy: „[Stefi] fegyvert fogott és elment a harcterre, soha többé nem láttam, évekkal később hallottam róla, amikor valami csoda folytán egy őszi napon elvergődött Budapestre Szibériából az orosz hadifogságból, Budapestről az egyik veje vitte el Százhalombattára, az odamenekült családjához.” *Uo.*, 586.; vagy: „Sokáig szorította a kezemet [Mudrinski Ozren], és tényleg nem jelentettem fel, és azt hiszem, hogy ezzel a későbbiekre megmentettem a vejemnek, a Kis Kőművesnek az életét.” *Uo.*, 545.

apró negatív részletet közölt, a magyar címer lefeszését a csendőrlaktanyáról, addig a magyarok 1941-es bevonulását azzal indítja, hogy a honvédek elkezdik lőni a görögkeleti templomot. Igen, a templomot, majd kiloccsantják az onnan fegyvertelenül kirohanó szerb harangozó agyvelejét.³⁹⁸ És Gion például azt a durva kifejezést is írja a bevonuló magyar csapatokkal kapcsolatban, hogy „átrugdalták a Dunán a szőregi szerb telepeseket.”³⁹⁹ Közben pedig az utca népének az eufóriáját is visszafogja,⁴⁰⁰ mivel megjegyzi, hogy „a szerbek nem jöttek ki” üdvözölni a magyar honvédeket.⁴⁰¹ De a magyarokról szólva sem örvendező, hanem tapintatosan csak „reménykedő” emberekről ír.⁴⁰² Gion nem felejt el aztán megírni azt sem, hogy Gallai István rögtön a bevonulás után elkísérte Török Ádámot Sava Jakšić és Ivan Milački megsarcolására.

Arról az örömről, ami 1941-ben Szenttamás magyar falurészén uralkodott, Gion naplójából is tudunk. Gion ezekben a feljegyzéseiben még a saját megszületésének a családja számára való jelentőségét is tréfásan zárójelbe teszi, hiszen sokkal nagyobb esemény volt mindenkinek, hogy újra lehetett magyarul beszélni a községházán.⁴⁰³ A regényben viszont finoman csak úgy célzott a magyar uralom miatti általános lelkesedésre, hogy 1941 karácsonyán a Gallaiék ünneplésének mindenkori kellékét jelentő papírszalagok színe konkrétta vált: „piros, fehér és zöld papírszalagokat” aggattak a mennyezetről lelógó szögre.⁴⁰⁴

Az is Gion mértéktartását dicséri, hogy a két háború közt vélelmezhetően Szenttamáson is megtörtént kisebbségellenes atrocitásokról utólag ebben a kötetben sem olvasunk semmit. A szerb birtokosok 1941-es rémületéből viszont következtethetünk a magyar gazdák 1918-as ijedelmére – amiről ugyebár szintén nem olvastunk korábban. Viszont Gion rémisztően írt azokról a „hideg napokról” is, amelyeken a magyarok követtek el tömeges gyilkosságokat, és noha ezek a rémtettek Szenttamástól távolabb estek meg, az erről való tudósításban sem érzünk semmi részrehajlást, elkenést vagy fejfördítést; olyat sem, mint amilyenre Gion a szerbek iránti kíméletből a rendszerváltás előtt rákényszerült. Csak az ellenszenves Aradi József hasonlítja az 1849-ben a szenttamási szerbeket legyőző Perczel Mórhoz a bevonuló magyar alezredest,⁴⁰⁵ a második utalás pedig Szenttamás és az 1848–49-es szabadságharc e legendás alakjára már teljesen ironikus: nem

³⁹⁸ *Uo.*, 456.

³⁹⁹ *Uo.*, 497.

⁴⁰⁰ Vö. GEROLD László, *Gion Nándor, i. m.*, 107.

⁴⁰¹ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 452.

⁴⁰² *Uo.*, 452.

⁴⁰³ Vö. GION Nándor, *Keresztapámról és hitvallásaimról [1996.]* = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 7–8.

⁴⁰⁴ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 524.

⁴⁰⁵ *Uo.*, 454.

a győztesen bevonuló, hanem a visszavonulóban árkot ásó szakaszvezetőről mondják azt, hogy nem hasonlít Perczel Mórra.⁴⁰⁶

Igen, Gion emlegeti az „örökre”, a „mindörökre” és „ezer év” szavakat, amelyek már-már egymás szinonimájává válnak.⁴⁰⁷ Hogy tudniillik a magyar katonák addig maradnak majd itt, biztosítva a jó életet, és akkor a szenttamási magyarok is bízhatnak benne, hogy „itt maradunk még ezer évig.”⁴⁰⁸ Az „ezer év” – mint egy korábbi fejezetben már említettem – lassacskán a magyar uralom, vagy egyenesen Magyarország szinonimájává is válik,⁴⁰⁹ de éppen a gyakori emlegetéstől akkor is éreznénk, hogy Gion ironizál, ha nem tudnánk, hogy a rövid magyar világ valójában alig tartott tovább három viharos évnél. Annak fényében vagy inkább annak árnyékában pedig kimondottan keserű fájdalom töltheti el a fentiek olvasóit, hogy tudjuk, a szenttamási magyarság fogyása azóta is folyamatosan gyorsuló tendenciát mutat.

A rendszerváltás előtti regényekben naivak a szereplők, a narrátor pedig „jótékonyan” elhallgatja a kényes történelmi tényeket, sőt még anakronizmusokra is vetemedik. Bár az első világháború elvesztését furcsamód a magyar szereplők is előre látják,⁴¹⁰ annak – az 1970-es évekbeli felemlegetés szempontjából kényes – következményeit egyáltalán nem mérik fel: az országvesztés lehetőségéről nem ejtenek szót. Szerb szereplők nincsenek megszólaltatva a kérdésben, az „objektív” németek pedig többnyire örülnek, hogy vége a magyar világnak. A rendszerváltás után viszont az első oldalaktól kezdve radikális változás áll be a magyar, de nemcsak a magyar szereplők politika- és történelemérzékelése, illetve -szemlélete tekintetében. Ez rögtön látszik, ha elolvassuk a tetralógia rendszerváltás utáni folytatásának, az *Ez a nap a miénk*nek az első bekezdését. Az első bekezdés két mondata hosszabb, mint egy oldal.⁴¹¹ Stílusa és tartalma

⁴⁰⁶ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 616.

⁴⁰⁷ „– Ezután jobb életünk lesz? – Sokkal jobb életünk lesz – mondta Török Ádám. – Az adóhivatalban ismét magyarul beszélhetek? – Mindenütt magyarul fogunk beszélni – mondtam. – Meddig? – Ezer évig – mondtam.” *Uo.*, 461.

⁴⁰⁸ *Uo.*, 457.

⁴⁰⁹ „az életemből minden bizonynal kimarad ezer év” *Uo.*, 682. – Ez a mondat a háború utáni napokban fogalmazódik meg Gallai István gondolataiban, és azt jelenti, hogy „valószínűleg soha többé nem élek már Magyarországon”.

⁴¹⁰ Vö. GION Nándor, *Virágos Katona [1973.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 179.

⁴¹¹ „Szép húsvéti reggel virradt ránk 1941-ben, a magyar csapatok Szenttamás alá érkeztek, és akkor már biztosak lehettünk benne, hogy a szerb fegyveres csetnikek nem mernek bántani bennünket, [...] napok óta azzal riogattak bennünket, hogy elbúcsúzó vérfürdőt készülnék rendezni a szenttamási magyarok között, az emberek behúzódtak a házakba, aggodalmaskodva összebújtak, védekezésre is felkészültek, baltákat és vasvillákat raktak a bejárati ajtók mellé, a csetnikek azonban szerencsére nem jöttek, [...] a Szerbiából betelepített csendőrök addigra már elpuccoltak, [...] az emberek nem mertek kimenni az utcára, a házakban szorongtak, féltek és reménykedtek. [...] az 1941-es Feltámadáskor senki sem ment el a templomba és a Kálváriára, napok óta azt hallottuk, hogy a visszavonuló jugoszláv hadsereg katonái, a menekülő csendőrök és a csetnikek legépfegyverezték a húsvétra imádkozó katolikus magyarokat, így aztán Berecz plébános

pedig a több évtizedes elfojtás-elhallgatás alóli felszabadulás sodró lendületét mutatja. A hosszan kígyózó, oldalnyi terjedelmet is túllépő két mondat sok tagmondatának olyan a tartalma, amely miatt 1976-ban az egész regény nem jelenhetett volna meg. Ahogy az a lábjegyzetben hosszan idézett bekezdésből is látható, az *Ez a nap a miénkben* olyannyira direkt és leplezetlen a korábban érinthetetlen témákkal kapcsolatos közlés, hogy minden olvasó számára nyilvánvaló lehet Gion véleménye a leírtakkal kapcsolatban.

Az addig apolitikusan fej-félrefordító vagy történelmi-politikai szempontból közömbös, esetleg tényleg együgyű magyar szereplők egyszerűen nagyon érdeklődők és tájékozottak lesznek. A narrátor pedig az anakronizmusig mindentudóvá válik: a nagy történelmi átalakulások iránya, sőt konkrétabb menete – és természetesen a korábban érzékenynek számító ügyek – tekintetében is a jövőbe lát, és a szereplők is előre éreznek vagy látnak olyan dolgokat a saját koruk történelméről, amelyekről akkor és ott nem lehetett tudomásuk. Például: „Biztos vagyok benne, hogy a második magyar hadsereg is elpusztul.”⁴¹² Lusztig Kornél szerint pedig Klein Alfréd étoljagyáros jól tette, hogy elrejtőzött, mert különben „ma már füstölögne. Azt mondják, hogy elégetik a zsidókat”.⁴¹³ A málenkij robotra éppen elhurcoltakról is hasonlóképpen olvasunk: „– Az oroszok munkára vitték. Azt mondták, hogy egy hét múlva visszajön. De már két hónapja nem jött vissza. – Öt év – mondta Tölgyesi Mihály. – Mi az, hogy öt év? – riadozott az asszony. [...] – Vannak emberek, akiknek nem szabad hinni. Ez megérzés kérdése. Én ebben mindig nagyon jó voltam. Ezért vagyok most itt, ezért beszélgethetek egy szép fiatalasszonnyal, miközben mások Szibéria felé menetelnek.”⁴¹⁴ Természetesen humor forrása a regényekben, ha ilyenekről beszélnek, akármilyen szörnyű dolgok legyenek is azok. A regényekben gyakran ezen, csak utólag tudható ismeretek birtokában cselekszenek a szereplők, és ez az előrelátás sokuk számára a túlélés egyetlen esélyét jelenti.⁴¹⁵

A szereplők mindentudása arra is jó, hogy Gion immár nyíltabban és elsősorban a magyarországi olvasóközönség közvetítésével tegye érdeklődővé a magyar közvéleményt a

üresen kongó templomban celebrálta az ünnepi misét, [...] a Megváltó koporsója azonban nem maradt őrizetlenül, a négy Bicskás, vagyis a Szolnoki-Jász testvérek a Begluktól elmentek a templomba, [...] ők nem félték a vérfürdőtől, [...] vigyáztak rá egészen hajnalig, akkor a Krisztus katonáinak egyenruhájában, a jácinttal díszített asztrahánsapkáikban meg a kardokkal eljöttek az Újvári-bolt elé, hogy üdvözöljék a magyar csapatokat.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 451–452.

⁴¹² GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 569.

⁴¹³ *Uo.*, 592.

⁴¹⁴ GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 711.

⁴¹⁵ Tölgyesi Miska más olyat is mond, amit akkor még nem tudhatott, például hogy Gion Mátyást „lehet, hogy már árokba lötték a szerb partizánok. Csúnya dolgokat műveltek arrafelé a Délvidéken.” GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 715.; illetve ezért mondja hasonlóan anakronisztikusan azt is: „Nem mentem vissza, mert attól tartottam, hogy két darabba vágnak egy keresztvágó fűrészsel” *Uo.*, 738.

vajdasági közelmúltnak számára legfontosabb eseményei iránt. Célja lehetett ezzel nemcsak az 1944-es vérbosszúnak (vagy szépítőleg atrocitásnak) nevezett etnikai tisztogatás megismertetése, hanem a „felszabadulás” és a „szabadság” szavaknak a kommunizmus utáni újraértelmezése is. Mert Gion – mint arra fentebb utaltam – még ma sem megszokott módon az 1941–44-es magyar uralom éveit nevezi „szabadnak” regényében, és ezt többféle összefüggésben teszi. Tetralógiájában idézőjelben sem nagyon használja a „szabad”, a „felszabadulás” szót a későbbiekre, ezzel igyekszik átállítani gondolkodásunk után a szóhasználatunkat is, hogy még véletlenül se, tréfásan és idézőjelben se számítsuk a szabadságot 1944 iszonyú ősztől-telétől a Vajdaságban. De a biztonság kedvéért nem egy mindentudó narrátor, hanem a találékony, de esendő Gallai István szájába adva írt minderről, mert paradox módon így fogadjuk el objektívebbnek és hitelesebbnek az olvasottakat. A trianoni országvesztés részleteiről pedig például nem is magyar, hanem bunyevác szereplőt beszéltet Gion következő regényében, az *Aranyat talált*ban. A közlés ironikus, a szereplőválasztás pedig azért is nagyon találó, mert a szláv megszólaló itteni felléptetése eleve kizárja a magyar honfibu beszüremkedését a leírtakba vagy ráfogását az olvasottakra. Szkenderovics Márkótól objektíve igaznak érezzük a Trianonnal kapcsolatban elmondottakat, még akkor is, ha humoros a tálalás.⁴¹⁶

Újdonság aztán az is, hogy a rendszerváltás után megjelenik az irónia is a történelmi eseményekkel kapcsolatban. Nagyon nehéz alkotói helyzet lehetett, hogy a cenzúra kerülgetéséhez szokott író egyszerűen mindent leírhatott, nem volt rákényszerítve az érdekes, de nehéz megoldásokra. Az átmenet korának érdekes lenyomata *A jószágú szerzetes* című novella, amelyben Gionnál rendhagyó módon egy pap az egyszemélyű narrátor és főszereplő, aki ráadásul – ha hitelt adunk az alcímnek⁴¹⁷ – saját igaz történetét meséli el. Ebben a műben a második világháború szörnyűségeiről megintcsak példázatosan esik szó: Gion a saját korának mutat vele tükröt. A hamarosan megkezdődő jugoszláv polgárháború rémképe jelenik meg abban a mozzanatban, hogy a német kiképzőtáborban összezárt gyerekek nem az ellenség ellen fordulnának a fegyverekkel, amint megkapnák

⁴¹⁶ „– Ez a lötyty miből készült? Idősebb Szkenderovics Márkó [...] mosolygott háborgásomon. – Tisztelem a szakértelmét – mondta. – Ez a lötyty szőlőből készült. Dehát Kelebián vagyunk. Sivár homokon. Nemrégén megnéztem egy földtani térképet. A határt az első világháború után nagyon célszerűen húzták meg. A nagyvilág politikusai összegyűltek Párizsban, nagyokat röhögtek egymás között, apró ékszereket vásároltak feleségeiknek és lányaiknak, közben persze kuplerájokba jártak, és melleleg országhatárokat húztak meg Közép-Európában. Legtöbbjüknek fogalma sem volt, hogy mi az a Közép-Európa, de valamelyik gondos balkáni szakértő jó térképet terjesztett eléjük. A gazdagabb földeket leválasztották Magyarországról, de Kelebiánál hiba csúszott a vonalvezetésbe, ócska földeket is idecsatoltak. Ezeken rossz szőlő terem. Ezért savanyú a forralt borom. Cukorral fel lehet javítani.” GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 793.

⁴¹⁷ „K. tanár úr vallomása nyomán” GION Nándor, *A jószágú szerzetes* [1991.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 269.

azokat a német kiképzőktől, hanem egymást mérsárolnák le – nemzetiségi alapon. Ugyanakkor ebben a novellában viszont, bár lenne rá lehetőség, mert időben és térben is közel kerülünk hozzá, még nem történik utalás az 1944-es délvidéki vérengzésekre, az íróban ekkor még nem szakadt fel a gát, hogy nyíltan írjon róla.⁴¹⁸ A téma kihagyásának talán az is oka lehet, hogy Gion felelős beosztásban, az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének élén beosztottjaira tekintettel sem akart provokatív szöveget közölni.

A diktatúrában felnőtt, benne már-már magabiztosan mozgó írónak a szabadságban egyszerre új keretek, új fogódzók után kellett néznie. Ekkor talált arra az iróniára, amellyel korszerű módon tudta tovább mesélni érdekes történeteit, s közben annak segítségével le is védhette magát attól, hogy túlzásokba essen. A paradigmaváltás be is következett: a körmönfonságot az ironikus tálalás váltotta fel. Így az *Aranyat talált* című regényben nem az általános posztmodern divat, azaz az elmondhatóság kereteinek feszegetése okán, de megjelennek a saját történetek hitelességével szembeni kételyek. A rendszerváltás előtt az volt az érdekes, amit a többség tudott, mégsem volt szabad elmondani. Amikor viszont mindent le lehetett írni, Gion visszafogottá vált, és iróniával is tompította az éleket. „A történet talán igaz is lehet”;⁴¹⁹ „sohasem számított megbízhatóan igazmondó embernek, az ő külön történetét is csak fenntartással adom tovább, főbb vonalaiban bizonyára valóság, a részletek azonban esetleg színezettek”;⁴²⁰ „története zavarossá válik számomra”;⁴²¹ „annyi bizonyos, hogy”;⁴²² „Nem hittem el mindent, a részletek néha szárnyaltak”;⁴²³ „talán a teljes igazságot mondta”⁴²⁴ stb. fordulatok jelennek meg a gioni narrációban. Ennek oka a jól megszokott cenzurális keretek leomlása, az íróra szakadt nagy szólásszabadság miatti tájékozódási zavar mellett paradox módon a hitel illúziójának keltése is lehet. Minthogy egy csapásra minden elmondhatóvá/leírhatóvá vált, Gion önként húzta be a féket azzal, hogy reflektált azokra a kételyekre, amelyek műve meghökkentőbb történeteivel, merészebb állításaival szemben az olvasóban ébredhettek. Mióta az igazságnak is szabad a piaca, a tömegek bizalmatlanok lettek a túlzottan magabiztos állításokkal szemben. André Gide mondása példázza az általános hozzáállást, miszerint „Higgy annak, aki az igazságot

⁴¹⁸ „Sok bácskai legény van itt nálunk, ezek mindig jelentkeznek az éjszakai akciókra [ti., hogy nyelvet fogjanak a szovjet hadseregből], segítenek nekem megkötözni az oroszokat, aztán a derék délvidéki legények eldobják a fegyvereiket és elindulnak hazafelé. Nálunk már nincs lövöldözés, ha az oroszok el nem kapják őket útközben, talán még haza is érnek.” *Uo.*, 274.

⁴¹⁹ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 708.

⁴²⁰ *Uo.*, 706.

⁴²¹ *Uo.*, 719.

⁴²² *Uo.*

⁴²³ *Uo.*, 753.

⁴²⁴ *Uo.*, 754.

keresi, de óvakodj attól, aki azt hirdeti, hogy megtalálta.” Gion azáltal, hogy az *Aranyat talált* című regény elején Gallai István helyett egy olyan kevésbé szavahihető „adatközlőnek” adja át a szót, amilyenek a narrátor is tartja Tölgyesi Miskát, illetve hogy az irónia eszközeivel is hangot ad a saját maga által írottakkal kapcsolatos fenntartásainak, szerénynek tűnik, és hitelesebbé vagy legalábbis valahol valamilyen feltételek között érvényesnek tarthatóvá teszi az általa elmondottakat.⁴²⁵

Eddig talán még arra sem mutattak rá, hogy ahogy a Gion gyerekkorának élményeiből merítő „ifjúsági” tetralógia a négy évszakot fedi le (*A kárókatona még nem jöttek vissza: nyár, Sortűz egy fekete bivalyért: ősz, Angyali vigasság: tél, Zongora a fehér kastélyból: tavasz*), úgy a Gion nagyapja életéről írott „felnőtt” tetralógiában is felfedezhető, hogy egyenként hangsúlyosabban jelenik meg bennük egy-egy évszak. Ráadásul a tetralógia regényei az emberi élet egy-egy korszakát is példázzák. A *Virágos Katona* természetesen a tavasznak és a gyermekkorának feleltethető meg: Gallai István gyerekkora az idilli(nek érzett) békeidőkben zajlott. Ennek vetett véget az első világháború, ahonnan Gallai a realitással való szembenézést tovább már elkerülni nem tudó felnőtt férfiként tér haza. Ezt követi a *Rózsaméz*, amely a fiatal felnőttkor és az ahhoz illő évszak, a nyár regénye. Míg az első regény címében a *virág*, a másodikban a *méz* a hangsúlyos jelentésem, ami a regények tartalmán felül is erősíti az évszakkal kapcsolatos asszociációinkat. Az *Ez a nap a miénk* című regény az érett, majd az illúzióvesztett férfikor, a télbe forduló ősz regénye. Benne a leghangsúlyosabb részek 1944 őszét, majd telének elejét: az újra vajdaságivá lett délvidéki magyarok legembertelenebb hónapjait mutatják be. A kötetzáró *Aranyat talált*tal pedig megérkezik Magyarországra a korábbi kötetekben már emlegetett orosz tél, s bár a regényfolyam a Kálvárián végződik, érezzük, hogy ez már nem az a tavasz, nem az a feltámadás, mint a *Virágos Katona* cselekményének idején volt.

[.]

⁴²⁵ Ilyen meghökkentő történet például a kézigránátért sőt adó megerőszakolt asszony története: „[Tölgyesi Mihály] a sőt *állítólag* három kézigránátért szerezte. A kézigránátokat *állítólag* [kiemelések: K. Á.] egy tömegsír mellett találta, miközben a felszabadítók nyomában gyalogolt. Azon az éjszakán valamelyik falu szélén bekéredzkedett egy házba. Keservesen sírdogáló középkorú vagy inkább idősödő asszony nyitott neki ajtót, eleinte riadozott, végül mégis beengedte a házba, elpanaszolta, hogy napokkal korábban orosz katonák rontottak be hozzá, és megerőszakolták [...]. Tölgyesi Mihály vigasztalhatta, megemlítette, hogy van nála három kézigránát. Az asszony megkérte, mutassa meg, hogyan kell bánni a kézigránátokkal. Megmutatta, és ezután némi alkudozás kezdődött, majd arra az egyezségre jutottak, hogy Tölgyesi Mihály fél kiló sóért átadja a kézigránátokat. Az idősödő asszony már nem sírdogált, kijelentette, hogy nem lesz öngyilkos, ellenben, ha ismét orosz katonák jönnek a háza közelébe, kézigránátokat vág középük.” *Uo.*, 708.

*A többnemzetiségű összetétel adott állapotot, számolni kell vele, és fontos ennek az ábrázolása. Az ebből eredő kérdések, legemberségesebb megoldások egy ilyen környezetben, mint a Vajdaság, egyszerűen olyan örök témák, mint a szerelem és a halál más környezetben.*⁴²⁶

Parabolisztikusság és legitimáció 1.

Referencialitás és fikcionalitás a német-magyar identitásviszony konstrukciójában⁴²⁷

„Stefan Krebs 1898 őszén jött Feketicsről Szenttamásra, feleségével és két kislányával. Egy Prodanov nevű szerb ember hozta őket szekéren...”⁴²⁸ Ezekkel a szavakkal, egy német utónévvel és családnévvel kezdődik Gion Nándor *Virágos Katona* című műve. Ezt a felütést a mű többi része sem írja felül, sőt meg is erősíti, hiszen a *Latroknak is játszott* tetralógia első két részében a nemzetiségek szempontjai közül mindvégig a helyi németiség nézőpontja jelenik meg a leghangsúlyosabban. Úgyannyira, hogy a regény első fejezetében Stefan Krebs a főszereplő, az ő nézőpontjából ismerjük meg a falut, azaz Gion világának legfontosabb helyszínéről, Szenttamásról egy német szereplő szemszögéből szerezzük első és legmeghatározóbb benyomásainkat. Tudjuk, az író a regénybeli Stefan Krebst saját anyai dédapja alapján mintázta, és nemcsak az ő életútjának leírásában, hanem a regényben elbeszélte történetekben máshol is számos helyen megjelennek a Gion(–Gallai–Krebs) család történetének valós részletei is. Ám ez meglátásom szerint önmagában korántsem indokolja a Krebs család és általában a német nézőpont olyan mérvű dominanciáját, mint amivel főleg a tetralógia kezdő fejezeteiben találkozunk.

A *Virágos Katona* és a *Rózsaméz* című első két regény 1973-as, illetve 1976-os megjelenésekor az egész közép-(kelet-)európai térségben, a jugoszláviai Vajdaságban pedig különösen is provokatív gesztusnak számított az itt élt német közösséggel való olyan fokú érzelmi azonosulás, mint amivel Gion – akkor még – dilógiájának rögtön az első oldalain találkozunk. Talán egyenesen tabudöntési kísérletnek is tarthatjuk, hogy a második világháború minden szörnyűségéért felelőssé tett, kollektív bűnössé bélyegzett, majd a Vajdaságban megtizedelt, aztán kényszermunkatáborokba hurcolt, sokszor az

⁴²⁶ GÖRÖMBEI András, *Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 216–217.

⁴²⁷ A fejezet különböző részei megjelenés előtt állnak a *Hungarológiai Közlemények* 2014. évi 2. számában, a *Kortárs* folyóirat 2014. valamelyik őszi vagy téli számában és a *Babits és kortársai* című tanulmánykötetben.

⁴²⁸ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 7.

éhenhalásig dolgoztatott, végül kitelepített németekről⁴²⁹ végre nem a hivatalos jugoszláv történelemfelfogás szerint, azaz a „felszabadító” partizánok szemszögéből és modorában, hanem a személyes családtörténet elbeszélésének bensőséges hangján szólt valaki.⁴³⁰

A regény második bekezdése még hangsúlyosabbá teszi a német felütést: „Stefan Krebs ágostai hitvallású evangélikus német volt, nagydarab, szorgalmas és önérzetes német ember...”⁴³¹ A német témának Gionnál kitüntetett volta tehát első olvasásra is bárkinek feltűnhet a regényekben, sőt már Gion első szenttamási témájú novellafüzérében is. Az 1971-ben megjelent *Ezen az oldalon*, amiről Gion azt nyilatkozta, hogy ebben – korábbi más helyszínű írásai után – „már teljességgel bejött Szenttamás, az igazi és az enyém”,⁴³² szintén hangsúlyosan német témájú felütéssel indít.⁴³³ Ugyanakkor egzaktabban is rámutathatunk a németiség különleges módon kiemelt szerepére Gion tetralógiájának a jugoszláv érában keletkezett részeiben. A „német” és a – vele párhuzamosan, legtöbbször pejoratív értelemben megjelenő – „sváb” szó (melléknevek és főnevek, illetve ragozott alakjaik) a tetralógia első két, még a rendszerváltozás előtt, Jugoszláviában íródott részében (*Virágos katona*, 1973; ill. *Rózsaméz*, 1976) 171-szer fordulnak elő. Velük szemben ebben a két regényben jóval kevesebbszer szerepel például a „magyar” szó (melléknév és főnév, illetve ragozott alakjaik): összesen csak 89-szer.⁴³⁴ Meglepő módon a nemzetiségeket jelölő szavak arányában olvasunk az adott nemzetiségeket érintő problémákról is a művekben. Annak ellenére van ez így, hogy a regények túlnyomórészt magyar környezetben játszódnak, a párbeszéd nagy része eredetileg is magyarul hangzik el, minthogy a szereplők nagy többsége is magyar ajkú és magyar nemzetiségű.⁴³⁵

Különösen furcsállhatjuk a „német” szónak, illetve a németekkel kapcsolatos problémakör tematizáltságának ilyen magas fokát Gion Nándor e műveiben, hiszen –

⁴²⁹ Gulyás László, *Etnikai tisztogatás Jugoszláviában 1944–1945; A német kisebbség megsemmisítése = Rubicon*, 2009/5, 39.

⁴³⁰ A téma megjelent a német irodalomban is. Vö. KORNAUER, Paul, *Nagypéntek, feltámadás nélkül: Egy túlélő visszaemlékezései a bácskai vérengzésekre*, ford. NEUBRANDT, Josephine, Bp., Szent István Társulat, 2011.

⁴³¹ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 8.

⁴³² FÜZI László, „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.” *Gion Nándorral beszélget Fűzi László* [1998.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 266.

⁴³³ „A Keglovics utca csupán egy sor házból áll. [...] A házakkal szemben, a másik oldalon rozsdás drótkerítés húzódik, ott kezdődnek a temetők: a református temető, amelyet mindenki német temetőnek nevez [...] és a zsidó temető. Pusztulásra ítélt temetők – nincsenek már sem németek, sem zsidók a városban –, legalább húsz éve nem hoztak ide egyetlen halottat sem” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 59.

⁴³⁴ Az életműkiadás első két kötetének beszkenelt és szövegfelismertetett fájljai voltak segítségemre az adatok számának megállapításában.

⁴³⁵ Gion műveinek szereplőiről csaknem teljes regiszter készült, ezúttal is ezt használtam: ÁRPÁS Károly, *A Gion-művekben szereplő személyek listája* = szerk. ÁRPÁS Károly, *Az építő teremtő ember*, Szeged, Bába Kiadó, 2008. 235–295.

ahogy a *Rózsaméz* című regényben olvassuk –: „Szenttamásnak a harmincas évek derekán” – tehát amikor a *Rózsaméz* cselekménye játszódik – „15 555 lakosa volt, ebből 9000 szerb, 5555 magyar, 70 cigány, 30 német, 17 zsidó és 883 más nemzetiségű.”⁴³⁶ Ha nem félünk egy, a manapság divatos irodalmi elemzésektől nagyon távoli hiperrealista megközelítéstől, akkor a regényben közölt nemzetiségi létszámok arányait összevethetjük az adott nemzetiségek neveinek regénybeli említésének számával. A számítást elvégezve arra jutunk, hogy a németiség a településen belüli létszámarányához képest – nevének említése szintjén legalábbis – a magyarsággal összehasonlítva több mint 350-szeresen (!) felül van reprezentálva Gion ekkori szenttamási tablóján.⁴³⁷

Az aránytalanság mértékének indokául elégtelen annak a körülménynek a tekintetbe vétele, hogy mivel a magyar olvasónak nem szorul magyarázatra, hogy melyik név utal magyar szereplőre, ezért a magyar szereplőknél ritkábban, míg a nemzetiségi szereplők neve körül gyakrabban szerepel a nemzetiségre utaló jelző.⁴³⁸ Ez a természetes körülmény az eltérést nem teszi érthetővé, hiszen ezzel számolva viszont a nemzetiségeket jelölő szavak közül a „szerb” szónak kellene a leggyakoribbnak lennie a regényekben. Viszont az ő nevük még a magyarokénál is ritkábban fordul elő, ezért a „német” és a „szerb” szó gyakoriságának összehasonlítása még nagyobb aránytalanságra vetne fényt – a németek javára.

Önmagában nagyon erős, bizonyára a negatív előítéletek kialakulásának melegágyát jelentő sztereotipizálás⁴³⁹ állandó veszélyét magában rejtő kategorizálási reflexek meglétére utal a Gion által ábrázolt világban az, hogy a nemzetiségi jelzők gyakran vagy szinte állandóan szerepelnek a regényekben a szereplők neve mellett. Ebben a soknemzetiségű világban sem lenne feltétlenül indokolt az általános nemzetiségi skatulyázás. Ezzel szemben Gion regényeiben az informális és a hivatalos közegben is gyakran elhangzik, hogy ki hová tartozik. Olyankor is, amikor ez teljesen indifferens. Az, hogy milyen nemzetiségű személyekről van szó, a narrátor és a Gion által megszólaltatott

⁴³⁶ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 383.

⁴³⁷ Az 5555 magyar a 30 némethez képest több mint 185-szörös többséget jelent, míg a 171-szeri említés a 89-cel szemben 1,9-szeres megjelenést: e két szám szorzata a fenti eredmény.

⁴³⁸ Példa a jelenségre: „Elsőnek a két német érkezett meg, Hauser, az eladósodott téglagyáros és Johann Friedrich, a hentes, aztán Tóth Imre, aki lovakkal kereskedett, Gálik Imre, a boltos, és Kiss János, a kocsmáros, végül pedig a két szerb, Miloš Rocanov, a gazdag disznókereskedő és Ilija Janković, a fényképész.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 113.

⁴³⁹ „A negatív előítélet [...] ellenséges attitűd valamilyen társadalmi, vallási, nemzetiségi stb. csoporttal szemben, amely téves vagy nem teljes információikból származó általánosításokon, sztereotípiákon alapul. A sztereotipizálás eredményeként az adott csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdonítunk, függetlenül attól, hogy a valóságban mennyire különböznek e csoport tagjai egymástól.” L. *Pedagógiai lexikon*, szerk. BÁTHORY Zoltán–FALUS Iván, Bp., Keraban, 1997, I, *előítélet* címszó.

személyek nyelvében is nagyon sokszor jelölve van, holott a regényben szereplő, egymás ismerőseinek számító személyek között folyó beszélgetésekben elvileg teljesen érdektelennek kéne lennie, hogy milyen nemzetiségű a szóba kerülő személy.⁴⁴⁰ Annál is inkább, mert a közösség tagjai ezt jól tudják egymásról. De elvileg még a hatalomnak sem lenne muszáj minden ügyet ilyen címkével ellátnia, hiszen például a kommunistaság gyanúja esetén is teljesen fölösleges tudni, hogy szerb vagy magyar elvtársról van-e szó.⁴⁴¹ Ám Szenttamáson mindig nemzetiségekben gondolkoznak, és – ha látenszen is – minden nemzetiségi alapon megy: még az ingyenes házhelyet is e szempont szerint osztják.⁴⁴² Viszont a helyi körülményeket ismerő olvasó várakozásával szemben – Gion rendszerváltás előtti műveiben legalábbis – mindez nem a kisebbségek kárával történik: a hatalom által gyakorolt negatív diszkriminációra utaló jel nagyon kevés van, vagy nincs is ezekben a művekben. Vajon tényleg nincs, vagy csak nehéz észrevenni? Alább erre is megkísérlek válaszolni.

Az is különös, hogy a valóságban a Gion által említettél körülbelül tízenötször több német élhetett Szenttamáson az 1930-as években. 1930-as évekbeli jugoszláviai népszámlálási adatsorokat nem találtam, de 1910-ben 430 német lakosa volt a községnek,⁴⁴³ és még 2002-ben is 14-en vallották magukat németnek a településen.⁴⁴⁴ A 30-as számot olvasva arra lehetne következtetni, hogy egy kiadásról-kiadásra makacsul öröklődő sajtóhibával állunk szemben: mintha egy számjegy hiányozna a „30” elől vagy mögül. Mégsem tartom valószínűnek ezt a lehetőséget, hiszen ez a lemaradt számjegy még mindig nem magyarázná az összlakosság 15.555 fős létszámát, amely csak akkor jön ki, ha 30 némettel számolunk a többi nemzetiség mellett. A „30”-as számnak az író általi szándékos választására utal az is, hogy a népszámlálási adatsor egyre csökkenő számai között a németek számadata a „70 cigány” és a „17 zsidó” között áll.

⁴⁴⁰ Pl.: „Török Ádám nem jött többé a Kálváriára. Egy éjszaka a Ferenc-csatornán ellopta valamelyik szerb halásznak a csónakját” vagy: „Ki ez a Munjin? – Egy gazdag szerb, akinek sok pénze van” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 216.

⁴⁴¹ „– A piszkos szerb kommunisták közül bizonyára ott volt Ilija Purac. – Azt hiszem, ott volt. – Nézzük tovább: Stevan Mandic, ez is bizonyára ott volt. És Novak Mudrinski is. – Ott voltak. – Nézzük a magyarokat. Simonyik József... Véresszájú kommunista, szónokolt a nagygyűlésen. Aztán a nagy orrú Bata János... Adamkó Mátyás... – Ott voltak.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 426.

⁴⁴² „A szegedi úti legelőn jobbra szerbeknek, a Koplalón pedig magyaroknak osztottak ki házhelyeket. A magyarokat egy nyájas, ősz hajú öregember jegyezte be a telekkönyvbe” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 298.

⁴⁴³ PARACKI Teodóra, *Településem temploma és védőszentje = De historia urbis nostrae I.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, i. m., 35.

⁴⁴⁴ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Stanovništvo. Nacionalna ili etnička pripadnost podaci po naseljima I.* Beograd, Republički zavod za statistiku, 2003. februar, 43.

A szám kisebbitése azért meglepő, mert Gion művei epikai hitelét általában valóságos helyek, események, személyek⁴⁴⁵ mellett még tárgyi emlékekre való hivatkozással is nagyon sok oldalról támogatja meg: például valóságos stációképre [3. KÉP], képeslapra,⁴⁴⁶ újságcikkre,⁴⁴⁷ téglajegyves téglára,⁴⁴⁸ sírkövekre [1. és 12. KÉP] stb. is hivatkozik. Ugyanakkor persze feltehető a kérdés, hogy releváns-e arról beszélni, hogy egy író nem szorososan a valóságot írta meg, amikor szíve joga annyit venni a való életből és annyit tagadni le, amennyit éppen jónak tart. Véleményem szerint igen, és főként azért jogos a felvetés, mert Gion úgy tért el sarkalatos pontokon a valóságtól, hogy közben nagyon igyekezett műveinek minél nagyobb epikai hitelt kölcsönözni.

Ezt nyilatkozat Gion 1981-ben: „[...] hozzásegített engem a *Virágos katona* meg a *Rózsaméz* megírásához, remélem, folytatásához is: hogy nekem van egy mesefám. Egy öregasszony, akit nagyon kedvelek. [...] Pontosán emlékezik mindenre, és az agya bámulatra méltóan vág. Olyan rendszeresen el tudja nekem mondani a dolgokat, amikre – azok nyomán, amit én tudok – rákérdzek, hogy az már anyagában sokszor összeállhat egy-egy fejezeté.”⁴⁴⁹ De már a *Virágos Katona* első kiadásának előszavában is azt írja, hogy „Ősz hajú, öreg emberekkel beszélgettem, arra kértem őket, hogy meséljenek nekem régi, érdekes történeteket. [...] Sok mindent összeolvastam már arról a korról, a századfordulóról és a századelőről, tudom, hogy mennyibe került akkoriban egy mázsa búza, mekkorák voltak a munkabérek, és milyen politikai pártok tevékenykedtek.”⁴⁵⁰ Gion tehát kétfelől igyekszik felépíteni és erősen megtámogatni művei hitelét. A helyi „népi” emlékezet szóbeli forrásai, az „oral history” felől több ízben is; de a *Virágos Katona* első kiadásának előszavában még történettudományi ismereteire, ilyen tekintetbeli alapos olvasottságára is hivatkozott.

⁴⁴⁵ Vö. HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Az elbeszél Szenttamás, a Gion-opus „fővárosa” – a biografikus fikció* = H. F. H., *Lokális kontextus...*, i. m., 75–98.

⁴⁴⁶ L. pl. Horváth Futó Hargita felfedezését, Ilija Janković valóságreferenciális képes levelezőlapjának több oldalon átnyúló részletező és hiteles leírását a *Virágos Katona* című regényben: GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 165–169.

⁴⁴⁷ „Török Ádámot tizenkét évi börtönbüntetésre ítélte a bíróság. Az ítéletről rövid cikk jelent meg a szenttamási újságban. Péter, a kisebbik Krebs fiú [ti. az író nagybátyja], aki Major Lajos nyomdájában dolgozott, ahol a vasárnaponként megjelenő, négyoldalas újság készült, ebből a számból hazavitt három példányt. Később a három újságot átadta Gallai Istvánéknak [ti. az író nagyapjéknak].” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 361.

⁴⁴⁸ „Jakob Hauser tönkre fog menni, és hamarosan már csak a régi téglák maradnak utána, amelyekbe belenyomatta nevének kezdőbetűit.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 20.

⁴⁴⁹ GÖRÖMBEI András, *Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 215.

⁴⁵⁰ Az 1973-as újvidéki kiadásból idézi: LÓDI Gabriella, *Az ünnepkörök és a hozzájuk kapcsolódó népszokások szerepe, kulturális megnyilvánulása Gion Nándor Virágos katona című regényében* = *De historia urbis nostrae II.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2012, 56.

Gion leírja például még azt is, hogy egy temetésen összetalálkozott Török Ádám egy rokonával, aki nagyon elismerően beszélt arról, hogy milyen hitelesen írt a családjukról.⁴⁵¹ Továbbá arról is ír Gion, hogy sokakat megharagított azzal, hogy a valóságot írta meg róluk, mert például szegényeknek ábrázolta a családjukat.⁴⁵² Amikor Gion 1987-ben Déry-díjat kapott, akkor is így vallott: „Szeretek mesélni. Leginkább igaz történeteket. És olyan dolgokról, amelyeket fontosnak tartok.”⁴⁵³ Más helyütt arról is ír, hogy saját nagyanyjával, regényei legfőbb forrásával (őt nevezi Gion a „mesefájának”), aki ráadásul tetralógiája főszereplőjének mintája is, a nem túlságosan iskolázott Krebs Rézivel is elolvastatta kész regényeit. Bár a történet szerint a nagymama semmit nem szólt rájuk, de azzal, hogy Gion meg merete neki mutatni a műveket, és hogy ezt meg is írta, azt fejezi ki, úgy írt, hogy nem félt annak az egyszerű öregasszonynak a véleményétől sem, akiről talán leginkább szólnak a művei. És aki irodalmilag biztos nem volt annyira képzett, hogy felfogja az életrajzi elemeket tartalmazó fikció mibenlétét, pláne megértéssel legyen író unokájának azon joga iránt, hogy az úgy használja fel az ő saját élettörténetének eseményeit, ahogyan arra éppen szüksége van.⁴⁵⁴ Hasonló írói fogás a narrátornak az a kiszólása is, hogy „Rézi később nevetve mesélte el ezt nekem. Azt mondta, hogy a "zabáló" németül nagyon tréfásan hangzik.”⁴⁵⁵ Ebben az esetben egy pillanatra összemosódik a narrátor személyében a tényleges mesélő (Gallai István) és az író szemszöge, ami szintén arra szolgál, hogy közelebb hozza hozzánk és hitelesebbé tegye a leírtakat.

A rendszerváltozás és az író Magyarországra települése után érdekes módon megváltoznak a nemzetiségekre utaló szavak arányai Gion tetralógiájában. A harmadik regényben (*Ez a nap a miénk*, 1997.) a nemzetiségeket jelölő szavak közül a „magyar” veszi át a vezetést: 150 alkalommal találkozunk különböző alakjaival. Vele szemben

⁴⁵¹ „Akkor kezdet fog velem, bemutatkozom neki, kijelenti, hogy ő a könyvben szereplő rablógyilkos Török Ádámnak az utolsó élő fivére, akinek a neve szerepel a könyvben. Őt én személyesen nem ismertem, de pontosan így írtam le, ilyenek, persze fiatalabb korában. [...] Anyira nem izgatja a dolog, hogy azt el is olvassa, de amit fölolvastak neki, azzal meg van elégedve [...]” *Uo.*, 216.

⁴⁵² „nem az volt a baj, hogy azt írtam róluk, hogy késeltek, hanem hogy egy félmondatban azt írtam: a Gionok és a Csorbák szegények, koldusszegények voltak. Ekkor jöttek a »Csorba« utódok, hogy miért írom én azt a Csorbákról, hogy szegények voltak, igaz ugyan, de nem szép, hogy ezt írom. Ilyesmikre is kell vigyázni, mert van, aki ezt szégyelli.” ELEK Tibor, „...csak nézett ránk és hallgatózott” [2002-es interjú Gion Nándorral] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 277.

⁴⁵³ BÁLINT Sándor, *Mesélni: igaz történeteket. Interjú a Déry-díjas Gion Nándorral* [1987.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 221.

⁴⁵⁴ „Anyai nagyanyám német nemzetiségű volt, és kiváló asszony, két regényt írtam róla magyarul, ő elolvasta a könyveket és nem szólt rá semmit, az egyik regény most megjelenik németül is, ezért vagyok Berlinben, ennek talán örülne.” GION Nándor, *Otthon/itthon és a cigarettapapírról* [1993.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 100.

⁴⁵⁵ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 24.

viszont csak 84-szer szerepel a „német”, ráadásul ebben a regényben az esetek jó részében már nem is a helyi közösséggel, hanem a háborúval összefüggésben olvassuk, mint például a „német katonák”, a „német hadsereg” vagy a „német megszállás” szókapcsolatokban. A zárókötetben pedig (*Aranyat talált*, 2002.) 104-szer íratott le a „magyar” szó és csak 22-szer a „német”, ami a „német” tekintetében drasztikus visszaesés a korábbiakhoz képest. A „német” szó kevés említésekor ebben a műben is még mindig főleg a háborúra utaló mondatokban szerepel, illetve olyanokban, amelyek a múltból, azaz a már kitelepített németekről szólnak. Ennek oka természetesen az, hogy a regény közvetlenül a második világháború utáni években játszódik, amikor a németek 99%-a kissé eufemisztikusan szólva eltűnt a Vajdaságból.

A „magyar” és a „német” szavak, illetve az általuk jelzett nemzetiségek említésének nagy számaránybeli különbsége, majd pedig az arányok megfordulása és közelítése a természetes arányokhoz joggal ébreszthet az olvasóban gyanút arra nézve, hogy a rendszerváltozás előtti regényekben a németek igen gyakori szerepeltetéséhez valamely többletüzenet köthető. A feltételezés alapos voltának alátámasztására összehasonlításképpen talán elég rámutatni arra, hogy a szintén Szenttamáson honos nemzetiségeket jelölő „szerb” és „cigány” szó, illetve ragozott alakjaik sokkal kiegyenlítettebben jelennek meg kötetenkénti bontásban. Az életmű első két kötetében és a harmadikban is éppen 75-ször vettett papírra a „szerb” szó, míg a negyedik regényben is azonos nagyságrendben jelenik meg: 59-szer szerepel. Jellemző, hogy míg a helyi nyelvjárásban gyakran pejoratív felhanggal használt „sváb” szó sokszor megjelenik a regényekben,⁴⁵⁶ vele szemben viszont a 20. század közepére legtöbbször szintén pejoratív felhanggal használt „rác” szó egyszer sem szerepel Gion életművében.⁴⁵⁷ A „cigány” szó és ragozott alakjai is egyaránt 28-szor szerepelnek a rendszerváltozás előtti és utáni két

⁴⁵⁶ Például ezekben a gúnyolódásokban: „– Minden sváb papucsban jár. – A sváb embernek nincs bajusza – mondta a másik. – Nem bajusz, hanem pajusz – mondta röhögve a harmadik. – Ti is nyavalyás svábok vagytok – mondta a negyedik. Rézi akkor nekiugrott a legközelebb állónak és feldöntötte.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 18. Már itt is látszik, hogy a valahová tartozás kötelességgel jár: meg kell védeni a saját csoport becsületét: „A Zöld utcaiak [...] most gúnyosan egymásra néztek, aztán odament hozzá Cibri István, a legágrólszakadtabb, a legrongyosabb közülük, és azt mondta: – Ne nyalja ki azt a poharat. Inkább fizetek még egy pohár pálinkát. – És odakiáltott a kocsmárosnak: – Még egy pálinkát a sváb molnárnak! Stefan életében először egy pillanatra sajnálta, hogy ő nem Zöld utcai. Mert akkor most megragadott volna egy széket, és beszakította volna vele a toprongyos Cibri István fejét.” *Uo.*, 21.; „– Nálatok volt hitoktatás abban a nyavalyás sváb iskolában? – Nem volt.” *Uo.*, 87. „– Csaltál? – kérdezte. – Igen [...] Meg akartam leckéztetni azt a sváb molnárt.” *Uo.*, 149; „– Nem vagyok zsidó – tiltakozott Stefi. – Német vagyok. – Sváb gazember, mindegy – mondta Karagíc.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 253; „a molnár fia, az a gazember sváb kölyök, túljárt az eszemen. Elismervényt szerzett Stipan Basictól, attól a részeg disznótól.” *Uo.*, 258.

⁴⁵⁷ A tót és oláh népnévhez hasonlóan a 19. század közepe előtt a rác is minden mellézköngye nélküli, sőt egyedüli megnevezése volt a szerbségnek a magyar nyelvben. Érdekesség, hogy némely szerbek a magyarok szájából még a 20. század elején is a szerb szót érezték gúnyosnak.

kötetben, egyébként rendszerint szintén pejoratív felhanggal. Ennek két valószínű okáról csak annyit, hogy egyrészt a cigányság „etnikai csoport” számára a „nemzetté válás” – több ok miatt is – távoli és körvonalazatlan perspektíva, Gion értékrendjében pedig az önértékkel bíró és erkölcsi tartást is adó nemzeti identitás a döntő.⁴⁵⁸ Másrészt pedig a cigányság ösztársadalmi megítélése valóban olyan negatív lehetett, mint amilyenről a regények tanúskodnak. Hogy a szerbekkel ellentétben a cigányság esetében Gion miért nem szépített a megfogalmazáson, arra az lehet a magyarázat, hogy velük szemben „végre” őszinte lehetett: valószínűleg éppen olyannak írta le őket, amilyenek a többségi társadalom látta a cigányságot. Míg az összes többi nemzetiséggel kapcsolatban kénytelen volt alakoskodni, addig a cigányság esetében – akkoriban még – semmiféle irodalompolitikai kényszer nem kötötte az író kezét. A cigányokkal egyébként ugyanazért lehet baj Gionnal, amiért később a Montenegróból betelepítettekkel, akiket „hegyi lakók”-nak vagy „hegyilakók”-nak nevez, meg a színmagyar faluból Szenttamásra költözött Morel Andrással:⁴⁵⁹ mert nem illeszkedtek be, nem tanulták meg a helyi íratlan szabályokat. Hogy Gion viszont mennyire alapvetőeknek tartotta ezeket a szabályokat, arra az mutat, hogy egy helyen azt nyilatkozta, hogy azért nem érezné már magát otthon Szenttamáson, mert a körzethatárok és az íratlan szabályok megszűntek.⁴⁶⁰ Hogy ezek a körzetek is mennyire fontosak voltak Gion számára, arra pedig az mutat, hogy ha Gallai István embereket lát a mezőn, akkor azok nem úgy általában emberek, sőt, még csak nem is magyar vagy szerb parasztok, hanem „tuki, újfalusi és begluki férfiak és asszonyok”.⁴⁶¹ Ha pedig „magyar karácsonykor” hangoskodnak az emberek, akkor nem a magyarok portáin, vagy nem úgy általában a faluban, hanem „Újfaluban, Tukban, Beglukban és a Zöld utcában dörögtek a falbavágók”.⁴⁶² Akkor viszont paradox módon mégis rehabilitálva érezhetjük a cigányságot, amikor Gallai Pál vagy Török Ádám becsmérőleg leszólják a

⁴⁵⁸ Kolompár Károly, az ócskavasas például együttműködik a vérengzés alatt a partizánokkal, rekvirált disznókat fuvaroz nekik.

⁴⁵⁹ „[Morel András] Kishegyesről, egy színmagyar faluból költözött hozzánk, nem tudhatta, hogy hogyan kell Szenttamáson viselkedni, nem is tudta, még ezen a szép reggelen sem [...]” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 453.

⁴⁶⁰ „– S a mai Szenttamás? Tudnál-e még otthon lenni benne? – Nagyon nehezen vagy talán sehogyan sem. Én az emberekhez kötődtem, és nem a helyhez. Megváltozott a régi világ, és különösen az a világ, amit én igyekeztem és még mindig igyekszem megrajzolni. [...] Elhalványodtak a régi körzeti határok és az íratlan szabályok, amelyek nem biztos, hogy minden esetben a legjobbak voltak, de én azt szoktam meg.” FÜZI László, „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.” *Gion Nándorral beszélget Füzi László* [1998.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 266–267.

⁴⁶¹ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 480.

⁴⁶² *Uo.*, 523.

citerázó Gallai Istvánt, és a muzsikus cigányokhoz hasonlítják.⁴⁶³ Hiszen a citerázás a művészi tevékenységek (köztük az írás!) szimbólumaként végig a lehető legpozitívabb szereppel bír a tetralógiában.

Bár a „zsidó” szó száma szintén nagy ingadozást mutat regényenként, de ingadozásának történelmi oka van: míg az első két regényben 11-szer szerepel, a holokausztot is magában foglaló időszakban játszódó harmadikban – történelmi regényről lévén szó – természetesen jóval exponáltabb a szó is: 47-szer olvassuk. A zárókötetben aztán csak 9-szer fordul elő, egyébként utóbb már minden esetben a korábbi kötetek idejére utaló részekben, hiszen a holokauszt következtében a zsidók is szinte teljesen eltűntek Szenttamásról. (A „zsidó” szó Gion egész életművét tekintve a *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című pesti naplóban a legexponáltabb, ahol kezdettől fogva összekapcsolódik, majd kéz a kézben jár a szerelem kérdéskörével. Ez szöveg szintjén is kifejeződik, hiszen abban az epizódban kerül elő először a „zsidó” szó, amelyben Gion megismerkedik második feleségével. Ugyanakkor itt az is kiderül, hogy már régóta foglalkoztatta a kérdés a Pesten ösztöndíjas író.⁴⁶⁴ Nem túlzás azt állítani, hogy a téma a szerelem vehemenciájával tör a szövegbe: a felbukkanása utáni harminc oldalon 112 alkalommal olvassuk a „zsidó” szót, illetve származékait. Az író Eszterrel való kapcsolatának alakulását, beszélgetéseiket aztán – más, az identitással kapcsolatos kérdésekkel együtt, mint például a határon túli magyarok és a magyarországiak viszonya; a magyarországiak nemzetietlensége és kisország-komplexusa stb. – a zsidókérdés tematizálása is végigkíséri.⁴⁶⁵ Ennek okai közül itt most csak annyit említek, hogy Gion Budapesten kisebbségi magyarként a saját otthoni helyzetéhez hasonlóan bonyolult problémát talált a magyarországi zsidóság kérdéskörében.)

Érdekes viszont, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, majd Jugoszláviában államalkotó népnek számító horvátokra csak három utalást találunk a tetralógiában, ráadásul mindhárom esetben a trianoni „csonka” Magyarországon élő horvátokról szólva.

⁴⁶³ „[...] miből élsz te? – kérdezte. – Citerázom. – Mint egy cigány – mondta megvetően. – Mint a bogár cigány. – De legalább nem lopok senkitől” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 44. „zenénél az uraságnak a névnapjára. [...] – El fog menni – szólt közbe röhögve Pál bátyám. – Cigánynak elmegy, csak béresnek nem.” *Uo.*, 104.

⁴⁶⁴ „Szegeden voltam egyszer irodalmi esten, és ezt követően összehaverkodtam egy ottani íróval, aki néhány konyak után borongós hangulatban azt kezdte fejtegetni, hogy milyen iszonyú is a kisebbségi sors, ó, nagyon jól tudja ő ezt, hiszen ő is kisebbségi életet él, hiszen zsidó.” GION Nándor, *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 154.

⁴⁶⁵ „[...] ezt mondtam el körülbelül Eszternek, és hozzátettem, hogy nagyon örülök, hogy egy zsidó lány hajlandó mindenről beszélgetni velem, és megkérdeztem tőle is, hogy mit jelent ma Pesten zsidónak lenni. Továbbá még egyszer megkérdeztem, hogy melyek azok a dolgok, amikről zsidók előtt nem ajánlatos beszélni, végezetül pedig megkértem, magyarázza meg, hogy szerinte miért nem akart erről senki sem beszélni velem, és miért van az, hogy ilyesmivel folyton csak a hangulatot rontom el.” *Uo.*, 154–155.

Amúgy még különösebb, hogy az egész életműben is csak egy-két mellékes előfordulását találjuk ennek a szerbhorvát nyelvi dominanciájú államban olyan fontos szónak. Pedig Gion kései műveiben a délszláv háborút is gyakran tematizálta. Érdekességképpen megjegyezhető az is, hogy a többi jelentősebb vajdasági nemzetiség közül a bunyevácokról 11, a montenegróiakról 5, a ruszinokról egyszer „rusnyák”, másszor „rutén” alakban 2, a tájon számban szintén jelentős szlovákokról, boszniaiakról, bolgárokról pedig 1–1 említés történik Gion életművének ezen önkényesen lehatárolt, de talán legjelentősebb: legtöbb kiadást megért, és valószínűleg legolvasottabb részkorpuszában.

Az elvont számadatokon kívül az is beszédes, és a nemzetiségek közül még inkább a németekre irányítja a figyelmet, ha látjuk, hogy a németek ábrázolása mennyire alapos a regényekben. Míg a szerbek közül csak néhány, főleg módosabb, befolyásosabb embert, a magyarok közül pedig több család tagjait, addig, – ha elfogadjuk a fenti, 30-as lélekszámukat –, akkor azt érezzük, hogy a németek közül (szinte) minden család több tagját is megemlíti a regényfolyam. Megismerjük a szenttamási németek familiáris kapcsolatait, foglalkozását, és sokszor még vagyoni helyzetét is. Erre az ábrázolásbeli alaposságra az író személyes kötődésén túl még talán az az érdeklődés is kevés magyarázat, ami a térségben a németek – Gion felnőtt korára már – egzotikus voltából fakadhatott volna.

A törekvő molnárékon, Stefan Krebséken kívül hallunk a német tanítóról, és név szerint is megismerjük a cipész Hans Kohlmayeréket, az asztalos Karl Jungeréket,⁴⁶⁶ az üveges Henrik Pfeiffert, a dúsgazdag tégláégető Johann Schankékat, meg az elszegényedő Jakob Hauseréket, a szintén dúsgazdag Adam Spiesséket [4. KÉP]; a falábú verklis Schmidt Fülöpöt és a Torzsáról származó hentest, Johann Friedrichet. A hegedűs Streit Frigyesről, a zenész Slejf Janiról, az SS-ben az ezredességig kapaszkodó lókereskedő Helmuth Schröderről és Schladtékról, meg a valószínűleg szintén német Pelt Frigyesről, a boltosról csak egy-két említés erejéig olvasunk a tetralógiában.

A Schröder fivérek a *Zongora a fehér kastélyból* című regényben lépnek a főszereplők közé, hogy Gion a háború után az apjuk, Hans Joachim Schröder sírjának meglátogatására hazaszökő Helmuthot és bátyját, Dietrichet az utolsó szenttamási zsidó asszonnyal, Korniss Flórával kibékíthesse. A német temetőben nyugvó Beck Ervin városi tanácsos és Schladték Gizike nevű lányának sírja az *Ezen az oldalon* című novellafüzérben

⁴⁶⁶ „a közelben laktak Jungerék, akik asztalosműhelyt tartottak, ahol többnyire koporsókat csináltak, aztán Kohlmayer, a papucsos és még néhány német család” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 21.

kerül majd fókuszba. A *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényben pedig egy Nébald nevű öreg könyvelőről – jugoszláviai ifjúsági olvasmánytól szokatlan módon – azt olvassuk, hogy bár „sváb volt ő is, akár a Schankok, de a háború után ő magyarnak vallotta magát, úgyhogy hosszas hercehurca után végül is nem telepítették ki...”⁴⁶⁷

Az ókéri gyűjtőtáborban Schladtékkal együtt⁴⁶⁸ raboskodó Ulrike Jagert szintén csak egyszer említi a tetralógia, a vele együtt elhurcolt Elke Schultzról pedig később Deszánka néven olvasunk, minthogy nevet változtatott az őt a táborból kimentő és feleségül vevő szerb táborparancsnok iránti hálából. (Bár tehetett volna mást?) A nevében szerbbé lett Elke Schultz és a magát magyarnak valló Nébald mellett hallunk még a szintén „elmagyarosodott és elvadult sváb családból származott” Winkler Árpádról is.⁴⁶⁹ Furcsa viszont, hogy elszerbesedett magyar szereplőkről egyáltalán nem olvasunk ezekben a regényekben.

A Deszánkává lett Elke Schultz történetében Krebs Rézinek sikerült a szerb táborparancsnokot (Stojan Salajicót) rábeszélne, hogy vegye feleségül az ő csúnyácska ismerősét, és így mentse meg a biztos éhhaláltól.⁴⁷⁰ Ám a hepiendnek tűnő epizód mögött egy egész életen át némán hordozott lelki teher is megbújhat. Kiss Csaba szenttamási történelemtanárnak egy helybeli német öregasszony néhány éve sírta el, hogy egész életén át tartó lelkiismeret-furdalást jelentett számára az, hogy árulónak érezte magát azért, mert a Deszánkáéhoz hasonló módon menekült meg ő is. Úgy érezte, a rokonaival együtt inkább neki is meg kellett volna halnia, mintsem hogy olyan áron maradt életben, hogy a felesége legyen valakinek, aki az ő rokonai haláláért is felelős volt. Hasonló szemlélet jellemzi a regényben Krebs Rézit is, aki amikor élelmet vitt a raboknak az ókéri táborba, és a férje vissza akarta tartani a veszélyes vállalkozástól, mert hátha ott fogják, magától értetődően azt felelte rá, hogy „amúgy is ott lenne a helyem a származásom miatt”.⁴⁷¹

Bár Klein Alfrédrol azt olvassuk, hogy a vészkorszak alatt elrejtőzött a szakácsnőjénél, sok Gion-szereplő bevárja a sorsát: nem ágál az ellen, amit nemzetiségi hovatarozása miatt mérnek rá. Nemcsak Rézi mondja azt az ókéri táborról, hogy a származása miatt neki is ott lenne a helye; Krebs Péter is, ha majd magyarrá válik (még akkor is, ha csak a lentebb taglalt kommunista identitás kiegészítéseként teszi), önként és

⁴⁶⁷ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 289.

⁴⁶⁸ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 676.

⁴⁶⁹ *Uo.*, 612.

⁴⁷⁰ „A maguk egyik táborában az éhhalálig jutott. Sztojan adott neki új nevet. – Elvette feleségül és megmentette az éhhaláltól. Ennyit talán megér a névváltozás. – Ennyit talán megér – mondtam és egy kicsit elment a jókedvem.” GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 759–760.

⁴⁷¹ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 677.

következetesen vállalja az ezzel kapcsolatos életveszélyes konfliktusokat.⁴⁷² A zsidó Lusztig Kornél is nyugodtan várja, hogy érte jöjjenek; és kis rákésülés után fia, Marci is hasonlóan megadóan: ünneplő ruhába öltözve jelentkezik, amikor érte jönnek a csendőrök. A magyarok közül szintén többen ünneplőruhát vesznek, amikor értük jönnek a partizánok. Az ellenállás nélküli megadást mint birkalelkületet ugyan sokszor kárhoztatja Gion,⁴⁷³ de szereplőin legtöbbször mégis olyan imperatívusként mutatja be a valahová tartozás miatti vállalandókat, mintha a nemzetiségi és vallási hovatartozás olyasmi lenne, ami mellett az embernek az élete árán is hitet kell tennie.

A szenttamási németek családi alkalmain legtöbbször jelen van a verbászi német evangélikus lelkész, és mellette gyakran ott találjuk a feketicsi Peter Huthot, a kocsmáros Jakob Artékat és a Szeghegyen hentesüzletet tartó Grebneréket, különösen pedig Krebs Rézihez szánt fiukat, Jakobot. És – hogy teljes legyen a vidék németiségének társadalmi tablója –, hallunk a Krebsék rokonságába tartozó feketicsi Bechtlerekről meg Thielekről, illetve megismerünk egy Ottwald nevű bánáti ügyvédet, egy verbászi Konrád nevű kocsmárost – aki talán a *Sortűz egy fekete bivalyért* című regényben emlegetett karszalagos Bielmayer Konráddal azonos –; egy szintén verbászi Sauer nevű műköszörűst [5. KÉP] és egy Linmayer nevű torzsai terménykereskedőt is. (Sőt, mint arról Gion egy kései naplójegyzetében beszámol, a saját magyar identitásának megszületésénél is egy német származású ember, a név szerint nem említett „tök süket kazánkovács” bábáskodott.⁴⁷⁴)

Azt érezzük a helyi németiséggel kapcsolatban, hogy – például a szerbekkel szemben – teljes helyi társadalmukról és a falu, valamint a környék közösségben betöltött szerepükről is részletes képet kapunk. Megtudjuk, hogy a környező települések közül Verbászon, Torzsán, Feketicsen és Szeghegyen éltek nagy számban,⁴⁷⁵ sőt, rögtön a tetralógia első oldalain megtudjuk a németek kinézetét, öltözködését, illetve a magyaroktól

⁴⁷² „[...] magyarul kértem sört. Mindenki meglepődött, ismernek, tudják, hogy német vagyok. [kiem. K. Á.] Megmondtam nekik, hogy már nem vagyok német. Megmutattam az új igazolványomat, amiben szépen írja, hogy Keveházi Péter a nevem... Erre Konrád nem akart kiszolgálni. Követeltem, hogy szolgáljon ki. Magyarországon vagyunk, magyarul követeltem. Akkor körülvettek a törzsvendégek, és elkezdtek ütlegelni.” *Uo.*, 515.

⁴⁷³ Pl. a *Lakat és artézi kút* című novellában a *Történetek egy régi forgópisztolyról* című sorozatban = GION Nándor, *Műfogsor...*, i. m., 227–231.

⁴⁷⁴ „[...] elmesélte nekem a magyar történelmet. Szent Istvánról is sokat beszélt, de nem sok rokonszenvvel. Szerinte meg kellett volna maradnunk pogányoknak, akkor nem leptek volna el bennünket az idegenek, nem szabdalták volna szét az országunkat, és mi most nem lennénk kisebbségben [...]. Én meg ezek után térképeket rajzoltam magamnak, igen szép térképeket. [...] Valójában nagyon szépen elbeszélgettünk és elmagyarkodtunk valamikor régen a fűzfák alatt a kis folyó mellett. Tehettük ezt okkal-joggal, a tök süket kazánkovács német származású volt, az én magyar pásztoraim és parasztjaim között is igen nagy számban keverednek a német és francia ősök. Őszintén búslakodhatunk tehát magyar sorsunk miatt.” GION Nándor, *Könyvekről, írószágom kezdeteiről* [2002 e.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 29–31.

⁴⁷⁵ Pl. GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 378–379.

való különbözésének legfontosabb jegyeit is. Azt, hogy nem bajszosak, mint a magyarok, és hogy – a magyarok szerint legalábbis – papucsban járnak. Meg hogy a Zöld utcai magyarokkal szemben nem játszanak, álmodoznak, hanem mindig – még vasárnap is – dolgoznak.⁴⁷⁶ A németek kitartó mentalitásúak, ugyanakkor kicsinyesen takarékosak is.⁴⁷⁷ A „magyarosan könnyelmű”, ezért elszegényedő Jakob Hausernek még azt is a szemére vetik, hogy a gyerekeit jó iskolákba járattja,⁴⁷⁸ ezért nem őt, hanem a kizárólag a vagyonszerzéssel foglalkozó Johann Schank téglagyárost tekintik eszményüknek.⁴⁷⁹

Megtudjuk a németekről azt is, hogy magyarul beszélve a „b” hangot „p”-nek ejtik,⁴⁸⁰ „ágostai hitvallású evangélikus” vallásúak, és protestánsok lévén a születésnapokat ünneplik, nem a névnapokat, mint a helyi katolikus magyarok.⁴⁸¹ Így a születésnapozás a tetralógiában német hatásra mindvégig az egyik legfontosabb családi ünnepként jelenik majd meg. A németek aztán nem cítera- vagy hegedűszóra mulatnak, hanem a verklímuzsikát szeretik, és keringőt táncolnak rá, és csak „ritkábban engedik szabadjára magukat, mint a magyarok, olyankor azonban mindenről megfélelkeznek, csak komédiázni és nevetni akarnak.”⁴⁸² A németek ünnepein, összejövetelein általában csak

⁴⁷⁶ „– Nem érek rá. Rengeteg dolgom van a malomban. – Mondjuk vasárnap délután, amikor nem dolgozol. [...] – Én sohasem tudnék mindenről megfélelkezni [...]. Rengeteg dologra kell gondolnom.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 95.; vagy: „[Krebs] Péter szerette az apját, ritkán vitatkozott vele, igyekezett minél többet segíteni a darálóban, vasárnaponként is mindig ő serénykedett a lármás, olajbűzös motor mellett, öntögette a garatba a kukoricát, kötözte a zsákokat” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 362.; vagy: „– Ezek a németek folyton a munkával vannak elkeveredve – mondta Török Ádám Gallai Istvánnak. – Nem lett volna szabad német lányt elvenned feleségül.” *Uo.*, 341.

⁴⁷⁷ „Stefannak az volt a szokása, hogy amikor kiitta a pálinkát, a poharat lefelé fordítva a szája fölé tartotta, az ujjával megveregette az alját, és kirázta az utolsó csepp pálinkát is.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 21.

⁴⁷⁸ „Jakob Hauser mindig felelőtlen ember volt – így vélekedett róla Johann Schank és a többi szenttamási német –, ruganyos, kétlovas hintón járta Szenttamás utcáit, jobb kocsmákban szívesen fizetett italt a nagyszájú vigéceknek és kövér disznókereskedőknek, akiknek ezüst óralánc fityegett a mellényzsebükből; ő maga arany zsebórárt hordott, ruháit városi szabónál varratta, gyerekeit drága iskolákban taníttatta. Ritkán tartózkodott a téglagyárban, és felelőtlenül szórta a pénzt. „Mintha nem is német ember volna” – mondták néha rosszállóan a szenttamási németek, és valamennyien tudták, hogy Jakob Hauser előbb-utóbb tönkre fog menni.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 214. Vö. Zoran JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941 = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. SAJTI Enikő, Szeged, JATE Press, 2011.

⁴⁷⁹ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 214.

⁴⁸⁰ „Rézi és Kati a malom előtt bámészkodott. Hamarosan nagy csapat kopasz fejű fiú vette őket körül, először csak szótlanul vizsgálgatták őket, aztán az egyik azt mondta: – Minden sváb papucsban jár. – A sváb embernek nincs bajusza – mondta a másik. – Nem bajusz, hanem pajusz – mondta röhögve a harmadik. – Ti is nyavalyás svábok vagytok – mondta a negyedik.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 18.

⁴⁸¹ *Pl. Uo.*, 83–84.

⁴⁸² GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 567.

németek vannak jelen, és ha a hétköznapokon cimborálnak is nem németekkel,⁴⁸³ családi eseményeikre nem nagyon hívnak meg mást. Gazdasági fölényük mellett többek között ez az elzárkózó magatartás is oka lehet a magyarok velük szembeni ellenszenvének.⁴⁸⁴

Tehát már az első oldalakon mindenféle sztereotípiákat is megtudunk a németekről – legalább annyit, de inkább többet, mint a magyarokról, és gyakran a magyarokkal való összehasonlításban vagy egyenesen a magyarokkal szembeállítva. Már Krebsék szenttamásra jövetelének motivációjaként is arról olvasunk, hogy Stefan el akart szabadulni „a feketicsi magyarok közül, akiket nem szeretett”⁴⁸⁵. És átköltözésük első eseményeként rögtön az első oldalon egy, a magyaroktól való különbözésük miatt őket ért inzultusról értesülünk. Az inzultus amiatt a bornírt marhaság miatt érte Stefan Krebst, hogy a Zöld utcai magyarokkal ellentétben nem volt bajusza. A regény felütésében szereplő inzultus leírásában aprónak tűnő, de talán nem érdektelen furcsaság, hogy az íróban, aki nem emlékezhetett Krebs dédapjára, biztosan mint markánsan bajuszos ember képe élt róla: Gion többnyire a nagyszüleinél nevelkedett, akiknek a házában a falról egy, a nagyapjáról készült nagy bajuszú kép nézett le rá.⁴⁸⁶ [6. KÉP]

Gion tehát bemutatja azokat a sztereotípiákat is, amelyek az egyes nemzetiségeket a többi nemzetiség részéről övezik, illetve amelyek kölcsönös gyanakváshoz vagy akár tettelegességhez is vezetnek. Azt is, hogy hogyan alakulnak ki az előítéletek, és hogy bár nem alaptalanok ezek, de az első benyomásból kialakulva az értelmes mértéknél mennyivel jobban korlátozzák az embert. Stefan Krebs például egy kellemetlen Zöld utcai emlék miatt nem vállalja, hogy közelebb költözzön a környékhez, még akkor sem, ha ott több pénzt kereshetne.⁴⁸⁷ Gion leleplezően mutatja meg, hogy mi minden rosszat gondol alaptalanul az egyik nemzetiséghez tartozóról a másik nemzetiség tagja, aminek sokszor csupán az az oka, hogy a saját felfogásától, mentalitásától idegennek, szokatlannak érzi a másikat. Gion bemutatja azt is, hogy az idegenkedés odáig mehet, hogy az egyik akár örültnek is tarthatja a másikat annak jellemző viselkedése miatt, holott valamely közösség mentalitása kialakulásának erős oka van. A magyarok gyerekes könnyelműségét például az

⁴⁸³ „[Stefan] jókedvűen végezte a munkáját, megtanult valamennyire szerbül, tréfálkozott az emberekkel, ha pálinkát hoztak, együtt ivott velük az üvegből, és még a lovaikat is segítette nekik kifogni, amikor megérkeztek a búzával.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 9.*

⁴⁸⁴ BENCE Erika, *A német identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben* = B. E., *Másra mutató műfajolvasás, i. m., 73.*

⁴⁸⁵ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 9.*

⁴⁸⁶ A nagyapa képe megtalálható itt is: ELEK Tibor, *Gion Nándor írói világa* című könyvében. L. *Képmelléklet: Gion Nándor életútja képekben* [1. kép]

⁴⁸⁷ „[...] nem akaródzott neki odamenni a Zöld utca mellé. Emlékezett még arra a részegre, aki belekötött, amikor Szenttamásra érkeztek [...], igaz, azóta már sokszor elmentek az Újvári kocsmá elé, és senki nem gúnyolta őket” *Uo., 12.*

magyarázza, hogy az év nagyobb részében nem jutnak munkához. A szenttamási magyar parasztok mentalitásának ugyanis az volt a gazdaságtörténeti oka, hogy a dél-alföldi magyar szegényparasztok a 20. sz. első felében reménye sem volt arra, hogy földet szerezzen, mivel a Dél-Bácskába később érkeztek, mint a szerbek és a németek, és ez a versenyhátrányuk megmaradt: legfeljebb béresek lehettek a szerb gazdák földjein.⁴⁸⁸ Látszólagos könnyedségük tehát pszichikai önvédelmi mechanizmus eredménye, hiszen csak úgy tudják elviselni a létbizonytalanságot, ha semmit sem vesznek igazán komolyan.⁴⁸⁹

Az is kiderül, hogy az életben általában sikertelen embernek a más területen kialakuló frusztrációja hogyan változik át sokszor idegengyűlöletté. A regény narrátora éppen egy ezzel kapcsolatos vitára való utalásban lép elő az ismeretlenségből: „A magyarok néha megőrülnek, szokta mondogatni [Stefan Krebs], a szerbek akármilyen durvák és nagyszájúak, az ember tudja, hogy hányadán áll velük [...]. *Ezen sokat vitatkoztam vele – meg aztán tudtam, hogy nem csak ez a baja* [K. Á. kiem.]” Ebből a kiszólásból tudjuk meg, hogy a narrátor valószínűleg nem német, de közeli kapcsolatban van Stefan Krebssel.⁴⁹⁰

Gion arra törekszik, hogy megingassa vagy legalább árnyalja a nemzetiségekről alkotott sztereotípiákat. Természetesen az ő műveiben is van a németek között olyan, akinek olyan jól megy, hogy ez irigységet vált ki a környezetéből, de van közöttük olyan is, aki éhezik, és akinek napszámot kell vállalnia, ha el akarja tartani a családját. Gion azt, amit az utca embere sematikusan lát, úgyannyira árnyaltan és összetetten mutatja meg, hogy az általa ábrázolt világ a történettudomány mérlegén is megáll: „A vajdasági svábok [...] kevésbé voltak vagyonosak, mint általában hitték: csak a többi nélkülszomszédaihoz képest tűntek annak. A valóságban többségük szegény- vagy középparaszt volt, de a tégláégetők, [...] malmok és más ipari üzemek tulajdonosai között a többi

⁴⁸⁸ „A térség magyarjai általában szegényebbek voltak szomszédaiknál, ami a késői kolonizációnak volt köszönhető, hiszen a földterületet ekkorra már felosztották. Sokan napszámoként dolgoztak a [...] nemesek nagybirtokain.” Zoran JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941, i. m.*, 29.

⁴⁸⁹ „[...] ami bizonyára legjobban zavarta Stefánt, hogy [a magyarok] semmit sem vettek komolyan. Többnyire jó munkások voltak, [...] az év legnagyobb részében azonban munka nélkül maradtak. Ilyenkor aztán munka nélkül ténferegtek az utcán, [...] és ha egy gazdagabb ember arra ment szekéren, utálattal a földre köptek, vagy csúfondárosan röhögtek. Általában mindenben gúnyolódtak és röhögtek, csak akkor komolyodtak meg, ha munkát kaptak, akkor megadták a tiszteletet a gazdáknak is, az év legnagyobb részében azonban csak utálkoztak meg röhögtek. És játszottak, mint a gyerekek.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 13.

⁴⁹⁰ *Uo.*, 12.

nemzetiséghez viszonyítva arányuk nagyobb volt.”⁴⁹¹ Ez a pár soros társadalomrajz úgyannyira ráillik Gion világára, mintha annak alapján írták volna.

Gion nemzetiségábrázolása és társadalomrajza ugyanakkor nemcsak alapos, hanem objektív is. Sosem nivellálja vagy relativizálja a különbségeket, és szerecsenmosdatásba sem kezd: a valóságot mimetizálva mutatja be nemcsak a németeket vagy a magyarokat, de még regényszereplővé tett saját rokonait is.⁴⁹² Gion regényeiben is vannak például németek, akik önként állnak be a náci hadseregbe, de van olyan is – Krebs Péter –, aki szégyenletesnek tartja azt, amit Németország és a német hadsereg művel a második világháború alatt, és ezért még nemzettársaival is vállalja a konfliktust.⁴⁹³ Úgyannyira, hogy több ízben is csaknem agyonvereti magát ezek miatt a számára erkölcsi kérdések miatt.

Meglepő módon a tetralógia első oldalaitól kezdve nyíltan és hangsúlyosan olvasunk a németek sorsproblémáiról. A közösséget fenyegető spontán asszimiláció útjáról például – és ezzel kapcsolatos mindennapos dilemmájáról. Minthogy nem voltak német gyerekek azon a környéken, ahol Krebsék megtelepedtek, gyerekeik nyelvileg, viselkedésükben, sőt mentalitásukban is kénytelenek voltak a magyar gyerekekhez hasonulni, ha nem akarták felvállalni velük a mindennapos konfliktust.⁴⁹⁴ A lakókörnyezetükben többségben lévő és kulturálisan a szerbnél hozzájuk közelebbi nemzet, történetesen a magyar, asszimiláló ereje igen erős volt. Azt, hogy maga Stefan Krebs is tudott magyarul, amikor Szenttamásra került, a narrátor természetesnek veszi, a plusz Stefan számára is az, hogy „megtanult valamennyire szerbül.”⁴⁹⁵ Ezért nem csoda, hogy a szülői tiltás (sőt, majd a verés) sem akadályozhatta meg, hogy a Krebs gyerekek is már az utcán jobban megtanuljanak magyarul, mint németül, így egymás között is általában magyarul beszéljenek. Ez hamarosan odáig fejlődik, hogy a Krebs gyerekek már csak a különleges alkalmakkor beszélnek németül, vagy ha azt akarják, hogy más ne értse őket.

⁴⁹¹ Zoran JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941*, i. m., 29.

⁴⁹² Példa erre az a verekedés, amely után a részeg Gion Márton zsoldáréneklésbe kezd. GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 18.

⁴⁹³ „– Szégyellem magam – mondta Péter. – Pocsék nemzetet csináltak a németekből. Én is pocsék ember vagyok. – Nem vagy pocsék ember – mondta Gallai István. [...] – Becsületes ember vagy, mindenki szeret. – Nem igaz – mondta kétségbeesetten Péter. – Nem szeretnek, mert német vagyok. Tudják, hogy a németek miket csinálnak. És a németek sem szeretnek, mert nem dicsóítem Németországot, a Német Birodalmat és a német hadsereget. Tudod te, hogy mit csinál a német hadsereg? Hallgatsz te egyáltalán rádiót? [...] Semmi közöm a Német Birodalomhoz, igaz? Nem is vagyok én német, igaz? – Német vagy – mondta Gallai István. – Pocsék ember vagyok? – Nem vagy pocsék ember.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 433–434.

⁴⁹⁴ „Rézi megtanult pilinckézni is, [...] meg nevetni még olyankor is, ha nem jutott munka a földeken, vagy ha állt a malom vitorlája.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 20.

⁴⁹⁵ *Uo.*, 9.

Szerb-német családi kapcsolatokról Elke Schultznak a szerb táborparancsnokkal való, a túlélés érdekében kötött házasságán kívül egyáltalán nem olvasunk a regényben, magyar-német családi kapcsolatokról viszont többről is. Jakob Artnak magyar volt a nevelőapja, a fentebb többször említett Gál Lajos; Fehérék és Szögiék pedig Jungerékkal és Schladtékkal voltak rokonságban.⁴⁹⁶ A fentiek fényében természetes, hogy a négy Krebs gyerekből hárman majd magyar házastársat választanak, így a tetralógia két főszereplője, Krebs Rézi és Gallai István is „vegyes páros” lesz, és csak Stefinek lesz német felesége. Nem meglepő, hogy így két nemzedék alatt végbemegy a németek körében a teljes asszimiláció; legalábbis nyelvileg, mert attól, hogy Krebs Péter, de még Rézi is jobban tud magyarul, mint németül, majd lassanként elfelejtik az anyanyelvüket, környezetük még németnek tartja őket.

Az, hogy Krebs Péter apja olyan szigorúan ragaszkodott a német identitás megőrzéséhez, hogy Rézit jobban megverte azért, mert nem akart német lenni, mint azért, hogy nem akart lány lenni,⁴⁹⁷ és hogy fiát még felnőtt korában is „megfenyegette, hogy kiátkozza, és az életben többé nem áll szóba vele”,⁴⁹⁸ ha nem német lányt vesz feleségül – ami aztán a legnagyobb bánatára meg is történt –, talán az egyik legfőbb oka annak, hogy Péter egy nemzetek feletti irányzat, a kommunizmus híve lett, amiért még szenvedni is kész volt. Sőt, az a kettős nevelés, hogy apja szigora és tiltása mellett a nővérétől jobban megtanult magyarul, mint németül, szintén közrejátszott abban, hogy kommunista létere kissé következtelen módon demonstratív magyarrá is akart válni, és „Keveházi”-ra változtatta a nevét. Amikor ezt Rézi nővére tudomására hozta, akkor az megpofozta, majd a következő tanulságos párbeszéd hangzott el közöttük: „– Miért bántasz, nővérkém? Hiszen te is magyar vagy. A gyerekeid egy szót sem tudnak németül. Csak bámulnak, mint a birkák, ha valaki németül szól hozzájuk. – De nem szégyellik, hogy az anyjuk német.”⁴⁹⁹ Azaz Rézi is elismeri, hogy a nyelvcsere az ő gyerekei esetében is visszavonhatatlanul megtörtént, viszont a pofonnal kiáll közös családi büszkeségük mellett, amely sérelmet

⁴⁹⁶ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 678.

⁴⁹⁷ „[Rézi] csakhamar nem akart lány lenni. Stefan és Katharina cséplés után rengeteget dolgoztak a malomban, nem értek rá a gyerekekkel foglalkozni, és csak akkor kaptak észbe, amikor Rézi követelte, hogy nyírják le a fejét kopaszra. Stefan szigorú apa volt, megpofozta Rézit, és eltiltotta a csavargástól, bár ő maga is tudta, hogy ennek nem sok eredménye lesz [...]. Rézi többet nem említette, hogy nem akar lány lenni, ellenben ősszel kijelentette, hogy nem akar német lenni. [...] mivel a fiúk valamennyien magyar iskolába jártak, Rézi sem akart különbözni tőlük, nem akart a német iskolába járni, ahol kevés volt a gyerek, a tanító meg sánta volt, és emiatt a fiúk még gúnyolták is. Stefan szörnyen feldühödött. Sokkal jobban megverte, mint amikor a haját akarta levágnatni, és megparancsolta neki, hogy ezentúl csak német gyerekekkel barátkozzon.”
GION Nándor, *Virágos Katona [1973.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 19.

⁴⁹⁸ GION Nándor, *Rózsaméz [1976.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 362.

⁴⁹⁹ *Uo.*, 435.

szenvedett a névváltoztatással, hiszen Péter ezzel közös örökségüket: múltjukat, származásukat tagadta meg. Gion stílusára nagyon jellemző az, ahogy Rézi az imént idézett végtelenül egyszerű mondatával rávilágít arra a nagyon sokrétű problémára, hogy a nemzetiségi identitás jóval összetettebb annál, minthogy kizárólag a nyelv(átörökítésé)ben lenne tetten érhető.

A lakókörnyezet asszimiláló hatását később csak fölerősítette az iskolai, minthogy a német tanító halála után megszűnt a német iskola Szenttamáson. A helyi német közösség belügyeit érintő kérdések közül ez volt a leginkább húsbavágó, ezért ezzel kapcsolatban bontakozott ki az egyik legelkeseredettebb vita a németek között a regényben: azaz, hogy tartsák-e fenn továbbra is az iskolájukat, vagy válasszák a könnyebb utat, és a magyar iskolába járassák a gyerekeiket.

Minden egészséges közösség étoszához hozzátartozik az, hogy fõn akar maradni. Emellett viszont minden kisebbségi nemzedék megújuló dilemmája az is, hogy megõrizze-e (kisebbségi) önazonosságát, vagy a többséghez való igazodás könnyebb(nek tûnõ) útját válassza. Az utóbbi két, egymással ellentétes elv csap össze a Gion által ábrázolt német közösségben, mintegy laboratóriumi körülmények között. A német tanító halála utáni szükséghelyzetben kialakult vitában explicite van kifejtve a mindenkori kisebbségi közösségeknek az asszimilációval szembeni összes jellemzõ magatartása: némelyek közönye,⁵⁰⁰ mások beletörõdése,⁵⁰¹ megint mások ellenérzése, illetve egy töredékük elkeseredett daca, ami aktivitásra sarkallja õket a megmaradás érdekében.⁵⁰² Utóbbiaknak az asszimilációt elutasító magatartása egészen odáig fejlõdik, hogy a rövidebb távú akcióterv mellett hosszabb távú stratégiát is megfogalmazzanak, amit majd igyekeznek meg is valósítani a megmaradás érdekében.

A német iskola körüli vitában elhangzik az a meggyõzõdés, hogy a felmenõk nemzetiségének továbbadása erkölcsös cselekedet, illetve az, aki ezt elmulasztja vagy nem

⁵⁰⁰ „A többiek azonban leszavazták õket, mert úgy vélték, hogy kár lenne ezt az egy évet kihagyni, meg aztán nem is biztos, hogy a következõ évre találnak német tanítót, néhányan még azt is mondták, hogy tulajdonképpen mindegy, milyen iskolába járnak a gyerekeik” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 100.

⁵⁰¹ „– Soha többet nem lesz itt német iskola – sóhajtotta Stefan Krebs. – A gyerekeim már most is magyarul beszélnek egymással.” *Uo.*, 101.

⁵⁰² „[...] a felnõttek gyûltek össze az iskolában, [...] arra az évre már lehetetlen volt másik tanítót találni, azt kellett tehát eldönteni, hogy gyerekeiket beadják-e a magyar iskolába, vagy inkább egy évig otthon tartásuk õket. Johann Schank, a téglagyáros, Johann Friedrich, a hentes és Stefan Krebs, a molnár hevesen elleneztek a magyar iskolát, azt mondták, egy évig szünetelhetnek a gyerekek, utána pedig akár a föld alól is kerítenek egy másik német tanítót.” *Uo.*, 100.

tudja megtenni, erkölcstelen.⁵⁰³ Ez egy helyen így fogalmazódik meg: „Egy német lány, aki magyarul beszél testvéreihez...” – Stefan Krebs azért nem fejezi be a mondatot, mert nem tudja, mert nem is lehet eléggé elítélni a cselekedetet, ami egy szerinte állapotbeli kötelességre, illetve annak elmulasztására világít rá.

A regényben az iskola megszűnése után bemutatott szituációból kitűnik az is, hogy az identitásváltó személy még akkor is számíthat közössége (hangadóinak) megvetésére, ha eleve nincsenek hatékony eszközei nemzetiségi öröksége továbbadására, hiszen nagyon erős ellenszélben kellene ezt megvalósítania. Kiderül ugyanakkor, hogy a folyamatban lévő beolvadás legfőbb oka valójában nehezen lenne számon kérhető a közösség egyes tagjain, hiszen a populáció alacsony lélekszáma, az erős ellenhatások mellett, eleve nem teszi lehetővé a saját identitás reprodukcióját.⁵⁰⁴

Az identitásváltó nemzedéknek mindig nehéz a helyzete – önértékelése is megsínyli az átmenetet, még a hite is elveszhet. A németek erről való beszélgetésében megfogalmazódnak azok a stratégiák, amelyek révén a svábok lehetségesnek gondolják meggátolni a saját beolvadásukat. Az első az összetartás, amelynek jegyében a közösség kivételesen akár még egészen direkt eszközökkel is segíti tagjai identitásának megőrzését: rendőrként felügyeli, hogy sikeres volt-e a nemzetiségi identitásra nevelés, sőt segít a közösség szempontjából megfelelő házastársat is keresni az utódok megtartása érdekében.⁵⁰⁵ A megmaradás másik, nem kevésbé hatékony módját pedig a vagyonszerzésben vélik megtalálni a németek.⁵⁰⁶

Érdekes, hogy a németeknek a saját iskolájuk bezárása és gyerekeiknek a magyar iskolába járatása körüli belső konfliktusát Gion az első világháború előttre időzíti, amikor a magyar iskolába járás egyértelműen az akkor még uralkodó – országos szinten legalábbis többségi – magyar nemzethez való asszimilációt jelentette. Ha a regény világában a fentebb említett érvek ellenére hiteltadtunk volna a németek kb. 30 fős létszámának, akkor most azon akadhatunk fenn, hogy a településen belüli ilyen kis lélekszámuk, illetve alacsony létszámárányuk ellenére hogyan lehetett egyáltalán iskolájuk Szenttamáson.

⁵⁰³ „Johann Friedrich háborogva kifakadt: – Jobb lett volna, ha Torzsán maradok, a németek között. Itt kevesen vagyunk, és hitvány emberekké válunk. Hitvány félnémetekké, akiknek már az is mindegy, hogy a gyerekeik milyen nyelven szólnak hozzájuk. Kibújunk a bőrünkéből, jöttment senkik leszünk, akik mindenkihez odadörgölöznek, mint a rühes disznók.” *Uo.*, 101.

⁵⁰⁴ „[A gyerekeim] csak olyankor beszélnek németül, ha én a közelükben vagyok. – Ezt nem szabad megengedni – ripakodott rá Johann Friedrich. – Nincs időm foglalkozni velük – mentegetőzött Stefan. [...] Rézi gondoskodik róluk, [...] de a Zöld utcában jobban megtanult magyarul, mint németül.” *Uo.*, 101.

⁵⁰⁵ „– Keresnünk kell valakit Rézinek – mondta Johann Schank elgondolkodva. – Ismeritek Jakob Grebnert? – kérdezte Johann Friedrich. – Nagy hentesüzlete van Szeghegyen.” *Uo.*, 101.

⁵⁰⁶ „– Vagyont kell szerezni – mondta higgadtan Johann Schank. – Akkor megmaradunk, még ha kevesen vagyunk is. A vagyonos embernek nem kell kibújni a bőréből.” *Uo.*, 101.

Az is felkeltheti figyelmünket, hogy egy vele készült interjúban Gion maga nem a németek elfogyását vagy beolvadását jelölte meg az iskola bezárásának okaként, hanem azt, hogy kitelepítették őket.⁵⁰⁷ Eszerint tehát az iskola bezárása a valóságban nem 1910 körül történt, mint a regényben olvassuk, hanem inkább 1944 után. Megerősíti ezt a feltételezésünket az is, hogy az 1981-es kiadású szenttamási helynévtárban⁵⁰⁸ – igaz, kihalófélben lévő helynévként, de – még szerepel a „Német iskola”. A fentiek miatt a harmincfős lélekszám mellett az iskola bezárásának időzítését is Gion kitalációjának kell tartanunk. Bármelyiket változtatta is meg az író a valósághoz képest, esetleg mindkettőt, a jelen írásban lentebb taglalt célok érdekében tehetette. **[7. KÉP]**

A szenttamási helynévtárban megtalálható a „Sank János-féle téglagyár” is,⁵⁰⁹ aminek nevét olvasva lehet, hogy egy újabb Gion általi csúsztatásra bukkanunk, amellyel talán szintén a németiség szerepét változtatta meg, azaz tette hangsúlyosabbá regényeiben a valóságoshoz képest. Gionnál ugyanis ennek a gyárnak az épít(tet)ője és fia sohasem „Sank János”-ként, hanem következetesen „Johann Schank”-ként szerepel. Az egész életműben Johann Schankék a jövőre gondoló, jól számító, legdolgosabb, lepragmatikusabb német emberek. A Schankoknak a munka a lételemük, még pihenés gyanánt is dolgoznak, mindig építenek és mindig gyarapodnak: ők az eszményi német emberek – az igazi polgárok.⁵¹⁰ Beszédes erre nézve az is, hogy amikor idősebb Johann Schank meghal, nem az otthonában ravatalozzák föl, hanem a gyárában.⁵¹¹ Persze ott nyilván több, a torra érkező vendég elférhet, de ez a mozzanat arra is utal, hogy a munkája volt az élete értelme.

Idősebb Johann Schankról a fentiekén kívül azt is elmondhatjuk, hogy ő az a német szereplő is, akinek személyében nemcsak az asszimiláció mindennapos kísértése,⁵¹² hanem annak elkerülése is bemutatottatik: nemcsak nemzetiségét, de mentalitását is csorbíthatatlanul

⁵⁰⁷ „Szenttamáson én szintiszta magyar iskolában jártam ki a nyolc osztályt. Az iskolaépületeket ugyan váltogattuk, jártam az apácázárdába és német iskolába, a zsidó iskolába, mi így hívtuk őket, de csak a nevük volt a régi, az apácák már a paplakba vonultak, a zsidókat elvitte a háború, a németeket kitelepítették.” GION Nándor, *Író a tanyán és a történelemben* [1989–1990.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 63.

⁵⁰⁸ PENAVIN Olga – MATIJEVICS Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára* (= *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei* 6.) Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1981, 44. o.

⁵⁰⁹ *Uo.*, 51.

⁵¹⁰ „Johann Schank nem itta a borát, ritkán ivott szeszes italt, a szőlőskertet elsősorban azért vásárolta meg, hogy legyen mivel foglalkoznia, ha majd a téglagyárat átadja fiainak. De mielőtt végleg a szőlőskertbe vonult volna vissza, meg akarta szerezni Jakob Hauser téglagyárát is.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 214.

⁵¹¹ „A devecséri téglagyárában ravatalozták fel a holttestet, itt rakták fel aztán a halottas kocsi” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 463.

⁵¹² „Szólj már valamit, Stefan – nógatta folyton –, németül akarok beszélgetni. Azok között a rongyos tégláégetők között elfelejttem németül.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 56.

adja tovább fiainak,⁵¹³ akik mindketten német lányt vesznek feleségül.⁵¹⁴ Egyikükről, ifjabb Johann Schankról (szintén nem Sank Jánosról!) azt olvassuk, hogy „folyékonyan beszélt németül”, ami a szenttamási németekre, úgy látszik, az ő korában már nem volt jellemző.⁵¹⁵ Idősebb Johann Schank maga mondja ki magáról a regényben – utalva arra, hogy a név maga az ember: „Vagyont szereztem, téglagyáram van, és megmaradtam Johann Schanknak”. Tehát a helynévtár adatára utalva mondhatná(nk) így is: „vagyont szereztem, téglagyáram van, és *nem lettem Sank János*”.

Idősebb Johann Schankot is azok között a németek között találjuk, akik a legjobban ellenzik a német iskola bezárását.⁵¹⁶ Hitelesen teheti ezt, hiszen a leghathatósabb módját tudja és gyakorolja a megmaradásnak: vagyont szerez, és ezáltal tekintélyt vív ki. Sőt, idősebb Johann Schank a saját fiain, Johannon és Friedrichen kívül, akikre egy-egy téglagyárat hagy, a német összetartás jegyében még kortársát, Stefan Krebst,⁵¹⁷ sőt a fiatal Stefi Krebst is megsegíti.⁵¹⁸ A gazdasági válság alatt pénzt ad neki, hogy újabb kocsmát nyithasson, és jó tanáccsal is ellátja, hogy mikor érdemes földet vennie, ami később majd a többszörösét fogja érni.⁵¹⁹ Ezzel Johann Schank megindítja a Krebs családot is a meggazdagodás útján, mert szerinte a vagyon a záloga annak, hogy ők is megmaradhassanak németnek.

A szenttamási helynévtárnak nem szokása a helynevek tulajdonnévi előtagjának fonetikus átírás általi „magyarosítása”. Például a „Schleus-kút”, a „Schleus utcája” vagy a „Schwarz-szállás” sem a német kiejtés szerinti „Slojz” vagy a helyi magyar kiejtés szerinti „Slajsz”, illetve „Svarc” alakban szerepel a mutatóban.⁵²⁰ Ezért gyanús, hogy inkább Gion volt az, aki szintén a lejjebb kifejtett írói szándék érdekében „németesíthette vissza” a

⁵¹³ „Johann Schanknak két fia volt: Johann és Friedrich. A fiúk Szenttamáson kijárták a német iskola 4 osztályát, utána az apjuk kíméletlenül munkára fogta őket. Meg kellett tanulniuk a sárdagasztást, a vályogvetést [...]. Éveken át taposták az agyagos sarat, [...] izzadtak a kemencék tetején [...]. Egy reggel Johann Schank az irodájába rendelte fiait. [...] – Ez a gyár a tied lesz, Johann. [...] – Okos ember az apánk – mondta Friedrich. – Minden igaz, amit mondott. Olyan akarok lenni, mint ő. Ezentúl nem iszom. – Én nem iszom többet. És te se igyál.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 214–217.

⁵¹⁴ „Johann is, Friedrich is Spiess lányt vett feleségül” *Uo.*, 286.

⁵¹⁵ „Egyszer betért hozzánk Johann Schank, a téglagyáros is, de ő főleg Rézivei beszélgetett németül, bizonyára a gyermekkorukról, mert sokat nevettek, Johann Schank folyékonyan beszélt németül, Rézi azonban eléggé dadogva, hiszen a családukban sok éven át már csupán az apjával beszélgettek németül, mindenki mással magyarul beszélt, lassan felejtteni kezdte az anyanyelvét” GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.], i. m., 546.

⁵¹⁶ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 100.

⁵¹⁷ *Uo.*, 58.

⁵¹⁸ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 358.

⁵¹⁹ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 392–394.

⁵²⁰ Jóllehet a helynévtár ezekkel az alakokkal is számot vet: ezeket is közli, mint a kiejtésben szereplő alakokat. PENAVIN Olga – MATIJEVICS Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára*, i. m., 53, 54.

helyiek által már inkább magyar néven emlegetett gyárost és fiait. Ezt bizonyíthatja egy 45 éve a szenttamási téglagyárban dolgozó szénberakó munkás is, aki 2014 nyarán azt mondta nekem: „Ez a gyár azelőtt Sank Jánosé volt.”

Egy korábbi fejezetben említettem a Schank-féle téglagyár területén lakó Hofanesz János avagy Fekete Péter jelképes nevét és figuráját. Nos, az ő feleségéről és lakásukról itt érdemes szólni. Az asszony nevét nem tudjuk meg, de furcsábbat olvasunk róla és téglagyári otthonáról, mint bárki más(é)ről az életműben: „Szép takaros konyhában álltunk, körülöttünk minden tisztára súrolva és a helyére rakva. [...] A szoba is tisztán ragyogott, és ami engem legjobban meglepett, az a rengeteg könyv volt egy plafonig érő könyvespolcon. Ennél több könyvet csak a Kultúrotthonban láttam és a plébánosnál. De nem ilyen szép könyveket, mint Fekete Péteréknél. Ezek mind aranszegélyű, díszes könyvek voltak, a címüket is aranyozott betűkkel nyomtatták rájuk. A falakon bekeretezett gobelinek lógtak, ezeken csipkegalléros kislányok játszadoztak virágos réteken. [...] – Ki olvassa azt a rengeteg könyvet? – kérdeztem Fekete Pétertől. – A feleségem. Nagyon szeret olvasni. Meg gobelineket varrni.”⁵²¹ Ilyen lakberendezése természetes körülmények között egyszerű téglagyári munkásnak nem lehet. Ez arra enged következtetni, hogy Hofaneszék valószínűleg Schank téglagyárosék egykori lakásában laktak. Az pedig, hogy az asszony el is tudja olvasni a ritka szép kiállítású könyveket, vagy arra mutat, hogy Schankéknak volt magyar nyelvű könyvtáruk, azaz nemcsak nevükben, de műveltségükben is elindultak a magyarosodás útján; vagy pedig az asszonyt is a fenti, a német szereplőket összegyűjtő felsorolásba kell vennünk. Utóbbi feltételezést erősítheti, hogy a szabadidejében gobelineket varró feleség a fiúk számára szokatlanul pedáns rendet tart. A magyarok számára túlzott rendszeret pedig Gion regényeiben is a németek jellegzetes vonása.⁵²²

Visszatérve a Schank névnek Gion általi felhasználásához, ehhez hasonló eljárás az is, hogy Johann Schank fiatalabbik fiát, akinek nevét a *Rózsaméz*ben következetesen „Friedrich Schank”-ként olvassuk, a tetralógia rendszerváltás után írt köteteiben mindig magyarosabb néven, azaz „Schank Frigyes”-ként vagy „Schank Frici”-ként emlegetik.⁵²³ Egyébként éppúgy, ahogy a későbbi *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982.) című regényben is, amelyben a németiségnek kevésbé hangsúlyos a szerepe. Ezzel egyező megoldás a regényekben az is, hogy Stefí Krebs feleségét a rendszerváltás előtt írott művekben

⁵²¹ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 290.

⁵²² „– Legjobb volna ha a papírszalagok állandóan itt lógnának – mondta Gallai István –, de Rézi mindig leszedi őket. Azt mondja, hogy nagyon rendetlenül...” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 393.; „– A feleségem pedáns német asszony [...]. – Tisztán tartja a házunkat.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.], i. m., 658.

⁵²³ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 764.

kizárólag „Elisabeth”-ként emlegeti a narrátor, majd utána a németes írású „s” helyett a magyaros (és német helyesírási nonszensz) „z”-vel „Elizabeth”-ként szerepel a neve. Sőt, a korai regényekben hangsúlyozottan „rendes német lány” megnevezésekor egyszer csak végleg „Böksi”-re (!) vált az elbeszélő, és – egyetlen kivétellel, amikor a férje, Stefi beszél róla – mindig ezt adja a szereplők szájába is.

Az író saját anyai dédszüleinek, illetve Rézi nagyanyjának és Rézi húgának a nevét is hasonlóképpen használta fel a regényekben. Ezek a szereplők a regényekben mindvégig „Stefan Krebs”-ként és „Katharina Bechtler”-ként [8. KÉP], illetve „Krebs Rézi”-ként és „Krebs Kati”-ként, szerepelnek,⁵²⁴ holott Gion nagyanyja sírján azt olvassuk, hogy „Krebsz” (így, sz-szel!) néven született, és lánya, Kati sírján is az sz-es Krebsz név szerepel [9–10. KÉP]; és az sz-es verziót olvassuk a regénybeli Katica Krebs német iskolai hittankönyvében is! [7. KÉP] Sőt, Rézi nagymama a saját feljegyzéseiben „Krebsz (ugyancsak így, sz-szel!) István”-ként és „Bechtler Katalin”-ként (tehát nem Krebs-ként, illetve nem Stefanként és nem Katharinaként!) emlékezett meg a saját szüleiről.⁵²⁵ Ezzel szemben a regényben azt olvassuk, hogy Stefan Krebs irtózott attól, hogy nemhogy belőle, vagy a gyerekeiből, hanem hogy akár csak majd az unokájából is Krebsz István váljék.⁵²⁶ Gion tehát a nevek tekintetében éppen azzal fejezte ki a legtömörebben és a legszemléletesebben a magyarosodástól vagy általánosságban az asszimilációtól való félelmet, ami nagyanyja feljegyzésének tanúsága szerint az ő családjukban – a nevek szintjén legalábbis – már Gion születése előtt lezajlott.

A nevek ilyen gyors változ(tat)ása – azaz jelen esetben magyarosodása – a regényekben, amit Elisabeth Art – Elizabeth – Böksi vagy Friedrich Schank – Schank Frigyes/Frici esetében láttunk, utalhat arra, hogy az asszimiláció egy nemzedék alatt is végbemehet. Én mégis azt az írói szándékot érzem erősebbnek, hogy Gion a rendszerváltozás előtt tetralógiája minél több, a való életből vett szereplőjét kívánta németesíteni a nevük tekintetében (is). A rendszerváltás után viszont valamiért ezt nem tartotta annyira fontosnak, és ekkor már a valódi, illetve a bevett nevükön írt róluk. Azért is

⁵²⁴ A következetesség kedvéért még a rendszerváltás után is így szerepel a nevük: „Katharina Krebsnek és Stefan Krebsnek a Kis Kőműves [ti. az író édesapja] emelt síremléket sok évvel később.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 554.

⁵²⁵ „Szüleim voltak: apám Krebsz István és az édesanyám Bechtler Katalin.” Az 1939-es családi naptárban található bejegyzés másolatát közli: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 485.

⁵²⁶ „Az ember szeretné, hogy az unokái ugyanolyanok legyenek, mint ő. Azt akarom, hogy az unokámat Stefan Krebsnek hívják, ne Krebs Istvánnak (!), és hogy németül beszéljen velem. Sok német unokát akarok.” GION Nándor, *Rózsaméz [1976.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 365.; Később Stefi ezt mondta a névmagyarosító öccsének: „Apánknak megmutattad az igazolványodat? [...] Ha megteszed, lovakkal rugdaltatom szét a fejedet.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 519.

valószínű, hogy Gion inkább ezek szerint járt el, mert ezen a vidéken már jóval korábban – nemcsak a regények megírásának idejét közvetlenül megelőzően, hanem már azok cselekményének ideje előtt is – elterjedt gyakorlat volt a német nevek magyaros írásmódja, amivel viszont Gion egyáltalán nem élt tetralógiája rendszerváltozás előtti részében. A névnémetesítéshez hasonló eljárásnak érzem Gionnal azt is, hogy – a bajszos magyarokkal való szembeállítás érdekében – „csupasz szájúnak” ábrázolta még a saját Krebs dédapját is, akiről pedig – amint már volt róla szó – biztosan bajszos kép élt benne.

Gion tehát a rendszerváltozás előtt igyekezett minél több szereplőjét kinézetében, szokásaiban „echte” németként ábrázolni, illetve azokkal kapcsolatban, akik német származásúak voltak, németiségüket a nevük írásmódjával is hangsúlyozni. De nemcsak a valóságból vett német származású személyek németiségét hangsúlyozta Gion, hanem olykor még magyar szereplőket is németre cserélt: például nagyanyja első magyar férjéből egy német kériót kreált a regényben. A család 1939-es naptárában Krebsz Teréz azt írja, hogy az első férje Sári József volt; ezzel szemben a *Virágos Katonában*, a Gion által átalakított történetben az okozza a botrányt, hogy Rézi meg akar szökni a házasság elől, minthogy egy Jakob Grebner nevű német henteshez akarják hozzákényszeríteni. (A regényben Rézi Gallai Istvánnal való házasságkötésekor is erre céloz az anyakönyvvezető.⁵²⁷) Jellemző, és nem csupán szereplőcsereként, hanem a németiség szerepének felnagyításaként értékelhető, hogy Jakob Grebner nem egyszerű kikoszorózott kérió a regényben, hanem ő az a német személy, akit azért szemelnek ki Rézinek, majd azért akarják hozzákényszeríteni, hogy a „haszontalan Rojtos” helyett német párja legyen, és így a család, illetve tágabban a szenttamási német közösség biztosítva érezze, hogy Rézi majdani utódai németek lesznek.⁵²⁸ A regényben ez az akció is sikertelenül végződik, ahogy Rézi testvérét, Krebs Pétert sem sikerül lebeszélni arról, hogy magyar lányt vegyen

⁵²⁷ „Kissé megilletődve léptem be a községházára, Rézi azonban otthonosan mozgott, ő már járt itt bejelentkezni, amikor férjhez akarták adni a nagy fejű Jakobhoz, az anyakönyvvezetőt is ismerte. Ősz hajú öregember volt az anyakönyvvezető, ő is emlékezett még Rézire. Miután bejegyezte az adatainkat, ékelődve megkérdezte: – Most nem fogod meggondolni magad?” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 196.

⁵²⁸ „– Esténként azzal a csavargó Rojtos gyerekekkel látom a malom előtt [Rézit] – mondta Johann Schank. – Tudom – bólogatott Stefan. – Úgy teszek, mintha nem is venném észre, hiszen annyit dolgozik a malomban. – Ki az a Rojtos? – kérdezte Johann Friedrich. – Haszontalan naplopó – mondta Stefan. – Fiala gyerek még. – Keresnünk kell valakit Rézinek – mondta Johann Schank elgondolkozva. – Ismeritek Jakob Grebneret? – kérdezte Johann Friedrich. – Nagy hentesüzlete van Szeghegyen. – Ismerem – mondta Stefan. – A legidősebb fia, Jakob már elmúlt húszéves. Komoly, szorgalmas fiú. – Egyszer meg lehetne hívni Grebneréket a vízimalomba – javasolta Johann Schank. – Valamelyik ünnepen, amikor összejövünk. – Majd megbeszélem Katharinaival – mondta Stefan.” *Uo.*, 101.

feleségül. A szereplőit az érzelmekről nyíltan szinte sosem beszéltető Gionnál az utóbbi esemény az, amiről Rézi szájába is adja, hogy nagyon megrendítette az apját.⁵²⁹

A szenttamási német evangélikusoknak a források tanúsága szerint a valóságban volt ugyan egyházközsége,⁵³⁰ de arról, hogy templomuk is lett volna, nem olvasunk – a regényekben sem.⁵³¹ Viszont a rendszerváltás előtti kötetekben minden jelentős eseményre eljön köztük Verbászról a német evangélikus egyházat és tágabban talán az egész németiséget képviselő evangélikus lelkész. A temetéseket természetesen ő vezeti le, de a születésnap ünnepélyekre is hivatalos, sőt a történelmi sorsfordulókon szokásos politikai esélylatolgatásokkor is mindig ott találjuk. A magyarok papjával, Berecz plébánossal szemben a német lelkész nevét nem tudjuk meg a tetralógiából, de megnyilvánulásaiból, hozzászólásaiból kiderül, hogy ő a németek fő ideológusa, közösségük megmaradásának legerősebb oszlopa. Számára a német nép naggyá tétele a legfőbb cél: ezért szervezkedik, magánbeszélgetéseiben erre int, olykor talán még a prédikációiban is ennek érdekében szónokol.⁵³² A magyarok papjáról viszont semmi ilyet nem olvasunk, sőt, a rendszerváltás előtti regényekben még a nevét sem. Pedig Berecz plébános a helyi magyar közéletnek prominense volt, és aktívan politizált is: tudjuk például róla, hogy a királyi Jugoszláviában fontos szerepet vitt az országos Magyar Párt szervezésében.⁵³³

Érdekes megoldás Gion tetralógiájában, hogy a németekről a tetralógia második oldalától kezdve – és gyakran hangsúlyosan – mint evangélikusokról van szó.⁵³⁴ Ehhez képest viszont furcsa, hogy Gion más műveiből, ahol nem olyan fontos a németek szerepe, vagy az interjúkból, ahol azt gondoljuk, talán jobban törekedett a tényyszerűsége, arra

⁵²⁹ „– Beszéltél apánkkal? – Nősülhetsz. – Beleegyezett? – Beleegyezett. De nagyon szomorú. Ma este nagyon szomorú volt, szegény. Lehet, hogy majd nem is tud aludni.” *Uo.*, 367.

⁵³⁰ TÓTH Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945.* = *Bennünk élő múltjaink: Történelmi tudat – kulturális emlékezet*, szerk. PAPP Richárd–SZARKA László, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008, 439.

⁵³¹ „Szenttamáson nincs evangélikus templom.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 523.

⁵³² GION Nándor, *Rózsaméz [1976.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 323; 433. A lelkész idősebb Johann Schank emberségét is nemzethűsége alapján ítéli meg: „[...] ember maradt a legnehezebb időkben is. [...] Nem kellett volna sokáig várnia – mondta az evangélikus lelkész. – Németországban már megváltozott a helyzet.” *Uo.*, 380., illetve: „Látunk mi itt még német katonákat [...] mondta az evangélikus lelkész. [...] Végleg itt maradnak. – Bácskát a magyarok követelik maguknak – mondta Stefi. – A régi határokat akarják. – A határokat majd Németország szabja meg – mondta az evangélikus lelkész [...]” *Uo.*, 429., illetve: „Jönnek a jobb napok – mondta az evangélikus lelkész. – Kivárjuk, felkészülünk rá.” *Uo.*, 430. „Még az anyám temetésén is folyton a Német Birodalmat dicsőítették” *Uo.*, 433.

⁵³³ „A magyar párt számtalan népgyűlést rendezett, és a magyarpárti szervezők: Prokopy Imre, dr. Strelitzky Dénes, Palásthy Ödön, Berecz Kálmán [...] és segítőitársaik végigjártak minden magyar falut [...]. [...] Berecz Kálmán szenttamási plébános vezetésével egymás után alakultak meg a magyar [párt]szervezetek [...]” CSUKA János, *A délvidéki magyarság története [1941.]*, i. m., „Mindkét frakció megegyezett abban, hogy Berecz Kálmán legyen az újvidéki kerület jelöltje [...]” *Uo.*, 183.

⁵³⁴ „– Kit érdekel a Monarchia! – mondta Stefan Krebs. – Semmi közünk Bécshez. Mi, ágostai evangélikusok a Rajna mellől jöttünk ide. Azt is tudjuk, hogy miért.” GION Nándor, *Virágos Katona [1973.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 174.

következtethetünk, hogy a németek inkább reformátusok lehettek a településen, hiszen a helyi német temetőről sokszor mint református temetőről olvasunk; evangélikus temetőt ellenben egyáltalán nem említenek a regények.⁵³⁵ Annak ellenére, hogy a gyakran jelzőjével szereplő katolikus templom fontos orientációs pont a regények által ábrázolt térben, a tetralógia rendszerváltás előtt írott kötetekben az „evangélikus” szó többször szerepel, mint a „katolikus”: 33 említés áll szemben a 24-gyel. Természetesen ez az arány is megfordul majd a rendszerváltás utáni folytatásban: a „katolikus” szó veszi át a vezetést.

Az összesen 34-szer említett verbászi evangélikus lelkész regénybeli megjelenésétől kezdve harcos nacionalista irányvonalat képvisel, ráadásul azt olvassuk róla a rendszerváltás előtti regényekben, hogy minden családi eseményen jelen volt; viszont az *Ez a nap a miénk* című regénnyel hirtelen eltűnik a szereplők közül. A lelkészről nemhogy családi összejövetellel, de még temetéssel kapcsolatban sem olvasunk ezután, pedig korábban minden összejövetelen ő vitte a szót, és ebben a regényben is sokat politizálnak a németek.

A németek egyik olyan összejövetelén, ahol még a lelkész vezette a politizálást, meglepő módon nagy várakozással tekintenek az első világháború küszöbön álló elvesztése elé. A németek örülnek annak a lehetőségnek, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia széthullik, sőt annak is, hogy ők a szerbekhez kerülnek. Azt remélik, hogy egy „ideiglenes szerb uralom” következik, ami megállítja vagy visszafordítja a németek magyarosodását.⁵³⁶ Ehhez hasonló, de sokkal erőteljesebb utalás a bácskai németek politikai magyarellenességére, hogy Stefan Krebs azért bújtatja a katonaszökevény Török Ádámot, hogy ezzel is gyengítse a Monarchia hadseregét. Az ilyen eltökélt és merész politikai tevékenység egy falusi sváb molnártól viszont szinte már abszurd, hiszen a

⁵³⁵ „Tulajdonképpen a református temetőt neveztük német temetőnek, a falunkban jobbra csak a németek voltak református vallásúak” GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság, i. m.*, 476., vagy: „A házakkal szemben, a másik oldalon rozsdás drótkerítés húzódik, ott kezdődnek a temetők: a református temető, amelyet mindenki német temetőnek nevez, mivel a reformátusok majdnem mind németek voltak, és a zsidó temető.” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor..., i. m.*, 59. vagy: „temetők fogták körül a házakat, kaszáló sorrendben, vagyis jobbról balra így: a görögkeleti szerb, a katolikus magyar, a zsidó, a református német, a nazarénus és az ókatolikus temető” FÜZI László, „*Nincs időm észrevenni a történet eltűnését.*” Gion Nándorral beszélget Füzi László [1998.] = G. N., *Véres patkányirtás..., i. m.*, 264.

⁵³⁶ „– Akkor vesznék el, ha a Monarchia megnyerné a háborút – magyarázta az evangélikus lelkész. – Véglegessé válna a dualisztikus rendszer, és Magyarország még jobban megerősödne. A magyarok már most is túlságosan erősek itt Bácskában is. Íme, még Szenttamáson, ebben a szerb fészekben is megvetették a lábukat. A szolgálalkú németek pedig lassanként beolvadnak közéjük. Határozottan jól jönne egy ideiglenes szerb fennhatóság, ez megzavarná ezeket a félnémeteket, és visszavedlenének egészen németekké, mivel az elmagyarosodás többé semmiféle előnyt nem jelentene a számukra. – Vagy pedig elszerbesednének. – Alaposabban meg fogják gondolni. És egyébként is csak ideiglenes szerb uralom várható, legfeljebb tizenöt-husz évet kell túlélni, utána, hiszem, hogy eljön a mi időnk.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m.*, 2007, 174.

katonaszökevény rejtegetője a szökevényvel azonos statáriális eljárásra számíthatott.⁵³⁷ Úgyhogy az egyik elemző félre is értette, és nem Stefan magyarellenességében, hanem békés természetében⁵³⁸ vélte megtalálni a bűjtató számára is rendkívül kockázatos cselekedet okát, holott a regényben később nyíltan olvassuk Stefan szájából: „Minden katonaszökevényt rejtegettem volna, azt akartam, hogy a Monarchia elveszítse a háborút. Nekünk, itteni németeknek nem felelt meg a Monarchia, a magyarok kezdtek felszippantani bennünket. Sohasem kedveltem a magyarokat. Náluk még a szerbeket is jobban kedvelem.”⁵³⁹ Stefan Krebs, azaz Stefan Krebs által Gion Nándor a fenti cselekedettel, illetve a cselekedet motivációjának utólagos beismerésével, illetve ezáltal egy zsigerien erős német-magyar szembenállás megjelenítésével jóval az első világháború után még mindig explicite távolítja a németeket a magyaroktól – és közelíti őket a szerbekhez. Gion nyilvánvalóan a magyarokat védi azzal, hogy a történelemben visszamenőlegesen markánsan elhatárolja őket a kollektív bűnössé vált németektől, sőt, hogy a németeket a szerbekkel helyezi egy érdekközösségbe. Hanem szintén azért, hogy ödjön meg ebben a kérdésben is

Furcsa megoldása a korabeli recepció szerint történeti hűségre, szociográfiai pontosságra törekvő,⁵⁴⁰ de az újabb szakirodalom szerint is „maximális realitásigényű” Gionnak,⁵⁴¹ hogy a németek már 1918 tavasza előtt (!) a háború elvesztésének örülnek. Nemcsak azért, mert anakronizmusnak tűnik a németek délszláv országba kerülésének várakozásáról írni az 1918 októbere előtti időben, sőt bizonyos szempontból akár egészen 1920-ig,⁵⁴² hanem azért is, mert úgy tudjuk, hogy a bácskai németek többnyire lojálisak voltak Magyarországhoz.⁵⁴³ Elég ehhez most a fent említett Schank testvérek, Frigyes és János valóságos első világháborús harctéri tetteire és kitüntetéseikre utalni, illetve arra,

⁵³⁷ Az 1878. évi V. törvénycikkben ez áll: „453. § A ki a hadsereg, hadi tengerész, vagy a honvédség tagját béke idején szökésre csábítja: két évig terjedhető fogházzal, ha pedig e cselekményt a hadüzenet megtörténte után követte el: öt évig terjedhető börtönnel és kétezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. 454. § Az előbbi szakaszban megállapított büntetéssel, az ott meghatározott megkülönböztetések szerint büntetendő az, a ki a hadsereg, hadi tengerész, vagy a honvédség tagját, a kiről tudja, hogy megszökött, szökése előtt magánál, vagy a felügyelete alatt álló helyiségben tartja, vagy annak a lappangásra vagy menekülésre bármiképp segélyt nyújt.” – Köszönöm Magyar Endre Lénárd segítségét a passzus megtalálásában!

⁵³⁸ BENCE Erika, *A német identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben* = B. E., *Másra mutató műfajolvasás, i. m.*, 75–76.

⁵³⁹ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 366.

⁵⁴⁰ Vö. pl. POMOGÁTS Béla, *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*, Bp., Gondolat, 1982, 598.; illetve BORI Imre–SZELI István, *Gion Nándor (1941-) = A magyar irodalom története 1945–1975. 4. A határon túli magyar irodalom*, szerk. BÉLÁDI Miklós, Bp., Akadémiai, 1982.

⁵⁴¹ „Gion realitásigénye, kivált a tetralógiában, maximális.” GEROLD László, *Gion Nándor, i. m.*, 193.

⁵⁴² CSUKA János, *A délvideki magyarság története* [1941.], i. m., 41.

⁵⁴³ GULYÁS László, *A Délvidék története: A törtök kiűzésétől Trianonig 1683–1920*, i. m., 94.; ill. ZORAN JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941*, i. m., 25.

hogy amikor kiadvány készült az első világháborúban részt vettekéről, akkor annak ők is előfizetői voltak, hogy bekerülhessenek a reprezentatív válogatásba.⁵⁴⁴

Szomorkás mosolyt csal arcunkra a fent említett, a Monarchia küszöbön álló bukását örömmel tárgyaló „német” összejövétel leírásának utolsó mondata, ami szerint ezen az alkalmon éppen „Katinak, Stefan Krebs fiatalabb lányának az esküvőjét ünnepelték. Kati Gáspár Dezsőhöz ment férjhez.”⁵⁴⁵ A történetnek, amelyben a nagy narratíva a kicsivel ütközik, két üzenete lehetséges. A könnyebben érthetőt úgy lehet megfogalmazni, hogy a nagypolitikai változások sem állíthatják meg az alsóbb szinten spontán zajló asszimilációt. A másik üzenet összetettebb és valószínűleg a történetiségtől való szándékolt eltérésben van kódolva.

Az alapkérdésre rátérve, vajon mi lehet a németységnek és problémáinak számarányához és helyi jelentőségéhez képest túlzott szerepeltetésének, illetve a német jellegzetességek kidomborításának az oka egy kisebbségi magyar író alapregényében? Vajon miért volt lényeges az író számára a rendszerváltás előtt, hogy tendenciózusan ráirányítsa a németekre a figyelmet, illetve hogy olyan sokszor felnagyítsa ennek, a regény 1970-es évekbeli megírása idején már jelentéktelenné vált másik helyi kisebbségnek a szerepét?

Az első ok mindenképpen az lehet – és erről már mások is írtak –, hogy a szenttamási (vagy általánosabban: a vajdasági) magyarok és szerbek mentalitásának, életének, együttélésének objektivitásra törekvő bemutatására egy külső, egy harmadik, esetünkben például egy helyi német nézőpont tűnhet a legalkalmasabbnak. Az, hogy az elbeszélő a regény elején német szemszögből mutatja be a magyarokat és a szerbeket, objektivitásra ad lehetőséget, vagy annak látszatát keltheti: egyik többségi nép nézőpontja felé sem kell elköteleznie magát a későbbiekre. Ez a szemszög a helyi olvasók számára valóban objektivnek tűnhetett, Gion ezt a lehetőséget is kiaknázza, de a németek főszerepbe helyezése valószínűleg jóval többre szolgál nála. Még fontosabbnak tartom ugyanis azt a megközelítést, hogy a németység sorsában Gion a magyarság itteni sorsának előképét érezhette, így bemutatásával általános tanulságokat vonhatott le a vajdasági kisebbségi közösségek működésére, asszimilációs hajlandóságára vagy megmaradási képességére, illetve technikáira nézve.

A németység rendszerváltás előtti kiemelésének harmadik oka az lehet, hogy az író a német közösséget a kisebbségi vágyak és elképzelések általános szócsöveként

⁵⁴⁴ Vö. *A Délvidék hadtörténete 1914–1918.*, SGARDELLI Caesar szerk., Bp., 1941, 362.

⁵⁴⁵ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 175.

használhatta. Mivel a németek a regényírás idején már nem voltak jelen a régióban, őket nem lehetett felelősségre vonni azokért a merészen szókimondó állításokért, amelyeket Gion a szájukba adott. Gondoljunk például az evangélikus lelkészre: a legtöbb politikailag érzékeny mondatot ő mondja a két rendszerváltás előtti regényben, de miután nem volt már szükség a szókimondására, Gion törölte a szereplők közül: az *Ez a nap a miénkben* már említés szintjén sem szerepel. A gioni szövegalkotás különlegessége tehát abban áll, hogy miközben egy kényes kérdést feszeget, tudniillik az elűzött németiség egykori problémáit tematizálja, azzal egy másik, azaz az éppen munkába vett, és Gion számára fontosabb taburól tereli el a figyelmet. Véleményem szerint a Gion számára fontosabb másik kényes, politikailag korrekten nem taglalható probléma ugyanis a vajdasági kisebbségi lét aktuális problémáinak kérdésköre, konkrétan a helyi magyarság pillanatnyi igazodási/asszimilációs dilemmája volt. Gion az erről való gondolkod(tat)áshoz nemcsak figyelemelterelőt talált a helyi német múltban, hanem nagyszerű analógiákat is a kérdés bemutatásához.

A túlnyomórészt németlakta falvak alkotta, szinte összefüggő nyugat-bácskai német településterülethez, de még a Szenttamással szomszédos, gimnáziumával, később tanítóképzőjével német kulturális központnak számító Verbászhoz képest is⁵⁴⁶ a szenttamási a németiség viszonylag jó gazdasági pozíciói ellenére is éppúgy perifériára került kisebbségnek érezhette magát Gion szülőhelyén, mint a magyarság is a trianoni határokon kívül szinte mindenütt. Mivel a regényírás korára a németiség már eltűnt Szenttamásról, de korábban is mindig abszolút kisebbségnek számított, Gion jól ismerte fel annak lehetőségét, hogy ügyes fogásokkal milyen módon kreálhat belőle egy olyan, a saját írói céljainak megfelelő önazonos, sőt karakteres kisebbségi közösséget, amelyen keresztül aktuális üzenetét közvetíthette a saját korabeli magyarsággal és a vele együttélő szerbséggel kapcsolatban. A *Latroknak is játszott* tetralógia világa a vajdasági olvasók számára ugyanis nagyon ismerős, nagyon valószínű elemekből építkezik. Az ismerős valóságalemegek közül viszont Gion sokszor a valósággal interferáló világot alkotott regényeiben. A valóságreferenciáktól való szándékos eltéréseket, illetve a valóságalemegek közül összerakott, de a referenciáknak csak részben megfelelő, illetve azoknak sokszor ellentmondó fiktív világ felépítését a korabeli (ön)cenzúra tette szükségessé. A fentebb említett, feltételezhetően szándékos hangsúlyáthelyezésekre és csúsztatásokra a

⁵⁴⁶ Vö. pl. Franz HAMM – Friedrich LOTZ – Michel LINDENSCHMIDT, *Eine deutsche Schule in der Batschka: Das Gymnasium zu Neuwerbaß*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960.

magyarsággal kapcsolatos, a megírás idején explicit módon politikailag korrekt módon nem tárgyalható többletüzenetek kódolása érdekében volt szükség.

A valaha itt élt németség és a vele együtt élt egykori többség, azaz a magyarság viszonyának bemutatásában tehát „egy” vajdasági kisebbségi közösség – aktuálisan tehát a magyarság mint a szerbség által elnyomott kisebbség – működésére, megmaradási/túlélési technikáira és képességére (vagy képtelenségére) láthatunk mintákat, és vonhatunk le általános, avagy inkább kifejezetten a korabeli magyarságnak szánt tanulságokat. Gion tetralógiájának első regényeiben tehát az az ügyesen titkolt eljárás fedezhető fel, hogy a helyi németség egykori sorsának, útkeresésének, túlélésének, illetve elfogyásának leírása leginkább arra szolgál, hogy a kisebbségi létnek olyan, a magyarság számára aktuális dilemmáit kódolja, amelyekről a regény megjelenésének idején a magyarsággal kapcsolatban vajdasági helyszínen talán még múlt időben sem lehetett volna „egyenesen” szólni.

A regények környezete, a „díszletek” nagyon is ismerősek a vajdasági olvasóknak csakúgy, mint a helyi viszonyok, a helyi nemzetiségek és a többségi nemzet asszimilációs potenciálja is. Ám a szituációk exponálása mégis kellően távol van a mától, elég messze van a jelentől ahhoz, hogy általános tanulságokkal szolgáljon a mindenkori kisebbség-többség együttélésével kapcsolatban, és persze, hogy az aktualitások tekintetében ne legyen túl konkrét, ne lehessen belekötni. Annál is inkább támadhatatlan kisebbségi-többségi modellt választott Gion a *Virágos Katonában* és a *Rózsamézben*, mivel az itteni a német–magyar–szerb felállásban a többségi nemzet – még egy nagyon fontos csavar! – legtöbbször nem a szerb, hanem a magyar; mellettük pedig a Gion számára legproblémásabb szerbekről a többiekhez képest direktén alig esik szó. Gionnal például nemcsak a Zöld utcában „veszélyesek” a magyarok, ahol a verekezésben még a szerbeket is legyőzik, és ahol a Krebs gyerekek elmagyarosodnak, hanem az éles szemű olvasónak feltűnhet, hogy valószerűtlen módon még a szenttamási társadalmi piramis csúcsára is egy ellenszenves magyar földesúr, Váry János került.

A regények olvasói név szerint ismerkednek meg a teljes szenttamási német közösséggel: Gion erényeikkel, hibáikkal együtt mutatja be őket. Ennek eredményeképpen a magyar olvasó éppoly otthonosan érzi magát a helyi német közegben is, mint a magyarban. A sztereotípiákon messze túlmutató árnyalt ábrázolás és jellemzés, sőt, az efféle, kimondottan az érzelmekre ható leírások által a magyar olvasó azonosulni is tud a németekkel – talán még meg is szereti őket: „Reggelig tartott a lakodalom, akkor kezdtek szétszéledni a vendégek. Vidáman rikoltoztak, és néhányan búcsúzóul még tánkra

perdültek a malom udvarában és a Szív keskeny fahídján. Az evangélikus lelkész és Johann Friedrich, a vastag karú hentesmester levették cipőjüket, feltúrték a nadrágyuk szárát, leugrottak a fahídról, és a zsilipen átsorgó vízesésben a csillogó, apró halak után kapdostak.”⁵⁴⁷ A gyönyörű idill – és nem pedig például a macskajaj – láttatása a németek ünnepeinek a végén szintén azt az írói célt szolgálja, hogy valódi, szerethető világot mutasson be – a német térfélen is. Hogy annál fájdalmasabbnak érezzük a németek hiányát, mint olyan nemzetiségét, amely a regényírás idején már nem volt jelen a régióban.

Gion Nándor regényei szerint, bármennyit is írt róluk, összecszerűen a valóságosnál körülbelül tizenötször kevesebb, mintegy 30 német élt csak Szenttamáson. Ennek az lehet az egyik oka, hogy Gion még inkább azt akarta éreztetni, hogy tényleg mindannyiukkal megismertetett, hiszen – mint olvassuk – „amikor Stefan a Szív melletti vízimalomban dolgozott, a születésnapra *húsz-harminc* [kiem. K. Á.] vendéget is meghívtak.”⁵⁴⁸ A másik ok pedig az lehet, hogy a valós szám le sem lett volna írható a korban. Nem lehetünk benne biztosak, de lehet, hogy az író attól tartott, hogy a fennálló rendszer még a németek elüldözése után három évtizeddel is provokációnak, vagy egyenesen vádnak érezte volna, és talán retorzióval is sújtotta volna őt a valóságos, azaz a tizenötször nagyobb, tehát a hatalmat az elüldözés mértékével szembesítő, illetve a közvélemény figyelmét burkoltan a népiértásra felhívó számért. Ám Gion a 30-as számot még a javára is fordította, mert azt éreztette általa, hogy tényleg minden némettel megismertetett bennünket, hiszen – mint másutt is olvassuk – Stefi esküvőjén, amikor a szenttamási németeken kívül a feketicsi rokonokat is meghívták „*legalább húsz* [kiem. K. Á.] pár keringőzött a vízimalomban.”⁵⁴⁹ Mivel „mindannyiukat” megismertük, így érzelmileg is azonosulhattunk velük, tehát annál fájóbbnak érezzük a veszteséget, hogy a regény megírásának idejére eltűntek a településről. Ez az írói fogás kifejezheti a vajdasági magyar közösség eltűnésétől való félelmet, így a helyi magyarság fogyásával kapcsolatos problémaérzékenység felébresztésére szolgálhat.

Az evangélikuság máshol valóban jellemző a németekre, de nem éppen a Vajdaságban. A valóságban a jugoszláviai németek 80%-ban katolikusok voltak.⁵⁵⁰ Az evangélikusságnak a németek esetében kizárólagossá és így hangsúlyossá tételére a német

⁵⁴⁷ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 293.

⁵⁴⁸ *Uo.*, 429.

⁵⁴⁹ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 120.

⁵⁵⁰ Zoran JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941 = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. SAJTI Enikő, Szeged, JATE Press, 2011, 36., ill. Tóth Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945 = Bennünk élő múltjaink...* 427.

és a magyar közösség különbözőségének kiemelése érdekében lehetett szüksége Gionnak. A helybeli magyarok ugyanis jellemzően római katolikusok, de reformátusok is akadnak közöttük. Viszont az evangélikusság a Vajdaságban valóban leginkább a németiséggel asszociálható a két világháború közötti időszakban, amikor a *Rózsaméz* játszódik. (Úgyannyira, hogy annak a jugoszláviai lutheránus egyháznak, amely a magyar ajkú gyülekezeteket is tömörítette, még a neve is az volt, hogy Ágostai Hitvallású Német Evangélikus Egyház – szemben az Ágostai Hitvallású Szlovák Evangélikus Egyházzal, amely kizárólag szlovák egyházközösségeket fogott össze.⁵⁵¹) Mivel a vajdasági magyar ajkú evangélikusság mindig is maroknyi volt, a németeknek a magyaroktól való különbözősége, illetve bizonyos kérdésekben a velük való szembenállása domborodik ki evangélikus vallásuk vonatkozásában is. Annál is inkább, mivel az evangélikus identitás és a német nemzettudat valóban szoros kapcsolatban állt a Délvidéken. Elég, ha arra gondolunk, hogy az 1941-ben kezdődött magyar fennhatóság alatt a nagynémet propaganda hatására a legtöbb délvidéki német evangélikus gyülekezet nem tért vissza az 1918 előtti és 1941-ben újjászervezett magyarországi evangélikus egyházszervezetbe, hanem önálló egyházszervezetet hozott létre.⁵⁵²

[.]

⁵⁵¹ Vö. Dolinszky Gábor *Élve meghalni hagyni, i. m.*

⁵⁵² Vö. TÓTH Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945, i. m.*

Parabolisztikusság és legitimáció 2.

Magyarok és más nemzetiségek identitásviszonyának strukturáló szerepe

Az identitásváltó németekkel szemben magyarok (el)szerbesedéséről egyáltalán nem olvasunk a rendszerváltás előtti művekben. 1945 előtt nem olvasunk magyar-szerb házasságról sem, de utána is csak nyilvánvalóan érdekből kötött frigyekről. Igaz, hogy egy időben „Török Ádám befészkelte magát egy Danica nevű szerb özvegyasszonyhoz”,⁵⁵³ de ez az ő törvényenkívüliségéhez éppúgy hozzáillet, mint az összes többi olyan húzása, amit rajta kívül senki másról nem lett volna elképzelhető a regényekben. Az, hogy Fehér Jóska 1945 után politikai karrierje érdekében partizánnot vesz el,⁵⁵⁴ vagy hogy Döme Szilveszter „a kátyi Ljubica” révén szerzi majd meg az egyik Sági tanyát, és gyerekei szerbek lesznek,⁵⁵⁵ a legellenszenvesebb momentumok közé tartozik a tetralógia rendszerváltás utáni folytatásában. Akárcsak az, hogy a szovjet megszállás után némely magyarok orosz nevet vettek fel,⁵⁵⁶ illetve a Délvidékről kitelepültek – állítólag – szintén szláv neveket adnak a gyerekeiknek.⁵⁵⁷

A németekkel szemben, akik közül többnek a neve magyarosodik, illetve szándékos névmagyarosításról is olvasunk, magyar szereplő neve nem szerbesedik a regényekben. Ennek lehetősége egyetlen magyar szereplő esetében merül fel, ez is az 1945 után játszódó részben, és olyan esetben, amely nem családi motivációjú identitásváltásról szól, hanem arról, hogy „Csúrogi” Ádám a saját népe legyilkolásában való részvétellel önmaga

⁵⁵³ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 153.

⁵⁵⁴ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 780.

⁵⁵⁵ „a háború végével és a fordulattal viszont Döme Szilveszter ügyesen lépett. [...] egy Ljubica nevű kátyi szerb lányt vett feleségül. Kátyban tekintélyes szerb családok laknak, Ljubica azonban nem ilyen családból származott, mégis szerencsét hozott Döme Szilveszternek, szerb öntudattal érkezett Devecserbe, megszerezték maguknak az egyik Sági-tanyát [...], Ljubica két kislányt is szült, az egyiket Leposzavának, a másikat Bojánának nevezte el, csak szerbül beszélt velük, mint ahogyan a férjével is, Döme Szilveszter engedelmesen tanulta a szerb nyelvet és szaporította jószágait.” *Uo.*, 835.

⁵⁵⁶ „– Előfordulhat, hogy felfedezek még különféle Ivánokat, Vladimirokat, vagy megbízható Szergejeket. Magyar nevekhez ragasztva. [...] – Figyeljen a Szergejekre. Számításaink szerint igen elszaporodtak a budai villákban. A Szerjósák, a Misák és a Grisák. Magyar népünk sajnos hajlamos a szolgálalkúségre. [...] Rúgjunk egy nagyot a Szerjósákon.” GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 829.

⁵⁵⁷ „– Én keresztül-kasul bejártam Skandináviát, mostanság is gyakran eljárók Oslóba. Ott is van egy kisebb magyar közösség. Igyekeznek tartani magukat, gyerekeiket külön magyarórákra járatják. Kivéve a délvidékieket. Ők szerbórákra járatják csemetéiket és fiaiknak olyan neveket adnak, hogy Milán, Dusan, de leginkább az Igort kedvelik. A szolgálalkúség messzire elnyáladzik. – Nem hiszem – mondta kétségbeesetten M. H. J. – Pedig elhíheded – szolt közbe a szép, fekete hajú fiatalasszony, aki a közelükbe ült és most nem tapsolt. – Én Oslóban élek. A pocsk nyúlvány igen helyes kifejezés. A szolgálalkúség nagyon messzire nyáladzik, a gyávaság pedig még messzebbre.” GION Nándor, *Átlósan az utcán*, [1991.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 542.

iratkozott ki a magyar közösségből.⁵⁵⁸ Az egyedüli valódi névszerbesítés pedig a talán legellenszenvesebb szereplőhöz, Török Ádám hóhéréhoz, a cigány Karába Janihoz kötődik.⁵⁵⁹

Ahogy névváltoztatásról, úgy a magyar szereplők asszimilációjáról sem olvasunk a rendszerváltás előtt íródott, illetve 1945 előtt játszódó részekben. Arról, hogy létezett olyan magyar „szarzsák”, a „senkiházi” Bakó Péter, aki már a háború előtt is szégyellt magyarul beszélni a szerb gazdák előtt, és inkább a hős szerbeket becsülte (amiért még a szerbek is utálták: nem is hittek még a feljelentéseinek sem), arról is csak a 2002-es *Aranyat talált*ban olvasunk.⁵⁶⁰ Bakó Péterhez hasonlóan a „szolgálatkész, beszari óbecsei magyar ember”, Vékás Elek is félelemből szított a szerbekhez, miután két testvérét is a Tiszába lötték a partizánok.⁵⁶¹

A magyar (család)nevek szerbesedéséhez hasonló jelenség a földrajzi nevek szerbesítése. A magyarországi olvasónak meglepő lehet, hogy a legnagyobb „vajdasági magyar” regény majdnem ezer oldalán összesen csak egyetlen oldalon, ott is mindössze kétszer szerepel a „vajdasági” melléknév. Először a nagyon ellenszenves, montenegrói származású jugoszláv rendőrfőnök, Vladan Drenovakovics,⁵⁶² másodsor pedig az ő embere, a szintén rendkívül ellenszenves „Banai László elvtárs” mondja, aki ugyanakkor halálosan meg is fenyegeti Gallai Istvánt.⁵⁶³ Ennek oka nyilván az, hogy a Vajdaság mint területi egység és földrajzi név is olyan konstrukció, amelyet a szerbek a magyarok rovására gondoltak el, és alkottak meg, így Gion nem véletlenül idegenkedett – és igyekezett el is idegeníteni – tőle. Gyakrabban és természetesebben olvassuk a kicsit mesterkéltebb, de magyaros szemléletmóddal alkotott „Délvidék” földrajzi nevet;⁵⁶⁴ még többször a „Bácskát”-t és a „Bánát”-ot. Gion többször finoman és szemérmesen a „táj” vagy a „vidék” szóval írja körül szülőföldje nevét, például: „Ez a lány is a mi tájunkról

⁵⁵⁸ „– Nem lehetne szerbesíteni a nevét? – kérdeztem ismét kajánkodva. – Hiszen közöttetek állt, amikor gyilkolni lehetett. Büntetlenül.” *Uo.*, 726.

⁵⁵⁹ „szembe találtam magam Karába Janival. Vörös csillagos sapka volt a fején, nyakában tányéros golyószóró lógott.

- Bevallom, nem örülök ennek a találkozásnak – mondta Csozogó Török István. [...] – Jovan Karić a nevem – mondta kimérten és kissé recsegő szerb nyelven Karába Jani. – Mindig utáltam a Karába János nevet. És a magyarokat is mindig utáltam. Téged én hozattalak be.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.], i. m., 639.

⁵⁶⁰ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 753.

⁵⁶¹ *Uo.*, 786.

⁵⁶² „– Én most elmegyek, hamarosan eljön ide magához egy barátságos elvtárs. Fogadja barátsággal. Tisztességes vajdasági magyar ember. Beszélgessenek.” *Uo.*, 894.

⁵⁶³ „A vajdasági magyarok nagy többsége szereti Jugoszláviát. Hazájának tekinti, és kész megvédeni mindenki ellen. Testvériségben és egységben élünk. Az elvetemült embereket, akik hazánk kárára ügködnek, kiirtjuk magunk közül.” *Uo.*, 895.

⁵⁶⁴ KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Bp., Akadémiai, 1997. nem szerepelteti ezt a 19. század közepén keletkezett szót.

jött?”⁵⁶⁵; illetve: „Arról sokat beszélhetnénk, hogy ki a megszálló ezen a tájon.”⁵⁶⁶; vagy: „csángó magyarok jönnek a szerb telepések helyére, és [...] mindörökre nyugalmas marad ez a vidék.”⁵⁶⁷ A „Szenttamás” helynevet azonban több mint kétszázszor olvassuk a tetralógiában. A település hivatalossá tett szerb neve az itteni 1848-as harcokra (és szerb győzelmekre) utaló ’szerb erőd’ jelentésű Szrbobrán.⁵⁶⁸ Ez a név szerepel például Gion Nándor általános iskolai ellenőrzőfüzetén is,⁵⁶⁹ illetve a *Virágos Katonában* egyszer „szerb fészek”-ként olvasunk Szenttamásról, ami nyilvánvaló rájátszás a Szrbobrán névre.⁵⁷⁰ A település hivatalos szerb nevét magyar szövegben viszont csak egyetlenegyszer olvassuk, és egy sötét alak, a már említett, félelemből jugoszlávvá lett Vékás Elek mondja ki. Ez a sértés, és az, hogy közben még fenyegeti is a más politikai oldalon álló nemzettársát, az életébe kerül.⁵⁷¹

A Szenttamáson élő vagy élt valamennyi nemzetiség és vallási közösség fölkerült Gion Nándor tablójára. A Vajdaságban egzotikusnak számító ruszinokat is reprezentálta tetralógiájában, a rokonszenves „Szekszer Johák” bácsi és a Török Ádám által leszúrt „rusnyák kupec” személyében. Török Ádám egyetlen áldozata, akiről nagyjából biztosan tudjuk, hogy meghalt, a „rusnyák” lókereskedő volt. Ezért viszont talán nem véletlenül hívják majd Török Ádám szeretőjét *Rusznyák* Marisnak, akinek a családneve ’ruszin’-t jelent. Ez talán írói jóvátétel a magyarokhoz lojális ruszinokkal szemben... Nos, Szekszer Johák bácsinak – mint az a bácskai ruszinok körében gyakori⁵⁷² – a valódi neve Dudás Joachim⁵⁷³ volt. Gion valószínűleg azért (is) szerepelteti kizárólag ragadvány-, illetve becenevén – és véletlenül sem a valódi, magyaros hangzású nevén – Szekszer Johák bácsit, amiért a németek is a legnémetesebb nevükkel szerepelnek: hogy annál markánsabban jelenjen meg a szereplő nemzetiségi mivolta a nevében is.

⁵⁶⁵ GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 796.

⁵⁶⁶ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 625.

⁵⁶⁷ *Uo.*, 496.

⁵⁶⁸ „1849ik év ota mellék Szerbobrán nevelt nyert, mely tsak a környékbe ösmeretes.” Kuszli István szenttamási bíró 1864-es adatát közli: PAPP György–RAJSLI Ilona, *Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kéziratot helynévtárában*, Tóthfalu, Logos-print, 2006, 195.

⁵⁶⁹ Lelőhely: Gion Nándor Emlékház, Szenttamás, Popovača Venac 30.

⁵⁷⁰ „A magyarok már most is túlságosan erősek itt Bácskában is. Íme, még Szenttamáson, ebben a szerb fészekben is megvetették a lábukat.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 174.

⁵⁷¹ „Az a patkány előbb csak követett, de a hídon már mellém jött és pimaszkodni kezdett. Faggatózott, hogy mi járatban vagyok Szenttamáson. Úgy kérdezte, hogy mi járatban vagyok Szrbobránban. És még fenyegetőzött is. Azt állította, hogy nem becsülöm meg magam ebben a szép hazában. Még meg is lökött egyszer. Kénytelen voltam a vízbe hajítani.” GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 859.

⁵⁷² THOMKA Orsolya–KURCZ Ádám István–TÓTH Anikó, *Délvidék – a Vajdaság és Belgrád: Bácska, Bánság, Szerémség és az Al-Duna*, Bp., Ketzal, 2010, 50.

⁵⁷³ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 96.; ill. PENAVIN Olga – MATIJEVICS Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára*, i. m., 54.

Sőt, Gion még a két háború közt a Vajdaságban viszonylag jelentős számban élt orosz emigránsokról⁵⁷⁴ sem feledkezett meg.⁵⁷⁵ Gionnak a kisebbségit, a perifériálisat észrevevő látásmódjára jellemző, hogy a tetralógiában megjelenő első magyar szereplő is egy, az identitás szempontjából extravagáns figura, „Juhász János, a nazarénus”.⁵⁷⁶ Egy másik, a társadalomból önként kivonult, annak játékszabályaira józan önérdékből, de nem kártékonyan fittyet hányó – ráadásul példaképpé emelt – nazarénusról pedig már Gion legelső regényében, a *Kétéltűek a barlangban* című műben is szó esik. Gion Nándor az egyedi színek és árnyalatok hangsúlyozott bemutatásának a gesztusával az élet jogát vindikálja valamennyi kisebbségi közösségnek – köztük természetesen elsősorban a vajdasági magyarságnak. Hiszen belátható, hogy bármelyik további nemzetiségnek a Vajdaságból való eltűnése ugyanolyan fájdalmas lenne, ugyanúgy szegényebbé tenné a helyi közösséget, mint a regényekben bemutatott, de azóta elüldözött-felszívódott közösségek nemléte. A fentiekén kívül abban is biztosan kifejeződik Gionnak a számára értéktöbbletet képviselő kisebbségek eltűnésével kapcsolatos fájdalma, hogy a „német temető” az a szókapcsolat, amiben a „német” szó a leggyakrabban szerepel: összesen 40-szer olvassuk az életművében.

Annak viszont, hogy a horvátok még említés szintjén is csak alig jelennek meg az életműben, az lehet az oka, hogy Gion nem hitt a szerbek és a horvátok közötti kulturális, mentalitásbeli különbségek nivellálásában, a hivatalossá tett „szerbhorvát” nyelvben, irodalomban és tudományosságban – ahogy Jugoszlávia egységének tartósságában sem. Ez is mutatja, hogy Gion nemcsak a szülőföld írója volt, hanem politikus író is, aki – ha máshogy nem lehetett, akkor a sorok között – létkérdéseket akart feszegetni, nem pedig „csak” szépeket írni az otthonról hozott régi mesékkel.

[.]

⁵⁷⁴ A helyi orosz emigráció történetéhez adalékokat l. PIHURIK Judit, *A délvidéki orosz emigráció 1941–1944.* = *Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. SAJTI Enikő, Szeged, JATE Press, 2011. 183–196.

⁵⁷⁵ A Vaszilij nevű orosz emigráns Sava Jakšić kocsisa volt, vö. pl. GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 270.

⁵⁷⁶ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 11.

I. Időszerkezet, idő-kontamináció, fikció

Egy, a németek 30-as számához hasonló, kiadásról-kiadásra javítatlan „elírás” lehet a *Virágos Katona* című regény elején is. Amikor Gallai István, a regény narrátor főszereplője az 1900-as évek elején pásztor őseiről gondolkozik, akkor azt mondja, hogy „Az én őseim, a Rojtos Gallaiak [...] Észak-Bácskában, a Topolya, Csantavér és Zenta közötti réteken őrizték a birkákat, ott vándorolgattak a nyájakkal vagy százötven évig [...]. A régi családi irataink között tulajdonképpen nincs is más, csak házasságlevelek. [...] megtaláltam egy bizonyos Gallai Istvánnak a házasságlevelét, aki 1931-ben [!] feleségül vette Ali Júlia római katolikus vallású hajadont, és akinek lakhelyéül a "Zentai tanyák" vannak megjelölve.”⁵⁷⁷

Nagyon kevés, összesen három⁵⁷⁸ olyan utalás van a tetralógia rendszerváltozás előtti részében, ami korábbi időre vonatkozik, mint a regény cselekményideje. Mind a három mind a regény, mind a helyi magyarság számára nagyon fontos mozzanatra utal.⁵⁷⁹ Az egyik ilyen mondat a regény egyik legfontosabb, ráadásul gazdag szimbolikus tartalmakkal felruházott helyszínének, a Kálváriának az 1878-as felépítésére vonatkozik.⁵⁸⁰ A másik az 1848–49-es szabadságharc helyi vonatkozásaira tartalmaz csekély adalékot.⁵⁸¹ Jellemző a mód, ahogy a narrátor alaposan becsomagolva teszi ezt az utalást. Azután idézi a Híd című folyóiratra való hivatkozással az 1848/49-es történet – egyébként Szenttamás szabadságharcos múltjának gazdag tárházából óvatosan csak egyetlen, a szerbek által sérelmezett részletet! –, miután alaposan felvezette, hogy a folyóiratot kommunista beállítottságú magyarok szerkesztik: Mayer Ottmár és Simokovics Rókus.⁵⁸² A harmadik

⁵⁷⁷ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007*, 29–30.

⁵⁷⁸ Esetleg nem három, hanem négy, ha azt is ideszámítjuk, hogy a *Klapka-induló* ütemére döngölik a vályogház falait. L. GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 1982*, 364–366k.

⁵⁷⁹ Árpás Károly hiányolja Gion életművéből az 1898 előtti időszak feldolgozását: „nincs olyan alkotása, amely az izgalmas eseményeket tartalmazó délvidéki középkorhoz kapcsolódna. [...] Hasonlóképpen hiányzik az 1867-től 1898-ig terjedő időszak bemutatása is. A magyar témájú, Szenttamáshoz is kötődő műveiben a legkorábbi időpont 1898!” ÁRPÁS Károly, *Az építő-teremtő ember. Gion Nándor életművéről, i. m., 199*.

⁵⁸⁰ „1878-ban épült a Kálvária, [...] a katolikus tuki magyarok gyűjtötték össze a pénzt a Kálváriára” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007*, 25.

⁵⁸¹ „a görögkeleti templom oldalában 13 ágyúgolyó van, mely ágyúgolyókat az 1848-as szabadságharc idején a Kossuth-honvédek lőtték a templom falába.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 1982*, 469.

⁵⁸² „A ház a temetőpalánkon belül épült, [...] csöndes faluszélen, ahol időnként feltűnés nélkül összegyűlhetett tíz-tizenöt ember is. A pártutasítások gyakran ide futottak be, összekötők és pártvezetők is eljöttek ebbe a házba: Feketicsről Orosz József és Fekete István, Péterrévéről Szabó István és Major Mihály, Adáról Bakos Kálmán, később Szabadkáról Mayer Ottmár és Simokovics Rókus, a Híd szerkesztői.” *Uo.*, 468. A Híd Gion által említett szerkesztői mindketten 1941 őszén, tehát már a magyar uralom alatt haltak mártírhálalt kommunista meggyőződésükért, vö. KEK Zsigmond, *Megemlékezés = Híd*, 1945/1, 68–70.

visszaütalás pedig az a fent idézett részlet, amelynek mondatai a tetralógia rendszerváltás előtti részében (sőt talán az egész életműben) a legmesszebb mutat(ná)nak túl a cselekményidőn visszafelé a délvidéki magyar múltba. Nagyon fontos mondatok ezek, mert forrásértékű dokumentumokra hivatkozva finoman, de határozottan szolgáltat(ná)nak történeti adatot az őslakos magyarság bácskai jelenlétére vonatkozóan. És mégis ott van a szövegben az elírás, a talán szándékosan anakronisztikus 1931-es évszám. Lehet, hogy azért, mert a regény megjelenésekor a magyarság 1830-as évekbeli, pláne korábbi itteni jelenlétéről mellverő magyarkodásnak lett volna bélyegezhető a túl direkt közlés? Mert gondoljuk el: ha az 1910 körüli elbeszélés-időből levonjuk azokat az éveket, amióta Gallai István édesapja Szenttamáson letelepedett, majd azt a százötvenet is, ameddig a felmenők „vándorolgattak a nyájakkal”, akkor már nem is 1830 körül, hanem a 18. század közepén járunk! A *Virágos Katona* hangjáték változata nem Stefan Krebs Szenttamásra ékezésével, hanem ezzel a monológgal indít, különösen hangsúlyossá téve a történetnek ezt a részét. Nos, a hangjáték sem igazít el a tekintetben, hogy milyen évszámot is kell értenünk a regényszövegben. Sőt! Fenti feltételezésünket a szándékos elírásról csak erősíti, hogy a hangjátékban éppen ez a néhány mondat nem szerepel.⁵⁸³

Hasonló Gion általi el- vagy inkább átírássra mutatott rá Horváth Futó Hargita is, amikor a *Testvérem, Joáb* című regény főszereplője, a Szenttamásra utaló nevű „S. Tamás” a jugoszláv hősi emlékművön kevesli az ott feltüntetett 123 nevet. A regényben ezt olvassuk: „A városháza előtt szép, nagy park van, [...] a park közepén áll az elesett hősök emlékműve. Hosszú, fehér tartóoszlop tetején egy nő magához szorítja egy sebesült férfi fejét, [...] és itt áll márványba vésve az elesett hősök névsora is. Százhuszonhárom név van a márványtáblán; azt hiszem, hogy ekkora városban, mint a miénk, ez elég kevés.”⁵⁸⁴ Minthogy a valóságban nem 123, hanem 323 név szerepel a szenttamási második világháborús hősi emlékművön, Horváth Futó szerint is a narrátor „megjegyzése kapcsolatba hozható azokkal a reflexiókkal, amelyek az 1944–1945-ös szenttamási magyarirtásokról hangzanak el a kocsmai beszélgetésekben”⁵⁸⁵ a regényben. A fentiek alapján arra következtethetünk, hogy nemcsak a hangsúlyáthelyezéseket, „csúsztatásokat”, de még a „sajtóhibákat” is, ahogy itt, úgy máshol is a magyarsággal kapcsolatos, a megírás idején explicit módon politikailag korrekten nem közölhető többletüzenetek kódolása motiválta.

⁵⁸³ *Virágos katona*, I. rész, rendezte: Bozó László, Újvidéki Rádió, magyar nyelvű drámaműsorok szerkesztősége, bemutató: 1980. október 25. [hangjáték]

⁵⁸⁴ GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 237.

⁵⁸⁵ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Agyagból formált „történetek”* = *Létünk*, 2011/4, 116.

A tetralógia első világháború előtt játszódó regényében a németiséget egyértelműen a magyarral rivális nemzetiségként látjuk, így a két közösség közös történetében időnként a regényírás idejének magyar-szerb konfliktusai sejlenek fel. A németeknek az uralkodó államnemzettel szembeni tartózkodásában a magyaroknak a szerbekkel szembeni távolságtartására, ugyanakkor a nagyobb állami kerettel való azonosulására ismerhetünk.⁵⁸⁶ (Lehet, hogy merész párhuzam, de arra is gondolhatunk például, hogy a Magyarországgal szemben a Monarchiát preferáló németekhez hasonlóan a vajdasági magyarokra is jellemző volt, hogy létszamarányuk felett vallották magukat jugoszlávnak a néhai délszláv államban.⁵⁸⁷)

A példázatoság érdekében olykor szándékosan kreált, máskor csak felnagyított német-magyar ellentétnek a hangsúlyozása érdekében kellett például a minden kisebbség fennmaradása szempontjából kulcsfontosságú iskola bezárását „az első háború előtti magyar világ” idejére tenni, és nem várni vele a második világháború utánig, amikor valóban megszűnt a német iskola Szenttamáson. A németeknek az első világháború elvesztésekor az Osztrák–Magyar Monarchiával szembeni állásfoglalására is az a magyarázat, hogy a magyarral szövetséges német félből olyan párbeszéd írásával lehetett a magyarokkal ellenséges nemzetiséget formálni a regényekben, mint amit fentebb idéztem. Megmutatja Gion eljárásának fonákságát az is, hogy éppen Torzsáról, arról a mintaszerű német településről, ahol az egyik szereplő szerint a németek megmaradása biztosítva lenne,⁵⁸⁸ tehát éppen Torzsáról is tudjuk azt, hogy az első jugoszláv sorozáskor fegyveres ellenállás bontakozott ki az új karhatalommal szemben, ami a magyar uralom alatt elképzelhetetlen lett volna.⁵⁸⁹ Hasonlóképpen a német közösségnek az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával kapcsolatos várakozása is nagyon emlékeztet a magyaroknak – mint ugyancsak kívülállóknak – például a Jugoszlávia felbomlásával kapcsolatos hozzáállására. Annál is inkább érezhető a németekkel kapcsolatban leírt történetből, hogy nem a valóságot igyekszik tematizálni, hanem parabolisztikus szándékkal íródott, mert több forrásból is úgy tudjuk, hogy a délvidéki németek túlnyomó többsége a

⁵⁸⁶ „– Mi a Monarchia polgárai vagyunk – mondta Johann Friedrich. – Önök Magyarország polgárai, ezt jól jegyezzék meg.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 114.

⁵⁸⁷ Arról, hogy kb. 10.000 magyarnál hogyan „tört magának utat” a jugoszláv identitás, például itt lehet olvasni: *A magyarság politikai képviselete Szerbiában = Nemzetpolitikai alapismeretek*, szerk. KÁNTOR Zoltán, Bp., Nemzeti Köszolgálati és Tankönyvkiadó Zrt., 2013, 94.

⁵⁸⁸ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 101.

⁵⁸⁹ GULYÁS László, *A Délvidék története. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920*, i. m., 94.; ill. WEISS, Rudolf, *Die Deutschen in der Woiwodina. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, Wien, 2013.

valóságban inkább lojális volt Magyarországhoz,⁵⁹⁰ így nem örült volna annak az eshetőségnek, hogy a délszláv államhoz kerüljön.⁵⁹¹ A valóságban a németek többségének hozzáállása majd csak a náci Németország előretörésével, illetve ideológiájának exportálásával változik meg gyökeresen a Délvidéken.⁵⁹²

Gion tetralógiájának fikciója a rendszerváltás előtt írt részeiben Váry János, egy ellenszenves magyar, a földesúr, aki a szenttamási társadalmi piramis csúcsára került. Nos, Váry Jánosról úgy tudjuk, hogy ő az egyetlen teljes egészében kitalált szereplője Gion tetralógiájának.⁵⁹³ A szerb mint helyi fensőbbes és elnyomó uralkodó nemzet „magyarosítása”, azaz szerepének a magyarokra tükrözése Váry János kitalált személyén jól látható. Valószínűsíthető, hogy a szenttamási Dunderski földbirtokoscsalád több tagja, különösen pedig Lazar Dunderski volt a karakter mintája. [13. KÉP] Erre utal például az, hogy Váry János nagyon szerette a lovakat, még az embereknél is többre tartotta őket, és híres ménese volt,⁵⁹⁴ ami a Dunderskiakról a Vajdaságban a mai napig köztudott. (Az Óbecse melletti Dunderski kastélyt, illetve majort is egy híres lovukról, Fantasztról nevezték el.⁵⁹⁵) Bár a „Dunderski” név is fel-feltűnik a regényekben mint egy gazdag család megnevezése, sosem szerepel mellette keresztnév. Ez által és azért is, mert csak ritkán olvassuk a nevet, nem kerülünk hozzá elég közel ahhoz, hogy az iránta érezhető ellenszenvünk felerősödhessen. Váry János, a hangsúlyozottan magyar földesúr⁵⁹⁶ az

⁵⁹⁰ Zoran JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941 = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. SAJTI Enikő, Szeged, JATE Press, 2011, 25.

⁵⁹¹ Weiss Rudolf 2014. január 23-án Szegeden *Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* című konferencián *A vajdasági németek múltja, jelene és jövője* címmel tartott előadásában beszélt erről.

⁵⁹² Ordass Lajos későbbi evangélikus püspök bácskai útján Klein Ferenc kátyi német evangélikus lelkésszel, gimnáziumi tanárával és régi jó ismerősével beszélgetve azt tapasztalta, hogy van benne egy „sértő magatartás a magyarsággal szemben. Csodálkozó kérdésemre, hogy honnan van benne [...] ez a nagy változás, azt hiszem, megkaptam a mindent megvilágosító választ ebben a mondatában: »Itt minden megváltozott! Ha egy német gyülekezet lelkésze nem tart együtt az új mozgalommal, úgy utolsó szálig elveszti híveit.«” részlet Ordass Lajos leveléből, Evangélikus Országos Levéltár, Benczúr László hagyatéka. Német-kérdés. sz. n. Idézi: TÓTH Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945, i. m., 447.*

⁵⁹³ Erről a mind Gion műveit, mind a helyi viszonyokat jól ismerő Kiss Éva, a Szenttamási Népkönyvtár vezetője az első Gion-émlékiállítás alkalmával beszélt nekem 2007-ben.

⁵⁹⁴ „neki voltak a legszebb lovai Szenttamáson. [...] látszott rajta, hogy nagyon büszke a szép lovaira [...] Váry János a lovakon kívül nem tartott más állatot” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 37–38.* „Váry Jánosnak tényleg szép lovai voltak, az öreg Imris Lázár büszkén tartotta a gyeplőt a kezében” *Uo.*, 106.

⁵⁹⁵ THOMKA Orsolya–KURCZ Ádám István–TÓTH Anikó, *Délvidék – a Vajdaság és Belgrád: Bácska, Bácság, Szerémség és az Al-Duna, i. m., 100–101.*

⁵⁹⁶ „Lázár, dobd ki a házamból ezeket a hitvány embereket. És mondd meg nekik, hogy a magyar földesúr még mindig erősebb a kupecoknál és a szatócsoknál.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 116.*

irritálóan öntelt elnyomó a regényekben,⁵⁹⁷ akinek a nevéől leginkább a 19. századi nemesi vármegyére asszociálhatunk, Elég, ha arra gondolunk, hogyan leckéztette és sértegette nemzetiségi önérzetükben a feltörekvő német és szerb polgártársait (a már idézett) János-napi híres kártyapartijai alkalmával.⁵⁹⁸

Az túl feltűnő lett volna, ha a szerb→magyar szereptükrözésre való utalásként Gion a magyar földesurat a leghíresebb szenttamási Dunderski keresztnévére utalva például „Váry Lázár”-nak nevezi el. Ám Váry földesúr hűséges emberének, mindenesének viszont – biztos nem véletlenül – éppen Lázár a keresztnéve a regényben.⁵⁹⁹ Ráadásul, hogy Váry János személyének negatív oldala még jobban meg legyen támogatva, van egy kifejezetten pozitív szerepű szerb birtokos is a regényben: a Budapesten és Prágában iskolázott, napszámosaival emberségesen bánó Đorđe Belić.⁶⁰⁰

Váry János végig kiemelt szerepe először is azért szűrhat szemet, mert Szenttamás birtokstruktúrájában hagyományosan egyáltalán nemhogy magyar földbirtokos réteg nem volt, de még szélesebb jómódú és polgárosodó réteg sem. Feltűnik, hogy Prodanové a szélmalom, Gavanskié a vízimalom, Svetozar Munjinnak van elég pénze ahhoz, hogy téglagyárat vegyen Johann Schankkal együtt Jakob Hausertől; rajtuk kívül pedig csak a többi németek és a zsidók rúghatnak labdába gazdasági téren, a magyarok alig. A tehetősebb kis- és középbirtokosok is főként szerbek: a magyar parasztok aközül választhatnak, hogy a Belić, a Jakšić vagy a Milački földjén vállaljanak-e munkát, olyan magyar gazdáról pedig nem is olvasunk, akinek akkora földje lenne, hogy aratókat kellene fogadnia.

Azért is megütközünk egy mindvégig jól prosperáló magyar földesúr szerepeltetésén a regényekben, mert ha sok földje is lett volna, a szláv nacionalista indítékú jugoszláv földreform – amire más komoly gazdasági-társadalmi változásokkal szemben utalást sem olvasunk Gionnál – valószínűleg alig hagyott volna belőle valamit. Váry János birtoka viszont a regényekben 1944 végéig sértetlenül fennáll; csak arról olvasunk, hogy az 1930-as gazdasági válság fenyegette ugyan a birtokot,⁶⁰¹ de – úgy látszik – az sem ingatta meg a földesúr pozícióját. Váry kreálására azért is nagy szüksége volt Gionnak, mert a „Váry” név nélkül a szövegben elszórtan szereplő szerb földbirtokosok neveinek magyar

⁵⁹⁷ „A parasztok természetesen hangosan köszöntek neki, mert Váry János, bármennyire is úgy tett, hogy senkire se figyel, mindig észrevette, ha valaki nem köszönt, és többet önála nem kapott munkát.” *Uo.*, 38.

⁵⁹⁸ „– Évenként egyszer meg kell őket leckéztetni – mondta Váry János. – A feltörő polgárság tanulja meg tisztelni a magyar földesurat.” *Uo.*, 117.

⁵⁹⁹ *Uo.*, 104.

⁶⁰⁰ „– Ő a legrendesebb gazda, akinél eddig dolgoztunk [...]. – Tényleg ő a legrendesebb gazda – mondta Gallai István.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 325.

⁶⁰¹ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 327.

„ellensúlya” hiányzott volna. De nemcsak az övék, hanem a hatalmaskodó délszláv közigazgatásé is, amely mellé így oda lehet tenni a régi Magyarország önkényeskedő vármegyéjére utaló Váryt. Váry nélkül mennyire szalonképtelen lenne, sőt egyenesen nemzetiségi panaszlajstromként hangzana – még akkor is, ha összhangban van a valósággal⁶⁰² – az a puszta névsor is, amely a sztrájkszervezés történetében az elnyomók között csak a Schank fivérek, Sava Gavanskit, a Dunderskiakat és Schwarz Jenőt említi, azaz szerb, német és zsidó birtokosokat, tulajdonost, illetve igazgatót.⁶⁰³ Váry János nevével együtt viszont „szerencsére” van a felsorolásban magyar név is.

A rendszerváltás után írott *Ez a nap a miénkben* tűnik fel aztán egy újabb ellenszenves magyar nagygazda, Aradi József, aki „túl gyorsan gazdagodott meg, emiatt túl hangossá vált, gyakran dicsekedett, hogy vele még Váry János is barátkozik.”⁶⁰⁴ Ő az 1941-ben bevonuló magyar katonák bejövetelét nem nemzeti, hanem önös okból várja: tudja, hogy ügyesen fog majd helyezkedni, hogy minél gyorsabban hasznot húzzon az impériumváltásból. Aradi József tehát a magyar hatalom visszatértének kizárólag a saját karrierlehetőségeik miatt örülő magyarokat reprezentálja. Hogy Aradi József is kitalált szereplő lehet, az egyrészt abból sejthető, hogy a korábbi művekben nem szerepel, másrészt az *Ez a nap a miénk* kéziratának első oldalán, ahol Gion a regényírás előtt összeállította a szereplők készletét, áthúzott próbálkozások után áll Aradi József neve, míg az azon a lapon felsorolt összes többi szereplő nevét Gion elsőre írta le.⁶⁰⁵

A fent említett, a magyar földbirtokosokat kismizmiző, illetve a nagybirtokok felosztásakor a náluk sokkal szélesebb magyar napszámos rétegnek nemhogy földet nem juttató,⁶⁰⁶ de őket még a munkaalkalomtól is megfosztó,⁶⁰⁷ így nyomorba döntő és kivándorlásra kényszerítő⁶⁰⁸ jugoszláv földreformhoz hasonlóan nem olvasunk más, a magyarok számára kényes, azaz a regény cselekményének idején történt, de a megírásakor politikailag korrekt módon nem tárgyalható témákról sem a regényekben. A magyaroknak

⁶⁰² Vö. „A felszabadulás után [...] a Dungyerszky, Gavanszky, Käuser [sajtóhiba, valójában „Hauser” – K. Á. megj.], Alexievits, Runits, Rosenberg, Berger birtokok, malmok, gyárak, nagyüzemek állami gazdasággá, közvagyonná váltak [Szenttamáson].” PENAVIN Olga – MATIJEVICS Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára*, i. m., 16.

⁶⁰³ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 514.

⁶⁰⁴ GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.], i. m., 453.

⁶⁰⁵ *Gionfalva*, rendezte: Tóth Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, 2008, 27 perc: a kézirat a 10. perc 51. másodpercnél látszik. Feltételezésemet Aradi József kitalált voltáról Kiss Éva, a szenttamási Népkönyvtár igazgatója igazolta 2014-ben.

⁶⁰⁶ „[...] eltérően a szláv nemzetiségű szegényparasztoktól, a kisajátított birtokokból nem kaptak földet.” Zoran JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941 = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. SAJTI Enikő, Szeged, JATE Press, 2011, 30.

⁶⁰⁷ „felosztották a nagybirtokokat, amelyeken korábban napszámosként vagy bérlőként dolgoztak és nyomorgókká váltak” Uo., 30.; ill. CSUKA János, *A délvideki magyarság története* [1941.], i. m., 378–384.

⁶⁰⁸ Uo., 95–100.

1922 elejéig tartó állampolgári jogfosztottságáról,⁶⁰⁹ politikai érdekképviselőik ellehetetlenítéséről,⁶¹⁰ sőt – a kommunista mozgolódásokat kivéve – semmiféle politikai reményeiről vagy tervezéseiről sem olvasunk. A németek mozgalmairól annál inkább: ők gyakran politizálhatnak. A németeknél leírható még a náciszimpátia is, de a magyaroknál még a nacionalista gondolat sejtelve sem: a magyaroknál – mint majd látni fogjuk a következőkben – inkább a „feddhetetlen” kommunistaságon van a hangsúly. Ez nyilván a második világháború után újra Jugoszláviába került közösség legitimálása: múltjának tisztázása és aktuális érvényesülésének segítése érdekében van így a regényekben.

Ugyanezt a magyarságot legitimáló közlést követte volna Gion az 1941-gyal folytatódó kötetben is, ha már a rendszerváltás előtt megírta volna az *Ez a nap a miénket*. Legalábbis erre enged következtetni egy 1988-as nyilatkozatában: „[...] most következik talán a legfontosabb, a második világháború éveinek és az utána közvetlenül következő időszaknak a bemutatása. Arról kell ebben beszélnem, hogy mi minden történt akkor ebben az országban, ebben a tartományban, ahol élek, és ebben a faluban, amiről írok, Szenttamásban. Arról, hogy alakul-e például magyar partizánosztag, *amely majd igazolja a helyi magyarság ittlétét* [kiem. K. Á.] és bekapcsolódását a háború utáni ország, a szocialista Jugoszlávia életébe...”⁶¹¹

A magyar közösség politikai szerveződéseiről, vagy a kommunizmus megvalósítását célzókon kívül más terveiről, vágyairól sem olvasunk a regényekben: a magyarok egyáltalán nem politizálnak; de az ünnepeikről annál többet megtudunk. Nagyon hangsúlyosan olvasunk például a december 26-ai, a tiltás idején a karácsony közösségi élményét is biztosító István napok megülésétől. Ennek folytonosságát Gion gyerekkorában még a vallás-, illetve közösségellenes rendszer sem tudta megtörni meg azzal, hogy tiltotta a karácsonyt.⁶¹² Gallai István családjában mindig – még 1944-ben is! – megtartották a

⁶⁰⁹ DÉVAVÁRI Zoltán, *Jászi Oszkár és Dettre János politikai programadása a Bácsmegeyi Naplóban* = A. SAJTI Enikő szerk., *Magyarország és a Balkán a XX. században*, Szeged, JATE Press, 2011, 48.

⁶¹⁰ A kisebbségi választóknak több választás alkalmával kollektíve nem adtak választójogot, máskor szélsőséges szűkítéseket vezettek be, vö. pl. CSUKA János, *A délvidéki magyarság története* [1941.] , i. m., 107.

⁶¹¹ TRIPOLSKY László, *Kisebbség, többség, emberség: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1988.] = GION Nándor, *Véres patkányirtás...*, i. m., 229. Vö. a történész megállapításával: „A Petőfi-brigádról kialakított diskurzus egyrészt azt szolgálta, hogy a délszláv népek felé igazolja a magyarok mentesítését a kitelepítéstől, és beemlék őket az egyenrangú nemzetek és nemzetiségek szocialista és öngazgatású közösségébe. Másrészt [...] hogy alapja legyen egy új jugoszláviai magyar identitásnak.” MÉSZÁROS Zoltán, *A Petőfi-brigád, 1943. augusztus 15 – 1945. április 1.* = A. SAJTI Enikő szerk., *Magyarország és a Balkán...*, i. m., 222-223.

⁶¹² Holott a valóságban még egy olyan erősen magyar többségű városban is, mint például Zenta, sikerült megtörni a magyar közösség ünnepi egységét és elhalványítani a karácsony "összközösségi" jelentőségét,

karácsony másnapi István napot, ami utóbbi esetben különösen bátor cselekedetnek számított. Gion világában ugyanis az számít a legfőbb értéknek, hogy az emberek elfogadják a lehetőségek objektív (és megváltozhatatlan) határait, ezért, ha máshol nem is lehet, a személyes szférában kiállnak a számukra fontos dolgokért, megélik és megőrzik azokat.⁶¹³

Az elhallgatás retorikai alakzata jelenik meg viszont a tetralógia első két regényében az olyan kényes témák körül, mint például az 1918-as impériumváltáskor és utána a helyi magyarokat változó intenzitással, de évtizedeken keresztül ért atrocitások.⁶¹⁴ Az ezzel kapcsolatos szereplői megnyilatkozásokra a közömbösség, a tudatlanság, sőt az eufemisztikus hozzáállás a jellemző. Amit aktuálisan ezzel kapcsolatban olvasunk, mindössze annyi, hogy a betyáros, de mindvégig rokonszenves Török Ádám a szerbeknek köszönheti, hogy nem végezték ki, sőt, hogy a börtönből is kiszabadult.⁶¹⁵

Az 1918-ban létrejött délszláv államból elmenekült, illetve elűzött 40.000 magyar,⁶¹⁶ köztük a helyi magyar földbirtokos-, vezető- és értelmiségi réteg színe java kiutasítására,⁶¹⁷ a magyarok továbbtanulásának ellehetetlenítésére⁶¹⁸ vagy a helyi adókegység srófolására⁶¹⁹ éppúgy nem találunk még csak utalást sem a rendszerváltozás előtti regényekben, ahogy a szerbeknek az ezt követően történt tömeges betelepítésére vagy a helyi magyar oktatási rendszer és a kulturális intézmények drasztikus leépítésére sem.⁶²⁰ Arról sem olvasunk, hogy a Magyarországtól a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került

amely szerint sok magyar is áttért a fenyőünnepre. Vö. HAJNAL Virág–PAPP Richárd, *Vallás és etnicitás a Vajdaságban három esettanulmány alapján = A szakralitás arcai: Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*, szerk. A. GERGELY András–PAPP Richárd, Bp., Nyitott Könyvműhely, 2007, 157–159.

⁶¹³ „Az észszerűség és az érzelmek összehangolása nagyon mély és dacos bölcsesség. Bölcsesség olyan értelemben, hogy elfogadja azt, ami elkerülhetetlen, és amin nem tud változtatni. De csak azt. Ahhoz alkalmazkodik is zokszó nélkül. Ezen túl azonban nem ismer megalkuvást a legapróbb részletekben sem. A saját világáért, életviteléért és mindenért, ami fontos neki, naponta kész verekedni. Szó szerint. Világot teremt maga körül, követésre csábít. Ilyen emberek tartanak össze kicsi vagy egészen nagy közösségeket...” GÖRÖMBEI András, *Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 215.

⁶¹⁴ CSUKA János, *A délvideki magyarság története* [1941.] , i. m. 500 oldala tulajdonképpen másról sem szól, mint a magyar nemzetiség fenyegetettségéről, illetve a többnyire sikertelen önvédelmi kísérletekről.

⁶¹⁵ „– Szenttamáson hogyan viselkednek a szerbek? – Nem tudom – mondta Török Ádám. – Nem tudom, hogyan viselkednek. Én mindenesetre hálás vagyok nekik, hogy megmentették az életemet.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 205.

⁶¹⁶ Az 1910-es népszámlálás szerint 458.183, míg 1921-ben 392.078 magyar élt Dél-Magyarországnak azon a területén, ami – Horvátország kivételével – a délszláv államhoz került. L. bővebben: KEPECS József szerk., *Délvidek településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*, Bp., 1998, 11–16.

⁶¹⁷ Vö. Zoran JANJETOVIĆ, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941*, i. m., 25.

⁶¹⁸ Vö. CSUKA János, *A délvideki magyarság története* [1941.] , i. m., 101.; illetve Gion maga így reflektál erre a rendszerváltás után: „A húszéves szerb megszállás [!] alatt Szenttamáson elfogytak az írástudó magyarok.” GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.] , i. m., 475.

⁶¹⁹ „A vajdasági parasztok a szerbiai parasztok adójának húszszorosát fizették” BOAROV, Dimitrije, *Vajdaság politikai története*, i. m., 126.

⁶²⁰ Zoran JANJETOVIĆ, i. m., 27.

területek lakóit milyen módon fosztották meg pénzvagyonuk több mint felétől a dinár bevezetésekor, amikor az történt, hogy a korona kötelező dinárra váltásakor a hivatalossá tett árfolyam szerint 1 dinárért 4 koronát kellett adni, ami a reális árfolyam fele sem volt, azaz a beváltás után a korona korábbi tulajdonosainak pénzbeli vagyona legalábbis megfeleződött.⁶²¹ Azaz erre mégiscsak van egy kis utalás, de megint csak kiforgatva, és a szerb-magyar ellentétnek újból magyar-német ellentétre transzponálásával. A minden bizonnyal a fent vázolt esetre utaló történetben a sváb Stefi volt az, aki olcsón vásárolta fel a szenttamási magyarok dinárjait, minthogy a magyarok nem bíztak az új pénzben. Az utóbbi mozzanat burkoltan utalhat arra, amit a történelem lapjairól is tudunk, hogy a magyarok nem tudták elhinni, hogy az újonnan létrejött délszláv ország, amelynek határai közé kerültek, tartós marad, illetve erősen remélték hogy a terület nagyon rövid időn belül visszatér Magyarországhoz.⁶²² A lényegesebb viszont az, hogy azzal, hogy Stefi „megszabadította” a szenttamási magyarokat a dinártól, és a hamarosan az értékének a felére devalválódó koronát adta nekik cserébe, a magyarok nagyon rosszul jártak, a vállalkozó szellemű és gátlástalan német viszont meggazdagodott. Stefi még sajnálta is, hogy a feketicsi magyarokkal is nem tehetette meg ugyanezt!⁶²³ (Korábban Stefi apjának, Stefan Krebsnek is úgy sikerült megalapoznia a családjá egzisztenciáját, hogy Johann Schank segítségével éppen egy magyar molnárt, „az öreg Lestárt” túrta ki a vízimalomból, akinek a helyére őt vették fel.⁶²⁴) Fontos tanulsága a pénzváltásos történet leírásának a hasonló zsákutcákat már sokszor megjárt magyarok számára az lehet, hogy kizárólag érzelmi alapon nem szabad komoly gazdasági vagy politikai következményekkel járó döntést hozni, hanem a realitást teljes mértékben el kell fogadni, és azzal számot vetve kell üzletelni, vagy ami rokon ezzel: politizálni.

Az imént taglalt epizódban szerepel az egyik első apró, szinte mellékes, de végre explicit utalás arra, hogy bekövetkezett a szerb megszállás, majd pedig elkezdett kiépülni a szerb közigazgatás Szenttamáson. A leírás ugyanis úgy kezdődik, hogy „miután bejött a

⁶²¹ „(1920) 4 koronáért 1 dinár [...] az SzHSz Királyság azon állampolgárainak arcátlan kifoosztását jelentette, akik a háború előtt a Száva és a Duna „túlsó partján”, az Osztrák–Magyar Monarchia területén éltek.” BOAROV, Dimitrije, *Vajdaság politikai története*, i. m., 126.

⁶²² Vö. CSUKA János, *A délvidéki magyarság története* [1941.], i. m., 41.

⁶²³ „[...] a szenttamási magyarok nem bíztak a szerb dinárban. Szabadulni akartak a dinártól, és Stefi koronáért olcsón megvásárolta tőlük. – Kevés koronám volt – mondta szomorúan Stefi. – Ma már milliomos lehetnék. A feketicsi magyaroktól is felvásároltam volna a szerb pénzt” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 227. Ez az idézet persze arra is jó példa, hogy az érzelmi viszonyulás is meghatározza egy adott pénznem értékét a közösségen belül: a magyarok nem akarták elhinni-elfogadni az impériumváltást, ezért a szerb pénz nem ért nekik sokat.

⁶²⁴ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 57–58.

szerb hadsereg...”⁶²⁵ Korábban csak a *Rózsaméz* kötetindító 1920-as évszáma és történelmi ismereteink igazíthattak el e tekintetben. Illetve még olyan finom utalások, hogy a csendőrfőnök új lehet, hiszen Stefan nem biztos a nevében: „Karalić vagy mi a neve annak a csendőrnek. – Karagić”, meg az is adalék, hogy „gyorsan feltalálta magát Szenttamáson.”⁶²⁶ Az első célzást Gion később elkeni azzal, hogy Stefan később sem tudja a nevét: épp a csendőrfőnök emlegetésekor mindig akadozni fog majd Stefan memóriája. Az tehát, hogy a csendőrfőnöknek ismeretlen csengésű szerb neve van, szerény utalás arra, hogy Ószerbiából jöttek a karhatalom emberei az elfoglalt területre, illetve, hogy az újonnan betelepült szerbek már teljesen átvették a közigazgatást.⁶²⁷

Az impériumváltás egy másik érzékeny gazdasági aspektusa szintén nem magyar-szerb, hanem szerb-német viszonylatban jelenik meg a *Rózsaméz* című regényben. A gazdaságot nacionalizáló törvények értelmében ugyanis a vállalatok igazgatótanácsaiban a húszas években egyre növekvő számban, végül többségükben szlávoknak kellett lenniük.⁶²⁸ Johann Schank történetében Gion finoman úgy utalhat erre a gazdasági kényszerre, hogy amikor idősebb Johann Schank 1920 után gyárat ajándékoz az egyik fiának akkor így világosítja fel a tulajdonviszonyok miatt meglepett utódot: „– Csak fele gyár az enyém, a másik fele valami Svetozar Munjiné. Ki ez a Munjin? – Egy gazdag szerb, akinek sok pénze van, és azt hiszi, hogy mindig sok pénze lesz. – Szükségünk volt a pénzére? – Nem. Megvehettem volna egyedül is a gyárat. De a mai körülmények között jobb, ha az embernek van egy szerb társa. Legalábbis egy ideig.”⁶²⁹ Míg a valóságban muszáj volt szerb tagoknak lenniük a gazdasági társaságokban, Gion úgy adja elő a történetet, hogy a gazdasági tranzakció az ügyes Johann Schank fifikás előrelátását dicséri. Annál is inkább, mert Schank arra játszik, hogy előbb-utóbb kigolyózza cégéből Munjint, ami néhány év múlva valóban sikerül is neki a történet szerint.

Összesen egyetlen konkrét, a szerbek által elkövetett atrocitásról értesülünk a rendszerváltás előtti Gion-regényekből, de arról is csak jóval megtörténte után visszautalásként, ráadásul a probléma kicsinyítésével. A Szenci Bálintot ért inzultus régen történt, a művekben sokszor előforduló, olykor végzetes kimenetelű kocsmái

⁶²⁵ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 227.

⁶²⁶ *Uo.*, 224.

⁶²⁷ Vö. BOAROV, Dimitrije, *Vajdaság politikai története*, i. m., 126-127.

⁶²⁸ GULYÁS László, *A szerb nemzetállam-építés (1918–1941) gazdasági dimenziója, különös tekintettel a Délvidékre*. Elhangzott 2014. január 23-án Szegeden a *Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* címmel rendezett nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencián. Vö. GULYÁS László, *A Délvidék története 3., Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*, Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2013, III, 65–77, 103–109.

⁶²⁹ *Uo.*, 216.

verekedésekkel szemben nemhogy emberéletben nem esett kár, de sebesülés sem történt. Így a sérelmet szenvedett kocsmáros túltehetette volna magát azon, hogy a szerbek az 1918-as impériumváltás után egy falfirkával figyelmeztették, jobb, ha távozik az ő falurészükből. Ráadásul a nem egyértelműen pozitív szereplővel, a még a felesége által is disznónak nevezett Szenci Bálinttal történt az eset.⁶³⁰ (A kocsmáros később sem lesz rokonszenves figura: a magyar uralom közeledtének a hírére rögtön békétlenkedni kezd: a szerbeket fenyegeti, majd belép a nyilaskeresztes pártba, később az oroszokkal lesz jóban.) A kocsmáros a falfirkát olvasva értett a szóból, „önkéntes” távozásával nem adott okot arra, hogy bántalmazzák.⁶³¹ Az ügynek lehet nacionalista felhangot is tulajdonítani, mert szerb felirat jelent meg egy magyar kocsmáros háza falán, amire a firkálót a hatalmi átrendeződéssel járó felfordulás bátoríthatta fel. Ám az eset értelmezhető pusztán gazdasági természetű nyomásgyakorlásként is, tehát hogy a kocsmárost nem vagy nem elsősorban nemzetisége miatt bírták távozásra, hanem azért, mert a többi környékbeli kocsmáros mint konkurenciától akart tőle megszabadulni, amire csak alkalmat adott számukra az éppen kezdődő szerb uralom.

Az ebben a történetben szereplő „Beži Kurta, došao je Murta” falfirkának érdekes a szövege. A szerbek által felírt, szó szerint „Szaladj, Kurta, jön a Murta”-ként fordítható szöveg közkeletű értelme mindössze annyi, mint a magyar „az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz” közmondásnak.⁶³² A történetbeli szituációban viszont valószínűleg csakugyan a hatalomátvétel gazdasági aspektusára utal a felirat, ami egy másik közmondással, a „sjaši Kurta (da) uzjaši Murta”-val asszociálható. Utóbbinak a nyers fordítása „leszállt a lóról Kurta és fölszállt Murta”; szabadabban: „ment az egyik rossz, és jött a másik”, tehát magyar közmondással visszaadva szintén „egyik kutya, másik eb”. A mondás stilisztikai árnyalatának érzékelhetősége végett írom le, hogy a szállóige talán arra egy, a török időkből eredeztetett pikáns balkáni történetre megy vissza, amelyben egy Fatima nevű nő nem volt elégedett Murta nevű férje teljesítményével, ezért annak kapitányával, egy Kurta nevű pasával szűrte össze a levelet. Az meglátogatta őt este, és kiderült, hogy még kevésbé alkalmas Fatima igényeinek eleget tenni, de közben Fatima

⁶³⁰ „– Bálint, te mit tennél velem, ha megcsalnálak? Szenci Bálint lustán feljűk fordult, testes, nagy bajuszú, fekete ember volt, elgondolkozva megsimogatta a bajuszát. – A dugóhúzó hegyével megpiszkálnám néhányszor az arcodat – mondta. – Képes volnál elcsúfítani? – kérdezte felháborodva Szenciné. – Csak egy kicsit – mondta álmos hangon Szenci Bálint. – De előbb megvernélek vizes kötéllel. [...] – Megtenné ez a disznó.” *Uo.*, 309.

⁶³¹ „Tizenöt éve kocsmáros vagyok. Először a Kátyban, a szerbek között nyitottam kocsmát. A háború után elűztek onnan. Éjszakánként valaki hatalmas betűkkel felírta a kocsmára, hogy: >>Beži Kurta, došao je Murta.<< El kellett mennem a szerbek közül” *Uo.*, 332.

⁶³² Köszönöm Kiss Éva segítségét a mondás magyar megfelelőjének megadásában!

Murta nevű férje is megérkezett, aki először pisszenni sem mert, nehogy a kapitánya megorroljon, ám Fatima észrevette a férjét, és rákiáltott a kudarcosan erőlködő pasára, hogy „szállj le Kurta hogy fölszállhasson Murta”.⁶³³

Beszédes, hogy a kocsmárost fenyegető élek meglehetősen tompítva, de legalábbis alaposan becsomagolva jelennek meg a Szenci Bálint házfalára írt szövegben. Elképzelhető-e, hogy olyan szofisztikált módon küldjön el valakit melegebb éghajlatra a haragosa vagy a konkurensé, hogy a „gyalázkodó” felirat megértetéséhez alaposabb kultúrtörténeti ismeretekre legyen szükség? A finomkodást érzékelve arra következtethetünk, hogy a szöveg valószínűleg erős szépítés az átlagos balkáni falfirkastílushoz képest. A valóságos falfirkák ugyanis inkább például a kicsit nyersebb, de sokkal általánosabb „Mađari Smrt” avagy „Smrt Mađarima” azaz „Halál a magyarokra” megfogalmazással szoktak élni. Ennek megfelelően a regénybeli szöveg például explicite is tartalmazhatott volna – miért is ne? – a kocsmárosra nézve halálos fenyegetést. Annál is inkább, mert Gion a *Mi történhet?* című szövegében arról ír, hogy a második világháború utáni hatalmi visszarendeződéskor Jugoszláviában nemhogy házfalra, de még településnévtáblára is képesek voltak olyat írni hivatalos elnevezésként, hogy „Nadrljan.” „Adorjánban, miután a felszabadítók megtudták, hogy színmagyar falu, a háborgó vízbe gyilkoltak több száz embert, azután amolyan balkáni elméncséggel a helység nevét Nadrljanra változtatták, ami egészen nyers fordításban magyarul azt jelenti, Ráb...szott.”⁶³⁴ Nem mellékesen jegyezem meg, hogy az 1944-ben a Délvidéken vagy Adorjánon történeteket az „atrocitás” szóval illetni erős szépítés. Ugyanakkor Gion tévesen tudta: a falunak a 16. század óta adatolható neve a „Nadirján”⁶³⁵ is. Helyesen tudta viszont azt, hogy a helyiek a 1960–70-es években milyen heroikus erősfeszítéseket tettek a hivatalossá tett gyúnynév megváltoztatására.⁶³⁶ fent hivatkozott írásában is utalt rá. Ha tehát Gion a rendszerváltozás előtt másutt ennyire finomított egy, a regényében szereplő falfirka megfogalmazásán, akkor azt nyilván óvatosságból tette.

Hosszan írtam a fenti esetről, de Gionnál a felszínen mégsem a szerb oldalról származó fenyegetettség volt az aktuálisan húsbavágó Szenci Bálint számára. A majdnem erőszakos cselekményekhez vezető, a tönkremenéssel is fenyegető veszélyt a saját maga által hangsúlyozottan magyarnak tartott kocsmáros számára az gerjesztette, hogy a szintén

⁶³³ Köszönöm Thomka Orsolya és családja segítségét a történet felkutatásában és a fordításban!

⁶³⁴ GION Nándor, *Mi történhet? = Mit jelent a tök alsó?*, Bp., Noran, 2004, 47.

⁶³⁵ PAPP György, *Adryan – Adorján – Nadrljan – Adorján = Adryantól Adorjánig*, szerk. PAPP György, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 2003, 21.

⁶³⁶ *Uo.*

hangsúlyosan német kocsmáros, jelesül Stefi Krebs át akata csábítani Szenci Bálint régi vendégeit a saját újonnan megnyitott kocsmájába. Lám, a szerb–magyar helyett megint a német–magyar konfliktus került előtérbe! Úgyannyira, hogy a korábbi szerb–magyar összetűzésről is csak az aktuális, sokkal súlyosabb német–magyar konfliktus keretében, az éppen ábrázolt szituációhoz képest mintegy mellékes utalásként olvasunk, arról is csak a nem egyértelműen kedvelt Szenci Bálint narrátori pozíciójából.⁶³⁷

Bár a szerb-magyar konfliktusokra legtöbbször jótékony homály borul a rendszerváltás előtti művekben, egyetlen olyan verekedésről mégis olvasunk a *Virágos Katona* című regényben, amelyben szerb és magyar szereplő kerül szembe egymással. Az, hogy csak egyetlen szerb-magyar esetről olvasunk a művekben, azért is feltűnő, mert később Gion csak a saját életéből is több olyan esetet megírt, illetve több esetről beszélt az interjúkban, amikor kizárólag a nemzetisége miatt verték meg, sőt, egyszer majdnem meg is fojtották.⁶³⁸ Szenttamáson tehát mindennapos jelenségnek kellett lennie a nemzetiségek közti, tettelegességig fajuló torzsalkodásnak, Gion viszont csak egy ilyen esetet írt le. A nevezetes verekedés leírása tárgyunk szempontjából nagyon tanulságos. Hangsúlyossá teszi, hogy ez az első verekedés, amiről a regényben – és talán Gion egész életművében – említés történik. Ezt viszont majd nagyon sok verekedés-leírás követi, hiszen a verekedésnek nagyon fontos szerepe van Szenttamáson: a helyi társadalomban betöltött szerepet alapvetően határozza meg,⁶³⁹ amint azzal külön tanulmány is foglalkozik.⁶⁴⁰ A tárgyalt esetben Gion azzal, hogy azt írja: „Tulajdonképpen vacak kis verekedés volt – a Kiss János kocsmájában, a becsei úton, ahol a Zöld utcaiak a tukiakkal szoktak verekedni, [Stefan] minden héten láthatott volna különbeket is”,⁶⁴¹ először is elveszi a verekedésben

⁶³⁷ „[...] itt állapotodtam meg, házat építettem a magyar részen, és itt is maradtam a magyarok között. De innen most a svábok akarnak elűzni. Hát nem hagyom magam! Egy sváb kocsmáros nem fog engem kiűzni, és nem fog a magyarok nyakára ülni. Én tisztességes magyar ember vagyok, és előbb jöttem ide, veletek együtt építettem fel a házamat, jogom van itt maradni. [...] [Rézi] a szabóollóval átment a Szenci-kocsmába. Az ollót a pultra csapta, és megkérdezte Szenci Bálintól: – Mi bajod van neked a németekkel? – Veled nincs semmi bajom – mondta zavartan Szenci Bálint. – Tudod, hogy veled nem volt sohasem bajom. – Mi bajod van a németekkel? Szenci Bálint nyelt egyet, megpróbált higgadtan magyarázni. – Ide figyelj, Rézi. Engem a szerbek elűztek a Kátyból...” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 332–333.

⁶³⁸ Pl. GION Nándor, *Korai halálaimról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 19.

⁶³⁹ Pl. „amikor indulni akartak, eléjük állt a kis Simon Károly, hogy utoljára összemérjék az erejüket. István levetette az ünneplő kabátját, és először ő kapaszkodott össze Simon Károllyal. A hóna alá nyúlt a kis Simonnak, felemelte, megpörgette a levegőben, és a földre dobta. Aztán Sándor következett. Simon Károly most már óvatosabb volt, előrehajolt, nem engedte, hogy átöleljék, de így meg Sándor a nadrágszíjánál fogva emelte fel, tartotta, mint egy piaci mérleget, utána leengedte a lábaihoz. A kis Simon Károly ököllel verte a földet, és abban a pillanatban ő volt a legszerencsétlenebb ember a világon.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 76.

⁶⁴⁰ MIKOLA Gyöngyi, *Verekedés a Zöld utcában: Az agresszió reprezentációja Gion Nándor regényfolyamában* = Forrás, 2007/6, 64–68.

⁶⁴¹ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 14.

meglévő konfliktus nemzetiségi élet. Hiszen lekicsinylően olyan verekedésekhez hasonlítja, amelyek jóval veszélyesebbek, és amelyekben viszont hagyományosan a magyar falurészek lakói a szembenálló felek. Jellemző az is, hogy a magyarok egymásra sokszor mondanak olyat, hogy „nyavalyás tuki”, meg még olyat is, hogy „meztelen seggű Zöld utcai”, de a szerbeket sosem szidalmazták. Illetve az is figyelemreméltó ebben az epizódban, hogy olyan esetet látunk naturalisztikusan bemutatva, amelyben magyarok vernek el egy szerbet. Miután a szerb az egyik magyarnak sokszor behúz, a másik magyar orvul a szerb mögé kerülve egy hólapáttal leüti, az első magyar pedig megtapossa a szerbet. Gondoljunk bele, hogy milyen ügyesen van kitalálva a helyzet: a szerb verekedő nem győzhetett volna, hiszen akkor az agresszor szerepébe kellett volna tenni, ami politikai okból szóba sem jöhetett. Ugyanakkor Gion abban is óvatos volt, hogy ne legyen a jelenetért támadható: a győzedelmeskedő magyarok közül a hólapáttal sportszerűtlenül közbelépő szereplőt – bár ez lehet, hogy inkább súlyosbító körülmény – képmutatónak és iszákosnak mutatja be. Ráadásul Gion Mártonnak hívják. Nagyon jellemző Gionra, hogy éppen egy Giont tett ebbe a hálátlan szerepbe. Ez a megoldás arra emlékeztet, amiről már egy korábbi fejezetben is írtam, hogy Gion főszerkesztőként vagy színházigazgatóként a magyar közösség érdekében sokszor magára vállalta a felelősséget a legveszélyesebb ügyekben.⁶⁴² Hogy ez mit jelentett például rádiós szerkesztőként, lásd Gion lentebb leírt, megtörtént esetét Dormán Lászlóval. Egy valószínűleg szintén megtörtént színházi esetéről pedig az a történet szólhat, amelyben a véletlenül összetört gipsz elnökszoborról (nyilván Titóéről) Till Sándor színházigazgató azt állítja az emiatt megjelent rendőröknek, hogy ő távolíttatta el, mert a piros függönnyel és a zöld növényekkel együtt nacionalista célzásokat sejtetett.⁶⁴³

A hatalmas irodájában magát rosszul érző Till Sándoron kívül a magyar tanítóból jugoszláv pártfunkcionáriussá lett Fehér Jóska, sőt talán a Krisztust korbácsoló, de közben

⁶⁴² „kitört a háború Jugoszláviában, és a háború bejött mihozzánk is. Éjszakánként fiatal újságíróink váratlanul és kicsit elanyátlanodva telefonhoz kaptak, felhívtak engem vagy a helyettesemet, közölték, hogy behívót hoztak nekik, a frontra akarják vinni őket, kérdezték, mit tegyenek. [...] Röviden és pattogósan azt tanácsoltuk nekik, hogy a behívót ne vegyék át, ne írjanak alá semmit, utazzanak el villámgyorsan [...], mi meg majd azt mondjuk az illetéseknek, ha kérdezik, hogy már a behívó előtt egy héttel szabadságoltuk őket [...]. Kissé primitív taktika volt ez, Európában gyorsan belebuktunk volna, a Balkánon azonban bevált. Egyetlen emberünket sorozták csak be katonának, őt is azért, mert kötelességtudó ember, átvette a behívót, és csak azután, vagyis későn telefonált” GION Nándor, *Nagybátyámról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 35.

⁶⁴³ A történetrészletet az előző fejezetben hosszan idézem; vö. GION Nándor, *Nemzeti színek*, i. m., 428. A történetet ötletét Gion valószínűleg megtörtént esetből vette, az 1920-as években ugyanis „eljárást indítottak az egyesület [ti. a szabadkai Katolikus Legényegylet – K. Á. megj.] ellen, mert az egyik [színi]előadáson olyan gyertya égett, amely a rendőri fantázia szerint a magyar nemzeti színeket adta, ugyanis a gyertyatartó zöld volt, a gyertya fehér és a gyertya lángja piros, mert másmilyen nem lehetett.” CSUKA János, *A délvidéki magyarság története* [1941.], i. m., 130.

gügyén mosolygó Virágos Katona alakjában is a saját helyzetét, dilemmáit írta meg Gion.⁶⁴⁴ Azt, hogy szóval és cselekedettel kellett úgy tennie, mintha a jugoszláv államhoz lojálisabb lenne, mint a saját népéhez, holott közben a saját közösségének próbált segíteni.⁶⁴⁵ Fehér Jóska pályája is emelkedett, de az ennek érdekében vállalt kellemetlen kompromisszumaira mutat például, hogy egy csúnya szerb partizánnot kellett feleségül vennie.⁶⁴⁶ Fehér Jóska is egyre nagyobb és egyre ridegebb irodákban dolgozó potentát volt,⁶⁴⁷ és íróasztalfiókjából – akárcsak Gionéból – sosem hiányzott a konyak.⁶⁴⁸ Fehér Jóskának Gallai István mindig szerencsét hozott, és Gionnak is a mindig, mindenben ügyesen helyezkedő Gallai volt a példaképe, ahogy azt a pályája legelején írt zsengejében⁶⁴⁹ és egyik utolsó nyilatkozatában,⁶⁵⁰ illetve számos művében olvashatjuk, amelyekben legtöbbször a saját nevéen, Gallai Istvánként, illetve néhol Nagy Istvánként,⁶⁵¹ máskor „nagyapám”-ként,⁶⁵² illetve többször csak „horgas orrú öregember”-ként⁶⁵³ szerepelteti.

A második világháborús magyar katonatisztból előbb párttagként újjáépítési biztossá, később ávós tiszté avanszált Püspöki Sándor pályája viszont az eredetileg közérdekből vállalt karriernek a személyiséget torzító hatására hívhatja fel majd a figyelmet. „Túl sokan vannak ezek a mocskok [...] Hiába ritkítottuk őket, felülkerekedtek.

⁶⁴⁴ Gion sorsa/pályája is példázza, hogy „az értékmodell – ekkor, ezen a tájon – az a katona jelenti, aki idilli belső világba, az együgyűek privát boldogságába menekül, miközben mellette a Megváltót keresztre feszítik, illetve maga is részt vesz a Megváltó megfeszítésében.” PÉCSI Györgyi, *Rekvem Bácskáért* = Forrás, 2007/6, 59.

⁶⁴⁵ „– Sztálin elvtársról minden további nélkül elhiszem, hogy sötét gazember – mondtam. – Viszont ezt a titoista bandát is utálom. Irtottak bennünket... De hát ők vannak közelebb. – Ez a helyes magatartás – mondta elégedetten Fehér Jóska. – Nekünk jugoszláviai magyaroknak nagyon kell vigyáznunk viselkedésünkre. Hátterünk nincs. Egy megszállt szolgálalkú anyaország semmire sem biztosíték. Itt kell jó viselkedéssel valamiféle jó helyzetet teremteni a megmaradáshoz.” GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 729. Máshol ugyanerről: „– Gondolja, hogy be tudjuk csapni ezt a két mocskos bandát? – Mást nem tehetünk, ha élni akarunk.” *Uo.*, 790.

⁶⁴⁶ „– Meg kellett nősnöm – mondta lehangolódva. [...] – Tylbabin Mirjanát vettem el feleségül. A híres bánáti partizánlányt. – Többször láttam már a hölgy fényképét az újságban. Nem éppen világszépség. Bár lehet, hogy csak a maszatos nyomdatechnika ábrázolja előnytelenül. – A nyomdatechnikánk a körülményekhez képest igen jó.” *Uo.*, 780.

⁶⁴⁷ „– Az újvidéki irodája sokkal jobban tetszett – mondtam. – Itt [ti. Belgrádban] színtelen és szürke a világ. Ez jelentené a felemelkedést? Fehér Jóska is ráérősen megszemlélte irodájának falait és a bútordarabokat. – A szürkeségben erő rejtőzik – mondta. – Ezen az asztalon, meg a ronda szekrényben.” *Uo.*, 825–826.

⁶⁴⁸ *Uo.*, 780, 829, 854.

⁶⁴⁹ „Mikor még kisgyermek voltam, egy eszményképem volt, akiért rajongtam[,] és akit jó ideig, sőt egyrészt még ma is, példakép[pen] állítottam magam elé. Ez az ember anyai nagyapám volt.” GION Nándor, *A tolvaj*, szövegét közli: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 474.

⁶⁵⁰ Vö. ÓNODY Éva, *A nagyapa regénye: Utolsó beszélgetés Gion Nándorral [2002.]* = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, i. m., 281–285.

⁶⁵¹ Vö. GION Nándor, *Történetek egy régi forgópisztolyról*, [1975.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 223–253.

⁶⁵² GION Nándor, *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 186.

⁶⁵³ GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 392., ill.: GION Nándor, *Kétélűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 92–93.

Engem is el akartak vinni Szibériába, jó pillanatban azonban beléptem a Kommunista Pártjába. Azóta takarítom, és majd újjáépítem a várost.” Püspöki Sándor tehát kénytelenségből lépett be a pártba, és eleinte „mocskok”-nak nevezte a társaságot. Viszont nagyon hamar azonosította magát a kommunistákkal, illetve közvetve tisztázta is őket, hiszen azt sejteti, hogy mások is csak azért vannak a pártban, amiért ő. Erre világít rá Tölgyesi Miskához szegezett kérdése: „Nem akar belépni *közénk* [kiem. K. Á.] kommunistákhoz?”⁶⁵⁴ Később pedig a hatalomtól megrészegülve már le is nézi azt a közösséget, amelyet eredetileg szolgálni akart: „Püspöki Sándort vártam. El is jött úgy fél kilenc tájkán sötétbarna egyenruhában és tányérsapkával a fején. Alig ismertem meg. Érkezése előtt szalonnát szeleteltem, hosszú konyhakés volt a kezemben, a hasának szegeztem. – Eddig magyar embernek ismertem magát. Ennyire lezüllött az utóbbi időben? Mosolygott, félrelökte a konyhakést. – Birkanyájban élünk, testvérem. A birkanyáj pedig tiszteli a külföldi egyenruhát és elnézi a hamis kártyázást. Ha a birkáknak így tetszik, legyünk oroszok egy kicsit.”⁶⁵⁵

Visszatérve a már korábban idézett Zöld utcai verekedésre, ott tehát a magyarok győznek, de nem tisztességes győzelemmel: a magyar olvasó mégis elégtételt érezhet, de azért a szerbet is lehet sajnálni. Annál is inkább, mert a mértékletes német, Stefan Krebs nézőpontjából látjuk a történeteket, aki elrémül azon balkáni szélsőségek,⁶⁵⁶ illetve barbár ellentmondások láttán, hogy először félholtra vernek egy embert, miközben nemhogy segítségére sietnének a kívülállók, hanem végignézik, majd pedig az egyik elkövető – Gion Márton – áhítatos arccal, teljes lelki nyugalomban zsoltáréneklésbe kezd.⁶⁵⁷ A történeteket követte ugyan szerb revans, hiszen „egy héttel később Ubonyi Jóskát félholtra verve találták meg a főutcán”⁶⁵⁸, de jellemző, hogy az utóbbi esetről mindössze ennyit olvashatunk. A fentebb – Gion által is – részletesebben taglalt esetben a magyarok győznek, ráadásul tisztességtelenül. Naturalisztikusan leírt verekedésben magyar akkor maradhat majd alul, ha kommunista, mint például Bata János és a frissen magyarrá lett

⁶⁵⁴ GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 716.

⁶⁵⁵ *Uo.*, 882.

⁶⁵⁶ Ehhez hasonlóan szélsőségesnek tűnik fel például az egész Török család is. Nemcsak a rablógyilkos Török Ádám, akivel közösséget vállal a családja, hanem az asszonyok és a gyerekek is, akikről cigányputrihoz hasonlóan hangos és rendetlen képet fest Gion: „A földön leterített, vastag rongypokrócokon kisgyerekek játszottak cifra babszemekkel, és minduntalan veszekedtek, a banyakemence mellett asszonyok ültek, harisnyát kötöttek, miközben mérgesen pöröltek a gyerekekkel, a szoba közepén, az asztal körül meg férfiak tolongtak, és hangosan magyaráztak egymásnak.” GION Nándor, *Virágos Katona [1973.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 68

⁶⁵⁷ „Ubonyi Jóska addig taposta Mandícot, amíg az mozgott, aztán lelépett róla, megtörölte az arcát, és hazaindult. Gion Márton visszajött a kocsmá elé, a lapátot átadta Stefannak, nekidőlt a falnak, és énekelni kezdett: A keresztfához megyek, Mert máshol nem lelhetek Nyugodalmat lelkemnek...” *Uo.*, 16.

⁶⁵⁸ *Uo.*, 17.

Krebs Péter, akiket kifejezetten kommunistaságuk miatt vernek meg. Ők pedig azért lehetnek majd legyőzöttek, hogy olyan eszme hősei legyenek, ami a történetek megírása idején hivatalosan a szerbeknek is sokat jelent.

Úgy látszik, a direkt közlések tekintetében Gion olyannyira megtanulta a szerbek minden irányú érzékenységét tiszteletben tartani, hogy például még a rác szót is tabusította a maga számára.⁶⁵⁹ Gion kizárólag a Rác családnévet használta, de azt is ritkán: a *Testvérem, Joáb* néhány lapján tucatnyi, az *Aranyat talált*ban pedig egyetlen alkalommal vette tollára. Olyannyira következetesen mondott le róla mint közszórol, hogy a rendszerváltozás, sőt, Magyarországra települése után sem írta le, talán azért, nehogy az – egykori hazájában – többségi nemzetet ingerelve okot adjon számukra a vajdasági magyarok elleni támadásra. (A „rác” szó is csak egyszer szerepel az életműben, persze a rendszerváltás után jelenik meg, és ott is csak egy lábbelinek a minősítésére, amit a „pestiek” tarthatának annak.⁶⁶⁰)

A korona dinárra váltásának fent magyarázott történetében Gion pellengérré vonta a magyarságra és részben a németiségre is jellemző érzelmi alapú politizálást. Ennek kitűnő ellenpéldáját adják az aktuális hatalomhoz mindig kitűnően alkalmazkodó vajdasági szlovák evangélikusok. Ők 1923-ban szembehelyezkedtek a németek, a magyarok és a szlovénok egységes jugoszláviai evangélikus egyház létrehozásának tervével, és saját nemzeti egyházat alapítottak, hogy önálló szláv egyházként jobban érvényesíthessék saját érdekeiket az újonnan kialakult délszláv államban. 1941-ben viszont – a németekkel szemben, akik ekkor nemzetiségi alapon önállóak maradtak, illetve önállósultak – egységesen visszatértek a bácskai részekben is újrászervezett magyarországi evangélikus egyházszervezetbe.⁶⁶¹ A háború után pedig olyan püspököt választottak, aki részt vett a partizánmozgalomban volt, így olyan kedvezményeket tudott biztosítani a lelkészei számára, amilyenekre a többi felekezet papjai nem is gondolhattak.⁶⁶² A szlovák evangélikusok ekkortól – a németek már nem lévén számottevő ellenfél – a németekhez

⁶⁵⁹ A „rác” szó a 19. század végéig a szerbek minden melléközöngé nélküli neve volt, és eredetileg annyit jelentett, hogy 'Raškából való', vö. ÁBRAHÁM Barna – STEKOVICS Rita, *A szerb nemzettudat fejlődése = Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk. ÁBRAHÁM Barna – GEREKEN Ferenc – STEKOVICS Rita, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2003, 237.

⁶⁶⁰ „[Margith Gábor] rosszállóan nézegette bocskoraimat. – Nem tetszenek? – kérdeztem. – Pesten esetleg furcsállanak ezt a rácok lábbelit.” GION Nándor, *Aranyat talált [2002.]*, i. m., 797.

⁶⁶¹ „Starke Sámuel petróci lelkész és egyben a szlovák evangélikusok püspöke 1941. május 12-én tárgyalt Raffay Sándorral a bányai kerület püspökével a visszatérés egyházszervezeti és technikai kérdéseiről. A megbeszélés eredményeként a volt jugoszláviai szlovák egyházmegye teljes egészében visszatért a régi bányai egyházkerület keretei közé” TÓTH Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945. = Bennünk élő múltjaink*, i. m., 429.

⁶⁶² DOLINSZKY Árpád (1949–2012) vajdasági evangélikus püspök szóbeli közlése nyomán.

hasonlóan szintén háborús bűnösökként kezelt magyarok ellen fordultak. Több magyar-szlovák kétnyelvű egyházközségekből kitették a magyar ajkú híveket, a megmaradt magyar közösségeket pedig a szlovák egyház magyar esperességeként igyekeztek elszorvasztani.⁶⁶³

Hogy Gion ismerte volna a szlovák evangélikusok helyezkedési ügyességét, az nem valószínű, de az igen, hogy ha ismerte volna, akkor nem vetette volna meg őket érte. Hiszen a rendszerváltás utáni regényeiben, amikor már szabadon tehetett, ő maga is hasonló túlélési taktikát mutatott be mint a kommunizmusban élő kisebbségi magyarok által követendő: „A háborúban álljunk a győztesek oldalára, legyenek azok akárkik. Vonuljatok be a győztesek közé. De a harcmezőn ne hősködjete. [...] Ha valaki közületek élve marad és visszajön, itthon teljes erővel fogjon bele a hangos hősködésbe. Féltéglával verje büszkén a mellét, és bizonygassa mindenkinek, hogy a magyar ifjúság milyen elszántsággal harcolt a fasizmus ellen. Ezzel talán megmenthetitek egy csomó szenttamási ember életét.”⁶⁶⁴ – mondja Gallai István a hozzá tanácsért forduló fiataloknak, akik a háború végén azon gondolkoznak, hogy beálljanak-e az antifasiszta Petőfi-brigádba. Máshol pedig Gion ezt adja Gallai István szájába: „– Agitálni fogsz ezeknek a patkányoknak? [...] – Itt vannak a nyakunkon. Úgy néz ki, hogy elég sokáig itt maradnak. Együtt kell élnünk, ha élni akarunk. – Patkányokkal? – Az ember néha kénytelen patkánybajuszt növesztetni, hogy megmaradhasson embernek. A bajusztát bármikor leborotválhatja.”⁶⁶⁵ – Gion persze ezt is csak a rendszerváltás után írta így le, de közéleti tevékenysége azelőtt is ilyen stratégiát követő emberre vall. Elég, ha Dormán Lászlóval megesett „afféjára” utalunk, amelyben Gion rádiós főszerkesztőként az összjugoszláv pártkongresszust rendkívül szabad szájúan bíráló hírszerkesztő beosztottját nagyon súlyosan megróttta és megfenyegette. Dormán élő adásban ugyanis azt mondta be arról a gyűlésről adott tudósításában, amellyel kapcsolatban némelyek azt várták, hogy a Jugoszláviát feszítő feszültségek majd ott törnek a felszínre, hogy „holló a hollónak nem vájja ki a szemét”. Ezt követően egy feljelentő által rögtön értesített Gion irodájába hívatta Dormánt, majd ott hosszan és teátrálisan lehordta. Utána viszont magyaráztaképpen némán az irodájában elhelyezett lehallgató készülékek vélelmezhető irányába mutogatott, majd éles váltással megkérdezte Dormántól, hogy milyen italt kér.⁶⁶⁶ Ebben a helyzetben is megjelenik a megfigyeltség alapélménye, ahogy más visszaemlékezők elbeszéléseiben

⁶⁶³ Vö. DOLINSZKY Gábor, *Élve meghalni hagyni: Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztény Egyház Szerbiában-Vajdaságban történelme 1918-tól napjainkig* [magiszteri szakdolgozat], Bp., 2004. Elérhető a világhálón: <http://www.keve.se/Dolinszky/Dolinszky-anyag.htm>

⁶⁶⁴ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 657.

⁶⁶⁵ *Uo.*, 696.

⁶⁶⁶ Dormán László személyes közlése nyomán

is.⁶⁶⁷ Ám ez a tapasztalat, illetve az ennek nyomán érzett tehetetlenség majd csak a cenzúra megszűntével, a rendszerváltás után írott *Izsakhárban* válhat regényszerzővé: ebben a regényben egy katonai távcső folyamatosan a főszereplő lakására mered, állandó félelemben tartva, és a vele való kommunikációra készítette M. H. J.-t, az író alteregóját.⁶⁶⁸

A tetralógiához visszatérve, a német iskola bezárásának története nemcsak azért érdekes, mert Gion valószínűleg szintén a német-magyar szembenállás erősítésére időzítette anakronisztikusan az Osztrák–Magyar Monarchia, azaz a magyar uralom idejére,⁶⁶⁹ hanem azért is, mert ebben a szituációban vázolta fel az összes lehetséges viszonyulást az asszimilációhoz a beletörődéstől a kiváráson át a „proaktív” hozzáállásig. Úgy látszik a leírásból, hogy Gion azt tartotta a legcélravezetőbb stratégiának, amely szerint a megmaradáshoz a kisebbségi közösség összetartása mellett a vagyonszerzés, a meggazdagodás a megfelelő út. Az utóbbi gondolat már Gion első regényében (*Kétéltűek a barlangban*, 1968.) is megjelenik egy német névvel kapcsolatban: „Baras véleménye a Rozmajer vezetéknévről: Idegen, tehát jólétet sejtet. Az idegenek csak akkor honosodnak meg ezen a tájon, ha esélyük van a megtollasodásra.”⁶⁷⁰ De a *Latroknak is játszott tetralógiában* máshol is többször olvassuk még a németekkel kapcsolatban, hogy el ne felejtjük a fontos tanácsot: „– Most is gazdagok vagyunk. – Nem, nem vagyunk gazdagok – mondta Stefan. – De lehet, hogy hamarosan gazdagok leszünk. [...] Lehet, hogy jövőre megveszem a gyerekeknek Mindza mama Hetes Laktanyáját – mondta Stefan.”⁶⁷¹ Vagy: „Emlékszel, mit mondott Johann a télen? Vagyont kell szerezni”⁶⁷², illetve: „az ember csak akkor maradhat meg a saját bőrében, ha vagyona van. [...] Azt akarom, hogy ti is megmaradjatok a saját bőrötökben...”⁶⁷³

És nemcsak német szereplőkön, hanem magyarok példáján keresztül is biztat Gion a vagyonszerzésre. Történet a történetben az, ahogy a jóakarató Đorđe Belić földbirtokos

⁶⁶⁷ Franyó Zsuzsa dramaturg Gion Nándorral, az újvidéki színház 1983 és 1986 közötti igazgatójával tett temesvári útjáról többek között ezt nyilatkozta: „[...] még az ülepünk alatt is lehallgató-készülékek voltak.” = Gion Nándor rádiós és színházi évei: *Beszélgetés Franyó Zsuzsanna színházi dramaturggal és Vajda Tibor rádiós rendezővel*, elhangzott a Szenttamási népkönyvtárban 2014. február 7-én, Németh Dezső hangfelvétele

⁶⁶⁸ Pl.: „M. H. J. riadtan elkapta tekintetét, de aztán megint szembefordult a katonai távcsővel. Szerette volna kifürkészni, hogy ki van mögötte, a kis színházi látcsővel azonban nem sokra ment a hatalmas katonai látcsővel szemben. Hiába meresztette a szemét, senkit sem sikerült meglátnia.” GION Nándor, *Izsakhár* [1994.] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 474.

⁶⁶⁹ Erre az anakronizmusra világít rá az egyik, talán Gion által lépre csalt elemzőtől származó idézet is. A tetralógia kapcsán ezt olvassuk nála: „A két háború között a kisebbségek a magántulajdon védelmében még őrizhették nemzeti önazonosságukat (iskolákat tartottak fenn, különösen a németek).” PÉCSI Györgyi, *Rekviem Bácskáért*, i. m., 58.

⁶⁷⁰ GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 97.

⁶⁷¹ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 237.

⁶⁷² GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 119.

⁶⁷³ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 216.

két nála szolgált cselédje, a „nagy meg a kis Jóska” esetén mint tanítómesén keresztül emlékezteteti Gallai Istvánt a vagyonszerzés fontosságára.⁶⁷⁴ Még kifejezőbb erejű epizódok lesznek majd a háború után játszódó *Aranyat talált*ban azok, amelyekben a magyarországi Tóth Jani bácsi,⁶⁷⁵ a Szenttamásról Magyarországra került Tölgyesi Miska,⁶⁷⁶ sőt a szibériai fogságból visszatért Krebs Stefi⁶⁷⁷ a negyvenes évek végén elképesztő leleményességgel a legmostohább körülmények között is meggazdagszanak. A vagyonszerzés, illetve a társadalmi létrán való feljebb jutás tehát nem annyira a takarékos, a kitartó, illetve a céltudatos német mentalitás jegyeként jelenik meg az első generációs értelmiségi Gionnál, hanem inkább az elementáris kiszolgáltatottság elkerüléséhez, az emberi tartás megőrzéséhez és így a kisebbségi közösség megmaradáshoz szükséges alapvető feltételként. Mellette a test és a környezet tisztaságának megőrzése – mint az emberi méltóságához szükséges alapfeltételek – szintén nagyon fontosak Gion számára. Azt, hogy valaki kikapukat kihasználva, ügyeskedve, kisebb-nagyobb huncutságokkal vagy csalásokkal jut előbbre, sosem érezzük erősen bírálva Gionnál: általában úgy olvasunk róluk, hogy szurkolnunk kell ezeknek a szereplőknek. Viszont azt, ha valaki közben nem őrzi meg a portáján és családjában az emberi tartáshoz nélkülözhetetlen rendet és a tisztaságot, mint Istenes Bibicék⁶⁷⁸ vagy Székácsék, az hiába él módosan, hiába gyarapszik, a legutálkozóbb elutasításra számíthat. Ahogy Székácsékról olvassuk: „a hanyag, elpiszkolódott emberekkel mindenféle borzalmas dolgok megtörténhetnek.”⁶⁷⁹

Gondoljuk csak el, hogy bizonyos nézet szerint a kisebbség fennmaradásának az az egyik biztosítéka, ezért elé követelményként állított elvárás is, hogy az adott társadalom elitjévé válják. Gion első regényében ezért különösen nagy hangsúllyal jelenik meg az egyetemen való továbbtanulás kérdése, jöllehet a szereplők csak ipariskolába járnak, ahol például irodalmat sem tanulnak.⁶⁸⁰ A továbbtanulás, illetve egy új értelmiségi réteg megalakítása különösen égető kérdés volt Gion nemzedéke számára, hiszen köztük szinte minden értelmiségi első generációs volt, illetve azelőtt és azóta is súlyos probléma a történelmi korszakoként társadalmi, gazdasági és szellemi vezetőrétegének jó részét

⁶⁷⁴ *Uo.*, 323.

⁶⁷⁵ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], *i. m.*, 801–802.

⁶⁷⁶ *Uo.*, 719.

⁶⁷⁷ „Ő nem megtalálja, hanem kikaparja az aranyakat. Még girhesen és legyöngülve is. [...] Stefan Krebs SS-katona [...] azóta még legalább 25 üzletet kötött Százhalombattán és Érden, és ma már háromszobás házban él a családjával. Az ilyen emberekről érdemes elgondolkodni.” *Uo.*, 875.

⁶⁷⁸ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, *i. m.*, 2007, 46–47.

⁶⁷⁹ GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.], *i. m.*, 512.

⁶⁸⁰ Abból, hogy Gion is ilyen iskolába járt, a magyar szakra való felvételizésekor származott majdnem kára, amint arra több visszaemlékezésében is utalt.

elvezítő vajdasági magyarság számára. A délvidéki magyarság társadalmát ugyanis az első és a második világháború, majd a délszláv háború is „lefejezte”: 1945-re például összesen 3 (három) magyar nemzetiségű, diplomás középiskolai tanár maradt az egész tartományban,⁶⁸¹ az újonnan felnövekedettekre pedig sokszor a janicsárrá válás veszélye leselkedett. (Utóbbiról Gion a jugoszlavizmus kísértése kapcsán nyilatkozott.⁶⁸²)

Mivel a meggazdagodás útja a szocializmusban nem tűnt tisztességesen járhatónak, ezért a közösség összetartása és helyzetbe hozása érdekében saját életében Gion a szocialista rendszerrel kötött józan kompromisszumok árán szerzett pozíciókkal tett szert olyan lehetőségekre, amelyek által a regénybeli Johann Schankhoz hasonlóan tudott segíteni nemzettársainak, hogy megmaradhassanak saját identitásukban.⁶⁸³ Középiskolás kori aktivitásától kezdve⁶⁸⁴ írószövetségi elnökségén és színház-igazgatóságán át rádiós főszerkesztőségéig minden fontosabb tevékenységét a vajdasági magyar közösség érdeke motiválta. Közéleti szereplőként a Jugoszláv Kommunista Szövetség tagjaként a párttagság által megnyíló lehetőségeket felhasználva nagyon sokat tett a vajdasági magyar közösség intézményeiért – és az intézmények által a megmaradásáért.⁶⁸⁵ Hogy Gion közéleti szerepvállalását nem személyes érdekek motiválták, az abból is látható, hogy bármilyen magas pozíciókat ért el, ebből személyes hasznot nem húzott, szinte egyáltalán nem szerzett vagyont. Sőt, ugyanabban az egyszobás lakásban nevelte fel gyerekeit, és élt évtizedeken át,⁶⁸⁶ amelyet még szorgalmas kőműves apja vásárolt neki,⁶⁸⁷ s amelynél

⁶⁸¹ A. SAJTI Enikő, *A jugoszláviai magyarok 1945 után = Szűkülő vagy táguló horizontok? Magyarok a változó világban*, szerk. LISZTÓCZKY László, Zürich–Eger, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, 1992, 96.

⁶⁸² „a korombeli magyarországi írók akkoriban ötvenként jelentettek meg könyveket, amikor én évenként, s erre volt pénz. Csakhogy volt ennek az egésznek egy svédcsavarja: különb magyarok vagytok, nem is vagytok egészen magyarok, ti valójában kozmopolita zsenik vagytok, [...], de ti valójában világpolgárok vagytok, valójában jugoszlávok vagytok.” ELEK Tibor, „...csak nézett ránk és hallgatózott...” [2002-es interjú Gion Nándorral] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 274.

⁶⁸³ Vö. ÁRPÁS Károly, *A tények szentsége. Gion Nándor és a közélet*, Szeged 2012/2.; illetve: Uő., *Gion Nándor és a közélet*, Várad 2012/2.

⁶⁸⁴ „Osztyáltársaim okosnak tartottak, és általában hallgattak rám. Sikerült őket rábeszélnem, hogy dobjuk össze kevéske pénzünket, és vásároljuk rendszeresen egyetlen napilapunkat, a Magyar Szót, hogy váltsunk színházi bérletet, és hogy hordjunk nyakkendőt, vagyis legyünk műveltek, becsüljük meg magunkat, akkor majd mások is megbecsülnek bennünket. Naponta rongyosra olvastuk az egy szál Magyar Szót, eljártunk színházba, és nyakkendőben reszeltük a vasat.” GION Nándor, *Irodalmi segédeszközök* [1993 e.] = *Véres patkányirtás...*, i. m., 310.

⁶⁸⁵ Vö. Dudás Károly, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség elnökének emlékbeszéde 2002. november 1-jén, a Gion Nándor szülőházát megjelölő emléktábla felavatásán. A beszédet közli: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 240-241.

⁶⁸⁶ „Kicsinylem kicsit a lakást, egy szoba, picit konyha, sokat mondok, ha negyven négyzetméter lehet az egész.” DOMONKOS László bevezetője = *A tengerben néha kövek is vannak: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 223.

⁶⁸⁷ „Kamaszkoromban egy színjeles bizonyítvány láttán felajánlotta, hogy motorbiciklit vesz, ezt visszautasítottam, mert mindig utáltam a motorbicikliket, de később lakást vett nekem Újvidéken” GION Nándor, *Korai halálaimról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 18.

olykor még a hivatali irodája is nagyobb volt.⁶⁸⁸ Közben pedig épületet szerzett az Újvidéki Színháznak, 24 órásá fejlesztette a magyar nyelvű rádióadást, segített elhelyezkedni sok fiatal magyar értelmiséginek stb. És hogy mindemellett milyen erkölcsi dilemmákat okozhatott számára szerepvállalása egy olyan pártban, amelynek karhatalmistái majdnem apjával és nagyapjával is végeztek, az mutatja, hogy azt a Virágos Katonát emelte eszményévé, aki boldog, bár „mindent rosszul csinál”, és közben „mosolyog, mintha [...] nem tudna semmit, de még a kezében tartott korbácsról sem.”⁶⁸⁹

Gion Nándor pályája kezdetétől legvégéig saját magára és egész közösségére nézve is többször vetett számot a politikai szerepvállalás, a „helyezkedés” erkölcsi következményeivel. Számos ilyen vonatkozású hosszabb történetén kívül itt két nyilvánvaló példára mutatok csak rá. *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről* című 1966-os novellájában a kutya- és a macskamentális: a kifizetődőbb és elegánsabbnak tűnő simulékonyságot versenyeztette meg a hűséges és alázatos kutyatermészettel. Egyik magatartás sem feddhetetlen erkölcsileg, ez is mutatja, hogy a diktatúrában túlélni akaró kisebbségnek olykor csak két rossz közül lehet választania. Egy kései nyilatkozatában pedig Gion saját politizálásával kapcsolatban általános érvénnyel beszélt a közéleti ember bepiszkolódásának örök veszélyéről.⁶⁹⁰

Gion kommunista párttagsága mellett többek érdeklődését csigázta fel az utóbbi időben szabadkőművessége is. Erről elsőként az Aracs című vajdasági magyar folyóirat tudósított 2011-ben, illetve csak kérdéseket tett fel ezzel kapcsolatban,⁶⁹¹ noha már korábban is létezett olyan könyvesbolti forgalomban kapható mű, amelyből Gion páholytagsága tudható volt. Jászberényi Józsefnek *A magyarországi szabadkőművesség története* című 2005-ös könyve 139. oldalán egy fényképes illusztráción látható a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy Kelet című folyóiratának egy 1994-es száma, amelyen az olvasható, hogy Gion Nándor a főszerkesztője. Gion halála után csaknem tíz

⁶⁸⁸ „hatalmas irodám volt, majdnem nagyobb, mint a lakásom... Jobbára ott írtam meg az Az angyali vigasság című vékonyka elbeszéléskötetemet” DOMONKOS László, *A tengerben néha kövek is vannak: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 226.

⁶⁸⁹ GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 28.

⁶⁹⁰ „Az alkudozások és házalások közben az ember óhatatlanul a politikához dörzsölődik, és óhatatlanul bemaszatolja

magát. Minden szakmában maszatos lehet valaki, az írói szakmában is, de ezt elintézheti reggelenként borotválkozás közben, amikor tükörbe néz, a politikai foltok azonban nehezebben halványulnak el, mert itt egy-egy téves lépés esetleg nagyon árthat más embereknek” ERDÉLYI Erzsébet – NOBEL Iván, *Latroknak is játszott...*, ...a műszak nem hallgattak el, de igen-igen megkeseredtek...” *Beszélgetés Gion Nándorral* [1993.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 243.

⁶⁹¹ BATA János, *Gion Nándor szabadkőműves volt?* = Aracs, 2011/4, 100.

évvel látott aztán napvilágot Benedek Szabolcsnak *Gion Nándor és a szabadkőművesség*⁶⁹² című cikke, amely részleteket is közöl Gionnak a páholyba való felvételéről, illetve ottani tevékenységéről. Gion első monográfusa, Árpás Károly már monográfiájának címével is az építkezésre utal, hiszen a 2008-ban megjelent kötetének címe *Az építő-teremtő ember*.⁶⁹³ Árpás Károly vaskos kötete utolsó fejezetének a címe úgy kezdődik, hogy *Kő rakódik kőre*, illetve a monográfia utolsó bekezdésének sorai is kőműves szimbolikát mutatnak, minthogy ezek állnak benne: „Amikor műveket ír az író, amikor könyveket ad ki a kiadó, akkor tulajdonképpen emberi kultúránk Nagy Falát emeljük. Ez a nagy fal nem mások ellen készül, nem fenyegetés, hanem a biztonság záloga [...]. Gion Nándor ősei kőművesként érkeztek a törökdúlta Szenttamásra. A család történetében vissza-visszatérő szakma másfajta megvalósítása a szépírás: nem téglák, hanem szavak sorakoznak, ebből épülnek mondatok, bekezdések, fejezetek-kistörténetek, regények-könyvek... A felmagasodó életmű [...] jel is. Nemcsak az eltávozott Gionra emlékeztető, hanem azok léte is, akik akkor is mi vagyunk, ha nem élnek velünk. Giont olvasni kell.”⁶⁹⁴

Gion műveinek a szabadkőművesség szempontjából történő elemzése még várat magára, pedig az író 1993-as felvétele után több olyan novellát is írt, amelyek a szabadkőművességgel kapcsolatosak. Ezek közül való a *Saját kezűleg*, a *Borsszóró (pepperbox) revolver*, illetve a *Kőfaragók ünnep előtt* címmel megjelent darab, amelyek először a *Mit jelent a tők alsó?* című kötetben láttak napvilágot. Annyit mindenképpen érdemes itt megemlíteni, hogy ezeknek karakteres szereplője dr. Rónay Antal világhírű nyugdíjas vegyészmérnök figurája, akit Gion narrátora „a Fehérhajú Szabadkőműves” néven emleget, és akivel kapcsolatban többek között olyan népszerű rázós témát is érint, mint a szabadkőművesek vélelmezett felelőssége Trianonért,⁶⁹⁵ és aki által elhárítja róluk (illetve „magukról”) az ezzel kapcsolatos felelősséget.

[.]

⁶⁹² L. Élet és Irodalom, LVI. évfolyam, 17. szám (2012. április 27.) 13.

⁶⁹³ ÁRPÁS Károly, *Az építő-teremtő ember. Gion Nándor életművéről*, Szeged, Bába, 2008.

⁶⁹⁴ *Uo.*, 417. Az elbocsátó szavak előtt a fent idézett mondatokkal fejeződik be a mű. Árpás Károllyal 2010-ben Vajdaság-útikönyvünk szegedi bemutatóján találkoztam. Akkor felvetésemre, hogy mit olvastam Jászberényi József könyvében, Árpás Károly azt mondta, hogy nincs tudomása Gion szabadkőművességéről. Ezek szerint a fenti sorok az első Gion-monográfia szerzőjének kitűnő intuíciójára vallanak.

⁶⁹⁵ „Kapuvári Zoltán öblös hangon átkozta a szabadkőműveseket, külön a magyar szabadkőműveseket, akik szerinte az első világháborúban példátlanul aljas módon agitáltak hazájuk és az egész magyarság ellen, az ő aknamunkájuk is nagyon-nagyon közrejátszott abban, hogy Magyarország tenger nélkül maradt, és a magyar tengerészlet sorvadásnak indult. A Fehérhajú Szabadkőműves kissé vékonyabb hangon, de azonos hevességgel vitázott, elismerte, hogy néhány magyar páholy tagjai valóban galádul viselkedtek hazájukkal szemben, a többség azonban lojális és önfeláldozó volt, és a szabadkőművesek ma is a hazafiságra és a Bibliára esküsznek, lényegében tehát makulátlan állampolgárok.” GION Nándor, *Borsszóró (pepperbox) revolver*, [1999.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 517.

II. A személyes identitás megkonstruálásának lehetőségei

Az identitás megkonstruálásának tipikus vonása, hogy előzményeket keres magának. Gion a saját apját, Gion Mátyást, aki valóban kőműves volt, páholytagsága előtti írásaiban – jól beazonosíthatóan – „az Ácsmester”-ként,⁶⁹⁶ illetve „Romoda, az ácsmester”-ként⁶⁹⁷ idézte. Ugyanő, akit falujában „Kis Gion”-ként emlegettek, az 1996-tól közölt *Ez a nap a miénkben* már mindig a Gion által kreált „Kis Kőműves” beceneven szerepel. Sőt, a regény legnagyobb fordulataánál, amikor eldől, hogy egy szűk kapun átmehet, és folytatódhat a délvidéki magyar élet – és a regény is –, amikor tudniillik Gion Nándor nagyapja, Gallai István 1944 őszén megmenekül a községházán a pribékek kezéből, akkor az őt kimentő szerb földbirtokosról, illetve az ártatlansági bizonyítványt kiállító másíkról, tehát a túlélés kulcsjelenetének két legfontosabb pozitív szereplőjéről kiderül, hogy mindketten szabadkőművesek. Gallai István nekik köszönheti az életét, és a megmenekülése utáni kábulatában – az olvasók számára meglepő módon – az a legfontosabb dolga, hogy a szabadkőművességről kérdezze megmentőit.⁶⁹⁸

A beolvadás mellett a kivándorlás a másik olyan veszély, amely a kisebbségi közösségek – és különösen a magyarság – számát a Vajdaságban több mint száz éve szinte folyamatosan apasztja: még a német Rézi is minden bizonnyal Amerikában maradt volna, ha nem pont szenttamási hazalátogatásakor tör ki az első világháború. Az, hogy Rézi eleinte németországi rokonainál próbált szerencsét, minden bizonnyal anakronizmus. A bácskai németeknek kivándorlásuk után nem maradt kapcsolatuk az óhazabeliekkal, éppen a 19. század végén – a 20. elején igyekeztek felkutatni némely falvak kibocsátó közösségét.⁶⁹⁹ Gion tehát az 1960–1970-es évek legfontosabb migrációs irányára utalt Rézi esetével is, azaz saját kora legnagyobb nemzetfogyasztó problémájára reflektált, és

⁶⁹⁶ Pl. „A Keglovics utcában ezenkívül még tizenöt ház volt, [...] kettőnek az eleje még téglával is ki volt rakva: az egyikben az Ácsmester lakott, ez sarokház volt – az egyetlen sarokház a Keglovics utcában” GION Nándor, *Keresztvivő a Keglovics utcából* [1966.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 40.

⁶⁹⁷ Pl. „A német temető vaskapujával szemben áll Romodának, az ácsmesternek a háza. A legnagyobb és a legszebb ház az egész utcában.” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 59.

⁶⁹⁸ „– A Rojtos Gallainak megígértem, hogy épségben hazamehet – mondta Sava Jakšić. – Pecsétes írás kellene arról, hogy ártatlan.[...] Persze tudom, hogy nem ártatlan, hagynom kellett volna, hogy darabokra fűrészeljék, de hát tartozom neki. [...] – Hát akkor add ki neki a papírt, és széledjünk szét békességben. – Ez kicsit szabadkőműves-ízű búcsúzkodás. – Mégis mozog a föld. Csak éppen rosszul. – Galilei? – Igen. – Nem rossz páholy. [...] Kettőn maradtunk Đorđe Beličtyel, és én bambán megkérdeztem: – Milyen páholyokról beszéltek? Unottan intett a kezével. – Úlj le valahová. [...] – Megkapom azt a pecsétes papírt? – Természetesen. A szabadkőművesek állják a szavukat. – Ki a fenék azok a szabadkőművesek? Đorđe Beličtyel legyintett. – Te nem tartozol közéjük. Meg azok a vörös csillagos legények sem, akik behoztak.” GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 642–643.

⁶⁹⁹ Vö. pl. BEZZEGH Alpár, *Utazás a bácskai németekhez 1936 nyarán: Rudolf Schaal németországi főiskolai tanár élménybeszámolója* = *Világtörténet* 2012/3–4., 257–287.

igyekezett lebeszélni az erre készülőkortársait.⁷⁰⁰ A megingathatatlan tekintélyű Szentigaz csupa rosszat jósol a Brazíliába készülők Török Istvánnak és Sándornak,⁷⁰¹ amik mind be is igazolódnak.⁷⁰² Török Pál pedig Franciaországban vállalt munkát, ahonnan hat lánc föld árát küldi haza. De sok ismeretlen, vagy csak egy-két mondat erejéig feltűnő szereplő is külföldre, főként a tengerentúlra vándorol, különösen a *Virágos Katona* cselekményének idején.⁷⁰³ Talán ez a jelenség az, ami sötét történelmi háttérként egészen az első világháborúig a leginkább beárnyékolja a regényt. Mert miközben Gallai István önfeledten citerázik a Kálvárián, addig „aki [...] már nem reménykedett, az fogta cókókját, és nekivágott a nagyvilágnak. [kiem. K. Á.] Ilyenek is egyre többen voltak, minden hónapban eltűnt egy-egy család a Kálvária utcából, többnyire Amerikába vándoroltak ki”⁷⁰⁴ – és a kivándorlás nyilván nem csak a Kálvária utcát érintette. A fenti idézet általam kurzivált része azáltal is utalhat a kivándorlás miatti szomorúságra, hogy felsejlik benne egy, a kérdésre reflektáló, Délvidék szerte ismert érzelmes marasztaló nóta néhány szava. Gachal János torontálvásárhelyi református lelkész – később bánati püspök, 1944-es vértanú – a két háború közötti emigrálás hatására kimondottan népnevelő céllal írta az említett dalt:

Megfordítom kocsim rúdját, itt hagyom az ősi szülőföldet,
Ahol fájó keservében minden szív csak darabokra törhet.
Nekivágok a világnak, száz határát összejárom sorra:
Valahol majd nekem is jut, egy szál rózsá vihar verte gyűrött kalapomra.

Bejártam a kerek földet, találtam is piros rózsát százat,
Tüzes borral, forró csókkal, altatták el bennem a honvágyat.
Mégsem tudták eloltani, oly hazug a *nagyvilág*, ha szép is;
Megfordítom kocsim rúdját, a kanyargó Tisza partján szebb a szenvedés is!

⁷⁰⁰ A vajdasági magyarok kivándorlásához vö. MIRNICS Károly, *Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar kisebbség életében* = Híd, 1970/1, 83–99.

⁷⁰¹ „A Szentigaz gyorsan, hadarva, szaggatottan beszélt, néha csak suttogta vagy éppen elnyelte a szavakat: – Mintha egy nagy, mocskos víz mélyén... alig világít... nem folyóvíz... nem tenger... ez a betegség... Valaki félig dühösen, félig tréfásan felkiáltott: – A fene egye meg! Ismét az átkozott piros ász! Valamennyien kiabálni kezdtek: – Mindig a végére marad a piros ász! – Bent ragadt a piros tízes is! – Ötször egymásután a piros ász! – A Szentigaz biztosan így is akarja! – Ne menjetek Brazíliába!” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007*, 69–70.

⁷⁰² „– Hülye! – kiáltotta ismét. – Miféle tenger meg napernyő! Életükben nem láttak napernyőt. Reggeltől estig fákat döntögetnek valami átkozott ingoványban. István nyakát megcsípte egy bogár, öklömnyi daganat nőtt rajta, ki kellett vágni. Sándor meg maláriás. Érted?” *Uo.*, 98.

⁷⁰³ „egy alkalommal meg Horváth Józsefet és a feleségét kísértem el a Kálvária utcától egészen Kanadáig” *Uo.*, 96.; Másutt pedig: „Én azt sem tudtam, hogy mikor utazott el Rézi. Később hallottam, hogy együtt indult a Kálvária utcai Bezallókkal, akik Amerikába mentek. Münchenig velük utazott” *Uo.*, 134.

⁷⁰⁴ *Uo.*, 122.

Gion viszont a fontosabb regényszereplőket mind visszahozza az emigrációból Szenttamásra, a kint maradást pedig a nemzeti lét végeként mutatja be: „– Mit láttál New Yorkban? – Egyszer találkoztam Janik Józseffel, aki már régen kivándorolt. [...] Évekig mosogatót különböző szállodákban, ő is meg a felesége is. De most már saját szállodájuk van, és alig tudnak magyarul.”⁷⁰⁵ A búcsú percei is mindig fájdalmasak: Török Pálnak az állomásra kísérése például temetési menetre emlékeztet.⁷⁰⁶ A két háború között talán lassult a kivándorlásnak a regényből következtethető mértéke, de lehet, hogy csak azért érezzük így, mert „a Zöld utcában azóta már megszokták, hogy az emberek elmennek külföldre.” Viszont mintha a két háború között kivándorlók eleve rövidebb kintléletet terveznének: ők hazaadják a pénzt, hogy otthon vásároljanak belőle földet. A negyvenes-ötvenes évek fordulóján játszódó *Angyali vigasság* is azzal ér véget, hogy a regény terét jelentő egy-két utcából hét és fél család Ausztráliába vándorol ki,⁷⁰⁷ a hatvanas évek végén játszódó *Testvérem, Joáb* egyik főszereplője, a kivándorolt Fehér Ló pedig Nyugat-Németországból tér haza látogatóba a regény idejére; de több más szereplő, köztük a főhős S. Tamás is beszél a „vészkijáratok” megteremtésének fontosságáról, azaz burkoltan mások is a kivándorlás gondolatával foglalkoznak.⁷⁰⁸

Hogy Gion Magyarországra költözését milyen önemésztő őszinteséggel ítélte meg, arra az alábbi idézet lehet példa: „Így hát ő is elküldte gyermekeit a határon túlra. Az egyik lánya elment Kaliforniába, a másik Szegedre, aztán a másik is elment Kaliforniába. Feltettük gyerekeinket, messzire küldtük őket, mások is ezt csinálták, és szépen elváltuk magunk alatt a faágat, amin ültünk. A magyarok nagyon-nagyon megfogyatkoztak a Vajdaságban. És eljöttem én is, egy kis szobából, egy kis asztal mellől egy szomorú jegenyefát nézegetek Budapesten, és nagybátyámra gondolok, meg a szép jegenyefasorra Szenttamás és Feketics között.”⁷⁰⁹

A mezőgazdaság szocialista átszervezése idején a kivándorláshoz hasonló szomorú történelmi háttérként jelentkezik Gion műveiben a tanyarendszer felszámolása. A tanyáké, amelyek révén az emberek jobban kötődtek a földhöz, ahol így biztosabban megmaradt a magyarság, és ahol még a szerb anyák gyerekei is megtanultak magyarul.⁷¹⁰ Hiszen „egy-egy kisebbség fennmaradásának nemcsak az archaikusabb társadalmi szerkezet, de a

⁷⁰⁵ *Uo.*, 150.

⁷⁰⁶ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 233.

⁷⁰⁷ GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 451–452.

⁷⁰⁸ GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 245.

⁷⁰⁹ GION Nándor, *Nagybátyámról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 36.

⁷¹⁰ „Az anyjuk ugyan szerbül beszélt velük, de a környező tanyák gyerekeitől megtanultak magyarul.” GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 838.

településszerkezet is fontos tényezője”.⁷¹¹ Gion a tanyapusztításra már a második világháború után játszódó *Csillagok minden színben II.* című, 1975-ös novellájában is reflektált, anakronisztikusan pedig talán már a 20-as–30-as években játszódó *Rózsaméz*ben is utalt rá, ahol arról olvasunk, hogy Gallai István a háza építéséhez egy lebontott tanyáról szerezte az összes faanyagot.⁷¹² Nyíltabban viszont csak az 1997-es *Aranyat talált* című regényben olvassuk egy szereplője véleményét a tanyarombolásról: „– Ki fognak nyújtóztatni. Méghozzá rövid időn belül. [...] Sürgősen veszelődj el valahol a tanyavilágban. – Ott már nem lehet elveszelődni – bosszankodott tovább Majoros Péter. – Ezek a disznók sorra lerombolják a tanyákat.”⁷¹³

Mint fent láthattuk, az első világháború előtt játszódó *Virágos Katonában* a magyar-német szembenállásban sokszor a szerb-magyar oppozíció képlete mutatkozott meg. Az első világháború után játszódó *Rózsaméz*ben aztán a magyar-német szembenállás aspektusát kissé elhalványodni látjuk. Amint azt egy hangsúlyos helyen a német evangélikus lelkésztől is halljuk, a németeknek immár nem a magyaroktól, hanem inkább a többséggé vált szerbektől kell távolságot tartaniuk, ha meg akarnak maradni.⁷¹⁴ Így aztán némileg visszaszorul a szerb-magyar szembenállásnak magyar-német konfliktusként ábrázolt párhuzama a regényekben, bár amikor a második világháború alatt történt, a németek által a magyarok ellen elkövetett atrocitásokról olvasunk, nehéz nem beleérezni a világháború után a szerbek által elkövetett atrocitásokat, illetve az azok nyomán a Vajdaságban kialakult és évtizedeken át tartó szörnyű léghört is.⁷¹⁵ Amikor például Stefan Krebsnek egy majdani véres leszámolástól való állandó rettegéséről olvasunk, abba is beleérezhetjük Gion saját vajdasági magyar közérzetét is.⁷¹⁶ Mégis, Gion ezekben a

⁷¹¹ A. SAJTI Enikő, *A jugoszláviai magyarok 1945 után, i. m.*, 96.

⁷¹² „[Stefi] hallott a lebontott tanyáról, ahonnan aztán olcsón elhozatta a faanyagot, nemcsak a tetőszerkezetet, hanem az ajtókat, az ablakszárnyakat és, feldarabolva, egy kátrányos léckerítést is.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 300.

⁷¹³ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 859.

⁷¹⁴ „[Johann Schank] szemrehányóan mondta Stefan Krebsnek: – Mind a két lányodat magyarhoz adtad feleségül. Stefan zavartan vonogatta a vállát. Az evangélikus lelkész sietett segítségére. – A magyarok már nem veszélyesek. Most ők is kisebbségi sorsba jutottak. A többséggel nem szabad közösködni. Felszippantanak bennünket.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 262.

⁷¹⁵ „[...] nemcsak hideg napok voltak, hanem nagyon is meleg napok, amikor 4000 áldozatra legalább 40.000 magyart lemészároltak, és ezzel megteremtettek egyfajta hangulatot és egyfajta szellemiséget, amiben legalább 50%-ban a rettegés volt az uralkodó. És még ma is az” – mondta Gion 2000. december 14-én, a Magyar Művészeti Akadémián. Megjelent a *Magyar Művészeti Akadémiai beszélgetések*, 5 című kiadványában, a szöveget Nagy Franciska gondozta; a Forrás 2002-ben „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk*” címmel közölte.

⁷¹⁶ „Stefan attól kezdve folyton valami szörnyűséget várt, talán azt, hogy borzalmas tömegverekedés lesz a Zöld utca és Káty között.” Másol: „Stefan még mindig a véres tömegverekedést várta. Nagyon rosszul érezte magát, és egyre inkább elege lett a magyarokból.” GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 17.

művekben inkább a nemzetiségi vágyak általános szócsöveként használja a németeket,⁷¹⁷ és a közösségi helytállás erkölcsi parancsai is általuk fogalmazódnak meg.⁷¹⁸ A német közösség legvérmesebb nacionalista reményeire is olvasunk utalásokat annak példájául, hogy bizony a nemzetiségeknek vannak olyan közösségi várakozásai, amelyek nemcsak a fantáziájukat foglalkoztatják, hanem gyakran beszélgetnek is róla, tervezgetnek is ezzel kapcsolatban. Gion arra mutat rá, hogy ez még akkor is így van, ha a fennálló rendszer ezeknek nemhogy érvényességét, de még a létezését is tagadja.⁷¹⁹

Természetesen a „kisebbségi sorson való kesergés” mint olyan is csak német szereplőkre vonatkoztatva íratható le, de magát a „kisebbségi” szót is csak német szereplők vehetik a szájukra: egyszer a *Virágos Katonában* és egyszer a *Rózsamézben*: többször a szó nem is szerepel a tetralógiában,⁷²⁰ szemben például a magyarokra vonatkoztatva gyakran előforduló „kommunista” szóval, ami több mint ötvenszer olvasható a regényfolyamban. A magyar szereplők „kisebbségi” címkével egyáltalán nem szerepelnek tehát, viszont a legtöbbjük nevét egy oldalon akkor olvassuk, illetve akkor ismerjük meg egyszerre a legtöbb addig még nem említett magyar szereplő nevét, amikor Gion a kommunista mozgalom kibontakozásáról és elterjedéséről kezd írni.⁷²¹ Az a benyomásunk, hogy annyi magyar név még nem is szerepelt a regényben, mint ahány kommunista itt egyszerre van megemlítve: Szenttamásról Bata János, Barzam Gábor, Adamkó Mátyás, Morel András, Paksi Mihály, Simonyik József és Tiszta Sándor; a feketicsiek közül Orosz József és Fekete István; Adáról Bakos Kálmán; Péterréről Szabó

⁷¹⁷ „– Német unokáim lesznek – mondta Stefan. – Végre német unokáim lesznek, akik nem bámulnak rám értetlenül, mint a birkák, ha németül szólok hozzájuk. [...] Rengeteg unokám lesz, és németül fognak beszélni velem.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007*, 290–291.

⁷¹⁸ „[Stefan] egyre dühösebb lett, szélesen hadonászott reszkető kezével. – Stefit és Pétert is rosszul nevelted. Folyton magyarul beszéltél velük. Egy német lány, aki magyarul beszél a testvéreihez... – Felneveltem őket... – Felnevelted őket – mondta valamivel csendesebben Stefan. – De leginkább magyarul beszéltél velük. Az embernek nem szabad kibújni a bőréből...” *Uo.*, 365.

⁷¹⁹ „– Viszontlátjuk még a német katonákat – mondta Jakob Art. – Találkozni szeretnék még egyszer azzal a német tiszttel, aki szarrá akarta lövetni Szenttamást – mondta Stefan Krebs. – Lehet, hogy találkozom még vele. Fiatal ember volt, bizonyára most is katoná. Talán Lengyelországban van, vagy talán a francia határon. – Látunk mi itt még német katonákat, előbb, mint gondolnátok – mondta az evangélikus lelkész. – De azok nem fognak csupán végigmasírozni a fáluinkon. Itt fognak maradni. Végleg itt maradnak. [...] – A határokat majd Németország szabja meg – mondta az evangélikus lelkész. – Végez Franciaországgal és Angliával, és utána olyan határokat szab, ami nekünk megfelel. Európában csak egy hatalom lesz: Németország. [...] Verklizene helyett a rádiót hallgatták, dübörgő katonadalokat Berlinből vagy Bécsből. A híreket is meghallgatták [...]. A híradások között, dübörgő indulók hangjainál ők is a német hadsereget dicsőítették. – Németország sohasem volt ilyen erős, mint ma – mondta Jakob Art. – És napról napra erősebb lesz. – Találkozom én még azzal a német tiszttel, aki szarrá akarta lövetni ezt a nyomorult bájzlit – mondta Stefan Krebs. – Megszorítom a kezét, ha még egyszer találkozom vele. Megérdemli, hogy megszorítsam a kezét, és én boldog leszek, ha találkozhatom vele. – Jönnék a jobb napok – mondta az evangélikus lelkész. – Kivárjuk, felkészülünk rá. Mindenütt felkészülünk rá.” *Uo.*, 429–430.

⁷²⁰ *Uo.*, 262.; illetve: GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007*, 175.

⁷²¹ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007*, 383.

István és Major Mihály; Szabadkáról pedig Mayer Ottmár és Simókovics Rókus szerepel a mozgalomhoz köthetően a felsorolásban. Utóbbiak a Híd szerkesztőiként szerepelnek, amely baloldali folyóirat a két háború közötti és az azutáni délvidéki magyar baloldaliság eszmei folytonosságának megtestesítőjeként érdemes rá, hogy megemlítsessék.⁷²²

A fentieket látva nem meglepő, hogy a magyaroknak a kommunista célokon kívüli közösségi, tehát nemzeti vágyairól is a németektől értesülünk. Az identitás megőrzésének és továbbadásának erkölcsi parancsát is az egyik német szereplő foglalja össze: „Az ember ne bújjon ki a bőréből, ha ember akar maradni.”⁷²³ Természetesen az is csak német szereplő szájából hangozhat el, hogy a magyarok Bácskát vissza akarják csatolni.⁷²⁴ Stefan Krebs állandó nosztalgizálását a Szenttamást majdnem szétlövető német tiszt után, szintén ismerősnek érezzük kisebbségi magyar szempontból. A legtöbb kisebbségi sorsra jutott csodavárónak vannak ugyanis Stefanéhoz hasonló erőltetett és agyonidézett történetei a régi szép időkről, amelyekhez a valóság elől menekül.⁷²⁵ (Stefan Krebs kedvenc történetében kerül elő az agyonidézett anekdotában kiemelt szerepű „bájzli” szó, ami a tetralógia egyetlen hangsúlyos német – egyébként távolabbról a jiddisen keresztül héber⁷²⁶ – eredetű rétegnyelvi vagy tájszava. A „bájzli” alapvetően kocsrát jelent, de a történetben a német tiszt – és bizonyos fokig Stefan Krebs által is – koszfészeknek tartott Szenttamásra utal.⁷²⁷)

A politikai korrektség jegyében tehát Gion ügyes írói fogások egész arzenálját kényszerült alkalmazni annak érdekében, hogy a nemzetiségi (sors)kérdésekről egy olyan ellenséges közegben írhasson, ahol nemcsak a saját egzisztenciája, hanem egész közösségének a megítélése is függött attól, hogy mennyire sikerül burkoltan fogalmaznia, illetve hogy mennyire tudja közössége múltját tisztázni. Gion jól ismerte kockázatos vállalkozása tétjét, tudta milyen veszélyes játék az igazmondás, a szókimondás még a sorok közt is. Erről már egy korai novellájában is írt, ahogy arra egyik monográfusa rámutatott: „mesél Gion egy legionáriusról meg társáról, a Nagy Színésről, aki a „füstös, halszagú kocsmában” [...] szavait az asztalra rakta, „a pislákoló gyertya köré”, meg a

⁷²² Uo.

⁷²³ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 365.

⁷²⁴ „– Bácskát a magyarok követelik maguknak – mondta Stefí. – A régi határokat akarják. –” Uo., 429.

⁷²⁵ Uo., 261–262

⁷²⁶ *Beisl* < österreichisches *Beisel* 'Kneippe' < jiddisches *Bajs* 'Gastwirtschaft, Haus' < hebräisches *Bayt* 'Haus' Vö. *Duden deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 1996, 228.

⁷²⁷ Pl. GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 261–262. vagy: „Meséltem már neked arról a német tisztról, aki szarrá akarta lövetni Szenttamást? – Meséltél – mondta Johann Schank. [...] Stefan megint utolérte Johann Schankot. – A víz széléig jött – mondta. – Fényes csizmájában és frissen vasalt egyenruhájában, s átkiabált, hogy: "Ha a híd fél órán belül nem lesz a helyén, szarrá lövetem ezt az egész bájzlit.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 291.

füstös levegőbe rajzolta őket. („Formás, tetszetős szavak voltak, alig tudtunk lélegzeni tőlük.”) De akinek a császár kitépette a nyelvét, mivel egyfolytában mesélt, és „nagyon sok verset tudott”, mert, aki bűvölni tud a szavakkal, s verseket olvasva álmodozik, veszélyes a hatalom embere előtt, annak a császár észjárása szerint ki kell tépni a nyelvét.”⁷²⁸ A színlelés érdekében Gion elsődleges közléseiben természetesen nemcsak neki kellett maximálisan lojálisnak látszania a délszláv hatalomhoz, hanem művei jelentéshálójának felszínén a vajdasági magyarságot is ilyennek vagy legalábbis apolitikusnak kellett bemutatnia. Nos, ehhez is nagyszerű álcát jelentett számára a mindenkori hatalom ellen állandóan szervezkedőnek bemutatott német közösséggel való takarózás.

A legkockázatosabb – mert aktuális célzásokat is rejthető – szókimondást, tudniillik nyílt és konkrét kritikát a megszálló szerbek által Szenttamáson kialakított közigazgatás korruptségével kapcsolatban szintén csak német, vagy ami újdonság: szerb szereplő fogalmazhat meg a rendszerváltás előtti *Rózsaméz*ben. Stefan Krebstől tudjuk meg, hogy a szenttamási csendőrfőnököt, „Karagićot nem nehéz lekenyerezni”⁷²⁹ – legalábbis eleinte, amíg nem ismeri ki magát új helyén. Ám ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy később tisztességes lesz, hanem azt, hogy ahogy biztosabbnak érzi majd magát a megszállt területen, úgy lesznek magasabbak a tarifái is.⁷³⁰ Az egész országra kiterjedő korrupcióról szintén német szereplők beszélnek majd: egy, a munkája miatt sokfelé járó bánási német kereskedő és egy bácskai német ügyvéd. Gion még ezen felül is úgy érezhette, hogy a sommás vélemény leírása miatt még egy kis önvédelmi keretezésre is szükség van: a németek nem pusztán a jugoszláv közigazgatást szidják, hanem a fasizmus előretörésében bízva kezdik – és a kommunizmus térnyerésétől félve folytatják beszélgetésüket.⁷³¹

A jugoszláv közigazgatással kapcsolatos legátfogóbb kritikához a legravaszabb narráció járul a *Rózsaméz*ben. A kritikát a szerb közigazgatás embere, az utálatos Karagić mondja egy magyarnak mentegetőzve, ráadásul úgy, hogy ő maga egy másik szerbet idéz. A csendőr, akit megvesztegethetőséggel vádolnak (egyébként az olvasottak alapján tudjuk, hogy teljes joggal), maga vallja be Török Ádámnak, hogy „Sok mindenben ügyetlenek

⁷²⁸ GEROLD László, *Utószó* = G. L. szerk., *Műfogsor...*, i. m., 705.

⁷²⁹ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 236.

⁷³⁰ *Uo.*, 303.

⁷³¹ „– Itt is hamarosan meg fog változni a helyzet – mondta az evangélikus lelkész. – Megérjük mi még a jobb időket. – Ideje már, hogy változzon a helyzet – mondta egy Ottwald nevű bánati ügyvéd. – Ebben az országban minden büzlik a tehetetlenségtől. – A tehetetlenségtől és a korrupciótól – mondta egy Linmayer nevű tiszai terménykereskedő, aki egész évben az országot járta, és most is messziről, sietve jött el a temetésre. – Mindenki lop és csal, mindenkit meg kell vesztegetni, ha az ember élni akar. – Nálunk már a kommunisták is mozgolódnak – mondta a bánati ügyvéd. – Errefelé is mozgolódnak ismét – mondta Johann. – Azt hiszem, az én embereim között is van egy, valami Adamkó nevű berakó-munkás.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 465.

vagyunk még. De hát fiatal ország vagyunk. Persze egyesek ezt nem akarják megérteni.”⁷³² A szerb csendőr mondja el azt is, hogy a szintén szerb gazda, a Prágában és Budapesten iskolázott Đorđe Belić „dicsérte a Csehszlovák Köztársaságot, azt mondta, az is fiatal ország, de bezzeg ott rend volt kezdettől fogva. De ez még hagyján. Az Osztrák–Magyar Monarchiát is dicsérte. A Monarchia idején mindössze négy csendőr volt Szenttamáson, mondta, és mégis példás rend uralkodott. Most meg lopás, rablás mindenfelé. Mi pedig itt ülünk, egymásba ér a farkunk, és csak ügyetlenkedünk, nem csinálunk semmit. Persze, ő könnyen beszél, igaz? – Igaz – mondta Török Ádám. – És a főnököm is könnyen beszél. Ő is lármázott a minap, hogy rengeteg panasz fut be hozzá. Meg hogy a községházán is azt mondják, ügyetlenek vagyunk.”⁷³³ Đorđe Belić, bár szerb, a régi világ embere, hiszen Monarchia szerte tanult. Utóbbi iránti nosztalgiája magyarázatul és a szerbek előtt mentségül szolgálhat kritikájához. Az viszont, hogy Csehszlovákiát is pozitív példaként hozza fel, nagyobb súlyt ad a szavainak. Ráadásul Đorđe Belićről tudjuk azt is, hogy emberséges a munkásaival,⁷³⁴ és a helyi újságban cikket ír: ott is vállalja a véleményét a községi előjárók erkölcsstelenségével kapcsolatban,⁷³⁵ az olvasók előtt mindkettő hitelesíti a szavait. Viszont az, hogy a cikkében megvádolt községi képviselővel, amikor az beperelte rágalmazásért, a végén kibékült a bíróságon, azt mutatja, hogy a teljes igazság érvényre juttatásánál azért számára is fontosabb lojalitása a délszláv államhoz, amit ezek szerint szerbként mégis inkább a sajátjának érez, mint az Osztrák–Magyar Monarchiát. Utóbbi mozzanat a nemzeti összetartás fontosságára hívhatja fel a figyelmet a magyar olvasók számára. Akárcsak azok a történetek, amelyekben – mint például a Krebsék születésnapjára ünnepségein vagy a Stefan öngyilkossági kísérlete utáni beszélgetésben⁷³⁶ – visszataszítóan van ábrázolva az, ahogy a Krebs család szétfeszítik a politikai véleménykülönbségek. Gion a német családon belüli széthúzás leírásával elrettentő példát mutatott be, és arra emlékeztetett, hogy a politika nem méltó arra, hogy az emberek legbelső családi-baráti szférájába beengedjék, mert ott romboló hatást fejthet ki.

⁷³² GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 258.

⁷³³ *Uo.*

⁷³⁴ Đorđe Belić kölcsönadta szekerét a magyar munkásainak, akik el akartak költözni tőle, beengedte a magyar méhészt aratás után a kertjébe stb. *Uo.*, 323. „Ő a legrendesebb gazda, akinél eddig dolgoztunk [...] Tényleg ő a legrendesebb gazda” *Uo.*, 324.

⁷³⁵ „Lepocskondiázta a községi előjárókat. Azt írta róluk, hogy megvesztegethetők. Valami állatvásárlás kapcsán pocskondiázta le őket, néhányat nagyon megsértett. Đorđe tanult ember, és igazságszerető ember. De egy Paja Šivački nevű képviselő válaszolt neki az újságban, megfenyegette, hogy bepereli becsületsértésért. – Beperelte? – Beperelte. De a bíróságon kibékültek.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 404.

⁷³⁶ *Uo.*, 538.

Ha esetleg a fenti csomagolás ellenére is erősnek lenne érezhető az a kritika, amit Gion a szerb közigazgatásról a szerbek szájába adva közölt, arra az esetre is bebiztosította magát. Karagić csendőrfőnök ugyanis eleinte a magyar Török Ádámon, később a szintén magyar Kudlik Rezsőn keresztül bonyolítja zavaros üzleteit, amelyeknek legfurcsább része, hogy Török Ádám Magyarországra hajt lovakat,⁷³⁷ amiért cserébe Karagić Szenttamason huny neki szemet afölött, hogy az Gallai Istvánnal és Krebs Stefivel lopott búzát hordat el egy uszályról. Először is tehát Karagić ügyletében magyarok és németek úgy vesznek részt, hogy rosszhiszeműen hasznot húznak belőle. Másrészt pedig a lopott búza, illetve a lopott lovak ellenértéke – kissé nyakatekert módon – magyarországi orgazdán, és nyilván több más gyanús cserekapcsolaton keresztül ér vissza Karagićhoz. Az üzlet magyarországi szála a magyarországi közigazgatás korrump voltára, illetve a két ország államapparátusának a korrupcióban való összefonódására való utalásként is értelmezhető, tehát relativizálja mindazt, amit a szerb közigazgatás élősöködő voltáról megtudtunk. Ha így van, akkor – legalábbis nemzeti szempontból – támadhatatlanná válik mindaz, amit Gion a szerb csendőrök megvesztegethetőségéről írt.

A fenti történetben is szereplő Kudlik Rezső érdekesen megformált karakter. Gion létező személy, Kuszli Dezső⁷³⁸ boltos tulajdonságaiból kölcsönzött az alakteremtéshez, és úgy kellett regényébe, mint egy falat kenyér. Mire is? Arra, hogy ne csak a földbirtokosok, hanem a nem mindig tisztességesen gazdagodó vállalkozók között is legyen legalább egy magyar szereplő. Hogyha például – az egyébként mindvégig rokonszenvesnek ábrázolt – zsidó Epsteinné,⁷³⁹ a sváb Stefi és a szerb Milački a gazdasági válság alatt megintcsak rosszhiszeműen földet vásárol az eladósodott parasztoktól az adósság-elengedési törvény meghozatala előtt, akkor legyen közöttük egy magyar kisvállalkozó is, akin majd Török Ádám elégtételt vehet. Mert az még a mindig fejjel a falnak menő, igazáért elvileg bárkivel szemben kiálló Török Ádámnak sem jut eszébe, hogy a szerb Milačkitól követelje családjá földjének valódi ellenértékét; akkor sem, ha Milački másfélszer több földet csalt el Törökéktől, mint Kudlik boltos.⁷⁴⁰ Hiszen a történet idején szerb uralom van, és ezt még Török Ádám is tiszteletben tartja; annyiban legalábbis, hogy a szerb uralom alatt kizárólag a magyar boltostól veszi el azt, ami jár neki, illetve a családjának a földért cserébe. Arra,

⁷³⁷ *Uo.*, 318–319.

⁷³⁸ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 96.

⁷³⁹ Epstein – mint a szenttamásiaktól tudjuk – Etel jó házinéni, aki elnézi, ha nem fizetik időben a bért, ami ráadásul nála alacsonyabb, mint másnál; segít a szülésnél, sőt Anica életét is megmenti, amikor Rézi meg akarja bosszulni, hogy a férje vele csalta meg. A földvásárlásról: GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 410.

⁷⁴⁰ *Uo.*, 415.

hogy Milačkitól is visszakerje a részét, majd a magyar uralom visszatértekor, a rendszerváltás után megírt *Ez a nap a miénkben* kerül sor.⁷⁴¹

Ha Kudlik Rezső alakmintája létező személy volt is, és ha esetleg voltak is zavaros ügyletei, az mégis érdekes, hogy éppen Kudlik az, akin Gion a katolikus templomba járás szokását bemutatta.⁷⁴² Nyilván azért tette ezt, mert a római katolikus identitás az egész életművön át mindvégig a magyarsággal kapcsolódik össze, így a kereskedő Kudlikot egyértelműen a katolikus magyar szereplők és nem például a zsidók közé számíttatja.

Attól még, hogy Kudlik esetében Gion magasabb szempontok érdekében fel is áldozta egy magyar szereplő becsületét, fő célja a magyarság múltjának tisztázása volt. Ezt erősítő gesztusnak tarthatjuk a tetralógiában azt is, hogy az ideológiailag elkötelezett és hithű Krebs Péter az első számú kommunista. A kommunista célokra való burkolt utalás tehát egy, a közössége által németnek tartott, de magyarosodni vágyó szereplő nevéhez kapcsolódva jelenik meg először és a lehangsúlyosabban a regényben.⁷⁴³ Vele kapcsolatban halljuk először azt is, hogy a kommunistáknak konkrét ténykedéseik is vannak, mint például a sztrájkszervezés⁷⁴⁴ vagy a májusfaállítás,⁷⁴⁵ és ehhez kapcsolódva értesülünk aztán arról, hogy a kommunista szervezkedésben magyarok is részt vesznek.⁷⁴⁶ Később majd még több szó esik a magyarok kommunista szervezkedéseiről. Például Morel András 1929-ben kezdődött szenttamási kommunista pályája részleteiről,⁷⁴⁷ illetve Adamkó Mátyással történt 1932-es februári röpiratozásáról⁷⁴⁸ hosszan olvasunk, a sikeres sztrájk megszervezése pedig fejezetnyi terjedelmet kap a *Rózsaméz*-ben. Ezzel szemben arra, hogy voltak „szerb elvtársak” is, és hogy ők is hasonlóképpen tevékenykedtek, csak utalások történnek.

Krebs Péter kommunistaságának és névmagyarosításának, illetve ezekért vállalt konfliktusainak történetében Gion a kollektív bűnösség elvét veti el. Péter többször is

⁷⁴¹ „Minden fordultnál ezt a néhány napot kell kihasználni. Kár, hogy nem volt egy szerb társam, amikor a szerb katonaság vonult be hozzánk. Vele akkor a magyar gazdától kérettem volna ki a részemet. [Na, persze! Magyarok rovására elkövetett atrocitásról nem véletlenül nincs szó 1918 körül! – K. Á. megj.] [...] Legelőször Ivan Milačkit látogatom meg.” *Uo.*, 545.; a „látogatás” itt olvasható: GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 464–465.

⁷⁴² „Vasárnaponként azonban megváltozott [Kudlik Rezső]: a hosszú meggyfa szipka eltűnt a szájából, a kék kötenyt a szögre akasztotta, ünneplő-ruhába öltözött, és méltóságteljesen elsétált a katolikus templomba nagymisére. A második vagy harmadik padosorban szokott ülni, mindjárt az apácák mögött; és a módosabb katolikus magyarok ilyenkor gúnyosan elmosolyodtak mellette és a háta mögött.” GION Nándor, *Rózsaméz [1976.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 243.

⁷⁴³ Ahogy az apja, Stefan Krebs mondja róla: „meg akarja váltani a világot” *Uo.*, 447.

⁷⁴⁴ „Péter sztrájkban vett részt, sőt szervezte is a sztrájkot” GION Nándor, *Rózsaméz [1976.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 371.

⁷⁴⁵ GION Nándor, *Rózsaméz [1976.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 455.

⁷⁴⁶ *Uo.*, 454.

⁷⁴⁷ *Uo.*, 467.

⁷⁴⁸ *Uo.*

mondja, hogy szégyelli németiségét: „Szégyellem magam, hogy német vagyok [...] Szégyellem, hogy német vagyok.” Mert – mint mondja – „Pocsék nemzetet csináltak a németekből”, amiből arra a helytelen következtetésre jut, hogy „Én is pocsék ember vagyok.”⁷⁴⁹ Péter tehát azonosítja a népet annak tagjaival, ami – aggályosan becsületes emberről lévén szó – a saját maga esetében a kollektív bűnösségnek a magára vállalását is jelenti. Gallai István viszont józanul elveti a bűnösség kiterjesztésének lehetőségét, és az ember – jelen esetben Krebs Péter – megítélésekor a kisközösség által megbecsült egyéni érdemekre helyezi a hangsúlyt: „Nem vagy pocsék ember – mondta Gallai István. [...] – Becsületes ember vagy, mindenki szeret. – Nem igaz – mondta kétségbeesetten Péter. – Nem szeretnek, mert német vagyok. Tudják, hogy a németek miket csinálnak.” Erre pedig az Gallai bölcs válasza, hogy: „Neked semmi közöd ahhoz, ami Németországban történik.”⁷⁵⁰ Gion az egyes nemzetek bűnösségével kapcsolatos gondolatait nyíltan majd csak rendszerváltás utáni naplójegyzeteiben fejthette ki. Ott ilyeneket olvasunk: „[...] ha már a büntudatnál tartunk: nemzeti hovatartozásom miatt is tartósan bűnösnek kellett volna érezni magamat, és ezen parancsoló állítás igen meggyőző volt, mert nemcsak más nemzetek szószólói bizonygatták, hanem az anyaországból is igen gyakran. Ez ellen az állítás ellen már egész korán úgy védekeztem, hogy nem hittem el. Ma sem hiszem.”⁷⁵¹

Azzal, hogy Péter a náci Németország rémtettei miatt németes Krebs vezetéknevét az ősi magyar(nak érzett) „Keveházi”-ra akarja változtatni, Gion már a rendszerváltás előtt bemutatja azt a kettősséget, amely az identitás tekintetében bárkiben jelen lehet. Gondoljunk csak bele, hogy milyen merész – vagy túlzó anakronizmusa miatt ironikus, esetleg egyenesen humoros – ötlet volt 1976-ban Jugoszláviában egy, a még a királyi Jugoszláviában élő német ember névmagyarosítási szándékáról írni! Ugyanakkor Gion ezt a gondolatát is mesterien megvédte a lehetséges támadásoktól, hiszen a névmagyarosítás indítékát a náci németiségtől való eltávolodáshoz kötötte. Mivel Bácskában is éltek német kommunisták, Gionnak azt a megoldását, hogy a kommunista célokkal való azonosulás a németiségtől való eltávolodást és a magyarsággal való érzelmi közösséget szükségszerűen és elementáris erővel magával vonja, logikailag kissé következetlennek, de a regény és a magyar közösség védhetősége szempontjából tökéletesen érthetően tartjuk.⁷⁵² Különösen azért, mert a történet által Gion világának magyarsága nagyjában-egészében a regényírás

⁷⁴⁹ *Uo.*, 530.

⁷⁵⁰ *Uo.*, 530–531.

⁷⁵¹ GION Nándor, *Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 11.

⁷⁵² „Legyél, ami akarsz – hagyta rá Gallai István. – Nektek kommunistáknak úgymint mindegy. – Nem mindegy – tiltakozott Péter. – A kommunistáknak is van nemzetiségük. Én magyar kommunista vagyok.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 532.

korában a politikai védhetőség szempontjából legbiztonságosabb kommunista táborba sorolódik. Hiszen bár Krebs Péter sokkal nagyobb összefüggésekben gondolkodik, mint a nacionalista magyarok, nemcsak a kommunista célokat, hanem egyúttal a magyar nemzeti érzületet is a magáévá tette. Kommunistaság és magyar szempontúság kéz a kézben jár Keveházi-Krebs Péternél a rendszerváltás utáni folytatásban is, hiszen ezt mondja: „A Szovjetunióval kell szövetséget kötnünk. Nagyon sürgősen. Akkor boldogok lesznek azok, akik tisztességgel dolgoznak, és megtarthatjuk a visszacsatolt területeinket. A te Szenttamásodat is. Különben ismét megnyirbálják és szétszórják a magyarokat.”⁷⁵³ Ugyanakkor viszont Krebs Péter a történetben hiába lett nevében magyar, meggyőződésében pedig – talán a náci ideológiával szemben is – harcos kommunista: még ha akarta is, nem tagadhatta meg az ahhoz a közösséghez való tartozását, amelyből származott. Így őt nemcsak „a” külön németnek, hanem általánosságban a sztereotípiák kereteit mindig szétfeszítő egyén példájának is tarthatjuk. Summa summárum a kollektív bűnösség lehetőségének elvetése Krebs Péter esetében a Gion fiataalkorában a Vajdaságban sokszor „en bloc” fasisztának bélyegzett magyarok tisztázására is szolgál.

Bármennyire fontos szerepet szánt is Gion Krebs Péternek, egy kis iróniát vele, mint az identitását németről magyarra cserélő kommunistával szemben azért megengedett magának. Azt mondatja róla Rézivel, hogy „olyan csúnya voltál, mint egy majom, mint egy vörös majom”.⁷⁵⁴ Azt, hogy Péter vörössége nem csak a hajszínére vonatkozott – és így talán a majomsága sem, azt a *Rózsaméz*ben még csak sejtjük. Bizonyosságra juthatunk viszont felőle a rendszerváltás utáni folytatásban, ahol ezt olvassuk Péterről és testvéréről, Stefiről: „Az egyik vörös, a másik fekete Krebs. És nem csak a hajuk színe különbözik.”⁷⁵⁵ Durvább kritikát is megenged magának Gion a kommunista Bata Jánossal kapcsolatban, hiszen már a *Rózsaméz*ben is ilyeneket olvasunk róla: „[...] sohasem tetszik neki semmi, mindenért morog”;⁷⁵⁶ illetve „mindenért dühbe gurul”.⁷⁵⁷ Minthogy pedig a *Rózsaméz*ben szétroncsolták az orrát, az *Ez a nap a miénk*ben kifejezetten bántóan így beszélgetnek róla az ismerősei: „– Az a nagyorrú ember kommunista? – kérdezte Dániel Ferenc. – Azért olyan vörös az orra – mondta Hám Lajos, és ezen már megint nevtünk.”⁷⁵⁸

A két világháború közötti délszláv államhatalom (helyi szerveinek) hol álságos, hol cinikus, hol nyíltan ellenséges nemzetiségpolitikájáról, a nemzetiségeket mindvégig

⁷⁵³ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 591.

⁷⁵⁴ GION Nándor, *Rózsaméz [1976.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 534.

⁷⁵⁵ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 471.

⁷⁵⁶ GION Nándor, *Rózsaméz [1976.]* = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 361.

⁷⁵⁷ *Uo.*, 362.

⁷⁵⁸ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 550.

negatív megkülönböztető diszkriminációjának jellemző eseteiről nyíltan írni igen kockázatos lett volna 1976-ban. Ilyenről nincs is szó a regényben, hiszen Gion megtanulta a leckét a *Testvérem, Joáb* kiadása körüli hosszas huzavonában.⁷⁵⁹ Ezért aztán a magyar nemzetiségű szereplőket Gionnál sosem nemzetiségi hovatarozásuk, hanem helyette inkább megintcsak a kommunistaságuk miatt inzultálják. A nacionalizmus vádja a rendszerváltás előtti Gion-művekben csak ürügy a hatalom számára, hogy egyéb indítékait leplezze. Amikor Kudlik boltos csődöt jelent, és a csendőrök – persze nem az igazság érvényre juttatása érdekében, hanem az újvidéki nagykereskedők nyomására – rá akarnak ijeszteni, hogy többet ne folyamodjon ehhez a gazdasági trükkhöz, akkor a pincéjébe kézigránátot rejtenek, hogy magyarkodással – azon belül nyilván irredentizmussal, de ezt az írónak nem volt célszerű leírnia – vádolhassák.⁷⁶⁰ A hatalom e jogtalan váddal két legyet üt egy csapásra. A mentegetőző Kudlikot azért, hogy az elháríthassa magáról a vádat, feljelentővé teszi: magyar és szerb kommunistákat kell bemártania, mintha ők dobták volna be a boltjába a gránátokat. A Kudlik orra alá dugott listán három szerb és három magyar kommunista neve áll, akiket aztán egyszerre csuknak a fogdába.⁷⁶¹ A regény írásának korában a hatalom ártatlan magyar nemzetiségű áldozata tehát csakis ideológiailag feddhetetlen és a szerb elvtársakkal vállvetve küzdő, illetve velük együtt jogtalanul meghurcolt kommunista kellett legyen. Másutt is csak azért beszélnek valakivel kapcsolatban „magyarkodásról”, hogy a kommunistát büntethessék benne.⁷⁶² Olyankor hangozhat tehát csak el ilyen vád Gionnál, amikor az teljesen alaptalan. A „titkos magyar szervezethez való tartozás”⁷⁶³ vagy a „nacionalista felbuzdulásból”⁷⁶⁴ elkövetett vétség vádja is csak a magyar kommunista mártírság kontextusában hangozhat tehát el, de így legalább szó van róla a regényekben. A helyi magyarság kommunistáinak gyakori emlegetésével a megírás korának magyar közössége az elődök felmentése miatt teljes védelem alá kerül. A május elseji verekedés után, amikor a Török Ádámot feljelentő Sava

⁷⁵⁹ A *Testvérem, Joáb* kiadásának hányattatott történetét részletesen ismerteti: GEROLD László, *Gion Nándor, i. m.*, 55–61; és HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextusok...*, i. m. 54–62.

⁷⁶⁰ „Magyarkodunk, mi? Melyik titkos magyar szervezetnek vagy a tagja? – De kérem – emelte fel a kezét Kudlik Rezső. – Én sohasem magyarkodtam. Ezt senki sem mondhatja rám.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 518.

⁷⁶¹ *Uo.*, 522.

⁷⁶² „– Az orrát. Látod, milyen ronda, nagy orra van. Margith Gábor megcélozta Bata János orrát, a dákó hegyét teljes erővel beledöfte, felszakította a halász orrlyukát. Bata János ordított a fájdalomtól, Margith Gábor pedig felszakította a másik orrlyukát is. – Most senki sem vádolhatja magyarkodással – vigyorgott Csorba János, és valamennyien visszaültek az asztalhoz.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 376–377.

⁷⁶³ *Uo.*, 422.

⁷⁶⁴ „Május elsején csendőrök jöttek Jankófalvára, kitérték a májuszfát, és letartóztatták Bata Jánost és Adamkó Mátyást. Azzal vádolták őket, hogy zavargásokat szítottak, és nacionalista felbuzdulásból véresre verték Sava Jakšićot.” *Uo.*, 378.

Jakšićot az ünnepségtől teljesen függetlenül megverik a Zöld utcaiak, a kommunista Bata János ezért mondja azt, hogy „ez a szegény munkás emberek ünnepe és ti elrontottátok. Most majd a csendőrök azt mondják, hogy magyarkodó, sovíniszta gyülekezetet tartottunk, és megvertünk egy szerb gazdát. Így bemocskolni ezt a szép ünnepet... Szégyenkezhettünk a szerb elvtársak előtt is.”⁷⁶⁵

Jellemző, hogy az elvtársiasság ellenére a nemzetiségi elkülönülés szerbek és magyarok között – egyelőre – még egy településen belül is megvan, de az is, hogy a május elseji ünnepről azon kívül, hogy „szép”, semmit nem tudunk meg. Itt és máshol sincs megadva a májusfaállítás eszmei tartalma, ráadásul a szokás egyébként – mint az a regényből is kiderül⁷⁶⁶ – jóval korábbi, és a kommunisták – nincs kifejtve, miért – egyszer csak elkezdték a magukénak érezni. Azt sem tudjuk meg, hogy a kommunisták milyen okkal/ürüggyel hívták meg az alkalomra az embereket, ami miatt olyan feszülten várták, hogy előtte egész Jankófalva a Szenci-féle kocsmában szorongott. Nem tudjuk azt sem, hogy milyen szónoklatok hangzottak el a májusfa alatt, ha volt ilyesmi; és azt sem, hogy mit énekeltek ott az emberek, pedig arról olvasunk, hogy énekeltek. Míg a Gion által leírt egyházi ünnepekről rendszerint megtudjuk, hogy mi van mögöttük, a május elsejének csak a legszükségesebb kerete jelenik meg. Hogy milyen tartalmat tulajdonítottak neki, ami miatt például a „hereméheknek”⁷⁶⁷ nevezett uralkodó osztály fenyegetésnek érezhette, arról nem esik szó. Megtudjuk viszont, hogy hagyományvá vált, hiszen a történetnek az a vége, hogy „a jankófalviak a következő évben is májusfát állítottak a Szenci-kocsmá elé”,⁷⁶⁸ ami nyilván jó pontot jelent a helyi magyarság hetvenes évekbeli megítélése szempontjából.

A tetralógia férfi főszereplője, Gallai István nem ideológiai program szerint megarajzolt karakter, de példaképpé emelt magyarként ő sem maradhatott ki a kommunisták tevékenységeiből: a májusfaállításból vagy a sztrájkszervezésből. Az ő „társutas autonómiája” abban mutatkozik meg, hogy természetesen segít felállítani a májusfát (amit Rézi majd lelkesen díszít fel), de nem annyira az ideológiai tartalom, mint az ünnep és a vele járó vidámság kedvéért. Gallai István ugyan a sztrájkszervezésben is kulcsszerepet visz, de mégsem engedi, hogy ez a politikai aktivitás olyan mértékben eluralkodjon a magánéletén, mint Krebs Péternek. Végző soron még az is fontosabb

⁷⁶⁵ *Uo.*, 377.

⁷⁶⁶ „– Láttál már májusfát? – Láttam – mondta Gallai István. – Gyerekkoromban láttam először májusfát. Szép volt, az emberek énekeltek körülötte. – Valamilyik fiatal akácfából szép, magas májusfát lehet csinálni.” *Uo.*, 373.

⁷⁶⁷ „– A szerb elvtársak is májusfát állítanak a Kátyban – mondta Bata János. – Lesz dolguk a csendőröknek. – Megpiszkáljuk egy kicsit a hereméheket – dörzsölte elégedetten kisebesedett tenyerét Péter.” *Uo.*, 374.

⁷⁶⁸ *Uo.*, 378.

számára, mint a sztrájkszervezés, hogy vasárnap délután szokása szerint nyugodtan zenélhessen a környékbeli gyerekeknek, amely alkalmat „kukacbálnak” nevez.⁷⁶⁹ Sógora, Krebs Péter nem is érti Gallai alapvetően közéletietlen hozzáállását, ezért teszi fel neki a kérdést, hogy mit akar tulajdonképpen, amire Gallai Istvántól az a regénytől teljesen elütő stílusú, ezért – nem Gallaitól, hanem az írótól – őszintétlenül érzett válasz érkezik: „– Sztrájkra izgatni.” Később majd a Gallai Istvántól sokkal hitelesebb, sokkal inkább hozzá illő „Sokáig akarok élni” kívánság is elhangzik, amit újból az őszintétlen „– De kívánom, hogy ti megváltoztassátok a világot” mondat követ; utóbbi megint csak nagyon üresen kongva. Biztos, hogy a tetralógia leggyengébb része ez a párbeszéd, különösen az idézett két felelet. Hasonló minőségromlást tapasztalunk a szenttamási proletariátus munkásmozgalmi előtörténetének és május elsejének leírását olvasva is. Ebből a szériából majd csak a sztrájkszervezés történetét érezzük kicsit sikerültebbnek, de arról is lerí, hogy szakmányban, hogy „muszájból” készült. Gallai – a történet szerint – ekkoriban még önként áll a kommunisták mellé. Arra, hogy kénytelen lesz agitálnia „ezeknek a patkányoknak [...], ha élni akarunk”⁷⁷⁰, majd csak a negyvenes évek második felében – teljesen megváltozott politikai helyzetben – kerül sor. A munkásmozgalmi témák terjengős leírása ugyanakkor még inkább kiáltóvá teszi a *Rózsaméz*ben a meg nem írt nemzetiségi problémák, illetve az ezekhez köthető események hiányát. Az ideologikus szál terjedelmét látva egyrészt azt érezzük, hogy mennyire meg lehetett kötve az író keze, ha ilyen alaposan volt kénytelen ezt beleírni a regénybe; másrészt a korábbiakhoz képesti színvonalasést érzékelve biztosak lehetünk benne, hogy Gion nem kedvvel dolgozott, hanem csak a kötelező penzumát róttá le ezekkel a mondatokkal. Miközben viszont megfutotta az elvárt köröket, Gallai Istvánnal mégis megvédette életmódja és művészete igazát a harcok kommunista Krebs Péterrel vívott szópárbajban. Úgy tűnik ugyanis, hogy nemcsak a magyar közösségnek, hanem a művészetnek is szüksége volt a legitimálásra Gion korában. (A szocializmus materialista hasznosságimádatát Gion a *Kétféltűek a barlangban* című első regényében állította először és a legerősebben pellengérré, hiszen az ott bemutatott egyesület legfőbb célja az, hogy minél több haszontalan dolgot gyűjtsön össze, mint amelyek valóban értelmessé és széppé teszik az életet, akár csak a „semmirekellő”

⁷⁶⁹ „– Tudom, hogy mit mond Rézi – szakította félbe Péter. – Fontos dologról akarok beszélni veled. Tényleg el kell menned a Zöld utcába. – Ma nem érek rá – mondta Gallai István. – A Zöld utca várhat. – A kukacbál is várhat. – Nem. Hamarosan itt lesznek a gyerekek.” *Uo.*, 393.

⁷⁷⁰ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 696.

bölcsészettudományok, illetve a művészet maga.⁷⁷¹) Gion, miközben íróként lenyelte és az olvasókkal lenyelette a békát, példakép-nagyapja szájába adva azt is leírhatta, amit csakugyan fontosnak tartott az étellel és a művészettel kapcsolatban. Hiába mondja ugyanis Krebs Péter Gallainak, hogy „Együtt fogjuk elvenni a rózsamézet, és mindenkinek egyformán osztunk belőle. Ez az egyetlen lehetséges mód, a citeráddal, a papírszalagokkal meg a meséiddel semmire sem mész.”⁷⁷² – azt érezzük, hogy nem neki van igaza, hanem Gallainak. Hiszen a népboldogító ideológiák és az azokat megvalósítani igyekvő rendszerek jönnek-mennek, de ami valóban maradandó, azok nem az osztályharcos erőszakkal megszerezhető földi javak, hanem azok, amelyeket Gallai István tart sokra. Ezek a valóságosabb és igazán maradandó dolgok: az emberség és a művészet tárgyai. Mégis, a helyi magyarság mellett végül a művészet is legitimációt nyer a regényben, hiszen az „álmodozó” Gallai István lesz az, aki amellet, hogy nem enged azokból a dolgokból, amelyeket Krebs Péter haszontalanságnak bélyegez, ravasz beszédével megadja azt a szikrát, amelytől fellobban a sztrájk tüze az egész környéken.

Amikor a sztrájk alatt sikerült az egyik „hereméttől”, Kudlik Rezsőtől valódi rózsamézet lopni,⁷⁷³ utána „apró gyerekek járultak áhítattal Gallai István elé, kitépték a szájukat, mint szentáldozáskor. Gallai István mindegyiknek adott egy kanál rózsamézet.”⁷⁷⁴ Ez az esemény a Gion által leírt munkásmozgalmi üdvtörténet tetőpontja lehetne (annak is tartották némelyek⁷⁷⁵), hiszen sikerült elvenni a népnúzódtól a regény címében is szereplő, minden jót: egészséget, életerőt, fiatalságot stb. hozó rózsamézet, és szétszórni a nép között. Ráadásul mindez szimbolikus időpontban, a sztrájk alatt történt. Ugyanakkor többszörösen is megbicsaklik a történet, hiszen a rózsaméz csodálatos hatásáról szóló mesét Gallai István találta ki, és csak a gyerekek hiszik el. Másrészt a nagyon is vallásos hasonlat, az „áhítattal ... mint szentáldozáskor” ide való „betolakodása” arra mutat, hogy a tökéletes materializmus az ember lelkének magasabb szükségletei miatt sehol és sosem képes teljesen érvényre jutni. Hitre is szüksége van az embernek a

⁷⁷¹ „Szaporítani kell hát a gondolatokat, mert a gondolatok megváltoztatják a legközönségesebb tárgyak halmazállapotát, és keményre döngölik a földet, ahonnan az elegánsan formálható közegekbe lehet rugaszkodni, és itt megmutatkoznak az értéktelen dolgok értékei. Értékelni kell az értéktelen dolgokat, és hódolni kell tüntető haszontalanságuk előtt, mert egyedüli mentség, ha valaki haszon nélkül való dolgot csinál, hogy őszintén csodálja azt.” GION Nándor, *Kétélűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 7.

⁷⁷² GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 397.

⁷⁷³ GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 508–509.

⁷⁷⁴ *Uo.*, 418.

⁷⁷⁵ Vajda Tibor arról számolt be, hogy Gerold László azon örvendezett neki, hogy ebben a mozzanatban végre „megtalálta” Gion Nándor műveiben azt a világnézetet, amit addig annyira hiányolt nála. Vö. *Gion Nándor rádiós és színházi évei: Beszélgetés Franyó Zsuzsanna színházi dramaturggal és Vajda Tibor rádiós rendezővel*, elhangzott a Szenttamási népkönyvtárban 2014. február 7-én, Németh Dezső hangfelvétele

boldogsághoz, illetve főként arra van szüksége: még ahhoz is, hogy az életben megszerzhető materiális javak teljességét jelképező rózsaméz kifejthesse állítólag áldásos fiziológiai hatásait.⁷⁷⁶ Ráadásul afölött is nehéz szemet hunyni, hogy ahhoz a bizonyos rózsamézhez Gallai István mégiscsak lopással jutott. Tehát a történet számos önellentmondásba keveredik, és végső soron az derül ki belőle, hogy a legnemesebb eszméket nem lehet a földre vonni. Ahogy a mennyiség nem fordul minőségbe, úgy a lelkiek és szellemiek nem válthatók anyagiakra; pláne nem helyettesíthetők az előbbieket az utóbbiakkal.

Hiába mondja aztán Krebs Péter harcos osztályöntudattal Gallai Istvánnak, hogy „citerázol váryjánosoknak, törökádámoknak, szencibálintoknak, johanschankoknak”⁷⁷⁷ is. Legalább megválogathatnád, hogy milyen embereknek citerázol”,⁷⁷⁸ mert az osztályokba skatulyázó kommunista elgondolással szemben Gallai Istvánnak a művészet humánusabbán egyenlősítő voltáról szóló válaszát érezzük igazabbnak, hiszen a művészet is abba a körbe tarozik, amitől ember az ember. Mint Gallai mondja: „Amikor a citeraszót hallgatják, valamennyien egyforma emberek.”⁷⁷⁹ A művészet, amelynek befogadására csak az ember képes, illetve aminek élvezete minden embert megillet, ez teszi igazából emberré az embert. Így Gallai István azért is példaképe lehetett író unokájának, mert személyválogatás nélkül mindenkinek játszott, tehát igazi művész volt.

Nemcsak népdalt vagy nótát dalolt és citerázott Gallai, például azt, hogy „Kinek nincsen számara, Gyalog megyén Pestre; Kinek nincsen kutyája, Maga ugat este.”⁷⁸⁰, ami – minthogy többször is szerepel a regényekben, talán a valóságban is a nagyapa nótája lehetett –, hanem a németek kérésére például a *Lili Marleent* is.⁷⁸¹ Nem véletlen az sem, hogy ezt a dalt is cím szerint említi meg Gion a regényében, hiszen Szerbia német megszállása után a belgrádi rádió minden este 10 órakor leadta a híres slágert, ami így „a

⁷⁷⁶ „Erőt ad – mondogatta Gallai István. – Sohasem fárad ki az, aki a rózsamézből eszik. A világból is kiszaladhat, akkor sem fárad el. Kétkedve vigyorgó kamaszok is sorba álltak, kerekre nyitották a szájukat, lenyalták a kanálról a rózsamézet. – Most már sohasem fáradunk el – heccelődtek idétlenül. – És nem fázunk a legnagyobb hidegben sem. [...] Kint hangos lett az utca. Apró gyerekek rohagáltak a házak előtt, hangosan kiabáltak, mindenkinek elmondták, hogy akár a világból is kiszaladhatnának, akkor sem fáradnának el. A kétkedve vigyorgó kamaszok megálltak az utcasarkon, és tréfálkoztak egymással. Lökdösődtek, nevetve beszéltek a rózsamézzel. Később valaki közülük ingujjra vetkőzött. Aztán valamennyien ingujjra vetkőztek, volt, aki az ingét is lehúzta magáról. Borús, hideg tavaszi nap volt, de az ingujjra vetkőzött, félmeztelen kamaszok nem fáztak. Mindenkinek bizonygatták, hogy nem fáznak.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 418.

⁷⁷⁷ Később majd (uo., 403.) négy „schwarzjenőkről” is olvasunk: jellemzőnek tartom, hogy véletlenül sincs köztük szerb név!

⁷⁷⁸ Uo., 397.

⁷⁷⁹ Uo., 397.

⁷⁸⁰ GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 581, 664.

⁷⁸¹ Uo., 571.

közelből”, a belgrádi rádióállomásról indult hódító útjára.⁷⁸² Helyi szín tehát e dal is, ahogy a szintén dalos témájú *Angyali vigasság* című novellafüzér címe is, hiszen ez a ’betlehemes’ jelentésű szókapcsolat főképpen a délvidéki nyelvjárásokban ismert.⁷⁸³ Viszont hozzá hasonló: *Mennyei vigasság* volt a címe a legnépszerűbb, sok kiadást megért 19. századi bácskai egyházi énekeket tartalmazó gyűjteménynek⁷⁸⁴ – talán van összefüggés. Gallai István ráadásul nemcsak a magyarok és a németek, avagy a „szencibálintok” és a „johanschankok” kedves dalait játssza, hanem, ha úgy hozza a sors, a szerbekét is. Sőt, még azokét is, akik éppen gyilkolni készülnek. Amikor 1944-ben érte jönnek a pribékek, kérésükre szintén emblematisz nótát játszik. A *Tamo daleko* kezdetű híres első világháborús szerb dalt énekli, illetve kíséri citeráján az általa nem ismert versszakokat is, hogy a hóhérlegények végigénekelhessék a dalt.⁷⁸⁵ Ekkor, azaz az 1997-ben megjelent regényben játszik tehát Gallai István a leginkább latroknak, hiszen azoknak muzsikál, akik őt magát akarják elpusztítani. Ebben a regényben, illetve ebben a kulcsfontosságú epizódban nyer legkonkrétabb értelmet az egész tetralógia címe, hiszen a Gallai István ifjúkorában játszó *Virágos Katonában* valójában nem olvasunk arról, hogy Gallai a Kálvárián citerázott volna. (Ezt majd csak utólag, a *Rózsaméz*ben mondják róla.⁷⁸⁶) Ebből is sejthető, hogy Gion már 1976-ban, amikor a *Rózsamézzel* közös kötetben jelentette meg a *Virágos Katonát*, és a *Latroknak is játszott* címet adta az akkor még csak dilógiának, már tervezhette a folytatást, és talán már akkor kulcsszerepet szánt az 1944-es epizódnak, jóllehet még nem tudhatta, hogyan fogja tudni megjelentethetően megírni.

Május elsején egész Jankófalva (Szenttamás egyik legtöbbször említett magyar negyede) Szenci Bálint kocsmájában, – mint a közösségnek a katolikus templom mellett legfontosabb fórumán – szorongva várja a „szegény munkásemberek ünnepét”. És mindenki ott énekel majd a kocsmá előtt, a májusfa körül is. Ez megint csak értelmezhető

⁷⁸² Vö. pl. „Esténként, tíz órakor meghallgattuk mindig Belgrádot, a Lili Marlent. Szép volt.” HERNÁDI Gyula, *Só és kenyér = Csillag*, 1956/1, 29.

⁷⁸³ Vö. pl. *Szegedi szótár*, szerk. BALINT Sándor, Bp., Akadémiai, 1957, I.

⁷⁸⁴ *Mennyei vigasság. Imák és énekek [...] a keresztény kath. hívők lelki javára. Több jeles [...] ájtatos könyvekből összeszedte Csernus Elek.* Kiadásaihoz I. ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna, *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2011; a 287. lapon kezdődő bibliográfián melléklet 148., 204., 282. és 631. tétele, de a mű az ott felsoroltnál több kiadást is megért.

⁷⁸⁵ „– Azok, akik a listánkra kerültek, már nem sokáig pusztítják a drága kenyeret. – Én rajta vagyok a listán? – Rajta bizony. [...] – Az emberek azt mesélik, hogy ügyesen játszol a citerán. A német fasisztáknak a Lily Marlent is eljátszottad. – Mindenféle embereknek játszottam már. – Ismered azt a gyönyörű szerb dalt, hogy "Tamo daleko"? [...] Zoran Barbulov megveregette a vállamat. – Tényleg ügyesen játszol. Kár, hogy már nem sokáig. [...] Majd mi helyrehozzuk a jobb karodat. Van egy szép nagy kalapácsunk. Kovácsműhelyből szereztük be. Egyetlen csapás után hajlékony lesz a karod. – Előbb leljük a hüvelykujját, és két golyót eresztünk a lábába [...]” GION Nándor, *Ez a nap a miénk [1996–1997.]*, i. m., 626–628.

⁷⁸⁶ GION Nándor, *Rózsaméz [1976.] = G. N., Latroknak..., i. m., 2007, 304.*

az ideológiailag feddhetetlenként bemutatott egész vajdasági magyar közösség utólagos legitimálásaként is, de ha jobban megnézzük, a leírásban jótékony homály feddi, hogy a közösségi élmény vagy inkább az új ideológia melletti demonstrálás vonzotta oda az embereket. Ravasz megoldás az, ahogy ebben az epizódban értesülünk a másik, szerb embert ért inzultusról (és több ilyesmiről nem is lesz szó a rendszerváltás előtti művekben). A munkás- és parasztemberek előtt folyton nemes őseivel és állítólagos cári rokonságával kérkedő Jakšić Savát⁷⁸⁷ viszont nem szerb volta miatt zavarják el a kocsmából, hanem azért, mert undok kérkedő, és mert népnyzó földesúr. Emiatt az ideológiai felmentés készen lenne az elkövetők számára. Meglepő módon viszont arról értesülünk, hogy a verést mégsem ezért kapja a földbirtokos, hanem azért, mert korábban feljelentette Török Ádámot a csendőrségen. Az, hogy magyar fiatalok egy szerb gazdán személyes, illetve közösségi indítékból bosszút állnak, így már nem lenne védhető ideológiailag. Viszont az eseten az egyik magyar főkommunista, Bata János teátrálisan fölháborodik (magyar védi a szerbet!), mert szerinte a bűnöző Török Ádám nem méltó arra, hogy megzavarják miatta a szegény munkásemberek ünnepét. Ezért a kijelentéséért aztán őt is megverik a magyar suhancok, a hatóságok pedig álságos módon Bata Jánosék nyakába varrják még Sava Jakšić megverését is: „Azzal vádolták őket, hogy zavargásokat szítottak, és nacionalista felbuzdulásból véresre verték Sava Jakšićot.”⁷⁸⁸ A történet közepe merész, a keretezés és a sok csavar (kérkedő földbirtokos – magyar kommunista mártírok) viszont megintcsak védhetővé teszi az egészet. Ugyanakkor a regényben nemcsak Jakšić Sava, hanem még az álságos szerb közigazgatás is kap egy pofont azzal, hogy ebben a helyzetben is be van mutatva a hamissága.

Bár a regényben a magyarok is komoly (vér)áldozatokat hoznak az új eszméért, és a németek, illetve a magyarok után a szerbek mozgólódásairól is hallunk,⁷⁸⁹ mindvégig Krebs Péter a legvehemensebb képviselője az új ideológiának, és a legtöbbet ő szenved

⁷⁸⁷ „Sava Jakšić a mutatóujját a magasba emelte, és azt mondta a kocsisának: – Először volt Jaksa. – Đurad Branković hadvezére – mondta a Vaszilij nevű kocsis. – Jaksának volt két fia. – Stefan Jakšić és Dmtar Jakšić. – Stefannak volt három fia és három lánya. – Dmtar, Stefan és Marko, valamint Ana, Jelena és Irina – sorolta a kocsis. – Anát elvette feleségül Vaszilij Logovics Glinszki herceg. – Egy lányuk született: Jelena. – Jelenát elvette feleségül Vaszilij Ivanovics. – Két fiuk született: Iván és Georgij. – Ivánból orosz cár lett. – Rettegett Iván cár! – Úgy van – mondta kevélyen Sava Jakšić. – Rettegett Iván cár! Végignézett a kocsmában szorongó embereken, azok hallgattak” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 375.*

⁷⁸⁸ *Uo.*, 378.

⁷⁸⁹ „A szerb elvtársak is májusfát állítanak a Kátyban – mondta Bata János. – Lesz dolguk a csendőröknek” *Uo.*, 374.

miatta.⁷⁹⁰ De németként sincs ezzel egyedül a regényben, sőt a saját családja történetében sem, mert többször is olvasunk egy hozzá hasonló naiv igazságkeresőről, egy bizonyos Lucas Thiel nevű felmenőjéről, aki idealizmusa miatt szintén összeütközésbe került a realitás árnyoldalaival.⁷⁹¹ Azt is mondhatnánk tehát, hogy nemcsak a jelen legnagyobb kommunistája német, hanem Gion a kommunisták előképét is a németek között helyezte el, nyilván ezzel is tagadva a nemzetiségi skatulyázás, vagy ami ebből következhet, például a kollektív bűnösség lehetőségét.

Egyetlen, a nagypolitika szempontjából mellékes esetben, és ott is csak ironikus csomagolásban sejlik fel, hogy azért az államhatalomnak nem mindegy, hogy valaki milyen nemzetiségű Szenttamáson. A búzalopás történetében a csendőr ugyanis úgy kérdez rá, hogy magyar, zsidó vagy sváb „gazemberrel” áll-e szemben. Az elkövetők: Gallai István és Krebs Stefi valóban rosszhiszeműen hordták a búzát Dungszerzki uszályáról, s bár a hatalom sem volt tiszta, hiszen sokáig önérdékből hunyt szemet efölött, úgy érezzük, hogy joga volt közbelépni. Az ebben a történetben Gallai Istvánnal és Krebs Stefivel szemben fellépő rendőr szájába adott humoros mondat – „Te is sváb gazember vagy?” – mellett sem tekinthetünk el attól, hogy ez a kérdés arra világít rá, vannak az országhoz alapvetően lojális és illojális népek. Egy ilyen kényes helyzetben pedig azért fontos a törvényszegők nemzetisége a csendőr számára, mert tudni akarja, számíthat-e alattvalói hűsége az államhatalom iránt, azaz hatósági közegként végső soron egy oldalon áll-e a törvényszegőkkel. Ha egy oldalon állnak, könnyen lehet, hogy még a helyszínen „megbeszélhetik” a dolgot.⁷⁹² Ha viszont az elkövetők nem szeretik a hatalmat, akkor annak törvényeit, illetve a végrehajtó szervezet sem tisztelik kellőképpen, ezért „nevelő szándékkal” is szigorúbb elbánásban kell őket részesíteni. Megtudjuk tehát, hogy a zsidó, a magyar és a német a hatalom szemében egykutyta: egyik sem szláv, tehát egyik sem tekinthető lojálisnak.⁷⁹³ Ha lojális lenne, vagy ha annak tartanak, talán másképp alakulnának az események a regényben is.

[.]

⁷⁹⁰ Krebs Pétert többszöri megverése korai halálához vezet majd. Bata János orrának felszakítása csak áttételesen függ össze kommunista meggyőződésével, de a Kudlik Rezső által feljelentett magyar és szerb kommunisták 3 napig voltak étlen-szomja a csendőrség pincéjében. *Vö. uo.*, 427.

⁷⁹¹ *Uo.*, 362.

⁷⁹² *Vö.* Béli Györgye fent idézett esetével, aki az általa megvesztegethetőséggel vádolt képviselővel végül kibékült a bíróságon: *Uo.*, 330.

⁷⁹³ „– Zsidó gazember – sziszegte Karagić. – Nem vagyok zsidó – tiltakozott Stefi – német vagyok. – Sváb gazember, mindegy – mondta Karagić. Megkérdezte Gallai Istvántól: – Te is sváb gazember vagy? – Magyar vagyok – mondta Gallai István. – Magyar gazember. Mindegy.” *Uo.*, 253.

Identitásproblémák Gion pályájának első szakaszában

Gion diktatúrában élt, és pályája elejétől feszegette a szókimondás határait. Már első regényében (*Kétéltűek a barlangban*, 1968.) is a német téma alkalmazásához hasonló, azaz a többségi-kisebbségi/elnyomó-elnyomott nemzetiségi szerepek megváltoztatásának módszerével kényszerült élni. Ebben a regényben a magyar tannyelvű ipariskolába járó boszniai születésű, muzulmán vallású Rahmánovics Hasszán sorsában tudott arra célozni, hogy aktuálisan milyen nehéz, a jövőre nézve pedig egyenesen perspektívátlan állapotnak tűnt kisebbséginek lenni a második világháború utáni Jugoszláviában.⁷⁹⁴ Érdekes és a politikai korrektség, azaz a támadhatatlanság érdekében biztosan szándékos megoldása Gionnak, hogy a „Szegény Kis Rahmánovics” itt sem szerb, hanem magyar közegben számított kisebbséginek: a többségi szerbek negatív szerepét tehát itt is a magyarokra testálta.

Az is figyelemre méltó, hogy Rahmánovics Hasszán osztálytársainak és tanári karának névsora olyan neveket tartalmaz, amelyek egyetlen nemzetiséghez sem köthetők igazán. A regénybeli nevek jó része körülírás, például: „S.”, Éjfékete Szem, Az Osztályfőnök, Az Őrnagy, A Zongorázó Nő, A Zöldinges Idióta stb., de a valódi családnevek túlnyomó többsége is – nyilván szintén szándékosan – úgy internacionális, hogy amelyik feltételezhetően magyar szereplőt takar, az is legfeljebb írásmódjában köthető a magyar nemzetiséghez. A főszereplő Baras, akinek a barátnőjét Aleksandrának hívják; aztán Angeli, Beretka, Bresztovszky, Fábián, Hornyák, Langen, Rozmajer, Salamon, Tóth és Vujovics nevű fiúk járnak még az osztályba. Nyilván szándékos megoldása Gionnak, hogy a leginkább magyar név a névsorban a „Tóth”, aminek meg a jelentése az, hogy ’szlovák’.

Ahogy Gion a tetralógiájában vissza- vagy elnémetesítette a neveket, úgy tehát ebben a regényben a szereplők nevei szintén kevésbé köthetőek a magyarsághoz. Gion célja egyrészt az lehetett ezzel, hogy védje az általa ábrázolt magyar közeget a túlzott nemzeti jellegtől, illetve az ez által bekövetkező megőrzéstől; a másik célja pedig talán az lehetett, hogy egy – legalábbis származásában, gyökereiben – sokszínű közösséget mutasson be, amely a soknemzetiségű Jugoszláviát leképezheti. Hogy mégis egészen biztosan magyar közegről van szó a regényben, az abból tudható, hogy a fiúk magyar

⁷⁹⁴ „Első regényemben legalább százszor szegénynek neveztem az egyik szereplőt, aki szláv származásúként magyar iskolába járt ezen a mi tájékunkon” GION Nándor, *Könyvekről, írósgom kezdeteiről* [2002 e.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 30. Vö. még: FEKETE J. József, *Bájosan együgyű kőszobrok* = GION Nándor, *Börtönről...*, i. m., 603–604.

irodalmat tanulnak a középiskolában, sőt a regényben egyetlenegyszer a „magyar” jelzöt is megkapja az osztályközösség, méghozzá a regény talán legcsattanósabb, leghangsúlyosabb mondatában: „– Az apád is muzulmán? – Igen. – Az anyád is muzulmán? – Igen. – Az öregapád is muzulmán volt? – Igen. [...] – Hol születted? A Szegény Kis Rahmánovics egy isten háta mögötti hegyi falu nevét mondta, amiről még sohasem hallottak. – Anyanyelved? – Szerbhorvát. – Rahmánovics Hasszán, miért jársz te magyar osztályba? – kérdezte Hornyák tanár úr, és még jobban kimeresztette a szemét”.⁷⁹⁵ De Hornyák tanár úr még ekkor sem hagyja abba a kérdezést, hanem tovább faggatja Rahmánovics Hasszánt, és itt hangzanak el, Gion életművének már az elején a nemzetiségi kérdés szempontjából talán legfontosabb, nemcsak Gion egész későbbi írói életművét, hanem közéleti pályáját is értelmező kulcsmondatai:

„– Arról van szó – dadogott a Szegény Kis Rahmánovics –, arról van szó, hogy még kisgyerek voltam, amikor H.-ra költöztünk, ahol akkor még csak magyar iskola volt, mert az tiszta magyar falu. Meg aztán olyan mindegy... – Fenét mindegy – mondta dühösen Hornyák tanár úr. [...] – Fogadok, hogy őseid között sohasem voltak sem bégek, sem agák. – Nem, nem voltak közöttük sem bégek, sem agák. Az apám mesélte, hogy éppen csak áttértek a mohamedán vallásra, és a törökök kivonultak... – Mindjárt gondoltam – mondta Hornyák tanár úr –, már ők sem értették az idők szavát. Igaz? – Igaz – mondta a Szegény Kis Rahmánovics. – És te sem érted az idők szavát. Igaz? – kérdezte Hornyák tanár úr. – Nem tudom – mondta a Szegény Kis Rahmánovics, aki most már félni kezdett Hornyák tanár úrtól. – Elhiszed, hogy belőled sem lesz soha bég vagy aga? – Elhiszem. – Elhiszed, hogy sohasem lesz belőled semmi? A Szegény Kis Rahmánovics most már nagyon félt, nem tudott felelni, csak halálra váltan tátogott. [...] Óra után izgatottan tárgyalták, hogy mi eshetett Hornyák tanár úrba, hogy ilyen hülyeségeket beszélt össze-vissza. – Nem értem, mi a fene baja van a bégekkel meg az agákkal – morgott Bresztovszky. – Szegény Kis Rahmánovics... – Üldözési mániában szenved – mondta fontoskodva Angeli. – És ha nagyon elfogja az üldözési mánia, akkor mindenkit megkérdez, hogy milyen nemzetiségű.”⁷⁹⁶

A fenti párbeszédben megnyilatkozó (egyébként szlovák nevű) Hornyák tanár úr személye szimbolikus, hiszen ő tanítja a magyar nyelvet és irodalmat az osztálynak (nyelvében él a nemzet). Az általa elmondottak pedig kivételesen nyíltan taglalják a kisebbségi lét, a megmaradás és a kisebbségiek egyéni érvényesülésének a témakörét. Gion

⁷⁹⁵ GION Nándor, *Kétféltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről..., i. m.*, 67–68.

⁷⁹⁶ *Uo.*, 68–69.

olyan bátran lép ezzel a kényes kérdéssel itt, első regényében a nyilvánosság elé, mintha azt mondaná, hogy „ez a fő kérdés számunkra, másról beszélni nem érdemes, ha tehát kicenzúrázzák, nem kaphat nyomdafestéket, akkor lehet, hogy nem is érdemes folytatnom az írást.”⁷⁹⁷ Gion számítása bejött, a regény nyertes lett a pályázaton, a korabeli recepció pedig nagyvonalúan átsiklott e fölött a rész fölött, és egyáltalán nem taglalta az inkriminálható részeket. A tanító céllal megrendezett dialógusban explicite ki van fejtve, hogy a jugoszláviai népek békés együttélése fölött lengő „testvériség-egység” jelszó mennyire hazug volt, és hogy csak az olyan életképtelen hülyék tudtak hinni benne, mint például a Szegény Kis Rahmánovics. És a párbeszédben benne van az is, hogy Hornyák tanár úr mennyire sajnálja a másik, talán még nála is szerencsétlenebb sorsú kisebbségit, amiből egyenesen következik, hogy saját magát, illetve saját magukat is nagyon sajnálja azért, mert nem az uralkodó többséghez tartoznak. Ugyanakkor az egész párbeszéd jellegét meghatározza az a finom önirónia, ami némi felülemelkedést jelent a helyzeten. Szükség is van erre, hiszen Gion is azon a szakon végzett, mint Hornyák tanár úr, így a saját sorsát és szerepét is ugyanolyan ellentmondásosnak és végső soron talán reménytelennek élte meg, mint Hornyák tanár úr a sajátját, aki – iszonyú, hogy Gion ilyen perspektívát vázolt már írói pályája elején! – végül öngyilkos lett a regényben.

Tudjuk, a vicc szerint a kommunizmusban – és talán fokozottan igaz ez kisebbségi helyzetben – két út állt az értelmiség előtt: az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. Gion az első utat választotta, az vezetett korai halálához is. Talán azért nem főbenjáró tapintatlanság erről írni, mert Gionnak olyan sok, az alkoholhoz menekülő bölcsész értelmiségi szereplője volt, akikben (egyikben így, a másikban úgy) egy kicsit magáról is írt. A *Kétéltűek*... Hornyák tanár ura depressziós volt, és néhányszor olvassuk róla, hogy részegeskedett, míg Gion alteregója, a sok műben feltűnő M. Holló János igen sokszor konyakozott, ami Gion kedvenc itala is volt. A *Sortűz egy fekete bivalyért* Fodó tanár ura, akitől – akárcsak Giontól, bár egészen másképpen –, egy kéthetes csecsemőt visszahagyva távozott el a felesége, sokszor „zákányosan” ment be az órákra, és olyankor végigpofozta az osztályt: mégis őt szerették a legjobban a diákjai. A *Börtönről álmodom mostanában* főhőse, Kiss Lajos is magyartanárnak készült, és egyszer konyakozás után alkoholos befolyásoltság alatt halálos közúti balesetet okozott. A *Mint a felszabadítóknak* szereplő színházigazgató, Till Sándor pedig „az irodájában alszik, és nagyon morózusan szokott

⁷⁹⁷ Valójában a 44-es vérengzésekre szintén elsők között utaló másik regény szerzője, Burány Nándor (nevezetes regénye: *Összeroppanás*, Újvidék, Forum, 1968.) foglalta össze egy helyütt hasonlóan a gondolatait: „Ha gyávaságból nem írom meg haladéktalanul azt, amiről az emberek beszélni sem mernek, hogy írhatnék akkor másról?”

ébredni.”⁷⁹⁸ Az *Aranyat talált* falusi tanítóból lett pártfunkcionáriusa, Fehér Jóska asztalfiókjában szintén mindig ott volt a konyak...

Visszatérve Hornyák tanár úrra, nagyon kockázatos dolog lehetett egy látenszen nacionalista diktatúrában kisebbségiként bármilyen módon, de őszintén és komolyan az anyanyelvvel kapcsolatos dolgokkal – tanítás, írás, újságírás, rádió stb. – foglalkozni. Valószínűleg Hornyák tanár úr akkor is erre utal, amikor azt mondja a diákjának, hogy nagyon veszélyes sportot űz; olyat, ami még az ejtőernyőzésnél is veszélyesebb.⁷⁹⁹ A Hornyák tanár úr és a Szegény Kis Rahmánovics közti párbeszéd elején burkolt utalás történik arra is, hogy a jugoszláv nemzetiségi politika következtében újabban már azokban a tisztán magyar falvakban is vannak szerbhorvát iskolák, ahol néhány éve még nem voltak. Az viszont már teljesen leplezetlenül hangzik el, hogy akik a nemzetiségi iskolákba járnak, azok jó eséllyel egy életre el vannak vágva az érvényesülés lehetőségétől. A párbeszéd vége, hogy tudniillik a gyerekek nem értik, miféle „hülyeségeket beszélt összevissza” az „üldözési mániás” Hornyák tanár úr, egy kicsit elveszi a korábbi mondatok élet. Hiszen az üldözési mániásnak kikiáltott, illetve későbbi öngyilkossága miatt talán egyenesen beszámíthatatlannak is tartott tanár szájába adva ezek a mondatok súlytalanabbá válnak. Mégis elhangzanak, és a diákok, ha elvileg nem is értették, amiket mondott, mégis megült bennük, mert „szerették Hornyák tanár urat, csak őt szólították tanár úrnak, a többi tanárt csak [!] tanár elvtársnak.”⁸⁰⁰

Fentebb írtam, hogy mekkora veszteségként jelenik meg Gion műveiben a németek és a zsidók (avagy általában a kisebbségek) eltűnése a Délvidékről, amire szimbolikusan többek között az is mutat, hogy gazdagságot, egészséget jelentő kincsek maradnak utánuk két regényben is. Hogy ezek a kincsek nemcsak szimbolikusak, hanem nagyon is valóságosak, arra mi sem jobb példa, mint az, hogy Johann Schank vagy – ahogy 2014 nyarán egy 45 éve a gyárban tégláégetőként dolgozó öreg munkás mondta – S(ch)ank János legalább kilencvenéves téglagyára⁸⁰¹ ma is változatlan technológiával üzemel. És változatlanul hajtja a hasznót, csakogy immár modern nagyvállalkozó kinézetű, dzsippel

⁷⁹⁸ GION Nándor, *Nemzeti színek* [1994.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 415.

⁷⁹⁹ „Találkoztam egyszer Hornyák tanár úrral az Ejtőernyős Klub büféjében. Azt mondta, hogy ugráljak én csak nyugodtan a repülőgépből, az még a legveszélytelenebb sport. Ő sokkal veszélyesebb sporttal foglalkozik. Azt mondta, nem is sejtem, hogy ő milyen veszélyes sporttal foglalkozik. Évekkel ezelőtt még meg is pofozták, mondta, és közben semmi esélye sem volt, hogy országos bajnokságot vagy valami hasonlót nyerjen. Most már nem pofozzák, mondta, de most már végképp biztos benne, hogy abszolút semmiféle bajnokságot nem fog nyerni. Részeg volt egy kicsit.” GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 77.

⁸⁰⁰ GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 69.

⁸⁰¹ Az 1924-es évszám ma is kivehető az egyik melléképület homlokzatán.

közlekedő szerb tulajdonosának, akinek az irodájában ma is ott áll az a békebeli széf, amelyet már a Schankok is használtak. (A változás Szenttamáson a devecseri téglagyárban inkább negatív előjelű: az egykori kéményt egy vihar ledöntötte, és nem építették újjá: már csak fele olyan magas, mint a Schankok idején volt, ezért folyamatosan elektromos fűtőt kell használni a tűz élesztéséhez [14–15. KÉP].) Az pedig, hogy a mindenki által kinevetett, helyét nem találó Szegény Kis Rahmánovics halála ugyanígy mekkora veszteséget jelent a közösségnek, úgy fejeződik ki, hogy nélküle nem tud tovább működni az az egyesület, ami szint vitt az osztály életébe, és ami a regény elbeszélésének a keretét adta.⁸⁰²

Gion második regényében (*Testvérem, Joáb*, 1969.) újból homály borul több szereplő nemzetiségére – a nevek szintjén mindenképpen: Búr (akinek neve viszont talán a kisebbségi sorsban élő dél-afrikai holland népre is utal), Fehér Ló, Tom, illetve Joáb I. és II. mellett például „a fiú”-ról és „az öreg mérleges”-ről olvasunk. A többi név pedig szintén nem egyetlen nemzetiséghez köthető, hanem a nagy Jugoszlávia etnikai tarkasága tükröződik sokféleségükben. (Hasonló írói névadás figyelhető meg az *Ezen az oldalon* című novelláskötetben is.) Talán itt a történet „összjugoszláv” érvényességének hangsúlyozására szolgál, hogy a szereplőknek olyan neveik vannak, mint a bolgár vagy macedón hangzású Akilev, a cseh vagy szlovák csengésű Bilka, a horvát vagy bunyevác Milacski; a bár szenttamási magyar családnév, de szlovénos hangzású Rimec; illetve a lengyelesnek tűnő Kosnik. Ugyan Szenttamáson máig élő magyar (és szerb) családnevek a Pazaver és a Rajda is, de ezt sem a hangzásuk alapján érezzük, hanem a többi regény alapján következtethetjük ki, vagy helyi ismeretségeinkből tudhatjuk. Ebben a regényben is csak egyetlen utalásból derül ki, hogy a főszereplők magyar nemzetiségűek: a regény végén abból következtethetjük ki, hogy együtt voltak első áldozók.⁸⁰³

Vizont mégis van egy-két biztosan és hangsúlyosan nemzetiséghez köthető magyar, illetve szerb név a regényben, például Török Ádámé, illetve főleg „a” Kovács Palié – és Opaté. Opatnak a keresztnévét nem tudjuk, de a vezetéknev beszélőnév lehet, mert szerbül ’apát’ a jelentése, ami nyilván egykori hatalmára utal: Opat rendőrfőnök volt a háború után, amikor is ő vezette a magyarelleses vérbosszút. Kovács Palinak az apja pedig az 1944-es vérengzéseknek esett áldozatul. Így az egykori rendőrfőnök szerb

⁸⁰² „– Nem hiszem, hogy hamarosan kedvem lesz haszon nélkül való dolgokról beszélni. Túlságosan kevesen vagyunk hozzá. [...] Szánalmasan festettek, zavarban voltak, maguk sem tudták miért, ide-oda imbolyogtak, cserélgették a lábukat. És nem mertek egymásra nézni [...] – Én is azt hiszem, hogy kevesen maradtunk – nyögte Rozmajer.” GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 108.

⁸⁰³ GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 241.

nevének és Kovács Pali valószerű és teljes magyar nevének különös súlya van a műben:⁸⁰⁴ a személyükkel kapcsolatos, rendszerkritikus mondanivaló miatt provokatív módon erősnek érezzük őket. A rendszerre nagyon jellemző, hogy amikor eleinte nem engedték megjelenni a regényt, akkor a háború utáni vérengzésekre utaló vonulatot még a cenzúra sem kritizálta benne, hiszen akkor egyáltalán meg kellett volna említeniük ezt a tabut. Ezzel szemben viszont a társadalmi visszasságok, a korrupció túl erős ábrázolását hozták fel ürügyül, illetve a '68-as prágai eseményekre való utalást találták külpolitikailag aggályosnak, amiknek enyhítésével (részleges húzásával) aztán mégis megjelenhetett a regény. A helyi magyarság történelme szempontjából hangsúlyos utalások tehát szóba sem jöttek.

[.]

⁸⁰⁴ Vö. GEROLD László, *Gion Nándor, i. m.*, 65–66.

Az életmű eleje és vége. Konklúziók

Az eddigi recepció a szövegformálásban tetten érhető felszíni és mélyrétegek egymásba játszása miatt nem vett észre a helyszínekkel, az allegóriákkal, a kihagyásokkal, a német téma túlhangsúlyozásával kapcsolatos több értelmezési és jelentéstulajdonítási lehetőséget. Tudomásom szerint eddig még senki nem írta le Gion Nándornak a fentiekben ismertetett, a nemzetiségi, politikai és történelmi kérdések körüli, a valóságreferencialitással való játékát. Sőt, volt olyan elemző, aki annak adott hangot, hogy Gion tetralógiájának első két regényében azért nincsen annyi szó a nemzetiségiségi feszültségekről és sérelmekről, mint a társadalmiakról és a gazdaságiakról, mert a szociális természetű problémák annyival súlyosabbak voltak a Gion által ábrázolt világban.⁸⁰⁵ Annak, hogy nem született ilyen irányú elemzés, nyilván az is az oka lehet, hogy aki a regények keletkezésének idején tudott a sorok között olvasni, az nem fejthette ki, amit megértett. A demokratikus fordulat óta pedig, amióta lehetséges az áttételek nélküli beszédmód, Gionnak volt alkalmja a transzformálás és a parabolikusság kényszere nélkül is megírni, ami a szívét nyomta a magyarság sorskérdéseivel kapcsolatban. A regénybeli nemzetiségi számadatoknak fentebb ismertetett megváltozásából kitűnik, hogy Gion olyannyira látványosan fordult ekkor a magyarsággal kapcsolatos, illetve az addig tiltott témákhoz, mint amikor kiengednek egy szelepet. Így az értelmezők érdeklődését lekötötte az 1990 utáni művek direkt(ebb) közlése, figyelmük pedig el is terelődött arról, hogy az életmű rendszerváltás előtti felében milyen szövegalkotói eljárásokkal élt az író.

Talán maga Gion is részben a fenti megoldásaira utalt abban a Balázs Attilával történt beszélgetésében, amelyről a beszélgetőtárs így számolt be: „[Gion] kedvvel mesélt, hangosan, ízesen és tagoltan arról, hogy ő valóban sokat írt szülőföldjéről, Szenttamásról. [...] Mint később elmondta, a mesék, visszaemlékezések java része úgyis onnan származott, az ottani öregektől hallotta összesüket, mert illemmel és türelemmel végig tudta hallgatni őket [...] Csupán meg kellett a sztorikat jól jegyezni, aztán írói trükkel vagy hozzáad vagy elvesz belőlük az ember, ennyi. Erről a *trükkösködésről* [kiemelés az eredetiben] nem akart beszélni bővebben.”⁸⁰⁶

⁸⁰⁵ Bence Erikának fentebb hivatkozott, a németekkel kapcsolatos témában úttörő tanulmánya is csak a probléma felszínéig jut el, Pécsi Györgyi pedig ezt írja hivatkozott tanulmányában: „A két háború között a helyi társadalomban a szociális feszültségek erősebbek az etnikainál, ezért jobbra csak visszamenőlegesen derül fény az első impériumváltást követő magyar sérelmekre (most "megint" lehet magyarul beszélni a jegyző előtt, "megint" lesz magyar iskola stb.)” PÉCSI Györgyi, *Rekviem Bácskáért* = Forrás, 2007/6, 57.

⁸⁰⁶ BALÁZS Attila, *Tarzan Szenttamáson = Gion Nándor novellapályázat 2012.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Újvidék, Forum – Szenttamás, Gion Nándor Emlékház, 2013, 130.

A nemzetiségi, politikai, történelmi stb. kérdések, problémák a rendszerváltáskor felszínre törnek tehát, közvetlenül is megjelennek az író műveiben. Ráadásul a *Latroknak is játszott* tetralógiában tapasztaltakhoz hasonló jelenség figyelhető meg az író gyermekkorában játszódó regények tetralógiájánál⁸⁰⁷ is. Ezek utolsó, immár a rendszerváltás után írott darabjáról (*Zongora a fehér kastélyból*, 1994 k.) így ír az egyik elemző: „A keret közé ékelt történet sem a gyerekekről, és még kevésbé a gyerekkorról szól már, sokkal inkább a délvidéki térséget a második világháborút követően is jellemző kegyetlenségekről, emberi sorsokat lábbal tipró iszonytató igazságtalanságokról, törvénytelenégekről.”⁸⁰⁸ Azaz a rendszerváltás utáni kötetben itt is nyíltan a felszínre tör a politikai-történelmi mondanivaló. Ennek feltehetően nem az az oka, hogy Gion bármilyen okból is megváltozott volna. (Gerold László szerint némely rendszerváltás előtti művek magyar tematikájú (ön)értelmezését később azért adta Gion, hogy jobban érvényesülhessen áttelepülése után Magyarországon.⁸⁰⁹) Valószínűbb viszont, hogy Giont a legjobban mindig is a történelmi, a nemzetiségi és a kisebbségi kérdések foglalkoztatták, csak nem írhatott róluk.

Tehát mindenképpen vitáznék azzal a felvetéssel, hogy Gion utólagosan kreált volna műveihez kisebbségi magyar szempontú értelmezési kulcsot. Gondoljunk például a Gerold László szerint Gion által csak egy 2002-es nyilatkozatába nemzeti hőssé avatott Csozogó Török Ádámmra. Az ő halála körülményeinek kétféle megírásán jól látszik, hogy mindenkor szimbolikusan használta a karaktert, de hogy ebben mikor mennyire volt megkötve a keze az írónak. A karakter mintájául szolgáló Csozsa Tóth Pál a valóságban 1944-ben a felvidéki hadszíntéren került orosz hadifogságba, ahonnan már nem tért haza.⁸¹⁰ Gion az 1968-as *Testvérem, Joábban* viszont azt írta Török Ádám haláláról, hogy a magyarok bejövetele után megsarcolt egy szerb gazdát, ezért annak magyar bérese – hogy megtorolja szerb gazdája szegényét – orvul leszúrta egy kocsmában.⁸¹¹ Tetszik érteni? Az 1968-as Gion-szöveg szerint 1941-ben, amikor újra magyar világ van Szenttamáson, egy magyar béres olyannyira sajnálja kirabolt szerb munkaadóját, hogy önbíráskodásra

⁸⁰⁷ A *Kárókatona...*, a *Sortűz...*, az *Angyali vigasság* és a *Zongora a fehér kastélyból* című regényekkel feltehetően az író szándéka is egy másik tetralógia megalkotása volt, vö. *Visszatérő hősök, regénytrilógiák, nyitva hagyott kapuk: Becsy András beszélgetése Gion Nándorral* = Bárka, 1997/4, 7–12.

⁸⁰⁸ ELEK TIBOR, *A szeretet vigasztaló ereje: Gion Nándor ifjúsági regényeiről* = G. N., *Az angyali...*, i. m., 531.

⁸⁰⁹ GEROLD László, *Gion Nándor*, i. m., 102–103.

⁸¹⁰ PINTÉR József, *Szenyves diadal: Magyarirtás Szenttamáson 1944–1945-ben*, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014, 480.

⁸¹¹ GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 147–148.

vetemedik, és megöli emiatt a magyar rablót! Felfogható ez 1968-ban másnak, mint a magyarság 1941-es (jelképesen az egész „kis magyar világbeli”) múltja tisztázásának?

Ez a Török Ádám az egyetlen, aki az 1920–30-as években játszó *Rózsaméz*ben merészel ujjat húzni az önkényeskedő szerb csendőrparancsnokkal: előbb virtuskodva, szinte cél nélkül tollszárat szúr az arcába, később a térdét lövi szét, nem gondolva a következményekkel.⁸¹² Mindössze ennyi elégtételt vesz magyar szereplő az 1976-os regényben a nemzetiségi sérelmekért. És ki más tehetné meg ezt, ha nem az a törvényen kívüli rabló, akinek a bűnhődése már 1968-ban a fenti módon lett megírva? Nos, ugyanennek a Csoszogó Török Ádámnak a halála az 1997-ben megírt *Ez a nap a miénkben* is szimbolikus szerepű lesz: az 1944-es vérengzések igazi hőségé válik, aki mindvégig megőrzi emberi tartását és halálában felmagasztosul.⁸¹³

Gion Nándor pályája elején is volt egy időszak, amelynek szabadabb légkörében írhatott, és – viszonylag leplezetlenül és a lehetőségekhez képest meglehetősen sokat – írt is azokról a problémákról, amelyek felől aztán színleg hallgatni volt kénytelen. Akár már Gion első ismert, tizenöt-tizenhat éves korában írott fogalmazását is ideszámíthatjuk. A cím nélküli anekdotaszerű történetben egy bátor bánáti magyar parasztember megleckézteti a Vörös Hadsereg 1944-ben hozzájuk bekvártélyozott tisztjét.⁸¹⁴ Gion első regényében aztán, az 1968-as *Kétéltűek...*-ben elég nyíltan kapunk utalásokat a háború utáni vérengzések folyóban úszó áldozataira, mint arról fentebb már írtam; a magyar kisebbség értelmiségének hiányára;⁸¹⁵ egy részük végzálására;⁸¹⁶ a vallásüldözésre;⁸¹⁷ az államosításra;⁸¹⁸ illetve arra a hazug képmutatásra, amivel a fenti sérelmeket letagadják.⁸¹⁹

⁸¹² GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.], *i. m.*, 2007, 260–261; 359.

⁸¹³ GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.], *i. m.*, 668–671.

⁸¹⁴ Szövegét betűhív átiratban közli: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, *i. m.*, 471–474.

⁸¹⁵ „Még csak a tanítóképzőt végezte el, amikor apám közbenjárására máris felvették tanárnak a gimnáziumba.” GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, *i. m.*, 74. „elvallalja a magyar irodalom tanítását az Ipariskolában is, ahol már hónapok óta hiába keresnek tanárt.” *Uo.*, 74.

⁸¹⁶ „senki sem merte abban az időben a magyar irodalmat tanítani. [...] állandóan berángatják a rendőrségre, kérdezzetik, hogyan is tanítja ő azt a magyar irodalmat, és hogy jó lesz, ha vigyáz. Azt mondta, hogy egyszer meg is verték, mert a Partizán-Honvéd mérközésen a Honvédnak szurkolt. Akkor részegen jött hozzánk, azt mondta, ezek a pofonok már régóta a levegőben lógtak, a mérközés csak jó ürügy volt arra, hogy megpofozzák, nem is igaz, hogy ő bármelyik csapatnak is szurkolt [...]. Soviniszta bandának nevezte az egész rendőrséget [...]. És azt mondta, hogy a pártba is csak azért nem fog belépni, mert ott is csupa piszkos nacionalisták vannak.” *Uo.*, 74–75.

⁸¹⁷ „Csak ne lett volna az arca annyira keskeny és olyan eszelősen szigorú, olyan volt az arca, mint az apácáké, akiket fedetlen fővel a napra állítottak.” *Uo.*, 44.

⁸¹⁸ „Nagy, kertes házban laktunk valamikor [...]. De ezt a házat elvették tőlünk, és akkor az apám azt mondta, hogy ő addig nem nyugszik, amíg vissza nem szerzi azt a házat, vagy ahhoz hasonlót. Azt mondta, hogy ez nem is lesz olyan nehéz, mert [...] ilyen pocsekul felszerelt hadsereget, mint amilyen ebben az országban megnyerte a háborút, még csak el sem tudott képzelni. Ilyen pocsek kinézésű hadsereg pedig nem tudja sokáig fenntartani a rendszert. A vezető emberekkel azért most is jó barátságban van az apám, de nem akarja elkötelezni magát. [...] Tudni kell várni, mert én ismerek embereket, akik nem tudtak várni, és ezért

De éppígy meglehetősen kendőzetlenül olvasunk a regényben némely kommunisták jellemtelenségéről;⁸²⁰ az egész rendszer hazug voltáról;⁸²¹ az 1948–49-es jugoszláviai koncepciós perekről is, amelyekben ártatlan kétkezi munkásokat is elítéltek.⁸²² „Ezeknél a megállapításoknál a regény hangadója, Baras a rendszer, a (kommunista) párt hivatalos álláspontját nyomatékosítja társai előtt, amivel Gion megalapozza törbecsalhatatlanságát, saját – önironikus – szavával minősítetten: sunyiságát, ami lehetővé tette számára a tények megírását anélkül, hogy a hatalom fogást találjon rajta.”⁸²³ Ugyanakkor maga a regényszöveg is reflektál arra, hogy a regényírás idején éppen nagyobb a szólásszabadság, ezért most kell megírni és közölni, amit csak lehet: „[az építőmunkást] igazságtalanul szenvedő üldözöttként lehetne ábrázolni, akit egész életében kísért a vakító fehérre dörzsölt padlókocka [...]. Ma olyan szelek fújdogálnak, hogy ilyesmiről is lehet filmet csinálni. Ki kell használni a helyzetet, ki tudja, meddig tart.”⁸²⁴ És igaza lett Gionnak, mert míg a *Kétéltűek a barlangban* „csont nélkül” megjelenhetett, Gion következő regénye, az 1969-es *Testvérem, Joáb* a folyóiratközléseket követően már csak hosszas hercehurca és a szovjet „nagytestvért” sértő kitételek kihúzása után kaphatott nyomdafestéket. Jóllehet Gion még ebben a regényében is hangsúlyosan és meglepően nyíltan írt az egész jugoszláviai társadalmat jelképező kisvárost teljesen átszövő korrupcióról is. Az általa ábrázolt világban szinte mindenki lop. Az egész történet a főhős építésvezető/műszaki ellenőr, S. Tamás⁸²⁵ korrumpálódásáról szól, aki az egyik barátjáról jelent, a másikat pedig

kicsupálták a körmeiket, összetörték a bordáikat, és még sokkal szörnyűbb dolgokat is műveltek velük.” *Uo.*, 99.

⁸¹⁹ „Baras így szólt: [...] egyezzünk meg egyszer s mindenkorra abban, hogy Hornyák tanár úr a felesége miatt lett öngyilkos.” *Uo.*, 77.

⁸²⁰ „Általában minden igazság csak rövid ideig tart. Gyorsan megunom mindegyiket, és akkor keresek egy másik, izgalmasabb igazságot. Ezért léptem be tulajdonképpen a pártba is. Csakhogy az emberek módszeresen irtják mindenütt az izgalmas igazságokat. Abban igazán nincs semmi izgalmas, hogy összejön egy csomó ember, egyformán megmerevítik az arcizmaikat, és szavakat mondanak, aztán hazamennek, az arcizmaikat másként merevítik meg, és vacsora közben jóízűen röhögnek ugyanazokon a szavakon.” *Uo.*, 94–95.; illetve: „[az Örnagy] lekicsinylően szól a szocializmus eredményeiről, ilyenkor a kommunistákat jellemteleneknek nevezi, mert mindig csak hallgatnak és bölogatnak, vagy pedig hosszan egymás után ugyanazt ismételtetik, meg azt is szokta mondani, hogy igazi szabadság csak a többpártrendszerű országokban van [...] Angeli kezdetben csak a labdarúgó-mérkőzések közvetítését nézte az Örnagnál, később azonban már el-elbeszélgetett vele, egészen a közelmúltig, amikor is hirtelen megszakitott vele minden kapcsolatot, mert kilátásba helyezték, hogy Angelit felveszik a Kommunista Szövetségbe.” *Uo.*, 34.

⁸²¹ „[...] nyáron majd elmegyek a tengerpartra, és megírom, hogy a munkásnyaralókban nem is munkások nyaralnak. [...] – Ó, szegénykém, majd a szerkesztőségéből is kirúgnak, mint a filmtől, amiért azt a toprongyos alakot az ünnepi felvonuláskor a kamerába ástíttattam.” *Uo.*, 64.

⁸²² „– Elítélték kémkedés miatt – mondta Salamon –, bár ő azt állítja, hogy sohasem kémkedett, és én is azt hiszem, hogy nem kémkedhetett, mert túlságosan buta ahhoz, de mégis négy évig törte a követ, két hónapig meg egy padlókockát dörzsölt nap nap után a cellájában.” *Uo.*, 24.

⁸²³ FEKETE J. József, *Bájosan együgyű köszobrok* = GION Nándor, *Börtönről...*, i. m., 602–603.

⁸²⁴ GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 25–26.

⁸²⁵ Gion talán azzal a gondolattal játszott el „S. Tamás” történetében, hogy hogyan alakult volna a pályája és a magánélete, ha fölveszik a műszaki egyetemre, és azt elvégezve visszakerül szülővárosába.

ki is rabolja. Hivatali elődje, Kosnik is megvesztegethető volt; megrendelője pedig, Sztantics maga volt az egyik megvesztegető. Mellettük pedig – többek között – a vendéglős Joáb II. a második világháború végén a németek javait dézsmálta, és úgy gazdagodott meg; Török Ádám, az egykori pártember az önkiszolgálóból viszi el rendszeresen, ami „jár” neki. Még Akilev, a rendőrfőnök is kisztíltú tolvaj: a boltból mindennap „Elviszi a negyed kiló kenyeret, de csak tíz dekát hajlandó fizetni.” A Fehér Lónak is gyanús ügyletei vannak; Joáb I. feleségéről pedig egyenesen ki van mondva, hogy kleptomániás. Ezen felül pedig szó van a regényben a kvázi el-nem-kötelezett Jugoszlávia félelméről is Csehszlovákia 1968-as szovjet megszállása után, hogy tudniillik egy esetleges szovjet inváziót követően Jugoszlávia is a szocialista tábor egyik barakkjává – esetleg szovjet tagköztársasággá? – válik.⁸²⁶ Sőt, teljesen nyíltan szóba kerülnek a regényben az 1944-es magyarirtások is.⁸²⁷ Ugyanakkor olyan utalás is van már a mű vége felé, amely a szabadabb légkörű időszak végét jelezheti.⁸²⁸ Ennek ellenére még az 1971-es *Ezen az oldalonban* is vannak nemcsak olyan történetek, amelyek a kommunizmus fonákságait állítják pellengérré, például a *Miénk a gyár!* című, hanem olyan utalások is, amelyek 1944 véres őszét idézik. Az egyik ilyen alaposan be van csomagolva, hiszen a „keresztvágó”⁸²⁹ fűrész majd csak az 1996-tól publikált *Ez a nap a miénkben* lesz kulcsszerepű. Az 1971-es novellában minden bizonnyal az egyik legkegyetlenebb 1944-es kivégzési módra utal az emberek kettévágásának gyakori és naturalisztikus emlegetése: „Arról van szó, hogy egy ember bebújik egy hosszú faládjába, azután odajönnek ketten a közönségből, és kettéfűrészelik a ládát. Látni lehet, ahogy fűrészelik az ember beleit. Megőrül érte a közönség. [...] A láda közepén rekesz van, oda belerakunk mindenféle

⁸²⁶ „– Szeretné, ha a lágerhez csatolnának bennünket? – kérdeztem most én Rácztól. – Értem már – mondta Rác. – Nem szeretném. Egyáltalán nem szeretnék a lágerban élni. – Miért? – kérdezte a Kovács Pali. – Nincs semmi vesztenivalód. – Az igaz – mondta Rác. – De ott nem engedik az embernek, hogy kedvére pofázzon. Én meg nagyon szeretek pofázni.” GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 196.

⁸²⁷ „[...]csak azért lett ő a háború után a rendőrfőnök, mert senki sem akarta vállalni, hogy kinyiffantson egy rakás embert. Opat azonban vállalta, így ő lett a rendőrfőnök, és ő meg a félszemű Kacsan [...] rengeteg embert kinyiffantottak. (Búr szerint a Kovács Pali apját is akkor nyiffantották ki.) [...] – Az emberek még azt is mesélik, hogy Opat sok magyart agyonvert a háború után. Ő meg a félszemű Kacsan – mondta. – Ez nem igaz – mondta a Fehér Ló. – Vert ő agyon szerbeket is. – De főleg magyarokat – mondta a Kovács Pali.” *Uo.*, 138. Illetve: „Kovács Pali [...] most is Opatot nyomorgatta, magyarázta neki, hogy milyen örült nagy hiba volt Opat részéről, hogy az agyonvert emberek csalátagjait élve hagyta. Bizonygatta neki, hogy az lett volna a helyes eljárás, ha a hozzátartozóikat is kiirtja, ez a művelet abban az időben, közvetlenül a háború után, amikor még Opat volt a rendőrfőnök, igazán nem ütközött volna komolyabb nehézségekbe.” *Uo.*, 222.

⁸²⁸ „[Kovács Pali] sokkal önféjűbb – mondta Akilev. – Nagyon furcsa dolgokat szokott mondani Opatnak. Szaknyelven úgy is mondhatnánk, hogy nemzeti gyűlöletet szít. Az pedig nemcsak az ő dolga, hanem az egész asztaltársaságé. – Kovács Pali szeret gúnyolódni és tréfálkozni – mondtam. – Manapság nem tanácsos ilyen kényes dolgokkal tréfálkozni – mondta Akilev, a rendőrfőnök.” *Uo.*, 234.

⁸²⁹ Szenttamás nyelvjárásának ez a jellegzetes szava (az *Új Magyar Tájszótár* nem ismeri) azt a kétkezes fűrész jelent, amelyet ketten egyszerre fognak.

állati beleket. [...] Feljönnek ketten, és kettéfűrészelik a ládát, azok meg ott bent mozgatják a kezüket-lábukat, vonaglanak, a közönség pedig tombol. Az emberek imádják nézni, amikor valakit kettéfűrészelnek.”⁸³⁰ Ennél konkrétabb utalás is van a novellafüzérben 1944 eseményeire *Régi megható történet az öreg Madzsgájról, aki utálta a kutyákat* címmel, viszont ebben a novellában a Szenttamáson megtörtént, Matuska Márton által is ismertetett valóságos eset⁸³¹ szelídített átköltését olvashatjuk. A gioni feldolgozás bármennyire durva, sokkal enyhébb, akár szerencsés kimenetelűnek is tekinthető a Matuska által közölthöz képest.⁸³²

Az 1972-es *Véres Patkányirtás idomított görényekkel* című pesti naplóban Gion még mindig sokat engedett meg magának. A naplóban állandóan az erősebb szovjet befolyás miatt a cenzúrától remegő, és ezért gyáván óvatoskodó magyarországi íróársakat csepüli,⁸³³ jóllehet hamarosan ő maga is nagyobb óvatosságra kényszerül. A *Véres Patkányirtás...* már Újvidéken is csak a korabeli egyszeri folyóiratközlés által kaphatott publicitást. A benne lévő politikailag kényes tartalmak miatt a 2008-as „kalózkidadásig”,⁸³⁴ illetve a 2012-es életműkiadásig nem jelent meg kötetben, sőt Magyarországról ki is tiltották miatta az író.⁸³⁵ Gion tehát érezte, hogy ha továbbra is szeretne megjeleni, be kell tartania a szókimondás új határait, illetve ha nemcsak Jugoszláviában, hanem Magyarországon is szeretné hozzáférhetőnek tudni a köteteit, akkor radikálisan vissza kell fognia „szabadszájúságát.” Mert annak idején már a *Testvérem, Joábot* sem engedték át

⁸³⁰ GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 109.

⁸³¹ „[...] egyik éjjel egy ilyen tömegkivégzés alkalmával egy olyan 40–45 év körüli asszony, aki a kivégzésnél súlyosan megsebesült, és akkor nem esett mindjárt a gödörbe, úgyhogy onnan a sötétség leple alatt elkúszott, de közben a tömegsirtól körülbelül 100 méterre meghalt. Másnap a kutyák marcangolták, és úgy találták meg.” MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, i. m., 265.

⁸³² „A hatalmas farkaskutya az ől előtt állt, vicsorgatta a fogait, a lány pedig véres arccal kuporgott bent, és eszelős tekintettel meredt maga elé. Ruha alig volt rajta, a farkaskutya letépte róla. [...] – Jöjjön ki szépen! – mondta neki ismét. A lány a mellére szorította összemart kezeit, és egyszer csak sírni kezdett, [...] – Jöjjön ki! Na, jöjjön már ki szépen... Akkor a lány kimászott a kutyaólból, és beleburkolózott a pokrócba. [...] A farkaskutya dühösen vicsorított a lába mellett. Ő akkor előrántotta a pisztolyát, és fejbe lötte a kutyát. [...] A lány a fal mellett állt a pokrócba burkolózva, az arca véres volt, látszottak a farkaskutya fogainak a nyomai, szemei azonban már nyugodtabbak voltak. Odament a lányhoz, és azt mondta: – Menjen el innen!” GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 128–129.

⁸³³ „ha már lázadás, hát legyen lázadás, bonyolult elkendőzési trükkök nélkül, és akkor én is méltányolni fogom az állítólagos merészséget, amivel egyébként a szakállas költőnk amúgy sem kockáztatna semmit, hiszen, még mielőtt olvasni és énekelni kezdett volna, kijelentette, hogy poémáját nem közlésre, hanem magának és az irodalomtörténetnek írta, tehát teljesen fölösleges folyton számolnia a szókimondás hivatalosan megszabott pillanatnyi határaival, és különben is roppant furcsának találom, hogy már egy kezdő versíró is ilyen pontosan tudja, hogy milyen keretek között mozoghat, és hogy ezeket a kereteket következetesen tiszteletben tartja, még ha saját magának ír, akkor is.” GION Nándor, *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 169.

⁸³⁴ L., ÁRPÁS Károly, *A gondozott szöveg – Egy filológiai munka állomásai: Gion Nándor, Véres patkányirtás idomított görényekkel = Az építő teremtő ember*, ÁRPÁS Károly szerk., Szeged, Bába Kiadó, 2008, 297–387.

⁸³⁵ Vö. GEROLD László, *Gion Nándor*, i. m., 185. ; ill. HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 182.

Jugoszlávia északi határán,⁸³⁶ aztán az 1970-es (ideológiai szempontból egyébként teljesen ártatlan) *Engem nem úgy hívnakot*, majd pedig az 1971-es *Ezen az oldalon* sem, „újabbán” pedig őt magát is visszafordítják a határról. És nemcsak a magyarországi megjelenés sarkallta visszafogottságra Giont, hiszen ekkor Jugoszláviában is fordult a politika, és „a hetvenes évek elején [...] a hatalom véget vetett a liberalizálódó korszaknak”.⁸³⁷ Ezekkel az előzményekkel, illetve ezzel az „új” alkotói hozzáállással íródhatott már tehát az 1973. évi Híd Irodalmi Díjat elnyert *Virágos Katona*, a *Rózsaméz* és a Neven-díjas *Kárókatónák...* és *Sortűz...* című ifjúsági regény, amelyek így viszont – mint arról fentebb már írtam – Jugoszláviában és Magyarországon is megjelenhettek 1989 előtt, és sikerük is volt a határ mindkét oldalán, sőt, a dilógiát még Romániában is kiadták.⁸³⁸

Tudathasadásos, de a korra nagyon jellemző helyzet, hogy Gion 1977-ben a *Latroknak is játszottért* megkapta a legrangosabb vajdasági kitüntetést, Újvidék városa úgynevezett Októberi díját,⁸³⁹ amelyet Újvidék „felszabadulásának” emlékére alapítottak, és annak napján adták át az arra érdemeseknek. Jellemzőnek tartom azt is, hogy Gerold László monográfiájában ezt a kitüntetést (már) nem tünteti fel Gion díjainak listáján, ahogy a Szenttamás városa által Gionnak ítelt, szintén „felszabadulási” októberi díjat sem,⁸⁴⁰ pedig tisztában kellett legyen a díjak – különösen az előbbi – korabeli presztízsével. Megjegyzem, Gion maga is lakása díszhelyén, Híd-díja mellett jól látható helyen tartotta „Újvidék felszabadulási, úgynevezett októberi díját”, amint arról egyik látogatója beszámolt.⁸⁴¹ Hasonlóan érdekes lélektani helyzet lehetett az is, amikor az író a *Kárókatónák még nem jöttek vissza* megírásáért átvette a Neven-díjat,⁸⁴² amit a Szerbiai Oktatási és Gyermekvédelmi Szövetség ítelt neki...

Gion első regényei tehát éppúgy mentes(ebb)ek a cenzurális szorongástól, mint a rendszerváltás után írottak (a görcs talán az először 1987-ben közölt *Izidorral*⁸⁴³ kezdett oldódni az íróban), és mivel ezekben a pályaszakaszokban a közlések olykor egyenesen túl

⁸³⁶ TRIPOLSKY László, *Kisebbség, többség, emberség: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral*, i. m., 231.

⁸³⁷ GION Nándor, *Rádiós világ* [1993 e.] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 56. Vö. BOAROV, Dimitrije, *Vajdaság politikai története*, i. m., 197–200.

⁸³⁸ „Azt a könyvemem, aminek az volt a címe, hogy a *Virágos katona*, azt már beengedték Magyarországra. Itt a kritika nagyon ráharapott. Féja Gézától kezdve Ilia Mihályig csupa dicsérő kritika jelent meg róla, és akkor már [...] a magyar irodalmi köztudatban el tudtak helyezni. És el is helyeztek.” Gion Nándor 2000-es nyilatkozatát idézi: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 89.

⁸³⁹ HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 181.

⁸⁴⁰ GEROLD László, *Gion Nándor*, i. m., 216.

⁸⁴¹ DOMONKOS László, *A tengerben néha kövek is vannak: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987.], i. m., 223.

⁸⁴² HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus...*, i. m., 181.

⁸⁴³ Az elbeszélés az életműkiadásban olvasható 1989-es dátummal ellentétben a Kortárs 1987. decemberi számában jelent meg először, illetve már 1987-ben hangjáték is készült ugyanezzel a címmel, illetve részben azonos tartalommal.

direktek, ezért kevésbé voltak érdekesek arra, hogy hosszabban foglalkozzam velük. Ezekre és hozzájuk hasonlóan az „ifjúsági” és a „felnőtt” tetralógia rendszerváltozás utáni köteteire (*Zongora a fehér kastélyból; Ez a nap a miénk, Aranyat talált*) nézve is alaposabban kifejthettem volna, hogy milyen jelentések, üzenetek szólnak meg bennük a többség-kisebbség együttélésére, a háborúra, a nemzetiségi elnyomásra, a kisebbségi léthelyzet nehézségeire stb-stb. nézve. De az írói közlés leplezetlensége miatt ezen jelentések számbavétele nem kínált igazában új felismeréseket, többnyire a Gion által leírtak újrafogalmazását jelentették volna. Ezért foglalkoztam inkább alaposabban a hetvenes-nyolcvanas évekbeli kötetek részletesebb vizsgálatával, és a korábbiakat meg a későbbieket csak mint az értelmezés alkalmi támogatóit vontam be a köztes időszakbeli regények tanulmányozásába.

Minthogy például az – újból szabadabb légkörben íródott – ifjúsági tetralógia 4. kötete, az 1994 körül keletkezett *Zongora a fehér kastélyból* kerete történelmi-politikai, illetve az ifjúsági tetralógia másik két kötetében, a *Sortűzben* és a *Kárókatonákban* is felfedeztük ezeket a mondanivalókat, joggal gyaníthatunk hasonlókat a harmadikról (*Az angyali vigasság*) is. Annál is inkább, mivel a rendszerváltás előtt Gion által (is) novelláskötetnek tartott *Angyali vigasságot* a rendszerváltás után azáltal formálta regénnyé, hogy hozzáírt még egy fejezetet, amely első látásra is kifejezi, hogy mi volt vele Gion célja, hiszen *Egy regény vége* a címe.⁸⁴⁴ (Megfontolandó lett volna az életműkiadásban az *Angyali vigasság* 1985-ös szövege után illeszteni, ahogy az *Ez a nap a miénk* is követi a *Rózsaméz* az életműkiadás 1. kötetében.) Ebben a 2000-ben megjelent utolsó fejezetben elmúlik az *Angyali vigasságban* meghatározó szerepű tétel, és az elbeszélő újból ahhoz a vendéglői asztaltársához beszél, aki az első keretfejezetben is szerepelt. (Az 1985-ös kiadás olvasói hiányolhatták a zárófejezetet, mert a narrátor nem búcsúzott el az első fejezetben megszólított hallgatójától, illetve Gion maga is mondta, hogy adós maradt a keretfejezetekkel.⁸⁴⁵) A novella- vagy regényfejezetbeli narrátor az asztaltársat az által próbálja megakadályozni abban, hogy felvágja az ereit, hogy elmeséli neki a közbülső fejezetekben lévő történetet. És az elbeszélő ebben a 2000-ben megjelent utolsó fejezetben a regényben először olyan dolgokat mond, amelyekben megintcsak nyíltan felszínre jön az 1985-ös szövegből nyilván kényszerűen kihagyott mondanivaló. Arról olvasunk – ez talán még 1985-ben is elment volna –, hogy a gyerekek focizni mennek a szomszédos faluba,

⁸⁴⁴ GION Nándor, *Egy regény vége* [2000.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011,

⁸⁴⁵ „Jobbára ott írtam meg az *Az angyali vigasság* című vékonyka elbeszélés-kötetemet, amely azért lett olyan vékony, mert az első és az utolsó elbeszélést nem érkeztem megírni...” DOMONKOS László, *A tengerben néha kövek is vannak: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987.], i. m., 226.

ahol „kétoldalt szép nagy sváb házak álltak, persze most már nem a németek, hanem a telepesek laktak bennük”. Az viszont már aligha jelenhetett volna meg, amit a(z *Egy regény végén* olvasunk, hogy a magyar fiúk által megnyert meccs után eléjük állt egy ellenszenves alak, és kötekedni kezdett: „–Eljöttetek ezzel a kivénhedt gebével és megnyertétek a meccset. Ezért vagy boldog? – Ezért. – Te ugyebár magyar fasiszta vagy? – kérdezte a patkányszerű fickó. – Nem vagyok fasiszta – mondta Burai J. – Te viszont mocskos patkány vagy. A patkányszerű fickó ököllel Burai J. arcába vágott. A kis Burai J. érzékeny lelkű, de gyorsan feldühödő gyerek volt. Leugrott a szekérről és gyorsan kétszer visszaüött. Erre fenyegetően hozzánk rohant a többi telepes fiú is. Valamennyien leugráltunk a szekérről és elkezdődött a verekedés.”⁸⁴⁶ Aztán a kődobálás... Szerb és magyar gyerekbandák verekedéséről, hiába volt az nagyon jellemző Gion gyerekkorában, sosem olvasunk az író Magyarországra települése előtt. Itt viszont a fasisztázást követően ezzel, illetve az utána való hazameneküléssel ér véget a történet.

Valahogy úgy létezhetnek tehát Gion hetvenes-nyolcvanas évekbeli műveiben a nemzetiségi, politikai és történelmi üzenetek, mint ahogy a víz a tengerben úszó jéghegyben. Az „ifjúsági” regényeknél a *Zongora a fehér kastélyból*, a „felnőtt”regényeknél pedig az *Ez a nap a miénk* és az *Aranyat talált* a jéghegy csúcsa, amelyben jól látszik az, ami fontos; de a jéghegy tetemesebb, víz alatti része attól még ugyanúgy létezik, és ugyanabból az anyagból áll, még ha kevésbé könnyű is felismerni és megfigyelni.

Az 1994-ben íródott, a háború után játszódó *Zongora a fehér kastélyból* című „ifjúsági” és az 1997-ben megjelent *Ez a nap a miénk* című regény is rendkívül érdekes mű. A művészi kifejezésnek azonban talán mégsem tett jót a nagyobb szólásszabadság. Hiszen a megfogalmazás kényszerű stilizáltsága, burkoltsága és ezáltal egyetemessége sokkal több értelmezési lehetőséget hagyott nyitva a rendszerváltás előtti regényekben. Elég, ha a tanyasi magyar iskola bezárásának leírására gondolunk egy másik, az 1990-es *Börtönről álmodom mostanában* című regényben,⁸⁴⁷ és a szituáció ábrázolását összehasonlítjuk a német iskola bezárásának történetével a húsz évvel korábbi *Virágos Katona* című műben. Láthatjuk, hogy a probléma taglalása a „németre hangolt” változatban mennyivel erőteljesebben, életszerűbben – jobban – sikerült, mint a szabadabb

⁸⁴⁶ GION Nándor, *Egy regény vége* [2000.] = G. N., *Műfogsor...*, i. m., 536.

⁸⁴⁷ „– Most ki tanít az iskolában? – kérdeztem. – Egy fiatal tanítónő – mondta. Tarján István. – Jó tanítónő, szeretjük is, de ő fél ott kint, a tanyavilágban. Nagy a csönd körülötte. Kihúzza még ezt a tanévet, de azután elmegy tőlünk. Akkor pedig nagy bajba kerülünk, ez az egyetlen magyar iskola arrafelé, és ha nem lesz tanítónk, bezárják az iskolát, és a gyermekeink szétszóródnak a környező falvakban.” GION Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* [1990.] = G. N., *Börtönről...*, i. m., 463.

légkörben készült másik regényben. De lehet, hogy ennek oka már nem is a szólásszabadság (hiánya), hanem inkább a szemérem kérdése. Gion a rá jellemző objektíváló stílusban ugyanis könnyebben tudta leírni a más bánatát a sajátjánál. Pláne, ha a máséban benne volt az övé is – a problémaérzékenység szintjén mindenképpen.

Záró gondolatok

Ha értelmezésemben „túl” sok politikai-történelmi utalást, rejtett célzást, tendenciózusnak érzett csúsztatást stb. találtam a művekben, akár olyanokat is, amelyeket Gion nem szándékosan írt a regényekbe, akkor hadd legyen mentségem Babits Mihály esete, aki az anekdota szerint miután Ascher Oszkár előadásában meghallgatta saját művét, a *Jónás könyvét*, papírt kért, és azt írta: „Nem is tudtam, hogy ennyi minden van benne!” Ez az állítás természetesen nem az interpretálót – avagy jelen esetben az elemzőt – marasztalja el, hanem a mű sokrétűségét jelzi. Viszont ha némely esetben talán mellé is nyúltam, azt mindenképpen bizonyítva érzem, hogy Gion rendszerváltás előtti művei nélkülözik a történelmi és szociográfiai hitelességnek azt a fokát, amelyről az eddigi elemzők írtak. Egy, a témában született szakdolgozatnak például az a címe, hogy *A Délvidék önarcképe Gion Nándor műveiben*.⁸⁴⁸ Gion egyik monográfiája és ihletett elemzője, Árpás Károly pedig azt mondta *Gion Nándor és a közélet* címmel tartott előadásában 2013. november 16-án, hogy „Gion életében mindent elkövetett, hogy visszatükrözze azt az emberi világot, amelyben önmaga is élt.”⁸⁴⁹ Gion művészetét azonban még erős fenntartásokkal sem tekinthetjük tükörnek. Ha például a német identitás Gion általi felhasználását vesszük példának, akkor legfeljebb valahogy úgy beszélhetünk „tükör”-ről, hogy ebbe a tükörbe a délvidéki németiség néz bele, de a vajdasági magyarság lát(hat)ja meg magát. Gion Nándor tehát nem a „valódi”-t, hanem az „igaz”-at írta, maga és a magyarság identitását kívánva megfogalmazni. Ez a törekvése még a nyelvhasználatban is megnyilvánul. (L. Melléklet) Ennek vizsgálata azonban már egy másik – nyelvészeti – dolgozat témája lehet.

[.]

⁸⁴⁸ THOMKA Orsolya írta, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2004.

⁸⁴⁹ Itt olvasható a beszéd: <http://napsugar.rs/tevekenysegeink/gion-program-volt-szenttamason/>

Köszönetnyilvánítás

Elsősorban családomnak: feleségemnek, szüleimnek – különösen édesanyámnak – és feleségem szüleinek tartozom köszönettel türelmükért, biztatásukért és a hétköznapokban nyújtott sok-sok segítségükért, támogatásukért.

Örömmel mondok továbbá köszönetet Thomka Orsolyának, aki *Délvidék – a Vajdaság és Belgrád: Bácska, Bánság, Szerémség és az Al-Duna* című útikönyvünk írásakor remek szerzőtársam volt; Horváth Futó Hargitának, aki értékes szakirodalommal látott el, és Kiss Csabával együtt szenttamási kalauzom volt; Kiss Évának, a Szenttamási Népkönyvtár igazgatójának, aki átnézte a szöszedetemet; Sipos Lajosnak, aki témavezetőmként következetesen biztatott az írásra; Bezzegh Alpárnak, aki hasznos információkkal látott el a délvidéki némentséggel kapcsolatban; Kőrössi P. Józsefnek, aki az életműkiadás III–V. kötetei digitális változatát – és Németh Dezsőnek, aki a *Gion Nándor rádiós és színházi évei* című előadás hanganyagát bocsátotta rendelkezésemre.

1. melléklet: képtablók

[1. kép] „Három kisfiú [...] szótlanul, villogó szemekkel állt Gizike Schladt sírja előtt. A magas, fekete márvány sírkő közepén, vastag üveg alól egy kis, ovális fényképről Gizike Schladt mosolygott [...]. A sírkő tövében vízzel megtöltött befőttesüveg állt, tele fehér szegfűvel. Az idősebbik Kiss Kurányi gyerek lehajolt, kivette a vízből a szegfűket, a földre dobta őket, a befőttesüveget pedig a fekete márványból készült sírkőhöz csapta. [...] Akkor hátráltak néhány lépést a gyerekek, zsebükből parittyát vettek elő és rengeteg apró kavicsot. [...] Mire a kavicsok elfogytak, Gizike Schladt már nem mosolygott. A vastag üveg annyira összerepedezett, hogy nem is látszott ki alóla a kis, ovális fénykép.”

GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor az égből, i. m.*, 124.

Gizike Schladt sírköve a szenttamási katolikus temetőben

A 2014. július 5-én felfedezett sírkövön látható, hogy Gion olykor minden részletében a valóságot írta le. A dolgozat következő fejezeteiben ezért olykor különös jelentőséget tulajdonítunk annak, ha szándékosan eltért tőle.

[2. kép]

Gallai Istvánék háza Jankófalván, a „Szenci utcájában” (ma Šajkaška u. 41.)

[3. kép]

Ami a szenttamási kálvária eredeti stációképeiből megmaradt:
XIII. kép: Krisztus testét leveszik a keresztről

A Virágos Katonát is ábrázoló stációképek sajnos megsemmisültek vagy lappanganak,⁸⁵⁰ a kálváriáról a plébániatemplom kápolnájába átkerült és itt megőrzött egyetlen kép a Virágos Katonához képest mellékes alakok vonatkozásában viszont alkalmas lehet a többi kép hangulatának visszaadására: „[...] a Virágos Katona nem szenved. Mindenki más szenved: a Megváltó, akinek vérzik a homloka a töviskoszorú alatt, a farizeus, aki leköpi a Megváltót, Simon, a cirénei ember, akinek át kell vennie a keresztet a leroskadó Jézustól, a hóhér és az egész bámész népség mind, mind szenved, mindegyiknek látszik az arcáról, hogy boldogtalan. [...] A többiek értik a dolgukat; a katonákat vezénylő százados is, a keresztet készítő ácsok is, a hóhér is, a Virágos Katona azonban hallatlanul ügyetlen.”

GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 27–28.*

⁸⁵⁰ Utoljára Dr. Radosavljević (szül. Andróczki) Hargita látta őket, az ő portájáról talán még előkerülhetnek.

[4. kép]

„A Schank fiúk szüretig nem kérdeztek semmit az apjuktól. Szüretkor az egész család kiment a szőlőskertbe, a fiúk feleségeikkel, a Spiess nővérekkel – Johann is, Friedrich is Spiess lányt vett feleségül –, és eljött a dúsgazdag Adam Spiess is harmadik, még hajadon lányával és a fiával.”

GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 286.*

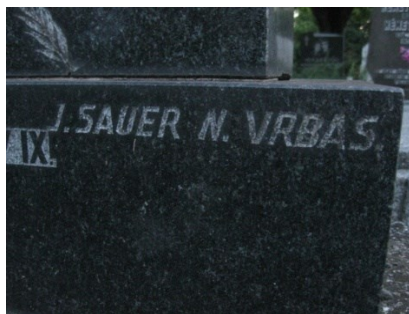
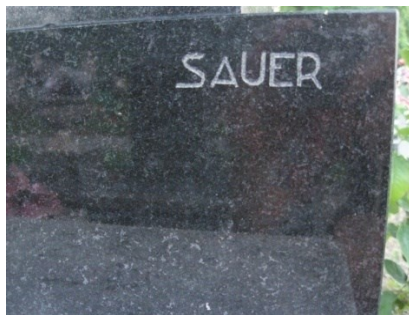

Adam Spiess sírja a szenttamási katolikus temetőben

Arra, hogy Adam Spiess dúsgazdag volt, Gion talán a sírkövéből következtetett: a Spiess sírbolt csakugyan az egyik legmívesebb a temetőben. A sírkövel kapcsolatban a magyarsághoz való asszimilációra utal a tény, hogy a katolikus temetőben áll, illetve a Mozes szó írásmódja is magyaros: németül Moses-nek kellene írni a próféta nevét.

[5. tábló] „Gion Antal Szenttamásról jött át aznap Verbászra, a borotváját és a hajnyíró gépét hozta el egy Sauer nevű műköszőrűstől, akinek a vasútállomás mellett volt a műhelye.”

GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 441.*

A verbászi Sauer névalírásai sírkőtalapzatokon

Vésetek a szenttamási magyar (katolikus) és a szerb (pravoszláv) temető sírköveiről. Vésnök és köszőrús rokonszakmák: Gion valószínűleg a sírokról vette regényébe a „Sauer” nevet, minthogy a háború után a németeket kitelepítették. A „Sauer” név regénybeli felhasználása is Gion gyakran megnyilvánuló aprólékos valóság-hűségének példája.

[6. kép]

Stefan Krebs fényképe a Gallai család szobájából

„Stefan Krebs 1898 őszén jött Feketicsről Szenttamásra, feleségével és két kislányával. Egy Prodanov nevű szerb ember hozta őket szekéren, Stefan a bakon ült Prodanov mellett, az asszony és a kislányok meg hátul kuporogtak a régi ágyneműk és ruhák tetején. [...] A kocsma előtt egy csoport férfi állt, lehettek legalább húszan, mindegyiknek elnyűtt, lelógó karimájú kalap volt a fején, és érdeklődve figyelték a közeledő szekeret. Egy részeg ember imbolyogva oda is jött hozzájuk, belekapaszkodott a lócsbe, a szekér mellett lépkedve nézte Stefant, és megkérdezte tőle: – **Te sváb vagy? Stefan nem szólt semmit, elfordította a fejét a résztől,** de az továbbra is ott maradt a szekér mellett, és azt mondta: – **Nem lehetsz magyar ember, mert nincs bajuszod. Biztosan sváb vagy.** Stefan most sem válaszolt, úgy tett, mintha észre sem venné a kötekedő, részeg embert. Az végre elengedte a lócsöt, megállt az út közepén, sokáig bámulta a távolodó szekeret, és még egyszer utánuk kiáltott: – **Ha nem vagy sváb, akkor miért nincs bajuszod?** Az Újvári-kocsma előtt álló férfiak hangosan felröhögtek, Stefan meg összeszorított fogakkal hallgatott, és csak akkor szólalt meg, amikor kiértek a Fő utcára. – Nem tudtam, hogy itt is vannak magyarok – mondta rosszkedvűen. – Vannak – bólogatott Prodanov. – Itt a Zöld utcában. Meg a Tukban. Nem szereted őket? – Nem – mondta Stefan. – Az én malmomba nem járnak magyarok örletni – mondta Prodanov megnyugtatólag.”

GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak..., i. m., 2007, 7.*

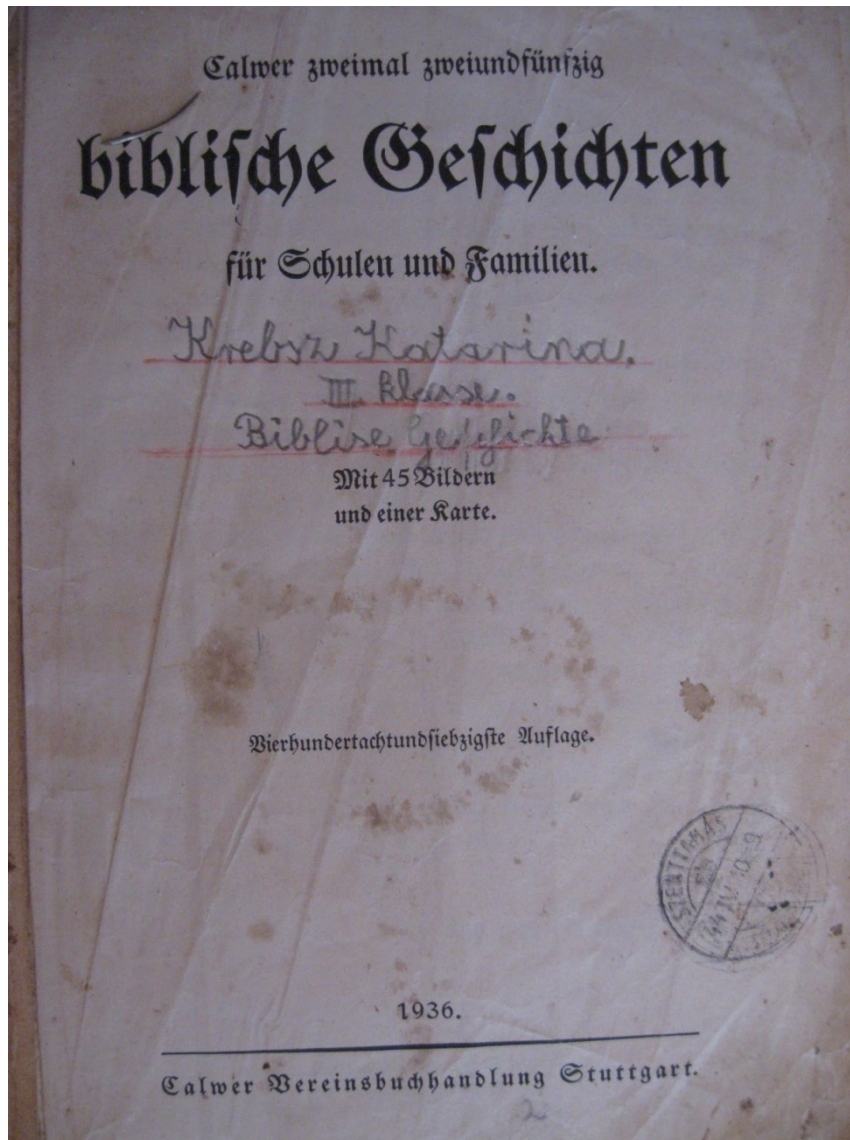
[7. kép]

„– Soha többet nem lesz itt német iskola – sóhajtotta Stefan Krebs [1910 körül, K. Á. megjegyz.]. – A gyerekeim már most is magyarul beszélnek egymással.”

GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007,101.

„– Volt hitoktatás abban a nyavalyás sváb iskolában? – Nem volt.”

Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007,87.

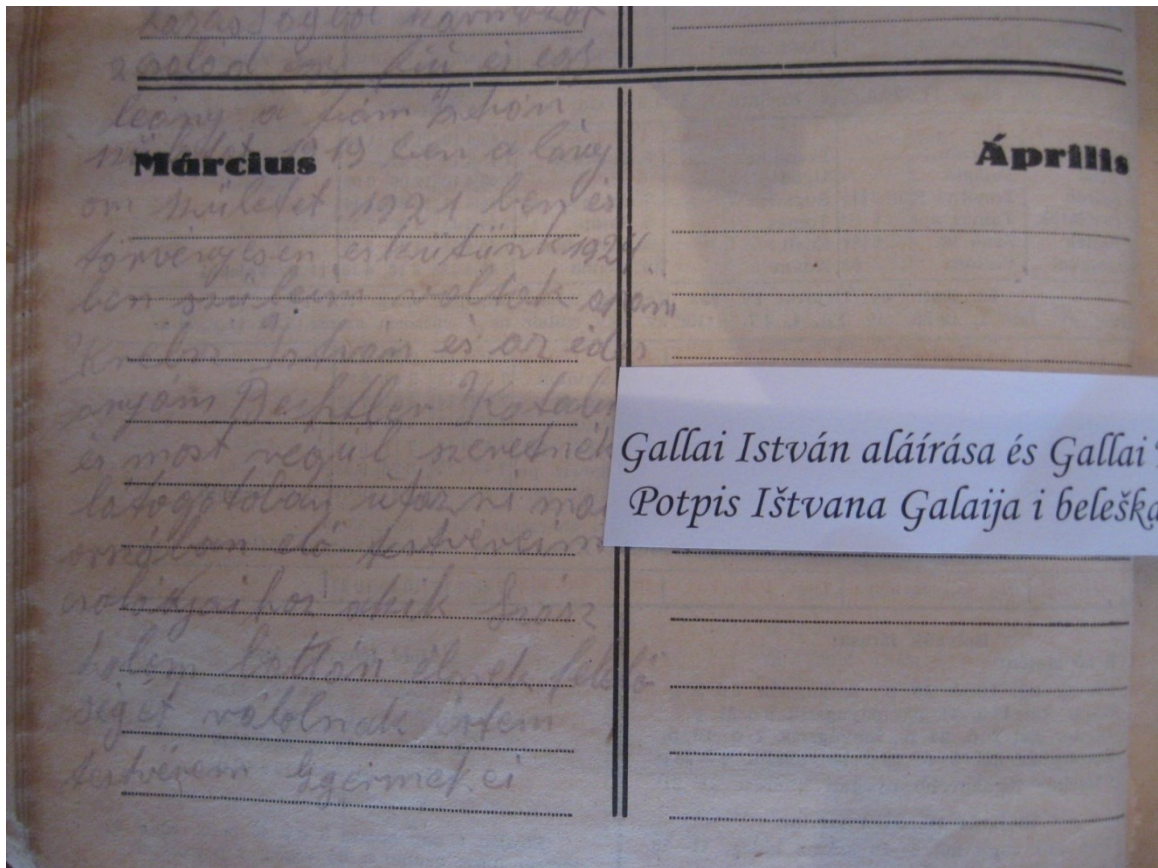
**Stefi Krebs lánya, Krebsz [!] Katarina 3. osztályos hittankönyve:
Bibliai történetek, 1936-os kiadás**

Megjegyzésre érdemes, hogy a „Krebsz” név sz-szel, a „Biblise” s-sel, a „klasse” kis k-val van írva. A könyvborító „III. Klasse” feliratán kívül a Gion Nándor Emlékház eme relikviájának némely belső margójegyzete is arra utal, hogy iskolai használatra készült.

[8. kép]

Krebs Rézi saját kezű kézírása egy 1939-es naptárban:

„Szüleim voltak apám Krebsz [!] István és az édes anyám Bechtler Katalin [!].”

„De a fiúkkal más a helyzet, az ő fiai Krebsk lesznek. Az ember szeretné, hogy az unokái ugyanolyanok legyenek, mint ő. Azt akarom, hogy az unokámat Stefan Krebsnek hívják, ne Krebs Istvánnak, és hogy németül beszéljen velem. Sok német unokát akarok.”

GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 365.;

Stefi ezt a beszélgetést folytatta névmagyarosító öccsével:

„– Hallottam, hogy a hogyishívják édes testvérem itt van nálatok. Az emberek azt mesélik, hogy kicsit lebetegedett, miután megváltoztatta a nevét. Mi is a legújabb neve? Fegyházi? Szarházi? [...] Apánknak megmutattad az igazolványodat?

– Még nem.

– Ne is mutasd meg neki. Ha megteszed, lovakkal rugdaltatom szét a fejedet.”

GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996-1997.], i. m., 519.

[9–12. kép]

Krebs(z) Rézi, Krebs(z) Kati, Gallai István és a Szlimák család sírköve a szenttamási katolikus temetőben

[13-14. kép]

A Dunderski és a Jaksic család falusi templom méretű kriptája a szenttamási pravoszláv temetőben

[15–16. kép]

A devecseri téglagyár 2014 nyarán

„Johann Schank megbékélve, meredt állal feküdt a díványon. [...] Szép temetése volt Johann Schanknak. Összejöttek a szenttamási németek, rokonok, ismerősök jöttek Feketicsről, Szeghegyről, Verbászról, Torzsáról, még Bánátból is. A devecseri téglagyárban ravatalozták fel a holttestet, itt rakták fel aztán a halottaskocsira. [...] A temetőben a verbászi evangélikus lelkész mondott hosszú és nagyon szép beszédet. A német férfiak és asszonyok visszafelé még egyszer végigmentek Jankófalván, csapatokba verődve lépkedtek a poros utcákon, és halkán beszélgettek. A devecseri téglagyár magas kéményének árnyékában ültek le megpihenni, fehér abrosszal terített asztalok köré, fentről, az égből apró koromszemcsék hullottak rájuk [...].”

GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 2007, 379.

„– A munkások megkapták a gyárat – mondta Ácsi Lajos. – Nem Schank Frici jóvoltából – mondta Fodó tanár úr. – Megtoldhatta volna önként egy kis pálinkával. Egy igazi úriember ezt tette volna. Mit mondtál, hol ásta el a pálinkát? – A téglagyárban. Talán a nagy lóistállóban.”

GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.], i. m., 392.

[17–18. kép]

A szenttamási kálvária kápolnája télen – és bejárata nyáron

A 16. képért Fejérdy Péternek mondok köszönetet, a többi a saját felvételem.

[.]

2. melléklet: Gion Nándor írói nyelvének identitása

Tájszavak és indokolatlanul nyelvjárásiatlan szavak, kifejezések és paradigmaticus alakok a művekben. Tanulmánykezdemény, vázlat és szógyűjtemények a további vizsgálódásokhoz

Gion fiatakorában képregényeken és ponyván nevelkedett, nyelve nemhogy nyelvjárásiaságok nélküli, de végtelenül köznap. Művészi egyénítés is kevés van benne, ugyanakkor nélkülözi a ponyva érzelgősségét és modorosságát. Tölgyesi Miskát Budapesten a suhancok „lebüdösparasztozzák”, nyilván a beszédje – a tájszólása – miatt teszik ezt. Jellemző, hogy Gion erre a megszólásra reflektál, de nyelvileg még Tölgyesi Miska esetében sem jeleníti meg, hogy máshogy beszélne, mint a környezete.⁸⁵¹ Gion zsenyéiben olvasunk egy-két, a helyi tájszólást tükröző szóalakat, ám Gion a regionalizmusokat a kötetbeli szövegeiből gondosan kigyomláta. A „Bezi, Kurta...” falfirkára és a „Tamo daleko” kezdetű népdalra való utaláson kívül szerb betétek sincsenek a művekben: például a szerb vagy a német szereplők megszólalásait is mindig magyarul olvassuk, és az is csak időnként szerepel ilyenkor, hogy ki milyen nyelven beszél valójában.⁸⁵² Török Ádámnak az 1941-es magyar bevonulás után a szerb gazdákat sarcoló körútján hangsúlyosan hangzik el, hogy a szerbek magyarul válaszolnak neki, Karába Jani pedig, amikor cigány létére magára veszi a szerb hadsereg egyenruháját, és szerbesíti a nevét, akkor szerbül beszél Török Ádámhoz, aki magyarul válaszol neki.⁸⁵³ A fentiekből arra következtethetünk, hogy ami tájjellegű, vagy egyenesen nyelvjárásias Giónnál, az elég ritkán szándékos, azaz Gion általában törekedett a tájjellegzetességektől megfosztott irodalmi nyelv használatára. Ennek legjellemzőbb példája lehet, hogy rendkívül ritkán használta a helyi nyelvjárásban gyakori *szállás* szót,⁸⁵⁴ helyette szinte mindig a köznyelvi *tanyát* írta. Sőt például még az *elvtárs* szót is idesorolhatjuk, amelyet a *Testvérem, Joábban* olvasunk: a valóságban ugyanis *néptárs*-nak kellett szólítaniuk ekkoriban a vajdasági diákoknak a tanáraikat. A helyi ö-ző nyelvjárással szemben pedig a legszíntelenebb

⁸⁵¹ GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.], i. m., 790.

⁸⁵² Ők hárman eddig németül beszélgettek, Péter most magyarul kérdezte Szenci Bálinttól: – Mik ezek a barna foltok a bársonyon? [...] Johann-nak pedig németül azt mondta: – Ezt fogom veled csinálni [...] ha még egyszer olyasmit mondasz, mint az előbb.” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak...*, i. m., 1982, 477.

⁸⁵³ „[...] végig két nyelven beszéltek egymással [...]” GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.], i. m., 669.

⁸⁵⁴ A szállás háromszor szerepel az életműben tulajdonnév részeként (Zentai szállások, Vojin szállás, Verbászi szállások), és csupán egyetlen alkalommal közszőként: „A környező szállásokon kialudtak a fények...” GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.], i. m., 2007, 234., míg a tanyát több százszor olvassuk!

köznyelvből vett, időnként pedig erőltetetten e-ző alakokat juttatta érvényre. Olyan szóalakok szerepelnek nála, mint például a *seper* és *rühes* (a söpör és a rühös helyett), illetve a *felett* és a *tepertő* (a fölött és a töpörtyű helyett). A rendszerváltás előtti művekben, de a *Latroknak is játszott* tetralógia kivételével a későbbiekben is kevés tehát a tájszó Gion műveiben. Az Új Symposion csoport törekvéseivel összhangban azért került minden regionalizmust, mert nem akarta, hogy művei nyelvi-kulturális zárvánnyá váljanak vagy „nyelvi skanzenbe” kerüljenek: Gion egységes magyar irodalomban gondolkodott, műveit az egész magyar olvasóközönségnek szánta. Azt is mondhatjuk, hogy Gion még a „regionalizmust” is egytemes szinten akarta művelni. Világosan látszik viszont, hogy Magyarországra települése után tetralógiájában egyre több tájszót használt tudatosan, vagy legalábbis engedett meg magának. Erre az lehet az egyik magyarázat, hogy ha nem lehetett otthon földrajzilag, akkor a nyelvben teremtett maga körül otthonos közeget, illetve ekkor már mértékletesen, de a nyelvhasználattal is igyekezett festeni azokat a helyi színeket, amelyektől földrajzilag eltávolodott.

Nagyon ritkán, érzelmileg vagy indulatilag színezett szereplői megszólalásokban jelennek meg csak olyan mérsékeltén tájjellegű szavak, mint például az „alája”, a „rája”, az „elébem” vagy az „engemet”. Két kivétel van, ahol Gion mindvégig szándékosan és nyilván szívesen használ tájszavakat, ez pedig a néhány megemlített helyi népszokáshoz, illetve a hagyományos mezőgazdasághoz kapcsolódó szavak köre.⁸⁵⁵ Úgyannyira szívesen emlegeti ezeket Gion, hogy a ’betlehemezés’ vagy ’kántálás’ jelentésű *angyali vigasság* szókapcsolatot egy novellaciklus (kisregény) címévé is tette. A néprajztudomány által csak ritkán használt, viszont a szenttamási folklórhoz biztosan kötődő szókapcsolat Gion általi megörökítésének köszönhető, hogy Szenttamáson egyáltalán sikerült feleleveníteni ezt a népszokást. A kommunizmus évei alatt szinte feledésbe merült hagyomány nevét Gion műveiből ismerték a művelődésszervezők, és gyanút fogtak, hogy talán nem Gion leleménye volt a szóalkotás, hanem helyi anyagból dolgozott. Így a helyi öregeknél rákérdeztek, hogy ők is „mondták-e az angyali vigasságot”, amire mindenhol „igen” volt a válasz.⁸⁵⁶ *Magyar karácsonykor* a legszegényebb magyarok *tökös görhét*, a szerbek pedig *szerb karácsonykor csesznicát*, meg *nagyszőlős* (azaz mazsolás) rétest ettek. A karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó népszokás volt Szenttamáson az is, hogy az éjféli mise után

⁸⁵⁵ Vö. LÓDI Gabriella, *Az ünnepkörök és a hozzájuk kapcsolódó népszokások szerepe, kulturális megnyilvánulása Gion Nándor Virágos katona című regényében*, i. m.

⁸⁵⁶ KOVÁCS Blanka – HORVÁTH FUTÓ Hargita, *A karácsonyi ünnepkör dramatikus játéka: Az angyali vigasság és a betlehemes játék = De historia urbis nostrae II.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2012, 67.

különféle módon, például *vaktöltésű* pisztolyokkal és *falbavágókkal* dörögtek éjszaka, aminek a helyét mára a szilveszteri petárdázás vette át.

Gion a Péter-Pálkor kezdődő hagyományos aratást is leírta, aminek kezdetén hajnalban „kötelet fontak a harmatos búzaszálakból.” A Péter-Pál estéjén dívott népszokáshoz, a Gion által említett *tűzugráláshoz* kapcsolódó cselekmény volt, hogy *péter-páli almát* szórtak a tűzbe. A péter-páli alma – azaz Péter és Pál napján, tehát aratáskor érő alma – szintén nagy jelentőségre tett szert az életműben, hiszen Gallai István meséjében ez a gyümölcs szolgál fizetségül az örök fiatalság és egészség eledelét jelentő rózsamézért. A „*tűzugráláskor*” időhatározó mellett szerepel a művekben a *kövér csütörtökön* időhatározó szókapcsolat is, ami a farsangvasárnap utáni csütörtököt jelenti.

**Szószedet. Gion nyelvhasználatának azon regionalizmusai,
amelyek Kiss Éva szerint Szenttamás nyelvjárásában is megvannak.**

A következő regionalizmusokat Gion műveiből gyűjtöttem. Most még rendezőelv nem strukturálja a felsorolást, egyaránt – és ömlesztve – tartalmaz a lista lexematikusan és paradigmaticusan nyelvjárásai, illetve regionálisan szleng szavakat, jelentéseket, illetve vonzatokat, de valószínűleg Gion egyéni leleményei is megtalálhatók benne. Ezúton is köszönöm Kiss (született Szivel) Éva sokgenerációs szenttamási lakosnak, a Szenttamási Népkönyvtár igazgatójának segítségét: a szavak, illetve jelentések „szenttamásiságát” ő állapította meg. A következő rész ma még valóban csak függelék: nincs azzal a tudományos igényességgel kidolgozva, mint azt tőlem, az MTA Nyelvtudományi Intézetének szótári osztályán *A Magyar Nyelv Nagyszótára* munkálataiban hat és fél éven át részt vett egykori szócikkírótól el lehetne várni, minthogy jelen esetben irodalmi és nem nyelvészeti dolgozatról van szó. Nem mondtam le róla mégsem, mivel Gion írói nyelvének identitásához nagyszerű adalékokkal szolgál, illetve kiinduló nyersanyagát képezi egy későbbi kutatásnak Gion Nándor műveinek nyelvével kapcsolatban.

- vakargálom – Mondják így Szenttamáson? – igen – semmilyen szótár nem ismeri
- tudálékony~~ny~~ság – Mondják így Szenttamáson? – igen – semmilyen szótár nem ism.
- lediplomá~~l~~tam – igen – semmilyen szótár n. i.
- begyűjtja* a kocsiját – igen – ÉKsz.: csak motort
- „hajtási jogosítvány” – inkább „hajtási engedély” (úgy látszik, Gion hibridje a magyarországi és a vajdasági magyar nyelvhasználat ötvözésével)
- „ez a három nap alatt” = ez alatt a három nap alatt – igen
- „ez az eset után” = ez után az eset után – igen
- nőjeimet = barátnőimet – igen

- egyiktekkel – igen – irod. művekben ritka
- A tőkös *görho* miféle étel? – sütőtökből és kukoricalisztből készült sült tészta – ÉKsz. és ÉrtSz. táj minősítéssel
- És a *csesznică*? rétestésztából, dióból, mazsolából készült kalács, amit a pravoszlávok sütnék karácsonyra – csak Giennál van meg!
- Giennál *vaktöltésű* pisztolyokkal lőnek – nálunk azt úgy mondanák, hogy vaktölténnyel. vaktöltésű – szinte csak Gion –
- Mi az a *falbavágó*, amivel Szilveszter éjszakáján dörögtek? vascsőből készült kisebb szerkezet, melybe a gyufáról lekapart kén szórták, és egy ütőszög segítségével a falhoz verték, így a kén -durrant egy nagyot – csak Giennál
- Tűzugrálás* vagy tűzugrás a szentiván éji népszokás neve? (Giennál az első.) tűzugrálás – csak Népr Lex. Szent Iván-nap címszó
- Mikor van *kövér csütörtök*? nagypéntek előtti napon – szótárak nem, csak a népr-i irod ismeri
- „Rézi már kora reggel be-fűtött *szárizikkel* a kemencébe” – mi a szárizik? a kukorica szára, amelyről a tehenek lerágták a levelet – kevés népr. adat, szótár semmi
- Milyen étel a *németlepény*? lángos – csak Giennál
- Tisztesmézet* ma is pergetnek a méhészek? Nem, mert nincsen tisztesfű. – csak Giennál
- feszelegtünk (feszengtünk helyett) – Mondják így? mondják – szótárak ismerik nép minősítéssel
- láttuk a filmen (filmben helyett) – Mondják így? igen
- mocsárt (mocsarat helyett) – Mondják így? igen
- teleszívta magát (berúgott) – Mondják így? igen – ÉKsz. biz.
- zsírszóda* Mit jelent? – Mondják így? NaOH – nátrium hidroxid (marószóda, marólúg, lúgkő), szappanfőzéskor használták a háziasszonyok – 1 JuhászGyula versből, sehonnan máshonnan nem jön elő
- mázsa = mérleg – Mondják így? igen – ÉKsz. biz
- mázсахáz – Mondják így? míg megvolt, addig mondták is, ma már nincs mázсахáz
- „estére, munka után” = 'ESTE, munka után' – Mondják így? igen
- kőrözsa = kövirözsa helyett – Mondják így? igen, de kúrúzsa alakban – ÉKsz. más jelentésben ismeri, ilyen jelentésű adata kevés van
- bakpulyka = pulykakakas? – Mondják így? igen – csak Gion ismeri
- kanegér = hím egér – Mondják így? régen mondták a túlcsinosított férfira „nikkelezett kanegér”, a hím egérre nem mondták – csak Gion
- szoforafa = japánakác – Mondják így? ma már nagyon kevés ilyen fa van, ezért a fiatalok nem is tudják milyen fáról van szó – csak Gion
- iskolaórán = tan(ítási) órán – Mondják így?igen – 1 Ady-adaton kívül semmi más
- kinyiffantottak/nyiffantottak ki = megöltek – Mondják így?igen – 1960–1970 3 db adat
- kipofázta = kibeszélte, amit nem lett volna szabad – Mondják így? ezt a szót ma inkább „helyrehozta” értelemben használják, pl. kipofozta a házat (bemeszelte, vakolta stb.) – 1 nem-Gion adat
- egysukkos/kétsukkos – Mit jelent? – Mondják így? egy/két téglá szélességű fal, ma is mondják – csak Gion. A sukka az ÉKsz. szerint rég, az ÉrtSz. szerint tájszó
- középujjából = középső ujjából – Mondják így?középső ujjából
- singsontja = Mit jelent? – Mondják így?sípcsont, ma már nem mondják
- „megfogta a lovak **fejlőjét**, és úgy vezette őket” – Mit jelent? – Mondják így?a ló fejére helyezett szíjak, amire a zablát erősítették. Fiatalakotól én nem hallottam, de akiknek esetleg van lovuk, ami manapság ritka, lehet hogy mondják – szótárak nem ismerik
- (be(le))csavargózva = valamibe belecsavarodva – Mondják így?igen – 3 nem-Gion adat
- lábodat (lábadat helyett) – Mondják így?igen

- rossz volt a hordás (ti. méheké) – Mondják így?igen – ÉKsz.: nép
- macskacsipa = amit a beteg fa a kérgén lefolyat – Mondják így?igen – csak Gionnál!
- (el)hajt autót, biciklit -,a dzsipet is elhajtotta” = elment vele – Mondják így?igen – Értsz. és ÉKsz. csak tárgyatlanul ismeri a járműves jelentést
- „Lentről fölig és föntről léig.” – Mondják így?igen – máshonnan nem jön elő
- lecsupáltam* a légy fejét – Mondják így?igen – 6 nem-Gion adat
- kicsupálom* a fejüket – Mondják így?nem, a füleket szokták kicsupálni a gyerekeknek, ha nem hallják meg, amit mondanak nekik – 1 Domonkos István-adat
- fejmosás = hajmosás – Mondják így?igen – ÉKsz.
- „Rossz, csúnya bicikli volt, de azért lehetett hajtani” = lehetett vele menni – Mondják így?igen*
- stuccolt bajuszú – Mit jelent? – Mondják így?régen mondták, szabályosan körbeborotvált, levékonyított bajusz
- „kaszáló sorrendben” = jobbról balra – Mondják így?nem mondják, azt mondják, hogy „erre kaszálnak”, és közben kézzel mutatják az irányt
- „Ezen (erről helyett!) sokat vitatkoztam vele” – Mondják így?igen
- grippás – Mondják így?igen
- fenyegetődzik (fenyegetőzik helyett) – Mondják így?igen
- „Nem szeretném, ha a Zongorázó Nő arcát *felégetné* a nap.” (leégetné helyett) – Mondják így Szenttamáson?igen
- hammerpapírra – Mi az? – Mondják így?félkemény, technikai rajzok készítésére szolgáló papír
- Te mindig jól *megválasztod* a barátaidat – Mondják így?igen
- „A magyarok zömében (zömmel helyett), s főleg a jobb módúak már akkor is a Tukban laktak” – Mondják így Szenttamáson?igen
- valamelyiktek – Mondják így Szenttamáson?igen
- „begyújtom a sporhetot. – Mondják így Szenttamáson?igen
- vegyigyár – Mondják így Szenttamáson?igen
- pakliz* = csal a kártyában? – Mondják így Szenttamáson?igen
- petőfistaként – Mondják ezt Szenttamáson?igen
- négy méter *magason* – Mondják így Szenttamáson?igen
- góré – Mondják így?igen
- szárkúpok = Mit jelent? – Mondják így Szenttamáson?Mikor letörték a kukoricát, a szárazakat kézzel kivágták, és kúp alakban rakták össze
- „jóízűt elbeszélgetünk” – Mondják így Szenttamáson?igen
- dalikázni = dalolgatni – Mondják így Szenttamáson?igen
- költözzenek házbérbe – Mondják így Szenttamáson?igen
- kárászokra halászni – Mondják így Szenttamáson?igen
- hadricskál = összeviessza beszél – Mondják így? inkább „habricskál”-t mondanak
- sufliz = csal a kártyában – Mondják így?igen
- nyivászta = csenevész, sovány – Mondják így?nem, de az ÚMTSz. Torontálvásárhelyről kimutatja!
- pocskolhattak = pancsolhattak – Mondják így?igen
- kisuflizlak = becsaplak kártyajátékban – Mondják így Szenttamáson?igen
- kikászmalódní a réműletből = magához térni a réműlet után – Mondják így Szenttamáson?inkább a bajból, vagy gondból, de mondják
- babrálkodás – Mit jelent? Mondják így?aprólékos munkát végezni, mondják még az aprólékos munkára, hogy „babra munka”

- „csángó magyarok vagyunk” – Mondják/mondták a telepes bukovinai székelyekre, hogy csángók?igen
- „mi, csángó magyarok” – Gionnál így szerepel mindig, de csakugyan nevezte így a betelepített székelység magát?! igen
- leurasza = úrnak nevezte – Mondják így?igen
- „elmentünk a Feltámadásra” – Mire? A nagyszombati körmenetre? – Mondják így?igen, mondják
- „beleszoktunk a furcsa helyzetekbe” (hozzászoktunk a furcsa helyzetekhez helyett) – Mondják így Szenttamáson?igen
- szárkévék – Mondják így?igen
- fosznideszkával – Mit jelent? – Mondják így?5–6 cm vastag deszka, mondják ma is
- „késő éjszakáig jártam a határt, hogy *megvigyázzam* a búzakereszteket” – Mondják így?igen
- kipendültek – Milyen értelemben Mondják így? kineveledik
- „elosszuk a sót” (elosztjuk helyett) – Mondják így?igen
- birkatarhót – Mit jelent? – Mondják így?birkatejből oltóval készített, a joghurttól keményebb állagú tejtermék
- selyemtégla -Mit jelent? – Mondják így?préstégla, amit a ház homlokzatának kirakására használnak. Ma csak a préstéglát mondják
- csetrest = mosatlan edényt – Mondják így?igen
- mire maradtál? = mid maradt? – Mondják így?igen
- beleszaladtál* a győztesek közé (beszaladtál helyett) – Mondják így?igen
- „régóta összebarátkoztunk” (régóta barátok vagyunk/régen összebarátkoztunk helyett) – Mondják így Szenttamáson?igen
- „*nagyszőlős rétes*” = Milyen? Mazsolás?igen
- „*édesszájú meséidet*” – Mondják így?igen
- órák hosszán át (órák hosszát helyett) – Mondják így Szenttamáson?igen
- tavaszkor = tavasszal – Mondják így Szenttamáson?igen
- későbbben = később – Mondják így?igen
- csoportostól = csoportosan – Mondják így?igen
- megcsörgette* a gyufásdobozt” (megzörgette helyett)– Mondják így?igen
- segítkezik (segédkezik vagy segít helyett) – Mondják így?igen
- „Kiék ezek a lovak?” – Mondják így Szenttamáson?igen
- „sokáig tanyáztak a ház előtt a szomszédokkal” – Mondják így?nem, inkább azt -mondják, hogy bandáztak
- siglajc – Mit jelent? – Mondják így?növendék fiú, ma már ritkábban hallani
- rus(z)nyák = ruszin – Mondják így?rusnyák
- kimiskárol = ivartalanít – Mondják így?igen
- követelődzve – Mondják így Szenttamáson?igen
- „felverték egy ház falát” – Mondják így?igen
- tréningezz = eddzel – Mondják így?igen
- fityók pálinka – Pontosan mit jelent? Kupica? Mondják így?igen, mondják
- „Nem fogok sírni az a gazember miatt.” – Mondják így Szenttamáson?igen
- „A rémült ember kapkodva beszélt, ráförmedtem. [...] Ül rá rendesen arra a székre és ne *nyulaskodj* itt nekem.” – Mondják így?igen
- meglékel = megszúr embert – Mondják így Szenttamáson?igen
- vigyázza a határt – Mondják így?igen
- leordítottam [a cigányt], amikor elvitte a disznókat – Mondják így?igen
- választási malac – Mit jelent? – Mondják így?Olyan malac, amelyet nem rég választottak le az anyjától

- „kútászkodnunk kell a romok közt” – Mondják így?igen
- mozdulj innen! – Mondják így?igen
- csalánzsák – Mi az? – Mondják így?kenderből készült zsák, mondják
- csutát szedni – Mit jelent? – Mondják így?a letört kukorica gyökere rövid szárral, ami a száravágás után maradt
- banyakemencét – Mit jelent? – Mondják így?parasztkemence, mondják
- a munkával vannak *elkeveredve* – Mondják így? igen
- fázok- Mondják így Szenttamáson?igen
- könyékkal (könyökkel helyett) – Mondják így Szenttamáson?igen
- „*kacska* a jobb kezem” – Mondják így?igen
- „egy lánc föld” – Körülbelül mennyi? – Mondják (ma is) Szenttamáson?1,5 katasztrális hold, ma is használatban van
- „nem akarok én más keze-lába lenni” – Mondják így?igen
- keresztvágó* fűrész – Milyen fűrészfajta? – Mondják így? olyan fűrész, amelynek az egyik végét egy ember fogja, a másikat másik, mondják ma is
- szikkadáskor – Mondják így?igen
- leigazoltatnák = igazoltatnák pl. rendőrök – Mondják így?igen
- görögkeleti *hitközség* (egyházközség helyett) – Mondják így Szenttamáson?igen
- vmivel el van keveredve = nagyon el van foglalva vmivel – Mondják így?igen
- összepakliz – Mondják így?igen
- többé nem jelentkezett (=többször már nem jelent meg/nem jött el) – Mondják így?igen
- szétválnánk = elválnánk (házasok) igen
- szemafor = közlekedési jelzőlámpa igen
- kukacbál = gyermekmulatság Vö. BORSI Ferenc–FEHÉR Emánuela, *Szenttamási citerák*, Művelődési Otthon Szenttamás, 2011, 17.
- „a falu farka” – régen mondták. Nem német kifejezés, ilyen német közmondás/frazéma nincs a német frazemaszótár kb. 60 „Schwanz” (farok) és „Dorf” (falu) szócikkbeli szókapcsolata között⁸⁵⁷ ezért arra utal, hogy Krebs Stefan és Bechtler Katharina magyarul beszéltek egymással: „Katharina, a feleségem azt mondja, hogy én vagyok a falu farka.” „[...] sok mindent látok és hallok. Amióta a falu farka vagyok, ahogyan a feleségem mondaná” – mondja a *Rózsaméz*ben Stefan Krebs kétszer is.

Kiss Éva szerint Szenttamás nyelve nem ismeri:

- Aki *szálláson* lakik az tanyasi vagy szállási a szenttamási nyelvjárásban? (Gionnál mindenki tanyán él és tanyasi. Szállást alig-alig ír. Nekem ez furesának tűnik.) – Szenttamáson szállást és szállásiakat mondanak
- rumliztunk = mulattunk – nem
- Rühöst vagy rühest mondanak Szenttamáson? – rühöst
- Tepertőt vagy tőpörtyűt? – tőpörtyűt (Gionnál az előbbieket szerepelnek)
- boldogak- boldogok
- girice – nem tudom mit jelent
- méltón népszerű – nem mondják
- visszahelyesbítés – nem mondják
- himbálóznak – himbálóznak
- sikerített- nem
- „az egész kötözködő bandát *rámoljuk ki* a kocsmából” – nem
- a pénze javát elhányta – ma már nem, régen nem tudom

⁸⁵⁷ WANDER, Karl Friedrich Wilhelm, *Deutsches Schprichwörter-Lexikon*, Leipzig, Weltbild, Akademisches Verlagsgesellschaft Athenaion, 1867; Faximile: Augsburg, Weltbild GmbH., 1987, I–V.

- tökölődik = habozik, tétovázik – nem
- , „kis *keszeg* fiú” – nem
- beszoptunk = berúgtunk- nem
- leszoptuk magunkat = leittuk magunkat- nem
- , „be voltál szemetelve” = megijedtél – nem
- *Veríték* vagy verejték használatosabb Szenttamáson? verejték
- Ha valaki meghal, mondják rá, hogy *kinyúlik*? *nem*
- *kinyújtóztat* = megöl. Mondanak ilyet? *nem*
- ugatéroznak – Mondják így? *nem*
- hazamégy (hazamész helyett) – Mondják így? *nem*
- zákányosan (= másnaposan?) – Mondják így? *nem*
- bekottyasodott = enyhén berúgott, italtól elbódult – Mondják így? *nem*, inkább „bekótyagosodott”
- belegel = leissza magát – Mondják így? *nem*
- bakveréb = hím veréb – Mondják így? *nem*
- átok = szörnyű, borzalmas, lehet pl. pálinka, traktor – Mondják így?*nem*
- dagványos = sáros – Mondják ezt és *így, a-val* Szenttamáson?*nem*
- fiatal lányt/rakás pénzt felvakarni = (meg)szerezni – Mondják így?*nem*
- lerohasztanak = elkedvetlenítenek, elkeserítenek – Mondják így?*nem*
- elénekel = elmond – Mondják így?*nem*
- , „itt lötyögünk körülöttük” = lézengünk, ténfergünk – Mondják így?*nem*
- mézcirokszárazakat = Mit jelent? – Mondják így? *nem* tudjuk mit jelent
- két lehervadt pasas (fáradt, elkeseredett?) – Mondják így?*nem*
- szégyenlenék = szégyellenék – Mondják így?*nem*
- hetipiacon – Mondják így?*nem*
- , „nem lehetett őt ilyen ócska trükkökkel *kiszámolni*” – Mit jelent? – Mondják így?*nem* tudom, még nem hallottam ilyen kifejezést
- „ha rajtam fog *múlni*” – Mondják így Szenttamáson? *nem*, „múlni”
- az én körmeimet nem fogják kicsupálni – Mondják így?*nem*
- jól betervezték (a Keresztvivő-ben) a hizlaldát (a köv. változatban: az Ezen az oldalon-ban jól eltervezték!) = jól megtervezték – Mondják így?*nem*
- parasztra örölt liszt – Mondják így?*nem*
- irgalmas tukiak = vallásos tukiak – Mondják így?*nem*
- udvaros = tisztartó?, sáfár? – Mondják így?*nem*
- , „egy nagy dög hal” = hatalmas hal – Mondják így?*nem*
- „*elveszelődtem* ebben a behemót városban” = elvesztem – Mondják így?*nem*
- találkozhatom vele – Mondják így Szenttamáson?*nem*, „találkozhatok”
- a messzebbre mozdulás jót tesz nekem – Mondják így Szenttamáson?*nem*
- lábszaggató út – Mondják így Szenttamáson?*nem*
- az apja elvárja a házban – Mondják így Szenttamáson?*nem*
- nemeskócsagot = nagykócsagot – Mondják így Szenttamáson?*nem*
- hegyilakó vagy hegyi lakó = crnogorác – Mondják így Szenttamáson? „crnogórac” így mondják
- lassú járatú vonat – Mondják így Szenttamáson?*nem*
- tömözött = földet döngölve tömörített, bunkózott – Mondják így Szenttamáson?*nem*
- megpendítette = végiglódította (ti. a padlón a Kocsmáros Burai J.-t) – Mondják így Szenttamáson?*nem*, a megpendítette szót „szóba hozta, emlegette” értelemben használják
- eltaknyolódott = elestél – Mondják így?*nem*
- kiszerezni belőled – Mondják így Szenttamáson?*nem*
- , „rákívántam egy kis beszélgetésre” – Mondják így Szenttamáson?*nem*

- nagyon ráéheztem (ti. kártyára) – Mondják így Szenttamáson?nem
- kizöldelltek a fák (kizöldültek helyett) – Mondják így Szenttamáson?nem
- vakmeleg =kánikula – Mondják így?nem
- jóállású/jó állású ló – Mondják így?nem
- rothadásra hanyagolt szénaboglya – Mondják így?nem
- pöszít = pöszén beszél – Mondják így?nem
- előcsahos = valamely ellenszenves csoport vezére – Mondják így?nem
- „szedjük le a kenyeret = ti. a búzát a szekérről – Mondják így Szenttamáson?nem
- kapnivalómat = ami nekem jár – Mondják így?nem
- elnémultan – Mondják így?nem
- visszafogott lovakkal – Mondják így?nem
- elgyávul =gyávává válik – Mondják így?nem
- „át kell harapni a madzagot” – Mit jelent? – Mondják így?nem
- piszkolódó = piszkoskodó, akadékoskodó – Mondják így?nem
- leosztó (kártyában, aki oszt) – Mondják így?nem
- „verebekre lövöldözöm” – Mondják így Szenttamáson?nem, „lövöldözők”
- „elveszelődött a jóhíred” – Mondják így?nem
- „miért szálltak rá ezek az álmok?” – Mondják ezt Szenttamáson?nem
- koldustetű = bogánccs – Mondják így?nem
- bogyás göndör üstökét – Mondják így, *á-val* Szenttamáson?nem
- köszöntött ránk valaki (köszönt ránk helyett) – Mondják így?nem
- lecses (lehet, hogy egy nyelvjárási löcsös van elváltoztatva?) eperszemeket – Mondják ezt, így Szenttamáson?nem
- „ne lefetyelj” = ne beszélj – Mondják így? a „lefetyel” igét az „eszik” értelemben használjuk, belefetyelte a levest, tejet
- „magába vonult” = befelé fordult, zárkózott lett – Mondják így?nem
- „nyikorognak a szárcsák” – Mondják így?nem
- „kisebbfajta *kajla* csürnek számított” – Mit jelent? – Mondják így?nem tudjuk mit jelent, nem hallottuk ezt a kifejezést
- kárókatónak vagy kormoránok inkább a helyi nyelvjárásban?Mivel ezek a madarak már régen nincsenek nálunk, szerintem, nem is emlegetik őket egyik néven sem
- újból Stefí sorozott (biliárdban) – Mondják így?nem
- határátcsúszkálásokkal foglalkozik – Mondják így?nem
- lekvittel = tartozást kiegyenlít – Mondják így?nem
- tanyázásainkon = összejöveteleinken, multságainkon – Mondják így?nem, de más vajdaságiaknál olvastam K. Á.
- így csinálok hőst magával (magából helyett) – Mondják így?nem
- harsogva* legeltek (nálunk hersegve) – Mondják így Szenttamáson?nem
- a templommal *fogunk* kezdeni (fogjuk helyett) – Mondják így Szenttamáson?nem
- verebekre lövöldözöm – Mondják így Szenttamáson?lövöldözők
- trabális vagy drabális? – Hogy Mondják így? (Gionnál mindkettő megvan) – én még nem hallottam egyiket sem
- mit játsszam? – Mondják így Szenttamáson?játsszak
- percent = százalék – Mondják így Szenttamáson?régen lehet, hogy mondták, ma már nem
- pilincéztek- Mondják így? pilickéztek, de csak az öregek emlegetik még
- csillagcukorkát – Mit jelent? – Mondják így? nem tudjuk mit jelent, nem is hallottuk még
- „*rám futott* az egyik tanyasi gazda” = futva megtámadt – Mondják így?nem
- „ő sem ragadt meg a kátyúban” = ő sem ragadt bele – Mondják ígySzenttamáson?nem
- „segíts megigazítani ezt az *átkot*” (ti. a malom vitorláját) – Mondják így Szenttamáson?nem

- elköltözünk ebből az *átok* szélmalomból – Mondják így?nem
- betegsége szaglik – Mondják így Szenttamáson?nem
- utazhatom el- Mondják így Szenttamáson?utazhatok
- „katonás ismerőseidnek” = katona ismerőseidnek – Mondják így?nem
- „Jégtörő Mátyás napjára” – Mondják így?nem
- „a gyakori esők *meghúzták* a cukorrépat” – Mondják így?nem
- „esőfelhők ... húzták a répat”- Mondják így?nem
- Mit játszszam? – Mondják így Szenttamáson?játsszak
- „*angyalian* kellemetlen” – nem
- nagy *lakli* fiú – nem
- egyre *kifejezettebb* többség- nem
- bekalandoz – bejár(barangol, utazik)
- „nem szeretek egyedül”, „szeretek itt kint a tanyán”
- végső ideje vminek
- nyugati kocsit hajt
- parazslott*
- becsavargóztam egy pokrócba
- vigasztalásra van szükségem
- szabados* rab= ??? (BÁM-ban többször szerepel!)
- Tudtam, hogy most is zsigerelni fogja Opatot kizsigerelni = nyúzni átv. értelemben
- kezdték „rámolni” ti. a téglagyári munkások – az idézőjel itt nyelvi önreflexió! ritka!
- beszivattyúzva = ittasan, kapatosan
- csinálj egy kört („tegyél egy kört” helyett)

Bibliográfia

- A Délvidék hadtörténete 1914–1918.*, SGARDELLI Caesar szerk., Bp., 1941.
- A gondozott szöveg – Egy filológiai munka állomásai: Gion Nándor, Véres patkányirtás idomított görényekkel*, szerk. ÁRPÁS Károly = *Az építő teremtő ember*, ÁRPÁS Károly szerk., Szeged, Bába Kiadó, 2008, 297–387.
- A magyar nyelv értelmező szótára*, főszerk. BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László, Bp., Akadémiai, 1959–1962, IV.
- A Magyar Nyelv Nagyszótára*, főszerk. ITTÉS Nóra, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 2006–2013, I–V.
- A Magyarországi Symbolicus Nagypáholy alkotmánya*, Bp., Márkus Samu könyvnyomdája, 1905.
- A magyarság politikai képviselője Szerbiában = Nemzetpolitikai alapismeretek*, szerk. KÁNTOR Zoltán, Bp., Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó Zrt., 2013.
- ÁBRAHÁM Barna – STEKOVICS Rita, *A szerb nemzettudat fejlődése = Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk. ÁBRAHÁM Barna – GEREKEN Ferenc – STEKOVICS Rita, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2003.
- ÁCS Margit, *A kárókatonák még nem jöttek vissza [1978.] = Á. M., A hely hívása*, Lakitelek, Antológia, 2000, 198–201.
- Akácok alatt: Délvidéki magyar írók elbeszélései*, szerk. HUNYADI Csaba Zsolt, Szeged, Lazi, 2007.
- ÁRPÁS Károly, *A Gion-művekben szereplő személyek listája = Az építő teremtő ember*, szerk. ÁRPÁS Károly, Szeged, Bába Kiadó, 2008. 235–295.
- ÁRPÁS Károly, *A tények szentsége: Gion Nándor és a közélet*, Szeged 2012/2.
- ÁRPÁS Károly, *Az építő-teremtő ember: Gion Nándor életművéről* = Szeged, Bába, 2008.
- ÁRPÁS Károly, *Gion Nándor és a közélet* = Várad 2012/2.
- ASSMANN, Aleida, *Az emlékezés terei* = Debreceni Disputa, 2004. október, 4–12.
- ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Bp., Atlantisz, 2004.
- BALÁZS Attila, *Tarzan Szenttamáson = Gion Nándor novellapályázat 2012.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Újvidék, Forum – Szenttamás, Gion Nándor Emlékház, 2013.
- BALÁZS Attila, *Torzóban maradt beszélgetés Gion Nándorral* = B. A., *Világsarok non-stop*, Zenta, zEtna, 2006, 163–176.
- BÁLINT Sándor, *Mesélni: igaz történeteket. Interjú a Déry-díjas Gion Nándorral [1987.] = G. N., Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 219–222.
- BENCE Erika, *A német identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben* = B. E., *Másra mutató műfajolvasás: A vajdasági magyar regény a XX. század utolsó évtizedében*, Bp., Cédus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, 2009,

- BENCE Erika, *A szociokulturális identitás jelensége: Gion Nándor, Latroknak is játszott = B. E., Másra mutató műfajolvasás: A vajdasági magyar regény a XX. század utolsó évtizedében*, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, 2009, 47–59.
- BENCE Erika, *A történelem szociokulturális vetülete: Gion Nándor, Ez a nap a miénk = B. E., Másra mutató műfajolvasás: A vajdasági magyar regény a XX. század utolsó évtizedében*, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, 2009, 60–71.
- BENEDEK Szabolcs, *Gion Nándor és a szabadkőművesség = Élet és Irodalom*, LVI. évfolyam, 17. szám (2012. április 27.), 13.
- BEZZEGH Alpár, *A délvidéki németiség történetének néhány fő jellemzője Jugoszláviában 1920–1941 között = Tavaszi szél 2012. / Spring Wind 2012.*, szerk. FÜLÖP Péter, Bp., Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2012, 314–321.
- BEZZEGH Alpár, *Major features of the ethnic German's history in South-Hungary under Yugoslavia (Serbia) supremacy in the interim period between 1918 and 1920 = Tavaszi szél 2013. / Spring Wind 2013. konferencia I. kötete*, szerk. KERESZTES Gábor, Bp., Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2013, 318–329.
- BEZZEGH Alpár, *Mítosz és valóság: az 1945 utáni jugoszláv történetírás képe a hazai német kisebbségről = A nemzeti mítoszok szerkezete és funkciója Kelet-Európában*, szerk. SZALAI László, Bp., 2013, 136–160.
- BEZZEGH Alpár, *Utazás a bácskai németekhez 1936 nyarán: Rudolf Schaal németországi főiskolai tanár élménybeszámolója = Világtörténet 2012/3–4.*, 257–287.
- BOAROV, Dimitrije, *Vajdaság politikai története*, ford. NAGY Georgina, Újvidék, Forum, 2012.
- BORI Imre *bevezetője Gion Nándor szerzői estjén a Kossuth Klubban* [az Újvidéki Rádió és a Magyar Rádió közös műsora, első adás: 1981.02.04]
- BORI Imre, *Ezredéve itt: Délvidéki magyar olvasókönyv*, Újvidék, Forum, 2004.
- BORI Imre, *Irodalmunk évszázadai*, Újvidék, Forum, 1975.
- BORI Imre–SZELI István, *Gion Nándor (1941–) = A magyar irodalom története 1945–1975. 4. A határon túli magyar irodalom*, szerk. BÉLÁDI Miklós, Bp., Akadémiai, 1982.
- BORSI Ferenc–FEHÉR Emánuela, *Szenttamási citerák*, Művelődési Otthon Szenttamás, 2011, 17.
- BURÁNY Nándor, *Összeroppanás*, Újvidék, Forum, 1968.
- CIRKL Zsuzsa – FUDERER László, *Bácskai golgota – a vallásüldözés áldozatai*, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 1998.
- CSERES Tibor, *Hideg napok*, Bp., Magvető, 1964.
- CSERES Tibor, *Vérbosszú Bácskában*, Bp., Magvető, 1991.
- CSUKA János, *A délvidéki magyarság története* [1941.], Bp., Püski, 1995.
- Délvidék – Vajdaság: Drávaköz, Bácska, Bánság, Szerémség, Autóstérkép*, Nyíregyháza, Topográf Térképészeti Kft., [évjelölés nélkül]

- Délvidéki magyar Golgota*, CSERESNYÉSNE KISS Magdolna–SZABÓ Pál Csaba szerk., Bp.–Szeged, Délvidék Ház–Keskenyúton Alapítvány, 2013.
- DÉVAVÁRI Zoltán, *Jászi Oszkár és Dettre János politikai programadása a Bácsmegyei Naplóban* = A. SAJTI Enikő szerk., *Magyarország és a Balkán a XX. században*, Szeged, JATE Press, 2011.
- DOLINSZKY Gábor, *Élve meghalni hagyni: Az Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház Szerbiában–Vajdaságban történelme 1918-tól napjainkig*, Bp., magiszteri szakdolgozat, 2004.
- DOMONKOS László bevezetője = *A tengerben néha kövek is vannak: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 223.
- DOMONKOS László, *A tengerben néha kövek is vannak: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral* [1987.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 223–227.
- DUDÁS Károly, *Emlékbeszéd 2002. november 1-jén, a Gion Nándor szülőházát megjelölő emléktábla felavatásán* = HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012, 240-241.
- Duden deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich, 1996.
- ELEK Tibor, *A szeretet vigasztaló ereje: Gion Nándor ifjúsági regényeiről* = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 517–532.
- ELEK Tibor, „...csak nézett ránk és hallgatózott” [2002-es interjú Gion Nándorral] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 273–280.
- ELEK Tibor, *Gion Nándor írói világa*, Bp., Noran, 2009.
- ERDÉLYI Erzsébet – NOBEL Iván, „...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen” *Beszélgetés Gion Nándorral* = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 234–238.
- ERDÉLYI Erzsébet – NOBEL Iván, *Latroknak is játszott..., ...a múzsák nem hallgattak el, de igen-igen megkeseredtek...* *Beszélgetés Gion Nándorral* [1993.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 239–244.
- ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván, „Hiszek az álmokban, mindenekelőtt a saját álmaimban” – *Beszélgetés Gion Nándorral* = Tiszatáj, 1994/6, 15–17.
- Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. ZAICZ Gábor, Bp., Tinta, 2006.
- Ezernyolczszáznegyvennyolcz: Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben*, szerk. JÓKAI Mór – BRÓDY Sándor – RÁKOSI Viktor, Bp., Révai, 1898.
- FEKETE J. József, *Bájosan együgyű kőszobrok* = GION Nándor, *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 599–616.
- FODOR Andrea – KISS Ágnes, *Szenttamási ragadványnevek* = *De historia urbis nostrae II.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2012, 36–45.

- FORRÓ Lajos, *Jelöletlen tömegsírok*, Szeged, Hálózat a Szabad Információért Alapítvány, 2007.
- FOUCAULT, Michael, *Eltérő terek*, SUTYÁK Tibor ford. = *Nyelv a végtelenhez – Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 147–155.
- FOUCAULT, Michael, *Más terekről*, ERHARDT Miklós ford. = *exindex* online képzőművészeti folyóirat 2004. Hálózati hozzáférés: <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253>
- G. VASS István, *Csalódott csehszlovákok; ill. A csehszlovák revizionisták étvégya: Amiről egy térkép árulkodik* = *Rubicon*, 2007/1–2, 1–2; 8–15.
- Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékirásos akkád versek*, ford. RÁKOS Sándor, Bp., Európa, 1974.
- GEROLD László, *Gion Nándor*, Pozsony, Kalligram, 2009.
- GEROLD László, *Utószó* = GION Nándor, *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 703–717.
- GEROLD László, *Utószó jegyzettel* = GION Nándor, *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 333–339.
- Gion Nándor rádiós és színházi évei. Beszélgetés Franyó Zsuzsanna színházi dramaturggal és Vajda Tibor rádiós rendezővel.* Elhangzott a Szenttamási népkönyvtárban 2014. február 7-én, Németh Dezső hangfelvétele
- GION Nándor, „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk*”. *Bemutató előadás* [2000.] = *Forrás*, 2002/12, 3–15.
- GION Nándor, *A jószagú szerzetes* [1991.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 269–286.
- GION Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza*, [1977.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 165–253.
- GION Nándor, *A nőkről* [2002 e.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 44–46.
- GION Nándor, *A súlyemelőnek sokat kell enni* [1970.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 37–40.
- GION Nándor, *A tolvaj* [1957 k.] = HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012, 474–477.
- GION Nándor, *Átlósan az utcán* [1991.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 537–543.
- GION Nándor, *Az angyali vigasság* [1985.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010,
- GION Nándor, *Borsszóró (pepperbox) revolver* [1999.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 513–521.
- GION Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* [1990.] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 249–468.

- GION Nándor, [cím nélküli novella; 1957 k.] = HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012, 471–474.
- GION Nándor, *Egy regény vége* [2000.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 533–537.
- GION Nándor, *Aranyat talált* [2002.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 703–905.
- GION Nándor, *Engem nem úgy hívnak* [1970.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 9–89.
- GION Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 449–702.
- GION Nándor, *Ezen az oldalon* [1971.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 59–146.
- GION Nándor, *Író a tanyán és a történelemben* [1989–1990.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 60–74.
- GION Nándor, *Irodalmi segédeszközök* [1993 e.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 310–312.
- GION Nándor, *Izidor*, [1987.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 261–269.
- GION Nándor, *Izsakhár* [1994.] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 469–597.
- GION Nándor, *Keresztapámról és hitvallásaimról* [1996.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 7–15.
- GION Nándor, *Keresztvivő a Keglovics utcából* [1966.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 40–51.
- GION Nándor, *Kétéltűek a barlangban* [1968.] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 7–116.
- GION Nándor, *Korai halálaimról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 16–23.
- GION Nándor, *Kőfaragók ünnep előtt*, [2002 e.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 579–581.
- GION Nándor, *Könyvekről, íráságom kezdeteiről* [2002 e.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 24–33.
- GION Nándor, *Krisztus Katonája* [1975.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 238–242.
- GION Nándor, *Lakat és artézi kút* [1975.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 227–231.
- GION Nándor, *Latroknak is játszott* [4 regény: 1973, 1976, 1996–1997, 2002.], Bp., Noran, 2007.

- GION Nándor, *M. H. J. hintaszéke* [1975.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 257–259.
- GION Nándor, *Mi történhet?* [2002 e.] = G. N., *Mit jelent a tök alsó?*, Bp., Noran, 2004, 46–47.
- GION Nándor, *Mint a felszabadítók* [1994.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 400–410.
- GION Nándor, *Mosolyra figyelni* [1998.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 679–686.
- GION Nándor, *Műfogsor az égből* [1998.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 543–556.
- GION Nándor, *Nagybátyámról* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 34–43.
- GION Nándor, *Nem baleset lesz* [1997.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 500–504.
- GION Nándor, *Nemzeti színek* [1994.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 410–429.
- GION Nándor, *Otthon/itthon és a cigarettapapírról* [1993.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 100–102.
- GION Nándor, *Önérzetesen* [1995.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 328–330.
- GION Nándor, *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről* [1966.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 51–55.
- GION Nándor, *Postarablók* [1972.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 91–163.
- GION Nándor, *Rádiós világ* [1993 e.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 51–59.
- GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 201–448.
- GION Nándor, *Rózsaméz* [1976.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Magvető, 1982, 247–550.
- GION Nándor, *Saját kezűleg*, [2002 e.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 507–509.
- GION Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 255–363.
- GION Nándor, *Szegény Hajdú Laciról és Harag Györgyről* [1990.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 75–78.
- GION Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969.] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 117–247.
- GION Nándor, *Történetek egy régi forgópisztolyról*, [1975.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 223–253.

- GION Nándor, *Véres patkányirtás idomított görényekkel* [1971.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 115–188.
- GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Magvető, 1982, 7–245.
- GION Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 7–198.
- GION Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 455–515.
- Gionfalva – Szenttamási portré*, rendezte: TÓTH Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, Bp., Snittegylet Filmműhely, 2008, 27 perc
- GÖRÖMBEI András, *Kimeríthetetlen forrás. Gion Nándor válaszol Görömbei András kérdéseire* [1981.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 203–218.
- GULYÁS László, *A Délvidék története a török kiűzésétől Trianonig 1683–1920*, Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2012, II.
- GULYÁS László, *A Délvidék története Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*, Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2013, III.
- GULYÁS László, *A szerb nemzetállam-építés (1918–1941) gazdasági dimenziója, különös tekintettel a Délvidékre*. Elhangzott 2014. január 23-án Szegeden a *Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* címmel rendezett nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencián.
- GULYÁS László, *Etnikai tisztogatás Jugoszláviában 1944–1945; A német kisebbség megsemmisítése* = Rubicon, 2009/5, 39.
- GULYÁS László, *Hány magyar áldozata volt a délvidéki vérengzésnek?* = Rubicon, 2009/5, 39.
- HAJDÚ Mihály, *Családnevek enciklopédiája: Leggyakoribb mai családneveink*, Bp., Tinta, 2010.
- HAJNAL Virág–PAPP Richárd, *Vallás és etnicitás a Vajdaságban három esettanulmány alapján = A szakralitás arcai: Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*, szerk. A. GERGELY András–PAPP Richárd, Bp., Nyitott Könyvműhely, 2007, 151–166.
- HALBWACHS, Maurice, *A kollektív emlékezet, III. fejezet, A kollektív emlékezet és az idő = Olvasókönyv a szociológia történetéhez*, szerk. FELKAI Gábor – SOMLAI Péter – NÉMEDI Dénes, Bp., Új Mandátum, 2000.
- HAMM, Franz–LOTZ, Friedrich–LINDENSCHMIDT, Michel, *Eine deutsche Schule in der Batschka: Das Gymnasium zu Neuwerbaß*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960.
- HERNÁDI Gyula, *Só és kenyér* = *Csillag*, 1956/1, 29.
- HORVÁTH KANCSÁR Ilona, *A szenttamási tanyavilág, tanyarendszer* = *De historia urbis nostrae I.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2011, 133–152.
- HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Agyagból formált „történetek”* = *Létünk*, 2011/4.

- HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Az elbeszélt Szenttamás, a Gion-opus „fővárosa” – a biografikus fikció* = HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012, 75–98.
- HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Gion Nándor bibliográfia*, Újvidék, Családi Kör, 2010.
- HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012.
- HÓZSA Éva, *A novella Vajdaságban*, Újvidék, Vajdasági Magyar Felőoktatási Kollégium, 2009.
- ILLÉS Sándor, *Akikért nem szólt a harang*, Bp., Tevan, 1991.
- ILLÉS Sándor, *Sirató*, Bp., Szépirodalmi, 1977.
- ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna, *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténetének kutatása a régió magyar könyvkiadása tekintetében* = Tanulmányok, 2009, 38–48.
- ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna, *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2011.
- JANEK István, *Szlovák revíziós tervek 1939–1945* = Rubicon, 2007/1–2, 8–15.
- JANJETOVIĆ, Zoran, *A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941 = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. SAJTI Enikő, Szeged, JATE Press, 2011, 19–39.
- JÁSZBERÉNYI József, *A magyarországi szabadkőművesség története*, Bp., Print X Budavár, 2005.
- JUHÁSZ József, *A kisebbségek Tito föderációjában* = História, 2010/I–II, 53.
- KÁNTOR Lajos, *Gion Nándor metaforái* [utószó] = GION Nándor, *Latroknak is játszott*, Bukarest, Kriterion, 1980, 429–436.
- KEK Zsigmond, *Megemlékezés* = Híd, 1945/1, 68–70.
- KEPECS József szerk., *Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*, Bp., 1998.
- KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Bp., Akadémiai, 1997.
- KOVÁCS Blanka – HORVÁTH FUTÓ Hargita, *A karácsonyi ünnepkör dramatikus játéka (Az angyali vigasság és a betlehemes játék)* = *De historia urbis nostrae II.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2012, 64–77.
- KORNAUER, Paul, *Nagypéntek, feltámadás nélkül: Egy túlélő visszaemlékezései a bácskai vérengzésekre*, ford. NEUBRANDT, Josephine, Bp., Szent István Társulat, 2011.
- KREBS Teréz feljegyzése, idézi: HORVÁTH FUTÓ Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012, 94.
- LADÓ János, *Magyar utónévkönyv*, Bp., Akadémiai, 1978.
- LEJEUNE, Philippe, *Önéletírás, élettörténet, napló*, Bp., L'Harmattan, 2003.

- LÓDI Gabriella, *Az ünnepek előfordulása és funkciója Gion Nándor családregegyében = De historia urbis nostrae II.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2012, 56–63.
- Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1977, I.
- Magyarország története a 19. században*, szerk. GERGELY András, Bp., Osiris, 2003.
- MATUSKA Márton, *A megtorlás napjai*, Újvidék, Forum, 1991.
- MATUSKA Márton, *Hazánk, a mostoha*, Újvidék–Budapest, Magyar Szó–Püski, 1994.
- MATUSKA Márton, *Megvert pásztorunk*, Bácsfeketehegy, a Szerbiai Református Keresztyén Egyház kiadása, 2008.
- Mennyei vigasság: Imák és énekek az Isten nagyobb dicsőségére és a keresztény kath. hívők lelki javára*, szerk. CSERNUS Elek, Szabadka, 1872–1898-ig legalább 7 kiadás
- MÉSZÁROS Zoltán, *A Petőfi-brigád, 1943. augusztus 15. – 1945. április 1.* = A. SAJTI Enikő szerk., *Magyarország és a Balkán a XX. században*, Szeged, JATE Press, 2011, 215–224.
- Mi a szabadkőművesség? (Kérdések és feleletek)*, Bp., Magyarországi Symbolicus Nagypáholy, 2008.
- MIKOLA Gyöngyi, *Verekezés a Zöld utcában: Az agresszió reprezentációja Gion Nándor regényfolyamában* = Forrás, 2007/6, 64–68.
- MIRNICS Károly, *Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar kisebbség életében* = Híd, 1970/1, 83–99.
- MOJZES Antal, *Halottak napja Bajmokon*, Bajmok, Cnesa, 1994.
- ODORICS Ferenc, *Módszer és szemlélet szintézise: Gion Nándor, Latroknak is játszott* = Forrás, 1982/11.
- ÓNODY Éva, *A nagyapa regénye. Utolsó beszélgetés Gion Nándorral* [2002.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 281–285.
- OROSZ Attila, *Egy püspök élete: Ágoston Sándor életútja és munkássága*, Újvidék, Forum, 2002.
- Ötvenezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról, 1944–1992*, szerk. KUBINYI Ferenc, Bp., Argos, 1993.
- PAPP Görgy, *Nagyszaladás? De melyik? – Történelmi sorsfordulók emlékezete = Adryantól Adorjánig*, szerk. PAPP György, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 2003, 247–256.
- PAPP György, *Adryan – Adorján – Nadrljan – Adorján = Adryantól Adorjánig*, szerk. PAPP György, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 2003, 17–21.
- PAPP György–RAJSLI Ilona, *Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kéziratot helynévtárában*, Tóthfalu, Logos-print, 2006.
- PAPP Imre, *Ez a mi kálváriánk*, Újvidék, 1999.
- PARACKI László, *A szenttamási kálvária 1868–2009.* = *De historia urbis nostrae I.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2011, 46–58.

- PARACKI Teodóra, *Településem temploma és védőszentje = De historia urbis nostrae 1.*, szerk. HORVÁTH FUTÓ Hargita, Szenttamási Népkönyvtár, 2011.
- PÉCSI Györgyi, *Rekviem Bácskáért* = Forrás, 2007/6, 55–63.
- Pedagógiai lexikon*, szerk. BÁTHORY Zoltán–FALUS Iván, Bp., Keraban, 1997, I.
- PENAVIN Olga – MATIJEVICS Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára (= Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 6.)*, Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1981.
- PETROVIĆ, Nikola cikke, részlet = Slobodna Vojvodina [’Szabad Vajdaság’, a Vajdasági Népfelszabadító Egységfront lapja] 1944. okt. 28, reprint kiadásból idézi: FORRÓ Lajos, *Jelöletlen tömegsírok*, Szeged, Hálózat a Szabad Információért Alapítvány, 2007, 14.
- PIHURIK Judit, *A délvidéki orosz emigráció 1941–1944. = Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. SAJTI Enikő, Szeged, JATE Press, 2011, 183–196.
- PIHURIK Judit, *Hideg napok: Délvidék, 1941–1944* = Rubicon, 2009/5, 24.
- PINTÉR József, *Szennyes diadal: Magyarirtás Szenttamáson 1944–1945-ben*, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014.
- PINTÉR Lajos, „*A torony nagyon fontos – mondta Burai J.*” = Tiszatáj 1980/5, 74–79.
- POMOGÁTS Béla, *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*, Bp., Gondolat, 1982.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Stanovništvo. Nacionalna ili etnička pripadnost podaci po naseljima 1.* Beograd, Republički zavod za statistiku, 2003. február
- ROGINER Oszkár, *A jugoszláviai magyar irodalom és a geokulturális identitás viszonya az ötvenes években (1951–1961)* = Létünk, 2013/4; 2014/1, 2, I–III.
- SAJTI Enikő, *A jugoszláviai magyarok 1945 után = Szűkülő vagy táguló horizontok? Magyarok a változó világban*, szerk. LISZTÓCZKY László, Zürich–Eger, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, 1992, 95–99.
- SAJTI Enikő, *Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken* = Rubicon, 2009/5, 30–38.
- SAJTI Enikő, *Mit tudunk a „még hidegebb napok”-ról?* = História, 2010/I–II., 43.
- SZÁRAZ Miklós György, *Lenn Délen* = Magyar Nemzet, 2007. ápr. 28.
- Szegedi szótár*, szerk. BÁLINT Sándor, Bp., Akadémiai, 1957, I.
- SZENTELEKY Kornél, *Ákácok alatt = Ezredéve itt: Délvidéki magyar olvasókönyv*, szerk. BORI Imre, Újvidék, Forum, 2004, 224.
- SZENTELEKY Kornél, *Akácok az őszben = Akácok alatt: Délvidéki magyar írók elbeszélései*, szerk. HUNYADI Csaba Zsolt, Szeged, Lazi, 2007, 5.
- Szerk.* [= BATA János?], *Gion Nándor szabadkőműves volt?* = Aracs, 2011/4, 100.
- TARJÁN Tamás, *Gion Nándor, A kárókatonák még nem jöttek vissza* = BORBÉLY Sándor–KOMÁROMI Gabriella szerk., *Kortárs gyerekkönyvek*, Bp., Ciceró, 136.

- THOMKA Orsolya, *A Délvidék önarcképe Gion Nándor műveiben*, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2004. [szakdolgozat]
- THOMKA Orsolya–KURCZ Ádám István–TÓTH Anikó, *Délvidék – a Vajdaság és Belgrád: Bácska, Bánság, Szerémség és az Al-Duna*, Bp., Ketzal, 2010.
- TÓTFALUSI István, *Idegen szavaink etimológiai szótára*, Bp., Anno Kiadó.
- TÓTH Ágnes, *Felekezeti függetlenség vagy államhatalmi manipuláció? A bácskai evangélikus németek törekvése 1941–1945. = Bennünk élő múltjaink: Történelmi tudat – kulturális emlékezet*, szerk. PAPP Richárd – SZARKA László, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008.
- TRIPOLSZKY László, *Kisebbség, többség, emberség: Újvidéki beszélgetés Gion Nándorral [1988.] = GION Nándor, Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 228–233.
- Új Magyar Tájszótár*, főszerk. B. LÖRINCZI Éva, Bp., Akadémiai, 1979–2010, I–V.
- VÉGEL László, *Magyar labirintus = Mi a magyar?* szerk. ROMSICS Ignác – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Habsburg Történelmi Intézet–Rubicon, 2005, 275–292.
- Virágos katona*, I. rész, rendezte: Bozó László, Újvidéki Rádió, magyar nyelvű drámaprodukciók szerkesztősége, bemutató: 1980. október 25. [hangjáték]
- Visszatérő hősök, regénytrilógiák, nyitva hagyott kapuk: Becsy András beszélgetése Gion Nándorral* = Bárka, 1997/4, 7–12.
- WANDER, Karl Friedrich Wilhelm, *Deutsches Schprichwörter-Lexikon*, Leipzig, Weltbild, Akademisches Verlagsgesellschaft Athenaion, 1867; Faximile: Augsburg, Weltbild GmbH., 1987, I–V.
- WEISS Rudolf, *A vajdasági németek múltja, jelene és jövője*, elhangzott 2014. január 23-án Szegeden a *Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő* címmel rendezett nemzetközi történettudományi és művelődéstörténeti konferencián.
- WEISS, Rudolf, *Die Deutschen in der Woiwodina. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, Wien, 2013.
- ZSOLDOS Ferenc, „*Testvériség és egység*”: mítosz vagy valóság? = A. SAJTI Enikő szerk., *Magyarország és a Balkán a XX. században*, Szeged, JATE Press, 2011, 91–96.

Összefoglaló

Disszertációm első – bevezető – fejezetében megjelölöm azokat a téma- és kérdésköröket, amelyek kifejtésére, illetve megválaszolására a dolgozatban vállalkozom, majd pedig Gion életművét elhelyezem a vajdasági magyar irodalom és a megírás korának történelmi viszonyrendszerében. Már itt utalok a művek vonatkozásában a referencialitás és a fikcionalitás viszonyára, amely viszony kulcsfontosságú a Gion-prózára jellemző, az identitással kapcsolatos és a művekben kódolt rejtett tartalmak megértése szempontjából. Ugyanitt fejtem ki azt is, hogy a művek mely körét vonom be az elemzésbe.

Dolgozatom második fejezetében megállapítom, hogy Gion minden alkotói korszakában és műtípusában fontos szerepet szánt az identitás szempontjából kiemelt helyszíneknek, amelyek közül műveiben talán a temetőkről esik a legtöbb szó. A művek e sajátos helyszíneit – Michael Foucault szavával heterotópiáit – a francia filozófus térelméleti megközelítése alapján teszem vizsgálat tárgyává. Megállapítom, hogy Gion temetői idő- és értékszembesítő képességükkel – olykor furfangos módon – nemcsak az elveszett múltban rejlő pótolhatatlan értékek felszínre hozásának és megőrzésének fontosságára hívják fel a figyelmet, hanem a sokat szenvedett délvidéki magyarság sorsát is példázzák. A temetőknek és a hozzájuk kapcsolódó kegyeleti szokásoknak, rítusoknak több sajátos, kimondottan a veszélyeztetett kisebbségi léthelyzetből fakadó szimbolikus funkciója is jelen van a vajdasági magyar író prózájában, amire példákat többek között az *Ezen az oldalon*, a *Sortűz egy fekete bivalyért* és a *Zongora a fehér kastélyból* című kötetekből hozok. A halandó embernek a kegyelettel kapcsolatos örök lelki szükségletei, az emlékezésnek és a vallásosság más megnyilvánulásainak a közösségi identításban betöltött általános szerepei szintén megjelennek a művekben – így dolgozatom második fejezetében is.

Értekezésem harmadik nagyobb egységében többek között azzal foglalkozom, hogy Gion 1973-ban megkezdett, *Latroknak is játszott* címmel megjelent történelmi regényfolyamából hogyan és miért hagyta ki az 1918–1920 közötti időszakot, és hogy milyen finom utalásokat tett mégis Trianonra, illetve más, a magyarságnak fájó eseményekre. Arról is írok ebben a fejezetben, hogy Gion regénysorozatának a cselekményét a magyar csapatok 1941-es bácskai bevonulásának előestéjével miért hagyta évtizedekre félbe – egészen a rendszerváltásig. És hogy bár főművét 1976-ban megszakította, 1977-es regényében már folytatta is azoknak a tartalmaknak a rejtjelezett közlését, amelyek egy, az 1941 húsvétjával folytatódó regénybe kíváncsoztak. Gion ekkor az ifjúsági regény műfaját választotta, s benne egy olyan szimbolikus kifejezőmódot, amellyel leplezetten beszélhetett közössége legmélyebb vágyairól és fájdalmairól, még az 1944-es eseményekről is. Az 1977-es *A kárókatona még nem jöttek vissza* tömény allegória: minden mozzanata megfeleltethető valamely rejtett tartalomnak. Ezeket viszont olyan ügyesen kódolja a regény, hogy a korábbi szakirodalom nem ismerte föl, így a jelen fejezet fogalmazza meg elsőként gazdag szimbólumrendszerét.

Disszertációm negyedik részében többek között azt mutatom be az *Ez a nap a miénk* és az *Aranyat talált* című regények elemzésével, hogy a diktatúrában felnőtt, abban már-már otthonosan mozgó írónak a rendszerváltás után új keretek, új fogódzók után kellett néznie. Azt fejtem itt ki, hogy amikor Gion szabadon írhatott a magyar kisebbség számára kényes kérdésekről, mennyiben változott meg alkotásmódja, és mennyire törekedett objektivitásra, illetve mennyiben maradt mértéktartó közössége sérelmeinek bemutatásakor. Arról is írok, hogy Gion ekkor hogyan tompította iróniával az éleket, illetve hogyan reflektált már regényszövegei narrációjában is azokra a kételyekre vagy ellenvetésekre, amelyek művei merészebb állításaival szemben támadhattak az olvasóban, mindezek által pedig hogyan tette hitelesebbé a leírtakat.

Következő fejezeteimben azt tárgyalom, hogy Gion Nándor Jugoszláviában írt regényeiben – különösen a *Virágos Katonában* és a *Rózsamézben* – a(z ön)cenzúra és a pártfegyelem nyomása alatt hogyan találta meg a módot arra, hogy a délvidéki magyarság két háború közötti, illetve a regényírás idejének aktuális sorsproblémáiról írjon a sorok között. Milyen kompromisszumokat kellett vállalnia, és hogyan tudta az irodalompolitikai kényszereket kicselezve egy különleges, a valóságreferenciákat – köztük különösen a vajdasági németeket, illetve a hozzájuk kapcsolódó momentumokat – egyéni módon használó kódrendszerben leírni az identitással, különösen a mindenkori többség-kisebbség együttélésével kapcsolatos meglátásait, ráadásul úgy, hogy abban (ne) tükröződjön a korabeli szerb–magyar szembenállás problémaköre. Ezekben a részekben a vezérfonalként használt német és a hozzá kapcsolódó evangélikus identitáson kívül terítékre kerül több más nemzetiségi, vallási, politikai és regionális identitással kapcsolatos kérdés is. Itt tárgyalom többek között a magyar, a szerb, a katolikus, a kommunista és a vajdasági identitásnak a Gion által való, sokszor nagyon egyéni és célzatos felhasználását, illetve az ezekkel való játékát is. Gion Nándor közéleti tevékenységének értékelése és a művekből következtethető személyes identitásválságainak elemzése szintén ezekben a részekben kapott helyet.

Disszertációm utolsó fejezeteiben azt mutatom be, hogy az 1960-as évek végének viszonylag szabadabb, majd a '70-es évek elejének egyre romló politikai légkörében Gion novelláiban és regényeiben (*Kétéltűek a barlangban*, *Testvérem*, *Joáb*, *Ezen az oldalon* stb.) milyen nyílt és burkoltabb célzásokat találunk a délvidéki magyarság legnagyobb traumájára: a jugoszláv partizánok által 1944–1945-ben elkövetett vérengzésekre, illetve a kommunizmus kezdeti és későbbi időszakainak törvénytelenégeire, valamint az államhatalom asszimilációs politikájára. Ezen célozgatásai miatt Gion az 1960-as évek végére Jugoszláviában gyanússá vált, Magyarországon pedig tiltólistára került. Megállapítom, hogy Gionnak a hetvenes évek elejére be kellett látnia: ha továbbra is meg akart jelenni, illetve ha Magyarországon is hozzáférhetőnek akarta tudni írásait, le kellett mondania a nyílt célozgatásokról. Az ekkori alkotói válság után születtek a dolgozatom fentebb ismertetett részeiben elemzett hetvenes-nyolcvanas évekbeli művek, amelyekről kifejtem, hogy úgy léteznek bennük a nemzetiségi, politikai és történelmi üzenetek, mint ahogy a víz a tengerben úszó jéghegy víz alatti részében. Az „ifjúsági” regényeknél az 1994-es *Zongora a fehér kastélyból*, a „felnőtt” regényeknél pedig az 1997-es *Ez a nap a miénk* és a 2002-es *Aranyat talált* a jéghegy csúcsa. Ezekben a rendszerváltozás után írott regényekben nagyon jól látszik az, ami Gion számára az identitás kérdéskörével kapcsolatban fontos volt; de a jéghegy tetemesebb, víz alatti része attól még ugyanúgy létezik, és ugyanabból az anyagból áll, még ha kevésbé könnyű is felismerni és megfigyelni.

A dolgozat függelékében a Gion Nándor műveiből gyűjtött nyelvi regionalizmusokat sorolom fel, külön szerepeltetve azokat, amelyek szülővárosa nyelvében ma is élnek. A nyelvi adatokat számba véve megállapítom, hogy Gion Magyarországra települése előtt igyekezett mellőzni a tájszavakat, illetve a regionális köznyelv egyéb jellegzetességeit. Gion 1993 után mérsékelt számban beengedett műveibe a helyi színeket a nyelvben is festő kifejezéseket; azelőtt viszont szinte csak olyan tájjellegű nyelvi jelenségek kerülhettek be prózájába, amelyek vagy a hagyományos paraszti élethez tartoznak, vagy amelyeket nem vett észre, minthogy köznyelvi megfelelőjüket valószínűleg nem ismerte.

Resume

In the first – introductory – part of my dissertation I indicate those subjects and questions which I explain and give an answer in my thesis. Later I place Gion's life-work in the relation-system of the Hungarian literature in Vojvodina and of the historical period of the texts. Here I already refer to the relation between referentiality and fictionality concerning the works of the author, which relation is a key in understanding the content typical of Gion's prose, in connection with identity and to understand the encoded hidden meanings in the works. In the same place I make clear which works I take into examination.

In the second chapter of my work I point out, that Gion – in each of his writing period and writing type – gave an important role to locations emphasised in connection with identity; most of these locations probably are cemeteries in his works. These characteristic locations (called as heterotopia by Michael Foucault) of the works I put under investigation based on the space theory of the French philosopher. I find out, that Gion's cemeteries with their ability to confront time and value – sometimes in a smart way – draw our attention not only to bring to the surface and protect the irreplaceable values of the lost past, but also they represent the fate of the badly suffered Hungarians in Vojvodina. The symbolic function of cemeteries and the connected burial customs, rituals are especially present in the Vojvodian Hungarian writer's prose because of the endangered minority situation, as I show these with my examples from the volumes: *Ezen az oldalon*, *Sortűz egy fekete bivalyért*, *Zongora a fehér kastélyból*. The eternal spiritual deeds of mortal humans in connection with burial customs and the general roles of remembrance and other manifestations of religiousness fulfilled in communal identity all appear in his works, so in the second chapter of my work.

In the third bigger unit of my thesis I deal with the questions why and how Gion left out from his historical novel *Latroknak is játszott* (he started writing it in 1973) the period between 1918–1920, and yet what kind of gentle allusions he made to Trianon and other painful events of the Hungarians. I also mention in this chapter why Gion stopped the plot of his novel series at the eve of the Hungarian troops marched into Bácska in 1941 for decades – until the regime change. And though he stopped his main work in 1976, he went on with the publication of coded messages in his novel in 1977 which could fit into a novel about the Easter of 1941. Gion then chose the youth novel as genre and a mode of expression in which he could talk about the deepest longings and sorrows of his community in a hidden way, even about the events in 1944. The novel *A kárókatona még nem jöttek vissza* is full of allegories: every element is the equivalent of a hidden content. These are so well coded in the novel, that even the specialised literature did not realize them before, so this part of my thesis formulates its' huge symbol system the first time.

In the fourth part of my dissertation with the analysis of the novels: *Ez a nap a miénk* and *Aranyat talált* I point out, that the writer who grew up in a dictatorship and almost felt at home in it, after the regime change he had to look after new limits, new fixed points. I explain here how Gion's method of writing changed when he was allowed to write freely about the sensitive questions of the Hungarian minority and how much he made efforts to be objective and to what extent he could stay moderate while demonstrating the injury of his community. I also write about how Gion then made the edges blunt with irony and how he responded to those doubts and objections in the narration of his texts, which could arise in the readers' mind through his brave statements and how he could make the descriptions more authentic with the help of these.

In the next chapters I deal with how Nándor Gion found the manner in his novels written in Yugoslavia – especially in *Virágos Katona* and *Rózsaméz* – under the pressure of

(self)censorship and the party discipline to write about the problems of life of the Hungarians in Vojvodina between the two world wars and during the time of the writing of the novel. What kind of compromises he had to make and how he managed by dodging the compulsions of literary politics to describe his observations in connection with identity, especially with the symbiosis of majority and minority with a special code-system, which uses the reality references (especially the Germans in Vojvodina and their circumstances) in an individual way. What is more he did it in a way that the problems of the contemporary Serbian-Hungarian opposition should (not) be mirrored in it.

In these chapters besides the German and the Lutheran identity used as main guideline we can also meet more other questions in connection with nationality-, religious-, political- and regional identity. Among others I discuss here the often very individual and intentional application of the Hungarian, the Serbian, the Catholic, the communist and the Vojvodian identity by Gion and also his playing with these. Also the assessment of Nándor Gion's public function and the analysis of his personal identity crises concluded from his works got place in these chapters.

In the last chapters of my thesis I point out the direct and veiled references for the biggest trauma of the Hungarians in Vojvodina: the massacre of Yugoslavian partisans in 1944–1945, the unlawful acts of communism at their beginning and later periods and the assimilation policy of the state authority in Gion's short stories and novels (*Kétéltűiek a barlangban*, *Testvérem*, *Joáb*, *Ezen az oldalon* etc.) in the relatively free political atmosphere of the 60's and then in the worse and worse beginning of the 70's.

Because of these hints, Gion was suspected in Yugoslavia at the end of the 1960's and his writings were prohibited in Hungary. I establish that Gion had to realize at the beginning of the 70's, if he wanted his works to be published or he wanted his writings to be available in Hungary, he would have given up his direct allusions. The above mentioned and analysed works were made in the 70's–80's after his crisis in writing and about these works I made clear that the ethnical, political and historical messages can exist in them as water exists in the iceberg swimming in the sea. *Zongora a fehér kastélyból* from his 'youth novels' and *Ez a nap a miénk* and *Aranyat talált* from the 'adult novels' are the top of the iceberg; in these novels it is visible what was important for Gion in connection with the question of identity; but a considerable part of the iceberg under the water also exists and is from the same material however it is less easy to recognise and observe.

I list the linguistic regionalisms collected from the works of Nándor Gion in the appendix of the dissertation, including separately the ones which are still used in the language of his home town. I can conclude – by taking the linguistic data into consideration – that Gion tried to ignore the dialect words and other characteristics of the regional language before he settled down in Hungary. After 1993 in a moderate number Gion let local colours, expressions in his works; earlier only those local language items could appear in his prose, which belonged to the traditional rustic life or the ones he was not aware of, as probably he did not know the equivalent of them in the standard language.